

Bonifacas Stundžia

BENDRINĖS
LIETUVIŲ KALBOS
AKCENTOLOGIJA

VILNIAUS UNIVERSITETO BALTISTIKOS KATEDROS
STUDIJŲ KNYGA 3

Bonifacas Stundžia

BENDRINĖS
LIETUVIŲ KALBOS
AKCENTOLOGIJA

Vilnius, 2014

UDK 811.172'342.8(075.8)
St401

Apsvarstė ir rekomendavo spausdinti
Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto taryba
(2013 m. gruodžio 13 d.; protokolas Nr. 1)

Recenzentai:

doc. dr. ALEKSEJUS ANDRONOVAS
Sankt Peterburgo valstybinis universitetas

prof. dr. ASTA KAZLAUSKIENĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

prof. habil. dr. ANTANAS PAKERYS
Lietuvos edukologijos universitetas

2 pataisytas ir atnaujintas leidimas

Parengta ir išleista projekto
„Lietuva čia ir ten: kalba, mokslas, kultūra, visuomenė“
(VP1-2.2-ŠMM-08-V-02-005) lėšomis



ŠVIETIMO
IR MOKSLO
MINISTERIJA



© Bonifacas Stundžia, 2014
© Vilniaus universitetas, 2014

ISBN 978-609-437-252-0

TURINYS

PRATARMĖ.....	11
PIRMOJO LEIDIMO PRATARMĖ.....	12
SUTRUMPINIMAI, SUTARTINIAI ŽENKLAI.....	14
SCHEMOS, LENTELĖS IR GRAFIKAI.....	10
I. KIRTIS, PRIEGAIDĖ, KIEKYBĖ IR JŲ SANTYKIS SU SEGMENTINIAIS KALBOS ELEMENTAIS.....	15
1. KIRTIS, PRIEGAIDĖ, KIEKYBĖ.....	16
1.1. Kirčio samprata. Kirčiuotas skiemuo.....	16
1.2. Kirčiuoto skiemens vieta ir jos nustatymo būdai.....	21
1.3. Bekirčiai ir dvikirčiai žodžiai. Žodžio kirtis šnekos sraute.....	22
1.4. Trumpasis kirčiuotas skiemuo.....	24
1.5. Ilgasis kirčiuotas skiemuo. Priegaidė.....	24
1.6. Lietuvių kalbos akcentografijos ir akcentologijos ištakos.....	28
2. KIRTIS, PRIEGAIDĖ, KIEKYBĖ IR SKIEMUO.....	32
2.1. Priegaidžių nustatymo būdai ir ryšys su kirčio vieta žodyje.....	32
2.2. Žodžio galo taisyklė ir jos išimtys.....	35
2.3. Priešpaskutinio skiemens kirčiavimas.....	36
2.4. Tolesniojo nuo žodžio galo skiemens kirčiavimas.....	39
3. KIRTIS, PRIEGAIDĖ, KIEKYBĖ IR MORFEMA.....	40
3.1. Kirtis ir morfema. Pagrindinė akcentinė morfemų savybė.....	40
3.2. Pagrindinė kirčio vietos taisyklė ir paprastųjų žodžių kirčiavimo dėsningumai.....	41
3.3. Darinių kirčiavimas.....	42
3.4. Priegaidė ir morfema. Papildoma akcentinė morfemų savybė.....	44
4. KIRTIS, PRIEGAIDĖ IR ŽODIS.....	46
4.1. Linksniuojamųjų žodžių kirčiuotės.....	46
4.2. Pirmosios kirčiuotės vardažodžių ypatybės.....	48
4.3. Antrosios kirčiuotės vardažodžių ypatybės.....	48
4.4. Trečiosios kirčiuotės vardažodžių ypatybės.....	49
4.5. Ketvirtosios kirčiuotės vardažodžių ypatybės.....	51
4.6. Apibendrinamosios pastabos.....	52
4.7. Individualaus kirčiavimo vardažodžiai ir jų ypatybės.....	52
4.8. Vardažodžių kirčiuotų paradigmų su pažymėtomis morfemų akcentinėmis savybėmis pavyzdžiai.....	53

4.9. Kirčiavimo gretybės (variantai).....	55
4.10. Kirčiavimo ryšys su žodžių semantinėmis, gramatinėmis ir kitokiomis ypatybėmis.....	56
4.11. Kirčiavimo dėsniumai ir išimtys.....	57
4.12. Prozodinės kaitos.....	58

II. VARDAŽODŽIŲ KIRČIAVIMAS.....61

1. PAPRASTIEJI DVISKIEMENIAI KAITOMIEJI VARDAŽODŽIAI.....	64
1.1. Daiktavardžių kirčiavimas.....	64
1.2. Būdvardžių, įvardžių ir skaitvardžių kirčiavimas.....	67
2. PAPRASTIEJI DAUGIASKIEMENIAI IR IŠVESTINIAI KAITOMIEJI VARDAŽODŽIAI.....	71
2.1. Daugiaskiemenių vardažodžių kirčiuočių pasiskirstymas.....	71
2.2. Savųjų žodžių kirčiavimas.....	76
2.2.1. Balsinių priesagų vediniai ir paprastieji žodžiai su priesagomis ar baigmenimis.....	78
2.2.1.1. Stiprinančiosios stipriosios priesagos ir su jomis sutampantys baigmenys.....	79
2.2.1.2. Stiprinančiosios silpnosios priesagos ir su jomis sutampantys baigmenys.....	87
2.2.1.3. Silpninančiosios priesagos ir su jomis sutampantys baigmenys.....	88
2.2.1.4. Akcentiškai keleriopos bei nenusistovėjusios priesagos ir su jomis sutampantys baigmenys.....	92
2.2.2. Balsinių priesagų išvestinės formos (būdvardžio laipsniai).....	96
2.2.3. Priebalsinių priesagų nepriešdėliniai vediniai.....	97
2.2.4. Galūnių nepriešdėliniai vediniai.....	100
2.2.5. Priešdėliniai vardažodžiai.....	105
2.2.5.1. Įvadinės pastabos. Metatonija.....	105
2.2.5.2. Stiprinantieji priešdėliai.....	106
2.2.5.3. Silpninantieji priešdėliai.....	109
2.2.5.4. Akcentiškai keleriopi priešdėliai.....	109
2.2.6. Dūriniai.....	113
2.2.7. Įvardžiutinės ir sangražinės formos.....	118
2.3. Svetimžodžių kirčiavimas.....	121
3. NEKAITOMIEJI VARDAŽODŽIAI.....	126

III. VEIKSMAŽODŽIŲ KIRČIAVIMAS.....127

1. PAGRINDINĖS ASMENUOJAMOSIOS FORMOS IR KIRČIAVIMO TIPAI.....	129
2. BENDRATIES KIRČIAVIMO RYŠYS SU PAGRINDINIŲ ASMENUOJAMŲJŲ FORMŲ KIRČIAVIMU.....	131
3. IŠVESTINĖS NEPRIEŠDĖLINĖS IR NESANGRAŽINĖS FORMOS.....	133
3.1. Asmenuojamosios formos (būtamasis dažninis ir būsiamasis laikas, tariamoji ir liepiamoji nuosaka).....	133
3.2. Linksniojamosios formos.....	134
3.2.1. Veikiamieji dalyviai.....	135
3.2.2. Neveikiamieji ir reikiamybės dalyviai.....	137
3.3. Ribotai kaitomos ir nekaitomosios formos.....	139
3.3.1. Padalyviai.....	139
3.3.2. Pusedalyviai.....	140
4. PRIEŠDĖLINIAI IR SANGRAŽINIAI VEIKSMAŽODŽIAI.....	141
4.1. Asmenuojamosios formos.....	142
4.1.1. Veiksmažodžio formos su afiksu <i>te-</i>	143
4.1.2. Sangražiniai veiksmažodžiai.....	143
4.2. Linksniojamosios formos.....	146
4.2.1. Veikiamieji dalyviai.....	146
4.2.2. Neveikiamieji ir reikiamybės dalyviai.....	148
4.2.3. Sangražiniai dalyviai.....	149
4.2.4. Įvardžiuotiniai dalyviai.....	151
4.3. Ribotai kaitomos ir nekaitomosios formos (padalyvis, pusedalyvis).....	153
5. DVISKIEMENIAI (PAPRASTIEJI, NEPRIESAGINIAI) VEIKSMAŽODŽIAI.....	154
5.1. Tvirtapradės šaknies veiksmažodžiai.....	155
5.2. Netvirtapradės šaknies veiksmažodžiai.....	156
5.2.1. Tvirtagalės šaknies veiksmažodžiai.....	156
5.2.2. Trumpos šaknies veiksmažodžiai.....	157
5.2.3. Veiksmažodžiai, kurių trumpa šaknis kaitaliojasi sutvirtagale.....	157
5.3. Veiksmažodžiai, kurių tvirtapradė šaknis kaitaliojasi su netvirtaprade.....	158
6. MIŠRIEJI VEIKSMAŽODŽIAI.....	160
6.1. Priesagos <i>-ėti</i> veiksmažodžiai.....	161
6.2. Priesagos <i>-yti</i> veiksmažodžiai.....	162
6.3. Priesagos <i>-oti</i> veiksmažodžiai.....	164

7. DAUGIASKIEMENIAI (PRIESAGINIAI)	
VEIKSMAŽODŽIAI.....	166
7.1. Dominacinės stipriosios priesagos.....	166
7.1.1. Priesagos <i>-éti</i> vediniai.....	166
7.1.2. Priesagos <i>-inéti</i> vediniai.....	166
7.1.3. Priesagos <i>-uoti</i> vediniai.....	168
7.2. Dominacinė silpnoji priesaga <i>-telėti</i>	169
7.3. Dvejopo kirčiavimo priesagos.....	170
7.3.1. Priesagos <i>-(i)auti</i> vediniai.....	170
7.3.1.1. Priesaginio kirčiavimo veiksmažodžiai.....	170
7.3.1.2. Šakninio kirčiavimo veiksmažodžiai.....	171
7.3.2. Priesagos <i>-ėti</i> vediniai.....	171
7.3.2.1. Priesaginio kirčiavimo veiksmažodžiai.....	172
7.3.2.2. Šakninio kirčiavimo veiksmažodžiai.....	172
7.3.3. Priesagos <i>-inti</i> vediniai.....	173
7.3.3.1. Priesaginio kirčiavimo veiksmažodžiai.....	173
7.3.3.2. Šakninio kirčiavimo veiksmažodžiai.....	174
7.3.4. Priesagos <i>-yti</i> vediniai.....	175
7.3.4.1. Priesaginio kirčiavimo veiksmažodžiai.....	176
7.3.4.2. Šakninio kirčiavimo veiksmažodžiai.....	176
7.3.5. Priesagos <i>-(i)oti</i> vediniai.....	176
7.3.5.1. Priesaginio kirčiavimo veiksmažodžiai.....	177
7.3.5.2. Šakninio kirčiavimo veiksmažodžiai.....	178
IV. PRIEVEIKSMIŲ KIRČIAVIMAS.....	179
1. PAPRASTIEJI PRIEVEIKSMIAI.....	180
2. DARINIAI, LAIPSNIŲ FORMOS IR SUAUGTINAI BEI SUDĖTINIAI PRIEVEIKSMIAI.....	181
2.1. Priesagų vediniai, priesaginės formos ir prieveiksmai su formantais.....	182
2.1.1. Dominacinės stipriosios priesagos.....	182
2.1.2. Nedominacinės stipriosios ar dvejopos akcentinės vertės priesagos.....	183
2.2. Priešdėlių vediniai ir žodžiai su priešdėliais ar pradmenimis.....	186
2.3. Suaugtiniai, sudėtiniai ir sutrumpėję prieveiksmai.....	187

V. TARNYBINIŲ IR EKSPRESINIŲ KALBOS DALIŲ KIRČIAVIMAS.....189

MOKOMOJI LITERATŪRA.....	192
RODYKLĖS.....	199
Daiktavardžių, būdvardžių, įvardžių ir skaitvardžių afiksai ir baigmenys bei pradmenys.....	199
Priesagos ir baigmenys.....	199
Darybinės galūnės.....	201
Priešdėliai ir pradmenys.....	201
Kiti afiksai.....	202
Veiksmazodžių afiksai ir baigmenys bei pradmenys.....	202
Priesagos ir baigmenys.....	202
Priešdėliai ir pradmenys.....	202
Kiti afiksai.....	202
Įvardinis afiksas (dlv.).....	202
Sangražos afiksas (dlv., padlv., pusdlv.).....	202
Prieveiksmių afiksai ir baigmenys bei pradmenys.....	202
Priesagos ir baigmenys.....	202
Priešdėliai ir pradmenys.....	202
Žodžiai ir formos su kirčiuotomis paradigmomis.....	203
Daiktavardžiai.....	203
Dviskiemeniai.....	203
Daugiaskiemeniai.....	203
Būdvardžiai.....	203
Paprastieji.....	203
Įvardžiutiniai.....	203
Įvardžiai.....	203
Paprastieji.....	203
Įvardžiutiniai.....	203
Skaitvardžiai.....	203
Veiksmazodžiai.....	203
Asmenuojamosios formos.....	203
Linksniojamosios formos.....	203

SCHEMOS IR LENTELĖS

1 schema.

Priegaidės nustatymas pagal garsinę kirčiuoto skiemens sandarą.....32

2 schema.

Priegaidės nustatymas pagal kirčiuoto skiemens vietą žodyje.....33

3 schema.

Priegaidžių nustatymo būdai.....33

4 schema.

Vardažodžių skirstymas kirčiuotėmis.....47

5 schema.

Vienaskaitinių daiktavardžių skirstymas kirčiuotėmis.....47

6 schema.

2-osios kirčiuotės vardažodžių apibendrinta prozodinė paradigma.....49

7 schema.

3-osios kirčiuotės vardažodžių apibendrinta prozodinė paradigma.....50

8 schema.

4-osios kirčiuotės vardažodžių apibendrinta prozodinė paradigma.....51

9 schema.

Kaitomųjų vardažodžių akcentinė klasifikacija.....63

10 schema.

Prozodinės kaitos dūriniuose.....116

1 lentelė.

Vardažodžių kirčiuočių ryšys su kamieno akcentine verte ir kirčiuoto skiemens priegaide bei kiekybe.....52

2 lentelė.

Prozodinės kaitos dūriniuose.....115

PRATARMĖ

Nuo 2009 m., kai buvo išleistas šių eilučių autoriaus aukštųjų mokyklų studentams skirtas vadovėlis *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologija* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, 256 p.), kirčiavimo mokslas, praktika ir lituanistinės studijų programos nestovėjo vietoje. Paskėlbta mokslinių publikacijų (viena kita įtraukta į knygos pabaigoje duodamą rinktinę bibliografiją), pasirodė septintas pataisytas ir papildytas *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* (DŽ⁷) leidimas (Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012), kuriame kirčiavimo teikiniai priderinti prie Valstybinės lietuvių kalbos komisijos rekomendacijų. Visuomenei pradėtas rodyti jau senokai rengiamas didelis *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (žr. www.bkz.lki.lt), išleista Astos Kazlauskienės skaitmeninė mokomoji priemonė *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologijos pagrindai: vadovėlis* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012), *Mokomoji kirčiavimo programa: praktinio kirčiavimo treniruoklis*. Kompaktinė plokštelė. Parengė Asta Kazlauskienė, Danguolė Mikulėnienė, Gailius Raškis (Kaunas: Šviesa, 2012). Pastaroji mokomoji plokštelė nuo 2008 m. Antano Pakerio ir kt. išleisto kirčiavimo treniruoklio daugiausia skiriasi išsamiu kirčiavimo taisyklių sąvadu, taigi praktinis kirčiavimas čia susietas su teorija. Valstybinėje lietuvių kalbos komisijoje toliau buvo dirbamas kirčiavimo norminamasis darbas, atnaujinamos ir papildomos rekomendacijos. Vykdytas komisijos remiamas projektas „Jaunimo kirčiavimo polinkiai: bendrinės kalbos normos ir šnekamosios kalbos kirčiavimo tendencijos“ (vadovė Asta Kazlauskienė, 2011–2013), kuriame dalyvavo Vilniaus, Kauno, Klaipėdos ir Šiaulių universitetai ir kurio rezultatai padės geriau suprasti naujausius kirčiavimo sistemos poslinkius, prognozuoti kirčiavimo kodifikacijos kryptis.

Pastaraisiais metais keitėsi lituanistinių studijų programos. Antai nuo 2012 m. VU Lietuvių filologijos ir Lietuvių filologijos ir užsienio kalbos studijų programų bakalaurantai studijuoja tęstinio bendrinės lietuvių kalbos dalyko vieno semestro modulį „Fonetika, morfemika ir akcentologija“ (akcentologijai šiame modulyje skiriama 2.5 kredito, mažiau nei ankstesnėje studijų programoje, todėl dėstytojams reikia ieškoti efektyvesnių mokymo metodų).

Vadovėlių pataisyti ir atnaujinti sudarė sąlygas projektas „Lietuva čia ir ten: kalba, mokslas, kultūra, visuomenė“ (VP1-2.2-ŠMM-08-V-02-005), koordinuojamas Vilniaus universiteto Lituanistinių studijų katedros (vadovė doc. dr. Loreta Vilkienė). Atnaujinant vadovėlio medžiagą daugiausia remtasi septintuoju DŽ leidimu (beje, juo naudojantis reikia būti itin atidiems, nes pro korektorių akis yra praspūdę nemažai kirčiavimo klaidų) ir naujausiomis Valstybinės lietuvių kalbos komisijos rekomendacijomis (žr.: <http://www.vlkk.lt/lit/nutarimai/tartis-kirciavimas.html>).

Kadangi atnaujinto vadovėlio tiražas bus platinamas pasaulio lituanistikos (baltistikos) centruose, autorius stengėsi teiginius iliustruoti tik aktyviai vartojamais

pavyzdžiais, literatūros sąrašą papildė darbais užsienio kalbomis.

Nuoširdžiai dėkoju atnaujinto vadovėlio recenzentams doc. dr. Aleksejui Andronovui, prof. dr. Astai Kazlauskienei, prof. habil. dr. Antanui Pakeriui, patyrusiems mokslininkams ir pedagogams, kurių pastabos ir samprotavimai leido pagerinti knygos tekstą. Už vadovėlyje likusias klaidas ir trūkumus atsakingas tik autorius.

Vilnius, 2014 m. kovas

B. Stundžia

PIRMOJO LEIDIMO PRATARMĖ

Per pastaruosius keletą dešimtmečių reta kuri lietuvių kalbotyros šaka progresavo taip sparčiai kaip akcentologija. Po svarbių Alekso Girdenio, Vinco Urbučio ir kitų mokslininkų darbų, paremtų pasaulio kalbotyros laimėjimais, pasidarė įmanoma nuosekliai aprašyti lietuvių kalbos kirčiavimo sistemą. Šiuose darbuose lietuvių kalbos kirtį ir priegaidę pradėta traktuoti kaip morfemų ypatybes, o žodžių morfemas imta skirstyti pagal jų santykį su kirčiu, priegaide ir kiekybe. Išsamiau akademiškai dabartinės lietuvių kalbos kirčiavimo sistemos aprašu laikytinas Antano Pakerio dviejų tomų veikalas *Akcentologija* (1: *Daiktavardis ir būdvardis*, Kaunas; Šviesa, 1994, 423 p.; 2: *Skaitvardis, įvardis, veiksmažodis, prieveiksmis, dalelytė, prielinksnis, jungtukas, jaustukas, išiktukas*, Vilnius: MELI, 2002, 630 p.). Naujausias leidinys, kurį parengė Danguolė Mikulėnienė, Antanas Pakerys (projekto vadovas) ir šios knygos autorius, yra *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas* (Vilnius: VPU leidykla, 2007, 302 p. ir kompaktinė plokštelė su bendrinių ir tikrinių žodžių žodynu; 2-asis pataisytas leid., 2008). Tai bendrinės kalbos vartotojams skirtas veikalas, aprašantis bendrinės kalbos kirčiavimo sistemą ir apimantis ne tik bendrinius, bet ir reikalingesnius tikrinius žodžius. Taigi lietuvių kalbos, pirmiausia – bendrinės, kirčiavimas pastaraisiais dešimtmečiais plačiai nagrinėjamas žodžių darybos ir morfologijos ar morfonologijos požiūriu.

Pagal šiuos principus akcentologija kaip tęstinio dabartinės / bendrinės lietuvių kalbos dalyko semestrinis kursas nuo 1996 m. dėstoma Vilniaus universiteto lietuvių filologijos bakalaurantams, o lietuvių filologijos ir užsienio kalbos bakalauro pakopos studentai išklauso vieno semestro morfologijos ir akcentologijos dalyką. Su

tokiu požiūriu šio vadovėlio autorius, paremtas Atviros Lietuvos fondo, supažindino ir vidurinių mokyklų bei gimnazijų mokytojus (žr. B. Stundžia, *Lietuvių kalbos kirčiavimas. Mokytojo knyga*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, 152 p.). Skaitytojui į rankas duodamo aukštųjų studijų vadovėlio teoriniai pagrindai yra iš esmės tie patys kaip ir minėtosios *Mokytojo knygos*. Mokslinius pagrindus permąstyti, suaktualinti sudarė sąlygas Valstybinės lietuvių kalbos komisijos parama.

Pastarasis dešimtmetis išsiskyrė ne tik kapitaliniais lietuvių akcentologijos veikalais, bet ir atliktu dideliu kirčiavimo norminamuoju darbu (plačiau žr. <http://www.vlkk.lt/nutarimai/tartis-kirciavimas.html>), kompiuterinėmis kirčiavimo mokyimo priemonėmis (pvz., Snieguolė Daniūnienė, Vera Mauricaitė, Vidas Kavaliauskas, Antanas Pakerys, *Praktinio kirčiavimo treniruoklis*, Vilnius: VPU, 2003, 120 p.; antrasis, pataisytas ir papildytas. leid., 2008, 184 p.), taip pat sukurtu pirmuoju originaliu lietuvišku šriftu *Palemonas* (plačiau žr. <http://www.vlkk.lt/palemonas.html>), pasirinktu ir šiam leidiniui. Mokomojoje knygoje, savaime suprantama, reikia vadovautis bendrinės kalbos kodifikacija ir jos naujovėmis, paprastai atspindinčiomis ryškiausius realios vartosenos polinkius. Tačiau gyva kalba nuolat kinta, ir normos nėra amžinos, todėl autorius retkarčiais pasamprotauja ir apie aktualius ateities kirčiavimo kodifikacijos uždavinius.

Aukštųjų studijų vadovėlis yra daugelio metų apmąstymų, studijų, diskusijų su kolegomis ir studentais rezultatas, kurį gludino pedagoginis darbas, duona kasdieninė. Šis ir kiti autoriaus akcentologijos darbai vargiai būtų išvydę dienos šviesą, jei ne praktinio kirčiavimo ir morfonologijos pagrindai. Pirmuosius padėjo a.a. doc. Adelė Laigonaitė, puiki pedagogė, antruosius – profesorius Aleksas Girdenis, Lietuvos fonologijos mokyklos kūrėjas.

Esu dėkingas VU Baltistikos katedros kolegoms profesoriams Birutei Jasiūnaitei ir Albertui Rosinui, docentams Vytautui Kardeliui, Jurgiui Pakeriui, Daivai Sinkevičiūtei ir Reginai Venckutei, doktorantui Vytautui Rinkevičiui, kurie pirmieji susipažino su šio kūrinio rankraščiu, jį vertino ir teikė pastabų. Išsamiausiai rankraštį išnagrinėjo Aukštųjų mokyklų bendrųjų vadovėlių komisijos paskirti recenzentai prof. habil. dr. Antanas Pakerys ir doc. dr. Asta Kazlauskienė, žinomi akcentologijos ir fonetikos specialistai. Nuoširdžiausiai jiems dėkoju. Atsižvelgta į daugelį vadovėlio rankraštį skaičiusių, ypač Antano Pakerio, pastabų ir siūlymų, pagerinusių leidinį. Už likusius riktus ir trūkumus atsakingas tik šios knygos autorius.

Pastaba. Knygoje yra viena kita formos naujovė. Antai vartojamos vienodo stiliaus dvigubos ir viengubos kabutės (pvz.: „kirtis yra tarsi kalbos siela“; lo. *segmentum* ‚atkarpa, gabaliukas‘), ryšys tarp vedinio ir pamatinio žodžio, išvestinės ir pagrindinės formos nurodomas ne dvitaškiu, o rodykle, pvz., *stālius* (↔ *stālas*), *trāuksiu* (↔ *trāukti*). Visi sutartiniai ženklais ir sutrumpinimai pateikti toliau.

[Vilnius, 2009]

SUTRUMPINIMAI, SUTARTINIAI ŽENKLAI

ang. – anglų	leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.	mot. – moteriškoji giminė
avd. – asmenvardis		mst. – miestas
bk. – bendrinė kalba		mstl. – miestelis
BKKŽ – D. Mikulėnienė, A. Pakerys, B. Stundžia. <i>Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinytas</i> . Vilnius: VPU leidykla, 2007; ² 2008.	DŽ ⁷ – <i>Dabartinės lietuvių kalbos žodynas</i> , 7-as pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.	nuos. – nuosaka
būs. – būsimasis (laikas)	es. – esamasis (laikas)	padlv. – padalyvis
būt. – būtasis (laikas)	ež. – ežeras	pan. – panašiai
če. – čekų	g. – giminė (-ės)	plg. – palygink(ite)
dažn. – dažninis (laikas)	G., gal. – galininkas	ppr. – paprastai
dgs. – daugiskaita (-os)	gr. – graikų	prv. – prieveiksmis
dgsk. – daugiskaitinis, -ė	Įn., įn. – įnagininkas	pss. – pusiasalis
dkt. – daiktavardis	it. – italų	pusdlv. – pusdalyvis
dll. – dalelytė	įv. – įvardis	pvz. – pavyzdžiui
dlv. – dalyvis	jung. – jungiamasis (balsis)	resp. – atitinkamai
DŽ ¹ – <i>Dabartinės lietuvių kalbos žodynas</i> . Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.	k. – kaimas	rom. – romėnų
DŽ ² – <i>Dabartinės lietuvių kalbos žodynas</i> , 2-as papildytas leidimas. Vilnius: Mintis, 1972.	K., kilm. – kilmininkas	skt. – skaitvardis
DŽ ³ – <i>Dabartinės lietuvių kalbos žodynas</i> , 3-as pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.	k(art). – kartinis (laikas)	Š. – šauksmininkas
DŽ ⁴ – <i>Dabartinės lietuvių kalbos žodynas</i> , 4-as	kirč. – kirčiuotė	šnek. – šnekamoji kalba
	kt. – kiti, kita	tarm. – tarminis, -ė
	l. – laikas (-o)	t. t. – taip toliau
	la. – latvių	up. – upė
	lie. – lietuvių	V., vard. – vardininkas
	LKTŽ – V. Vitkauskas. <i>Lietuvių kalbos tarties žodynas</i> , 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.	valst. – valstybė
	lo. – lotynų	vyr. – vyriškoji (giminė)
	mit. – mitologinis, -ė	vksm. – veiksmažodis
		vns. – vienskaita (-os)
		Vt., viet. – vietininkas
		žr. – žiūrėk(ite)

⇔, ⇒ –	rodo santykį tarp vedinio ir pamatinio žodžio arba tarp išvestinės ir pagrindinės formos
⊃ –	rodo implikaciją
:: –	rodo kalbos elementų priešpriešą
→ –	rodo formų akcentinius pakitimus
> resp. < –	fonetiškai virto į resp. kilo iš
˘ –	rodo akcentinį šlijimą
–	ženklas, dedamas tarp variantiškai vartojamų žodžių ar formų
* –	rodo rekonstruotą formą (garsą)

I.

KIRTIS, PRIEGAIDĖ, KIEKYBĖ IR JŲ SANTYKIS SU SEG- MENTINIAIS KALBOS ELEMENTAIS

1.

KIRTIS, PRIEGAIDĖ, KIEKYBĖ

2.

KIRTIS, PRIEGAIDĖ, KIEKYBĖ
KIEKYBĖ IR SKIEMUO

3.

KIRTIS, PRIEGAIDĖ,
KIEKYBĖ IR MORFEMA

4.

KIRTIS, PRIEGAIDĖ
IR ŽODIS

1. KIRTIS, PRIEGAIDĖ, KIEKYBĖ

- 1.1. KIRČIO SAMPRATA. KIRČIUOTAS SKIEMUO
- 1.2. KIRČIUOTO SKIEMENS VIETA IR JOS NUSTATYMO BUDAI
- 1.3. BEKIRČIAI IR DVIKIRČIAI ŽODŽIAI. ŽODŽIO KIRTIS ŠNEKOS SRAUTE
- 1.4. TRUMPASIS KIRČIUOTAS SKIEMUO
- 1.5. ILGASIS KIRČIUOTAS SKIEMUO. PRIEGAIDĖ
- 1.6. LIETUVIŲ KALBOS AKCENTOGRAFIJOS IR AKCENTOLOGIJOS IŠTAKOS

1.1. KIRČIO SAMPRATA. KIRČIUOTAS SKIEMUO

LITERATŪRA

- Daniūnienė S., V. Mauricaitė, V. Kavaliauskas, A. Pakerys, *Praktinio kirčiavimo treniruoklis*, Vilnius: VPU, 2003 (su kompaktine plokštele); ²2008.
- Girdenis A. *Fonologija*. Vilnius: Mokslas, 1981, p. 172–179.
- Girdenis A. *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. 2-asis pat. ir papild. leid. Vilnius: MELI, 2003, p. 248–261.
- Girdenis A., V. Karosienė. *Bendrinės lietuvių kalbos statistinė struktūra: fonologijos dalykai*. Vilnius: Vilniaus universiteto 1-kla, 2010, p. 68–80.
- Karosienė V., A. Girdenis. Bendrinės kalbos žodžio ir skiemens statistinė struktūra. *Kalbotyra*, 1990, t. 41 (1), p. 36–48 (= A. Girdenis. *Kalbotyros darbai*, t. 3. Vilnius: MELI, 2001, p. 19–31).
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*. 2-asis leid. Vilnius: Gimtasis žodis, 2002, p. 10–16; Vilnius: Mokslas, 1978, p. 7–12;
- Mikulėnienė D., A. Pakerys, B. Stundžia. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*. Vilnius: VPU 1-kla, 2007; ²2008, p. 11–15.
- *Mokomoji kirčiavimo programa: praktinio kirčiavimo treniruoklis*. Kompaktinė plokštelė. Parengė A. Kazlauskienė, D. Mikulėnienė, G. Raškinis, Kaunas: Šviesa, 2012.
- Pakerys A. *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*. Vilnius: Mokslas, 1982, p. 103–107.
- Pakerys A. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. 3-asis leid. Vilnius: Enciklopedija, 2003, p. 216–218; 2-asis leid. Vilnius: Žara, 1995, p. 292–295.
- Stundžia B. Kirčio semantinė funkcija. In: *Ženklas ir prasmė*. Vilnius, 1986, p. 52–62.
- Vaitkevičiūtė V. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*. Kaunas: Šviesa, 1997, p. 5–7.
- Vitkauskas V. *Ar sunkus lietuvių kirčiavimas*. Vilnius: Mokslas, 1986, p. 5–14.
- WALS: *The World Atlas of Language Structures* (<http://wals.info/feature/14A#2/20.3/148.4>); žiūrėta 2014-02-09.

„Kirtis yra tarsi kalbos siela“ (*Accentus est quasi anima vocis*) – V–VI amžiuje teigė romėnų filologas Pompėjus (Pompeius), garsiosios Donato gramatikos (IV a.) komentarų autorius. Bendresnio pobūdžio mintį, apimančią ne tik kirtį, bet ir jam artimus elementus – priegaidę, toną, pasakė J. R. Firthas, 20 a., taigi modernių laikų kalbininkas ir anglų fonetikos mokyklos lyderis: „Prozodija yra žodžio siela, kvėpavimas ir gyvenimas“ (*Prosody is soul, breath, and life of a word*). Apie prozodiją sužinosime netrukus, o dabar įsiklausykime į šiuos išmintingus žodžius, vaizdžiai apibūdinančius kirčio ir su juo susijusių elementų esmę.

Jeigu garsų srautą įsivaizduotume kaip kalbos kūną, tai kirtis iš tikro jam „įpučia“ dvasią, arba, – mokslisčiau sakant, – suskaido garsų srautą į tam tikras prasmines atkarpas, paprastai – žodžius. Pavyzdžiui, garsų srautas *studentainoriaimokosi* sudarytas iš trijų žodžių (*studeñtai nóriai mókosi*), o *studentaimokosi* – iš dviejų (*studeñtai mókosi*).

Visų iš pateikto garsų srauto išskirtų žodžių vienas skiemuo tariamas ryškiau negu kiti skiemenys (*studeñtai, nóriai, mókosi*). Tokį vieno skiemens išryškinimą kitų

žodžio skiemenų atžvilgiu vadiname kirčiu, o patį išryškintąjį skiemenį – kirčiuotu skiemeniu.

Kiek garsų sraute suskaičiuojame kirčių, arba kirčiuotų skiemenų, tiek dažniausiai būna ir žodžių. Taigi kirtis atlieka išskiriamąją, arba kulminatyvinę (kalbos „viršūnės“), funkciją (iš lo. *culmen* ‚viršūnė‘).

Garsai, skiemenys, žodžiai – savarankiški kalbos elementai. Juos galima ištarti, pagal tam tikras taisyklės sudarinėti iš jų įvairias kombinacijas. Garsai jungiami į skiemenis, skiemenys – į žodžius, o iš žodžių susideda frazės, sakiniai. Tai tam tikri kalbos nareliai, kuriuos galima rikiuoti iš eilės – tarsi į vieną liniją. Iš čia ir jų pavadinimas – segmentiniai (lo. *segmentum* ‚atkarpa, gabaliukas‘), arba linijiniai, elementai. Vieną jų pakeitus kitu elementu, galima gauti naują žodį, frazę ar sakinį. Pavyzdžiui, keičiant garsus, gaunami nauji žodžiai (b[a]r̥ti – b[e]r̥ti – b[i]r̥ti – b[u]r̥ti arba [b]r̥ti – [g]r̥ti – [t]r̥ti – [v]r̥ti ir pan.), keičiant žodžius – naujos frazės (pvz.: *giria draugą* – *peikia draugą* – *užjaučia draugą ... giria draugą* – *giria merginą* – *giria seserį ...*) ir t. t.

Garsų ir kitų segmentinių elementų srautas kalbėjimo akte neįmanomas be simultaniinių¹ *supersegmentinių* (lo. *super* ‚virš‘) elementų, kurie tą garsų srautą iš tolydaus padaro diskretišką, suskaido į tam tikras prasmines atkarpas, pavyzdžiui, žodžius, frazes. Be to, supersegmentiniai elementai įgalina adresantą vienus segmentinius elementus (paprastai žodžius ar jų grupes) išryškinti, pabrėžti, kitus – palikti šešėlyje, fone. Pagaliau šie elementai suteikia garsų srautui tam tikro ritmiškumo. Vieni svarbiausių supersegmentinių elementų, dar vadinamų ir *prozodiniais*², yra intonacija, kirtis, priegaidė, pauzė.

Kirtis ir priegaidė, nors ir realizuojami drauge su segmentiniais elementais, yra traktuojami kaip savarankiškos kalbos vienetų charakteristikos. Generatyvinė gramatika, iš pradžių mėginusi akcentinius požymius įtraukti į balsių diferencinių požymių inventorių, vėliau šios nepasiteisinusios praktikos atsisakė.

Kirtį galima apibrėžti kaip universalų supersegmentinį, arba prozodinį, elementą, padedantį diferencijuoti, formuoti ir suvokti segmentinio lygmens elementus, didesnius už garsą, arba fonemą (gr. φωνή <phōnḗ> ‚garsas‘): skiemenis, žodžius, frazes, sakinius, pagaliau – tekstą. Vadinasi, su visais minėtais elementais kirtis yra susijęs, o pagal tą santykį skiriami skirtingi kirčio tipai: *žodžio kirtis*, *frazės kirtis*, *sakinio kirtis*, *loginis kirtis*.

Žodžio – svarbiausio kalbos vieneto, charakteristikai kirtis tiesiog yra būtinas. Sakydami kirtis, dažniausiai turime galvoje būtent žodžio kirtį. Žodžio kirtis yra bent vieno skiemens išryškinimas kitų žodžio skiemenų atžvilgiu, o kirčiavimas – kontrastas tarp ryškiau ir blankiau tariamų to paties žodžio skiemenų. Gali būti išryškunami ir keli žodžio skiemenys. Tokiu atveju sakoma, kad vienas skiemu turi pagrindinį, o kitas ar kiti – šalutinį ar šalutinius kirčius. Iš apibrėžimo ryškėja kirčio sąsaja su skiemeniu – skiemenyje kirtis yra realizuojamas.

Skyrium pastaba apie vienskiemenius žodžius, kurie formaliai neturi kontrasto tarp ryškiau ir blankiau tariamų skiemenų, tačiau manyti, kad tokiems žodžiams apskritai nebūdingas kirtis, nėra pagrindo. Antai sakiniuose, sudarytuose iš vienskiemenų žodžių, pvz., *Kàs ràs, tàs nėš*, puikiausiai realizuojama kulminatyvinė

¹ *Simultāninis* ‚vykstantis vienu metu‘ < pranc. *simultané* ‚vienalaikis‘ < lo. *simul* ‚kartu, vienu metu‘.

² Prozodija – graikų filologų sukurtas terminas: iš gr. προσ ὀδία <prosōdía> ‚kirtis, akcentas‘ ← πρὸς <pros> ‚prie, prieš, be‘ + ὀδή <odḗ> ‚daina, ypač lyrinė‘. Šio termino vertiniai (kopijos, kalkės) yra lo. *accentus* ‚kirtis, akcentas‘ (← ad ‚prie‘ + *cantus* ‚dainavimas, giedojimas, daina‘) ir lie. *priegaidė* (← priē + gaidā). Yra tyrėjų, kurie prozodinius ir supersegmentinius elementus skiria (pirmieji siejami tik su kirčiu, priegaidėmis ir tonais).

kirčio funkcija – išskiriami keturi žodžiai. Vadinasi, vienskiemeniai žodžiai turi realius kirčiuotus skiemenis, kurie kontrastuoja su potencialiais, nerealizuotais nekirčiuotais skiemenimis.

Daugumoje kalbų kirčio vieta žodyje yra *fiksuota* (lo. *fīgo, fīxī, fīxum, -ere*, 'pritvirtinti, prikalti, daryti tvirtą'), nusakoma tam tikromis fonologinėmis ar fonetinėmis taisyklėmis – dažnai užtenka tik nurodyti kirtį gaunantį žodžio skiemenį. Gana paplitęs priešpaskutinio skiemens, arba penultimos³, kirčiavimo tipas (– ˈ –), būdingas 110 kalbų, pavyzdžiui, grupei austroneziečių, indėnų, afrikiečių kalbų, naujajai graikų, lenkų kalbai. Kirtis čia tarsi praneša, kad kitu skiemeniu baigsis žodis, plg. le.: 'rodzaj (vns. vard.), ro'dzajów⁴ (dgs. kilm.) ,giminė, rūšis', rodza'jowj (bdv.) ,gimininis, rūšinis'.

Kiek mažiau (92) kalbų, turinčių pradinio žodžio skiemens kirtį (ˈ – –), pvz.: latvių, čekų, slovākų, islandų, suomių, estų, vengrų. Čia kirtis signalizuoja naujo žodžio pradžią, pvz.: la. 'uzmanība ,dėmesys', 'kratīdams ,purtydamas', če. 'jedenáct ,11', 'sedmnáct ,17'⁵. Šių kalbų kirčiavimas skiriasi tik vienu kitu mažmožiu. Pavyzdžiui, latvių kalboje prielinksnis nekirčiuojamas, o čekų kalboje jis vertinamas kaip pirmasis fonologinio žodžio skienuo ir todėl atitraukia kirtį į save, plg. če. 'na hradě ,pilyje', 'za rohem ,už kampo' ir la. *pie* 'tevis ,pas tave', *uz* 'akmens ,ant akmens'.

Iš indoeuropiečių kalbų, turinčių fiksuotą galinio žodžio skiemens kirtį (– – ˈ), nurodomos persų, tadžikų, puštų kalbos. Toks kirčiavimas būdingas baškirų, berberų, uzbekų ir kt. (iš viso 51) kalboms.

Kai kurių kalbų fiksuotas kirtis neapribotas vienu skiemeniu, o gali būti keliuose galiniuose skiemenyse, nelygu jų (paprastai penultimos) kiekybė. Lotynų kalboje ir klasikiniame sanskrite kirtį gauna priešpaskutinis ilgasis daugiaskiemenių žodžių skienuo, o kai to skiemens esama trumpo – kirčiuojamas trečiasis nuo galo skienuo (antepenultima), plg. lo. *la'bōro, labo'rāre* ,dirbti' ir 'fugēre ,bėgti'; *ex'īre* ,iš-eiti' ir 'ex'itus ,išėjimas'.

Fiksuotas kirtis atlieka dvi funkcijas. Viena jų – *delimitatyvinė*, arba *atribojamoji*⁶: signalizuojamos šnekos sraute reikšminių elementų (paprastai žodžių) ribos. Šią funkciją, be abejo, geriau atlieka toks fiksuotas kirtis, kurio vieta apribota vienu skiemeniu (priešpaskutiniu, pradiniu ar galiniu). Fiksuotas kirtis ne tik signalizuoja reikšminių elementų ribas, bet ir parodo, kiek yra tų elementų tam tikroje šnekos srauto atkarpoje, kitaip sakant, atlieka jau minėtą *kulminatyvinę* funkciją, būdingą visų tipų kirčiui. Kulminatyviniais kirčiais gali būti išskiriami ne tik žodžiai, bet ir kiti reikšminiai elementai: tam tikros morfemos, sudurtinių žodžių dėmenys. Pavyzdžiui, vokiečių kalba šalutiniais kirčiais išskiria kiekvieną sudurtinio žodžio dalį (plg. 'Taschen,messer ,kišeninis (lenktinis) peilis'), taip pat ir tam tikras priesagas, pvz., 'Frei,heit ,laisvė'.

Aprašant fiksuoto kirčio kalbų kirčiavimą, pakanka nurodyti kirčiuotą žodžio skiemenį ir išvardyti galimas išimtis – savarankiškas kirčiavimo mokslas joms nereikalingas. Kirtis, išskyrus išimtinius atvejus, nežymimas šių kalbų žodynuose.

Fiksuoto kirčio priešingybė yra nefiksuotas, arba *laisvasis*, kirtis. Iš indoeuropiečių kalbų, tokį kirtį, be lietuvių kalbos, turi italų, ispanų, rusų, bulgarų, serbų bei kroatų ir kitos kalbos. Kirčio vietos žodyje čia negalima nusakyti kokiomis nors aiškiais fonologinėmis ar fonetinėmis taisyklėmis. Tarp šių kalbų beveik pusę (92) su-

³ Iš lo. *paenultima* ← *paene* ,beveik', *ultima (syllaba)* ,beveik paskutinis (skiemuo)'.

⁴ Lenkų kalboje dešininis (akūto) ženklas virš o žymi balsį, tariamą kaip [u].

⁵ Šiuose čekų kalbos žodžiuose dešininis (akūto) ženklas žymi balsių ilgumą.

⁶ Pranc. *délimitation* ,atribojimas, ribų nustatymas' ← lo. *de + limes, -itis* ,riba'.

daro tokios, kuriose kirtį gali gauti du arba trys paskutiniai žodžio skiemenys, pvz.: italų, ispanų, katalonų, rumunų, portugalų, norvegų, švedų, hindi, arabų kalbos⁷. Beveik dvigubai mažiau (54) yra tokių kalbų, kur praktiškai, kiek žodis turi skiemenų, tiek gali būti kirčiavimo schemų ar modelių. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos garsų srautą *suktume* įmanoma ištarti trejopai – *sùktume* (‘ – –), *suktùme* (– ‘ –), *suktumè* (– – ‘) – ir gauti tris prasmingus žodžius. Be to, kai kurių žodžių kirtis gali šokinėti paradigmoje, plg.: *pasiuntinỹs*, *pasiuntiniaiĩ*, *pasiuntiniám̃s* (– – ‘) ir *pāsiuntinio*, *pāsiuntiniui*, *pāsiuntinius* (‘ – –); *lenkiũ*, *lenkĩ* (– –) ir *leñkia*, *leñkiamo*, *leñkiate* (‘ – [–]). Šio tipo laisvojo kirčio kalboms taip pat priklauso rusų, serbų, kroatų, turkų, maorių, tibetiečių ir kitos kalbos.

Be aptartosios kulminatyvinės, laisvasis kirtis dar atlieka skiriamąją, arba **distinktyvinę**, funkciją (lo. *distinctus* ‚skirtumas, skirtybė‘), t. y. gali skirti žodžius ir jų formas, plg.: lie. *garsiãkalbis* (dkt.) ir *garsiakalbis* (bdv.), *stotis* (dkt.) ir *stótis* (vksm.), *kilimas* (← *kilti*) ir *kilimas* ‚toks sunkus spalvotas audeklas‘, *neši* (es. 1. vns. 2 a.) :: *neši* (būs. 1. vns. 2 a.), *kitas* (vyr. g. vns. vard.) :: *kitàs* (mot. g. dgs. gal.); it. ‚*ancora* ‚inkaras‘ :: *an’cora* ‚dar‘, ang. ‚*present* ‚dovana‘ :: *pre’sent* ‚dovanoti‘. Šiaip jau distinktyvinė funkcija būdinga priegaidėms bei tonams (žr. p. 25) ir linijiniams kalbos elementams – garsams (žr. p. 17).

Pati universaliausia kirčio funkcija yra **kulminatyvinė**, nes ji būdinga visiems kirčio tipams. Aleksas Girdenis parodė, kad lyginant ne tik panašiai skambančius žodžius ar jų formas, bet ir žodžių junginius bei sakinius, kulminatyvinė funkcija susilieja su distinktyvine – kirtis ima skirti žodžius nuo žodžių junginių. Pabrėžtina, kad tai būdinga tiek laisvajam, tiek fiksuotam kirčiui, plg.: lie. *paiñk̃ sáują* ir *paiñk̃ sáują*; la. ‚*tupele* ‚šlepetė‘ ir ‚*tu* ‚pele‘, tu, pele‘; če. ‚*jeden* ‚1‘ ir ‚*je* ‚den‘, yra diena‘; rusų *вы́брать* ‚móžete?‘ <*výbrat’* ‚móžete?> ‚iš(si)rinkti galite?‘ ir *вы́брать* ‚móžete?‘ <*výbrát’* ‚móžete?> ‚jūs imti galite?‘, *я́блоки* ‚но́сил <*jábloki* ‚nosíl‘ > ‚obuolius nešiojau‘ ir *я́* ‚блóки носíл <*já blóki* ‚nosíl‘ > ‚aš blokus nešiojau‘. Taigi visų tipų žodžio kirtis padeda diferencijuoti, formuoti ir suvokti dalykinį turinį, o pagrindinė jo funkcija – skirti žodžių junginius nuo atskirų žodžių.

Kaip buvo sakyta, nefiksuoto kirčio kalbų žodžio kirtis yra laisvas arba ribotai laisvas fonologijos ir fonetikos požiūriu. Jeigu į žodžius žiūrime iš morfologijos pozicijų, aptinkame gana glaudų kirčio vietos ryšį su mažiausiais turinio plano vienetais – morfemomis, taigi su žodžių kaityba bei daryba⁸. Pavyzdžiui, veiksmazodžio formos *sùktume* kirčiuojama šaknis kaip ir kitų tariamosios nuosakos formų (*kĩštume*, *kàstume*, *nèštume* ...); daiktavardžio šauksmininkas *suktùme* pasižymi priesagos kirčiu (plg. kitus priesagos *-umas* vedinių šauksmininkus: *gerùme*, *šauñume*, *skanùme* ...), o daiktavardžio vietininko *suktumè* kirtis pagal priešpaskutinio skiemens taisyklę iš antrojo nuo galo skiemens nušokęs į galūnę (plg. kitus *-umas* daiktavardžių vietininkus: *gerumè*, *šauñumè*, *skanumè* ...).

Taigi tiriant ir aprašant laisvąjį kirtį turinčių kalbų kirčio vietos dėsningumą, arba **kirčiavimo sistemą**, būtina atsižvelgti į morfologinę ir darybinę žodžių sandarą. Pati kirčiavimo sistema skirtingose kalbose labai nevienoda, vienose – palyginti paprasta, kitose – sudėtinga. Lietuvių kalba priklauso pastarosioms. Kirčiavimo sudėtingumu lietuvių kalbai tipologiškai artimiausia yra rusų kalba.

Mūsų kirčiavimo sistemos sudėtingumą lemia, be kita ko, tai, kad kirčio vieta

⁷ Yra ir tokių kalbų, pvz., osetinų, avarų, kur kirtį gali gauti pirmieji du žodžio pradžios skiemenys.




⁸ Tiesa, yra kalbų ir su nenuspėjamu nefiksuotu (laisvuuoju) kirčiu, pvz. abchazų, baskų. Čia tą patį žodį galima pasakyti su skirtinguose skiemenyse realizuotu kirčiu (toks kirtis gali atlikti tik kulminatyvinę funkciją).

tam tikrais atvejais susijusi ir su priegaide, artimu kirčiui prozodiniu elementu.

Kirčio vietos dėsningumus tiriantis ir aprašantis mokslas vadinamas akcentologija (iš lo. *accentus* + gr. *lógos* ‚mokslas‘).

Kaip jau buvo sakyta, kirtis dažniausiai apibrėžiamas kaip bent vieno kurio skiemens išryškinimas kitų žodžio skiemenų atžvilgiu. Ryškiau tariamas skiemuo vadinamas kirčiuotu, kiti skiemenys – nekirčiuoti.

Lietuvių kalbos kirtis nėra vien tik atskiro skiemens ypatybė – akcentinis kontūras apima visą žodį, plg.:

 <i>pūs-die-nis</i>	 <i>žva-kì-ga-lis</i>	 <i>iš-mìn-tis</i>
<i>vėid-ro-dis</i>	<i>krikš-tā-tė-vis</i>	<i>va-lan-dà</i>
<i>vai-kiš-kas</i>	<i>pre-ký-vie-tė</i>	<i>pa-tar-mė</i>

Šio kontūro viršūnę sudaro vienas kuris žodžio skiemuo (šiuo atveju *pūs-*, *-kì-*, *-tis* ...), tradiciškai ir vadinamas kirčiuotu skiemeniu.

Kokiais **akustiniais požymiais** kirčiuotas skiemuo yra išryškinamas, daugiausia domina fonetikus, ypač eksperimentinės fonetikos specialistus.

Lietuvių kalbotyroje šiuo klausimu nemažai ginčytasi ir tebesiginčijama. Vienų tyrėjų tvirtinta, kad mūsų kalbos kirtis esąs **dinaminis** (iš gr. δύνاميς <dýnamis> ‚jėga‘): tokiu atveju kirčiuotas skiemuo turėtų būti tariamas tvirtesniu, garsesniu balsu, intensyviau negu nekirčiuoti žodžio skiemenys. Kiti kalbininkai lietuvių kalbos kirtį vadino **toniniu**, arba melodiniu (muzikiniu), – manyta, kad kirčiuotas skiemuo nuo nekirčiuotųjų skiriasi aukštesniu tonu.

Kruopštūs eksperimentiniai paskutinių XX a. dešimtmečių tyrimai, ypač Antano Pakerio, parodė, kad bendrinės lietuvių kalbos kirtis yra sudėtingas fonetinis reiškiny, apibūdinamas įvairiais požymiais: intensyvumu, pagrindinio tono kitimu, trukme, garsų kokybe. Šiomis ypatybėmis kirčiuoto skiemens branduolys – balsis ar dvigarsis – dėsningai skiriasi nuo savo atitiktens nekirčiuotame skiemenyje.

Nė vienas iš nurodytų požymių nėra pats svarbiausias, nes fonetinę žodžio kirčio esmę sudaro **požymių kompleksas**. Atskiro akustinio požymio reikšmė kirčio suvokimui išryškėja tik iš santykinio jo galingumo.

Nustatyta, kad galingiausias yra **intensyvumas**. Vadinasi, tie kalbininkai, kurie teigia kirčiuotą skiemenį esant tariamą tvirtesniu balsu, garsiau, yra bent iš dalies teisūs, nes jie išryškina santykiškai galingiausią požymį.

Pagrindinio tono, arba melodinio požymio, vaidmuo kirčio vietos nustatymui yra gerokai mažesnis. Ypač tai akivaizdu, kai žodis ištariamas kylančia intonacija, plg. *visas* ir *vìsas*? (antruoju atveju galūninis skiemuo tariamas aukštesniu tonu, tačiau kirčio įspūdžio nesudaro – vyriškosios giminės formą *vìsas*? puikiai skiriame nuo moteriškosios giminės daugiskaitos galininko *visàs*?).

Skiemens trukmė ir **garsų kokybė**, skyrium paimti, visai mažai tereiškia kirčio suvokimui.

Daug galingesni yra dviejų požymių kompleksai, – ypač intensyvumo ir pagrindinio tono. Nė kiek nenusikalstant mokslo tiesai, studentams galima aiškinti, kad žodžių kirčiuotieji skiemenys yra tariami palyginti tvirtesniu (garsesniu) ir kiek aukštesniu balsu už atitinkamus nekirčiuotuosius skiemenis.

Alekso Girdenio ir kitų tyrimai rodo, kad esama statistinio ryšio tarp kirčio ir skiemens kiekybės: bendrinės kalbos tekstuose ilgieji kirčiuoti skiemenys yra kone

triskart dažnesni už trumpuosius kirčiuotus skiemenis (santykis 2,63 : 1). Kirčio sąsaja su kiekybine skiemens charakteristika, be kita ko, matyti ir iš to, kad kirčiuoti balsiai *a, e* žodžio kamiene dažniausiai (tvirtapradžiuose savųjų žodžių dvigarsiuose – visada) pailgėja, plg.: *nāmas, kēlias, nēša* (ar *kālnas, kēlmas*) ir *namù, keliù, nešù* (ar *kalnų, kelmų*).

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kas yra supersegmentiniai kalbos elementai ir kuo jie skiriasi nuo segmentinių (linjinių) kalbos elementų?
2. Koks santykis tarp supersegmentinių ir prozodinių kalbos elementų?
3. Kaip apibrėžiamas kirtis?
4. Apibūdinkite žodžio kirtį.
5. Kaip suprantate fiksuotą kirtį?
6. Kas yra nefiksuotas (laisvasis) kirtis?
7. Išvardykite jums žinomas fiksuoto kirčio kalbas.
8. Išvardykite jums žinomas nefiksuoto (laisvojo) kirčio kalbas.
9. Kokios yra kirčio funkcijos, kuri iš jų universaliausia?
10. Kuo paremti nefiksuoto (laisvojo) kirčio kalbų kirčiavimo dėsniumi?
11. Kokiais akustiniais požymiais išryškunami kirčiuoti skiemenys?

1.2. KIRČIUOTO SKIEMENS VIETA IR JOS NUSTATYMO BŪDAI

LITERATŪRA

- Gailiūnas P. *Lietuvių kalbos metodika*. Vilnius: Mokslas, 1977, p. 165–172.
- Girdeinis A., V. Karosienė. *Bendrinės lietuvių kalbos statistinė struktūra: fonologijos dalykai*, p. 68–80.
- Karosienė V., A. Girdeinis. Bendrinės kalbos žodžio ir skiemens statistinė struktūra, p. 36–48 (= A. Girdeinis. *Kalbotyros darbai*, t. 3, p. 19–31).
- Mikulėnienė D. *Lietuvių kalbos kirčiavimas. Mokymo knyga*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 9–16.
- Šoblinskas A. *Lietuvių kalbos didaktika*. Vilnius: Mokslas, 1987, p. 160–161.

Kaip sakytą, lietuvių kalboje gali būti kirčiuotas bet kuris žodžio skiemuo – paskutinis, priešpaskutinis, trečiasis ar dar tolesnis nuo galo, pvz.: *sukù, vištà, judrùs, -ì, -ù, penkì* (– –), *sùka, vištà, jùdri, -iq, kitas* (– –), *sùsuka, išvada, tìpinis, -é* (– – –), *lùkterėti, dūrininkas, -é* (– – –) ir pan.

Skiemenys skaičiuojami pradedant nuo galinio, nes žodžiai paprastai baigiasi galūne, o prasideda nevienodai – kartais šaknimi (*sùka, lùkterėti, dūrininkas, -é*), kartais – priešdėliu (*sùsuka, išvada*) ar priešdėliais (*papāsakoja*), prie kurių gali jungtis ir sangrąžos dalelytė (afiksas) ar įvardinis elementas (enklitikas), pvz.: *susisuka, pasipāsakoja, gerųjų*. Galiniai žodžio skiemenys kirčiuojami dažniausiai: paskutinis ir priešpaskutinis turi kirtį daugiau kaip keturiuose penktadaliuose visų rišlaus teksto žodžių, tiksliau – žodžių formų, o priešpaskutinis kirčiuotas skiemuo būdingas kiek daugiau nei pusei žodžių (kirčiuoto skiemens dažnumą tekste rodo procentai), plg.:

0,15%	1,86%	16,10%	53,22%	28,67%
5	4	3	2	1

Šeštas nuo galo kirčiuotas skiemuo itin retas, nors galimas, pvz., (*i*) *pāgeležinkeļē*. Taigi, kuo toliau skiemuo nuo galūnės, tuo rečiau jis kirčiuojamas. Tai jau yra pastebėjęs F. Kuršaitis XIX amžiuje.

Kirčiuoto skiemens nustatymas, išskyrus retas išimtis, studentams nesukelia sunkumų, kadangi kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų pasikartojimas yra vienas iš komponentų, formuojančių šnekos ritmą. O ritmo pojūtis – įgimtas dalykas (kaip, beje, ir gebėjimas rimuoti).

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kodėl skiemenys skaičiuojami pradėdant nuo žodžio galo?
2. Kurie žodžio skiemenys kirčiuojami dažniausiai?

1.3. BEKIRČIAI IR DVIKIRČIAI ŽODŽIAI. ŽODŽIO KIRTIS ŠNEKOS SRAUTE

LITERATŪRA

- Girdzijauskas J. *Lietuvių eilėdara. XX amžius*. Vilnius: Mokslas, 1979, p. 161–162.
- *Lietuvių kalbos tarties žodynas*. Sudarė V. Vitkauskas. 2-asis leid. Vilnius, 2001.
- Mauricaitė V. Kai kurių frazės faktorių įtaka žodžių šlijimui. *Kalbotyra*, 1985, t. 36 (1), p. 38–43.
- Mauricaitė V. Akcentinis šlijimas frazės viduje (statistinis tyrimas). *Kalbotyra*, 1994, t. 43 (1), p. 61–64.
- Mauricaitė V. Samplaikinių formų dėmenų akcentinis šlijimas. *Mūsų kalba*, 1987, sąs. 2, p. 3–6.
- Stundžia B. Kirtis tekste. In: *Žodžiai ir prasmės* 1. Sudarė B. Savukynas. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 86–92.
- Vaitkevičiūtė V. Dvikirčiai ir trikirčiai žodžiai. In: *Lietuvių kalbos gramatikos tyrinėjimai*. Vilnius, 1969, p. 231–242.

Iki šiol kalbėta apie žodį kaip leksinės sistemos vienetą, išskirtą iš šnekos srauto. Žodžio išskiriami, atpažiniami kirtis vaidina svarbų vaidmenį. Kiekvieno lietuvių kalbos žodžio akcentinė charakteristika nurodoma žodynuose. Pavyzdžiui, prie linksniojamųjų žodžių skaitmenimis žymimi kirčiavimo tipai, arba kirčiuotės (kirčiavimo paradigmos), o veiksmažodžių pateikiamos sukirčiuotos pagrindinės formos.

Pagal santykį su kirčiu leksika skyla į dvi dalis – **kirčiuotus**, arba savarankiškus, žodžius ir **bekirčius**, arba nesavarankiškus, žodžius, vadinamus klitikais (iš gr. κλιτικός <klitikós> ‚linkstantis, šlyjantis‘).

Savarankiškiems žodžiams, sudarantiems kiekvienos kalbos leksikos pagrindą, kirtis yra būtinas elementas, kurio jie paprastai nepraranda ir šnekos sraute. Klitikai (dažniausiai tai tarnybiniai žodžiai) akcentiškai šlyja prie savarankiškų, taigi kirčiuotų, žodžių ir drauge su šiais sudaro vieną fonetinį žodį.

Prie kito žodžio iš priekio šlyjantys žodžiai vadinami **proklitika**is. Jų didžiąją dalį sudaro prielinksniai, jungtukai, dalelytės, pvz.: *be druskos, prie miško, ar lipsite?, net sukasi*.

Prie kito žodžio iš galo akcentiškai šlyjantys žodžiai vadinami **enklitika**is. Lietuvių kalboje jų negausu, dažniausiai tai dalelytės, ypač *gi*, pvz.: *kuris gi, einu gi, gyvenė juk*.

Kartais kirtį gali prarasti ir savarankiški žodžiai (paprastai įvardžiai), pvz.: *jis līpa, aš skubū*.

Akcentinis šlijimas yra universalus reiškinys, pažįstamas visoms kirtį turinčioms kalboms. Jam įtakos turi žodžio gramatinis savarankiškumas, informacinis krūvis, skiemenų skaičius ir pan.

Savarankiški lietuvių kalbos žodžiai paprastai turi po vieną kirčiuotą skiemenį, tačiau ilgesni dūriniai, nelietuviški žodžiai (ypač tarptautiniai) gali turėti ir du kirčius. Tokiu atveju vienas kirtis vadinamas **pagrindiniu**, kitas – **šalutiniu**. Žodynuose, enciklopedijose, gramatikose, vadovėliuose įprasta nurodyti tik pagrindinį kirtį.

Transkribuotuose, t. y. fonetiniu raštu užrašytuose, pavyzdžiuose šalutinis kirtis žymimas vertikaliu brūkšneliu prieš jį gaunantį skiemenį, plg. „Lietuvių kalbos tarties žodyno“ porą pavyzdžių: *aštúoniasdešimt* [aštúon'ez' de.š' imt], *nitroglicerinas* 2 [n' itrogl' ic'er' inas].

Kaip garsai, patekę į žodį ar frazę, taikosi prie kitų garsų, taip ir savarankiško žodžio, patekusio į šnekos srautą, kirčio vieta kartais gali pakisti, veikiant tam tikriems šnekos prozodijos, arba ritminės organizacijos, dėsniumams (kirčiuotų bei nekirčiuotų skiemenų pasikartojimas formuoja pirminį šnekos ritmą). Jau Kazimieras Jaunius atkreipė dėmesį, kad lietuvių kalba nemėgstanti dviejų **susiduriančių kirčių**, kuriuos eilėdaros tyrėjai vadina **spondėjais**, ir stengiasi juos išsklaidyti. Pavyzdžiui, žodžių junginys *gražūs miškas* pasakomas su atitrauktu pirmojo žodžio kirčiu, taigi *gràžus miškas*. To atitraukimo kalbėtojas ir klausytojas paprastai nė neįjunta.

Spondėjai išsklaidomi ne tik atitraukiant kirtį, bet ir įterpiant bekirčius žodžius, pvz.: *gràžūs_gi miškas*, *seniaū_mat reikdavo stàklėmis áusti*. Spondėjų vėngia ir klasikinė mūsų poezija, ypač didelio meistriškumo pasiekę kūrėjai. Antai pirmajame Salomėjos Nėries rinkinyje „Anksti rytą“ spondėjai dar dažni (*mintis blàško, žvaigždėmis dēgė ...*), o vėlesnėje kūryboje kirčio sangrūdų aptinkama rečiau.

Kalba nemėgsta ne tik susiduriančių kirčiuotų skiemenų, bet ir didelių **tarpkirtinių intervalų**, pavyzdžiui, keturskiemenių ir ilgesnių. Remiantis Juozo Girdzijausko duomenimis, grožinėje lietuvių prozoje dažniausias yra dviejų nekirčiuotų skiemenų intervalas, kiek retesni vienskiemenis ir triskiemenis. Panašūs dėsniumai, būdingi, beje, ir kitoms kalboms, aiškintini artikuliaciniu patogumu – keturis ir daugiau nekirčiuotų skiemenų yra sunku ištarti.

Kalbėjimo akte, arba tekste, ne visų žodžių kirčiai yra vienodo ryškumo. Paprastai frazėje vienas žodis ištariamasis su ryškesniu kirčiu. Tai vadinamasis **frazės kirtis** (ang. *phrasal stress*, vok. *Satzbetonung*), kurį paprastai gauna galinis frazės žodis, jei ištariamasis krantinčia intonacija, pvz.: *Tėvas eina į kiną* (frazės kirtį gauna žodis *kiną*). Frazė tokiu atveju yra neutrali. Norėdami frazę padaryti žymėtą, t. y. suteikti frazei papildomų prasmių, savitą kontekstinę „aurą“, galime išryškinti, išskirti bet kurį frazės žodį. Toks ypatingas atskiro žodžio frazėje ar sakinyje išryškinimas, akcentinis išskyrimas tradiciškai vadinamas **loginiu kirčiu**. Pavyzdžiui, akcentiškai išskyrę, pabrėžę pirmą minėtos frazės žodį, suprasime, kad būtent tėvas (ne motina, ne vaikai) eina į kiną. Pabrėžiant, akcentiškai išskiriant antrą frazės žodį, būtų akcentuojama, kad tėvas eina, o ne važiuoja ir pan. Taigi čia susiduriame su kirčio tekstine bei komunikacine funkcija, vadinamąja aktualiąja skaida. Žodžio kirčio lygmenyje frazės kirtis atitiktų fiksuotą kirtį, o loginis kirtis – laisvąjį kirtį.

Mokamai sudėlioti loginius kirčius yra didelis menas, kurį būna įvaldę geri lektorai, skaitovai, oratoriai.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kaip žodžiai skirstomi pagal santykį su kirčiu?
2. Kas yra klitikai ir kaip jie skirstomi?
3. Ar žodis gali turėti ne vieną kirčiuotą skiemenį?
4. Kas yra kirčių išsklaidymas ir kaip jis reiškiasi?
5. Koks yra dažniausias tarpkirtinis intervalas?
6. Apibrėžkite frazės kirtį.
7. Kaip suprantate loginį kirtį?

1.4. TRUMPASIS KIRČIUOTAS SKIEMUO

LITERATŪRA

- Bernadišienė P. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo pagrindai*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2003, p. 8–11.
- Kazlauskienė A. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologijos pagrindai*, p. 24–26.
- Pakerys A. *Tarptautinių žodžių kirčiavimas*. Kaunas: Šviesa, 1991, p. 11.
- Pakerys A., A. Pupkis. *Lietuvių kalbos bendrinė tartis. Kompaktinės plokštelės tekstai*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2004, p. 8–23.

Trumpojo kirčiuoto skiemens pagrindą sudaro trumpieji balsiai. Rašte jie gali būti žymimi kairiniu ženklu, vadinamuoju **graviu** (iš lo. *gravis* ‚sunkus‘). Bendrinė kalba turi du tikrus trumpuosius balsius – *i* ir *u*, pvz.: *aštuoni,ėjimas, fizika; ateinù, bûtas, hùmoras*. Trumpieji paprastai yra tarptautinių žodžių kirčiuoti balsiai *e, o*: *cèchas, kabinètas, milimètras, sèktorius; chòras, kòsmosas, laboratòrija, telefonas* ir kt. (bet – *fortepijònas, milijònas, respublikònas, kapitònas* ir kt., kurių kirčiuotas *o* yra ilgas).

Išimtiniais atvejais trumpi gali būti ir savosios leksikos kirčiuoti balsiai *e, a*, pavyzdžiui, žodžio gale, vienskiemeniuose žodžiuose, dviskiemenėse bendratyse ir iš jų padarytose formose, veiksmažodžių priešdėliuose, aukštesniojo ir aukštesniojo laipsnio būdvardžiuose ir pan., pvz.: *manè, galè, tadà, šakà; bèt, nèt, kàd; nèšti, kàsti, nèšdavo, kàsdao, nèšiu, kàsiu, nèšdamas, kàsdamas, nèštinas, kàstinas; nèkasa, tèkasa, àpkasa, àtkasa, pàkasa; sunkèsnis, –è, sunkèlèsnis, –è*. Šiaip jau *e* ir *a* kirčiuotoje pozicijoje pailgėja, todėl vadinami padėtinio (pozicinio) ilgumo balsiais, pvz.: *lèdas* (plg. *ledù, ledinìs*), *bàtas* (plg. *batù, batèliai*), taip pat žr. p. 32 t. Yra tarmių, kuriose visi kirčiuoti trumpieji balsiai žodžio kamiene ilginami.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kokiu diakritiniu ženklu rašte žymimas trumpojo skiemens kirtis?
2. Kokie balsiai sudaro kirčiuoto trumpojo skiemens pagrindą?
3. Kodėl *e* ir *a* vadinami padėtinio ilgumo balsiais? Pateikite pavyzdžių.

1.5. ILGASIS KIRČIUOTAS SKIEMUO. PRIEGAIDĖ

LITERATŪRA

- Girdenis A. *Fonologija*, p. 184–197.
- Girdenis A. *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*, p. 268–290.
- Girdenis A., V. Žulys. „Trumpinė priegaidė“? *Kalbotyra*, 1967, t. 15, p. 113–116 (= A. Girdenis. *Kalbotyros darbai*, t. 1. Vilnius: MELI, 2000, p. 161–165).
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 17–24; 1978, p. 12–18.
- Mikulėnienė D., A. Pakerys, B. Stundžia. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*, p. 15–23.
- Pakerys A. *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*, p. 144–151.
- Pakerys A. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*, p. 316–323.
- Stundžia B. *Kirčiavimas*. In: *Lietuvių kalbos žinynas*. Kaunas: Šviesa, 2007, p. 364–366.
- WALS: *The World Atlas of Language Structures* (<http://wals.info/feature/13A#2/19.3/152.9>); žiūrėta 2014-02-09.

Ilgojo kirčiuoto skiemens pagrindą sudaro ilgieji balsiai (pvz.: *vyras, šūkauti, katè, dobilas, qžuolas, siekti, juokas*), dvibalsiai (*laukas, taikyti, veikti, guiti* ir t. t.), mišrieji

dvigarsiai (*kalnas, krantas, arti, ar, kelti, žengti, žingtelėti, kurti, kur* ir t. t.). Ilgieji kirčiuoti skiemenys bendrinėje kalboje tariami dvejopai. Ilgojo kirčiuoto skiemens tarimo būdas, padedantis skirti tapačios garsinės sandaros žodžius bei formas, lietuviškai vadinamas *priegaide* (terminas aiškinamas p. 17, išn. 2).

Bendrinėje kalboje priešpriešinamos dvi priegaidės – *tvirtapradė* ir *tvirtagalė*, plg. garsinių atžvilgiu sutampančias formas – vadinamąsias minimaliąsias poras: *áušti* ‚vėsti, darytis nekarštam‘ ir *aušti* ‚švisti, brėkšti‘, *rúgsta* [rúksta] ir *rūksta*, *minti* (šieną) ir *miñti* (mįslę) ir pan. Jeigu tokių minimaliųjų porų kalboje nepasitaikytų, nebūtų pagrindo kalbėti apie priegaides, kurių svarbiausia funkcija yra distinktyvinė, arba skiriamoji, – skirti kitais atžvilgiais sutampančius žodžius ir formas.

Priegaidės krūvis yra sutelktas kirčiuoto skiemens branduolyje – ilgajame balsyje, dvibalsyje ar mišriajame dvigarsyje, todėl terminai „tvirtapradis/ tvirtagalys balsis“, „tvirtapradis/ tvirtagalys dvibalsis/ mišrusis dvigarsis“ labai įprasti ir patogūs. Kaip parodė Alekso Girdenio, Antano Pakerio ir Aldono Pupkio tyrimai, fonetinę priegaidžių, kaip ir kirčio, esmę sudaro įvairių požymių kompleksas. Jų santykinis galingumas ir kontrastingumas priklauso nuo to, kas sudaro ilgojo kirčiuoto, skiemens pagrindą – ilgasis balsis ar dvigarsis (sudėtinis dvibalsis bei mišrusis dvigarsis).

Dauguma bendrinės kalbos vartotojų nesunkiai skiria ir suvokia daugumos dvibalsių bei mišriųjų dvigarsių (ypač *ai, au, ei; al, am, an, ar, el, em, en, er*) priegaides, tad nuo jų ir reikia pradėti priegaidžių mokymą.

Tvirtapradžiai dvigarsiai pasižymi ryškiu pirmojo dėmens pabrėžimu. Balsiai *a, e* čia pailginami, tariami atviri, įtempti. Rašte jie gali būti žymimi dešininio ženklu (˘), vadinamuoju *akútu* (iš lo. *acutus* ‚aštrus‘) virš pirmojo dėmens raidės, pvz.: *áušti* ‚vėsti‘, *méilė*, *báltas*, *mérkti* ‚pridenkti akis vokais; akimis duoti ženklą‘.

Balsių *i* ir *u* ilginimas ir įtemptumas tvirtapradžiuose dvigarsiuose, dažnas tar-mėse, bendrinei kalbai nebūdingas, tačiau pabrėžimas išlieka. Norint atkreipti dėmesį į pastarųjų pirmojo dėmens (ne skiemens!) trumpumą, tvirtapradė priegaidė žymima kairiniu ženklu (graviu) virš dvigarsio pirmojo dėmens raidės, pvz.: *gùiti*, *gìmti*, *mìnti* ‚spaudyti kojomis, trypti‘, *vìrti*, *pìlkas*, *dùlkės*, *pùrtyti*, *stùmti*. Fonetiniame rašte, transkripcijoje, tvirtapradė šių dvigarsių priegaidė žymima dešininio ženklu, plg.: *gìmti* ir [gím̃ti], *stùmti* ir [stúm̃ti].

Pirmojo dėmens *e, o* ilginimas nebūdingas ir tvirtapradžiams svetimos kilmės žodžių dvigarsiams, pvz.: *terapèutas; enèrgija, hèrbas, koncèrtas, sèrveris; cèlsijus, šèlfas*⁹; *forma, spòrtas*.

Tariant tvirtagalius dvigarsius, pabrėžiamas bei pailginamas antrasis jų dėmuo; pirmasis tariamas panašiai kaip atitinkamas trumpasis nekirčiuotas balsis – neįtemptas, uždaresnis, o balsis *a* dvibalsyje *au* įgyja nežymų *o* atspalvį (pavyzdžiui, *aušti* ‚švisti‘ tarimą galima pavaizduoti kaip *áušti*).

Rašte tvirtagalė priegaidė žymimà riestiniu ženklu, vadinamuoju *circumflexu* (iš lo. *circumflexus* ‚linkis, skliautas‘)¹⁰. Riestinis ženklas rašomas virš dvibalsių bei dvigarsių antrojo dėmens raidės, pvz.: *aušti* ‚švisti‘, *eina*, *sakai*, *baĩsas*, *muĩlas*, *meĩkti* ‚nardinti į vandenį ar kitą skystį‘, *miñti* ‚turėti galvoje; spėti‘, *kuĩpis*.

Ilgųjų balsių priegaidėms ryškus kontrastas tarp skiemens pagrindo pradinės ir galinės dalies nebūdingas – tai esminis skirtumas nuo dvigarsių priegaidžių. Lemiamą

⁹ Daugelį tarptautinių žodžių su dvigarsiais *eu, el, er* galima kirčiuoti ir tvirtagaliskai, t. y. *terapeùtas; eneĩ-gija, hèrbas, koncèrtas, seĩveris; celsijus, šelfas* (žr. <http://www.vlkk.lt/lit/nutarimai/tartis-kirciavimas/rekomendacija3.html>; <http://www.vlkk.lt/lit/nutarimai/tartis-kirciavimas/rekomendacija4.html>).

¹⁰ Pirminis circumflexo variantas, sukomponuotas iš akūto ir gravio ženklų, buvo stogelio formos (^), vėliau suapvalintas (˘), o Viduramžiais įgijo riestinį, arba tildės, pavidalą (̃).

vaidmenį skiriant vienąbalsių (monoftongų) priegaidės vaidina kompleksas akustinių požymių, tarp kurių santykiškai galingiausias yra toninis, arba melodinis, požymis – balso pagrindinio tono kitimas; skiemens branduolio trukmė ir intensyvumas ne tokie svarbūs požymiai (plg. su kirčio ypatybėmis, žr. p. 20).

Tvirtapradžiai balsiai išsiskiria staigiu pagrindinio tono kritimu, artikuliacijos įtemptumu ir paprastai yra kiek trumpesni už atitinkamus tvirtagalius garsus, pvz.: *gýti, séja, stóti, rúgsta, síkti, púodas* (tvirtapradė *ie* ir *uo* priegaidė žymima dešiniu ženklu virš *i* ar *u*).

Tvirtagalių balsių tarimui būdingas palyginti lėgus arba nežymiai kylantis pagrindinis tonas ir mažesnis artikuliacijos įtemptumas, kiek didesnė trukmė, pvz.: *gýja, séja, stóti, rúksta, síkis, puóšia* (tvirtagalė *ie* ir *uo* priegaidė žymima riestiniu ženklu virš *e* ar *o*).

Taigi lietuvių bendrinės kalbos priegaidžių pobūdis gerokai priklauso nuo to, kas sudaro ilgojo kirčiuoto skiemens branduolį – ilgasis balsis ar dvigarsis, tačiau negalima nematyti ir bendrų požymių, būdingų įvairaus tipo ilgųjų skiemenų priegaidėms.

Tvirtapradė priegaidė skiriasi nežymiu pagrindinio tono kilimu ir staigiu kritimu, įtemptesne ir ryškesne ilgojo balsio ar balsinio dvigarsio elemento (pirmojo dėmens) artikuliacija. Jos esmę geriausiai, matyt, nusakytų staiginės priegaidės vardas.

Tvirtagalės priegaidės pagrindinio tono kreivė yra aptakesnė: priegaidei būdingas nežymus tono kilimas ir laipsniškas kritimas, palyginti nekontrastiška balsinių dvigarsio dėmenų artikuliacija, didesnė balsio trukmė. Todėl ši priegaidė dažnai apibūdinama kaip tęstinė.

Lietuvių bendrinėje kalboje akūtas ir cirkumfleksas kontrastuoja tik ilguosiuose kirčiuotuose negaliniuose skiemenyse. Nekirčiuotoje pozicijoje ir galūnėse priegaidžių priešprieša neutralizuojama, t. y. priegaidės neskiriamos. Nekirčiuoti ilgieji skiemenys tariami panašiai kaip kirčiuoti tvirtagaliai, o jų priegaidėjimas specialiais ženklais nežymimas, plg. *mér-kti* (akį) :: *meř-kti* (skudurą) ir *mer-kìmas* (akies) = *mer-kìmas* (skuduro). Kirčiuotose galūnėse, neskaitant negausių išimčių, galimas tik cirkumfleksas, todėl akūtinis skienuo, atsidūręs gale, paprastai tampa cirkumfleksiniu, pvz.: *šáuti* → *šáuis*, *bijóti* → *bijós*. Senojoje graikų kalboje, turėjusioje akūto ir cirkumflekso priešpriešą, priegaidės kontrastavo tik žodžio gale, plg. vns. kilm. θεᾶς <theās> ‚deivės‘ ir dgs. gal. θεάς <theás> ‚deives‘. Iš Europos kalbų trumpųjų skiemenų priegaidės turi tik kroatų ir serbų bendrinės kalbos ir štokaviškosios tařmės.

Lietuvių bendrinės kalbos priegaidės, kontrastuojančios kirčiuotuose negaliniuose ilguosiuose skiemenyse, yra glaudžiai susijusios su turinio plano vienetais – **morfemomis**. Kiekviena morfema, turinti ilgą kirčiuotą skiemenį, bus arba akūtinė, arba cirkumfleksinė. Tai pagalbinė morfemų charakteristika, nes jos negali turėti tos morfemos, kurios niekada negauna kirčio, ir tos, kurios neturi priegaidėms būtino pagrindo – ilgojo skiemens.

Priegaidės yra labai artimos ir iš esmės priklauso supersegmentiniams, arba prozodiniams, elementams, kurie įvardijami kaip tonai. Indoeuropiečių kalbose priegaidės, arba tonai, yra retesnis reiškinys nei nefiksuotas (laisvasis) kirtis, o jas turinčiose kalbose vyrauja dviejų priegaidžių sistemos. Įdomu, kad dauguma Europos kalbų, turinčių priegaidės, yra išsidėsčiusios aplink Baltijos jūrą (lietuvių, latvių, danų, norvegų, švedų). Be to, priegaidės šiose kalbose paprastai yra susijusios su kirčiu bei kirčiavimo paradigmomis, kitaip sakant, čia susiduriame su kelių tipų kirčiais. Tokias kalbas Romanas Jakobsonas vadino **politoninėmis** kalbomis, kurias skyrė nuo priegai-

džių, arba tonų, neturinčių kalbų, vadinamų *monotoninėmis*¹¹.

Trečia kalbų grupė būtų *toninės* kalbos. Iš viso pasaulyje priskaičiuojama per 200 ištirtų kalbų, daugiausia izoliacinių, paplitusių pietryčių Azijoje, Afrikoje, Amerikoje, pvz., birmiečių, kinų, vietnamiečių, jorubų, turinčių įvairaus sudėtingumo tonų sistemas, paprastai funkcionuojančias nepriklausomai nuo kirčio. Šioms kalboms būdingi palyginti trumpi nekaitomi žodžiai ir neišplėtota žodžių daryba, ir žodžių reikšmę čia dažnai lemia tik tonai. Antai bendrinės kinų kalbos žodis *bao*, nelygu su kuriuo iš keturių tonų bus išartas, gali reikšti ‚vynioti‘, ‚plonas‘, ‚ginti‘, ‚laikraštis‘. Tonai garsiniu, iš dalies ir funkcinu, atžvilgiu yra artimi priegaidėms. Tiek tonai, tiek priegaidės yra realizuojami ne tik muzikiniu, bet ir dinaminiu bei kiekybiniu požymiais, abu prozodiniai elementai tam tikrose pozicijose gali būti neutralizuoti.

Monotoninės kalbos pasižymi ne tik priegaidžių neturėjimu, bet ir kietųjų bei minkštųjų priebalsių, arba tembrine priebalsių, koreliacija, kuri politoninėms kalboms nebūdinga. Lietuvių kalba šiuo atveju yra unikali, nes turi ir priegaides, ir tembrinę priebalsių koreliaciją, plg.: *šáltas* ir *šáltis* [šáľtis], *mókslas* ir *bemókslis* [bémōkšľis]. Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad akūtas eina su kietaisiais priebalsiais, o cirkumfleksas – su minkštaisiais (plačiau apie priegaidžių ryšį su priebalsių kietumu ir minkštumu bus kalbama toliau, žr. p. 81–86).

Apibendrinant pabrėžtina, kad daugumoje indoeuropiečių kalbų funkcionuoja prozodinis elementas kirtis (monotoninės kalbos, pvz.: italų, anglų, prancūzų, čekų, rusų) – tiek fiksuotas, tiek nefiksuotas (laisvasis), o kai kuriose kalbose – ir priegaidės, arba tonai, paprastai susiję su kirčiu (politoninės kalbos). Toninių kalbų, kurioms būdingi su kirčiu paprastai nesusiję prozodiniai elementai tonai, indoeuropiečių kalbų šeimoje nėra. Svarbiausia kirčio funkcija yra kulminatyvinė, o priegaidės ir tono – distinktyvinė.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kokie garsai sudaro ilgojo kirčiuoto skiemens pagrindą?
2. Apibrėžkite priegaidę.
3. Įrodykite, kad bk. turi dvi priegaides, jas apibūdinkite.
4. Kokia pagrindinė priegaidės funkcija?
5. Kokiais diakritiniais ženklais ir kaip žymima tvirtapradė priegaidė?
6. Kokių diakritinių ženklų ir kaip žymima tvirtagalė priegaidė?
7. Kokie akustiniai požymiai yra svarbūs priegaidžių skyrimui?
8. Apibūdinkite poziciją, kurioje priešpriešinamos bk. priegaidės.
9. Išvardykite jums žinomas kalbas, turinčias priegaides.
10. Koks skirtumas tarp monotoninių, politoninių ir toninių kalbų?
11. Kuo lietuvių kalba išsiskiria iš priegaides turinčių kalbų ir yra unikali?

¹¹ Gr. *τόνος* <tónos> ‚balso įtempimas ir pakėlimas, tonas, kirtis‘; *μόνος* <mónos> ‚vienintelis, tik vienas‘; *πολύς* <polýs> ‚daugelis, daug‘.

1.6. LIETUVIŲ KALBOS AKCENTOGRAFIJOS IR AKCENTOLOGIJOS IŠTAKOS

LITERATŪRA

- Bacevičiūtė R. Lietuvių kalbos garsynas Augusto Schleicherio „Litauische Grammatik“. *Baltistica*, 2009, t. 44 (2), p. 335–346.
- Buchienė T., J. Palionis. Pirmosios spausdintos lietuvių kalbos gramatikos. In: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės lit. l-kla, 1957, p. 47–59.
- Būga K. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės lit. l-kla, 1961, t. 3, p. 19–84.
- Girdenis A. Frydricho Kuršaičio priegaidės (Akustinė rekonstrukcija). *Baltistica*, 2008, t. 43 (3), p. 381–404.
- Eigminas K. Lietuvių kalbos gramatikos iki 1737 m. ir „Universitas Lingvarum Litvaniae“ atsiradimo sąlygos. In: *Universitas Lingvarum Litvaniae*. Vilnius: Mokslas, 1981, p. 44–49.
- Eigminas K. Kristupo Sapūno ir Teofilio Šulco „Compendium Grammaticae Lithvanicae“. In: *Sapūno ir Šulco gramatika*. Vilnius: MELI, 1997, p. 29–30.
- Girdenis A. Simono Stanevičiaus rašyba ir jo tarmės fonologinė sistema. In: A. Girdenis. *Kalbotyros darbai*, t. 3, p. 45–56.
- Girdenis A. „Metų“ hegzametas. In: *Darbai apie Kristijoną Donelaitį*. Vilnius, 1993, p. 60–96 (= A. Girdenis. *Kalbotyros darbai*, t. 3, p. 75–106).
- Jaunius K. Lietuvių kalbos priegaidės. In: V. Drotvinas, V. Grinaveckis. *Kalbininkas Kazimieras Jaunius*. Vilnius: Mintis, 1970, p. 162–172.
- Palionis J., M. Strockis. Jono Rėzos 1625 m. psalmyno kirčiavimas. *Baltistica*, 2005, t. 40 (1), p. 31–44.
- Petit D. Ferdinandas de Saussure’as ir lietuvių kalba/ Ferdinand de Saussure et la langue lituanienne. In: Ferdinand de Saussure. *Baltistikos raštai/ Travaux baltistiques*. Vilnius: Vilniaus universiteto l-kla, 2012, p. 9–32; 121–148.
- Strockis M. Graikų ir lotynų kirčiavimo įtaka lietuvių kirčio žymėjimui. *Baltistica*, 2004, t. 39 (2), p. 289–307.
- Stundžia B. Ferdinando de Saussure’o įnašas į baltų kalbotyrą/ L’apport de Ferdinand de Saussure à la linguistique baltique. In: Ferdinand de Saussure. *Min. veik.*, p. 33–43; 149–162.
- Stundžia B. Didysis Mažosios Lietuvos lituanistas ir jo gramatika. In: Frydrichas Kuršaitis. *Lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Vilniaus universiteto l-kla, 2013, p. 9–21.
- Stundžia B. Frydrichas Kuršaitis – lietuvių kalbos akcentologijos pradininkas. In: Frydrichas Kuršaitis. *Lietuvių kalbos garsų ir kirčio mokslas. 1849*. Parengė B. Kabašinskaitė, iš vok. k. vertė A. Tekorius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 9–21.
- Šinkūnas M. *XVI–XVII amžiaus Mažosios Lietuvos raštų akcentografija*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2010.
- Vidžiūnas A. *Jono Jablonskio akcentologija*. Vilnius: MELI, 1997.
- Vitkauskas V. *Ar sunkus lietuvių kirčiavimas*, p. 14–25.
- Zinkevičius Z. *Iš lietuvių istorinės akcentologijos. 1605 m. katekizmo kirčiavimas*. Vilnius, 1975.
- Young S. The marking of tone on mixed diphthongs in Old Prussian: a Lithuanian parallel. *Baltu filologija*, 2008, t. 17 (1/2), p. 121–129.

Pirmasis lietuvių kalbos tekstus ištiesai sukirčiavo Mikalojus **Daukša**. „Nors jis priegaidžių nežymi, [...] bet vis dėlto iš jo [...] vartojamų kirčiuojamųjų ženklų, daug kur galime susekti ne tik kirčio vietą, bet ir tam tikrų žodžių priegaidės“ (Pranas Skardžius). Daukšos vartoti du kirčio ženklai – dešininis (akūtas ´) ir stogelio formos (laužtinis) cirkumfleksas (^); vietoj dešininio ženklo kartais pasitaiko ir taškas. Tie patys ženklai kirčio vietai žymėti randami ir 1605 m. anoniminiame katekizme.

Akūtas, cirkumfleksas ir gravis, daugelyje dabartinių kalbų paplitę kirčio ir priegaidžių ženklai, yra kilę iš graikiškųjų. Visus šiuos ženklus, sekant lotyniškąją tradiciją vartotus ne tik kirčiavimui, bet ir kai kurioms formoms skirti, galima aptikti jau Baltramiejaus Vilento raštuose ir ypač Jono Rėzos psalmyne „Psalteras Dowido“ (1625).

Žinių apie lietuvių kalbos kirtį ir kirčiavimą randama pirmojoje lietuvių kalbos gramatikoje – Danieliaus Kleino „Grammatica Lithvanica“ (1653 m.), kur irgi vartojami trys kirčio ženklai: akūtas, dar žymintis ir balsių kiekybę bei kokybę, gravis (kairinis `), žymėtas žodžio gale, ir stogelio formos cirkumfleksas, kuris dažniau vartotas ne kirčio vietai, o tam tikroms gramatinėms formoms, pvz., vns. ir dgs. kilmininkui, skirti. Ženkliai dažniausiai dėlioti sekant senosios graikų kalbos kirčiavimo taisyklėmis. Kleinas žymėjo žodžių kirčio vietą, tačiau jautė ir priegaides, kurių esmės dar nesuprato. Tai matyti iš jo pastabų apie dvigarsių su pirmuoju dėmeniu *a* dvejomą tarimą: vienuose žodžiuose minimasis dvigarsių dėmuo esąs atviras ir Kleino žymimas akūtu, kituose – uždaresnis („sutrauktas“) ir nežymimas jokių ženklais. Pirmieji atvejai paprastai atitinka tvirtapradžius skiemenis, antrieji – tvirtagalius, plg. *klāusimas* ir *klausimas* (= *klaūsymas*). Čia Kleinas bus atkreipęs dėmesį į ilgojo skiemens branduolio kokybę, iš tikro turinčią reikšmės priegaidžių skyrimui, ypač žodžiuose, kurių kirčiuoto skiemens pagrindą sudaro dvigarsiai su pirmuoju dėmeniu *a*: tvirtapradžių skiemenų šis dėmuo yra atviras, pailgintas, tvirtagalių – uždaresnis, prieš *u* tariamas su nežymiu o atspalviu (plg. p. 25).

Trys kirčio ženklai vartojami ir Sapūno ir Šulco gramatikoje „Compendium Grammaticae Lithvanicae“ (1673), kur taip pat vadovautasi graikų kalbos kirčio žymėjimo taisyklėmis, pažymint, kad lietuvių kalba gali turėti kirtį ir tolimesniai nei trečiasis nuo galo skiemenyje (graikų kalboje kirčiuoti būna tik trys galiniai skiemenys). Kleino įtvirtintos kirčių žymėjimo tradicijos Mažojoje Lietuvoje gana nuosekliai laikytasi net iki 19 a. vidurio; ja rėmėsi Frydrichas Hakas (Haack), Pilypas ir Povilas Ruigiai (Ruhig), Kristijonas Milkus (Mielcke), Liudvikas Rėza (Rhesa) ir kiti.

Lietuvių akcentologijos istorijai nepaprastai reikšminga nežinomo autoriaus Didžiojoje Lietuvoje 1737 m. išleista gramatika „Universitas Lingvarum Litvaniae“. Čia teigiama lietuvių kalbos kirtį esant tokį svarbų, kad be jo „kalbančiojo beveik negalima suprasti“. Šiame nedideliame veikle pirmą kartą kirčio ženklais (cirkumfleksu, gravium ir antikvine, arba statmenojo šrifto, raide¹², įterpta į kursyvu išspausdintą žodį) nuosekliai žymimos priegaidės, kurias autorius neabejotinai girdėjo ir skyrė, tik nemokėjo kaip reikiant paaiškinti. Antai čia teigiama, kad cirkumfleksu pažymėti skiemenys (atitinkantys tvirtagalius) tariami „tarsi dvigubinant balsį“, o antikvine raide, įterpta tarp kursyvo, pažymėtus skiemenis (atitinkančius tvirtapradžius), reikia tarti „kitokiu ilgumu <...> ir su tam tikru balso susilpninimu“, plg. *zōdis* (= *žōdis*) ir *molis* (= *mólis*). Taigi nevartodamas specialaus termino priegaidžių skirtumą „Universitas“ autorius nusakė kaip nevienodą skiemenų trukmę ir tarimo stiprumą¹³. Tai gana vykusiai formuluotė, nes, kaip jau buvo užsiminta, skiemens branduolio kiekybė ir ypač intensyvumas yra skiriamieji priegaidžių akustiniai požymiai (trūksta tik melodinio, arba toninio, požymio, laikytino svarbiausiu, – jį po gero šimtmečio išskėlė žymiausias Mažosios Lietuvos lituanistas Frydrichas Kuršaitis).

Kuršaitis lietuvių kalbos kirtį ir priegaidę („dvejomą kirtį“) bei šių prozodinių elementų funkcionavimą kalbos sistemoje išsamiai aprašė 1849 m. veikalo „Beiträge zur Kunde der littauischen Sprache“ (*Lietuvių kalbos tyrinėjimai*) antro-

¹² Antikvines raides kaip kirčio ženklą turbūt sugalvojo spaustuvė, stokojusi visų reikiamų raidžių su akūto diakritiku.

¹³ Iš „Universitas“ skirti ir žymėti priegaides bus išmokęs Simonas Stanevičius.

joje dalyje „Laut- und Tonlehre der littauischen Sprache“ (*Lietuvių kalbos garsų ir kirčio mokslas*), apie „Universitas“, manoma, nieko nežinojęs. Aprašas išplėstas ir pagerintas jo „Littauische Grammatik“ (*Lietuvių kalbos gramatikoje*, 1876), – abu veikalai neseniai išversti į lietuvių kalbą. Ilguosiuose skiemenyse Kuršaitis skyrė stumtinę (= tvirtapradę, vok. *gestossen*) ir tęstinę (= tvirtagalę, vok. *geschliffen*) priegaides. Pirmajai esąs būdingas staigus šuoliškas tono kritimas žemyn, antrajai – iš pradinio žemo tono tarsi šuoliu kilimas aukštyn. Muzikinis priegaidžių pobūdis, kurį Kuršaitis pavaizdavo natomis, yra akivaizdus ir klausant garsų sintezės eksperimentu Alekso Girdenio atkurtas žodžių poras (<http://www.flf.vu.lt/sintezuotospriegaides>).

Kuršaičio vartoti priegaidžių ženklai daugiausia Kazimiero Būgos, daug nusipelnusio istorinei akcentologijai, ir Jono Jablonskio dėka prigijo moksle ir praktikoje: akūtas (tam tikrais atvejais ir gravis) stumtinei (tvirtapradei) priegaidėi, riestinis tildės formos cirkumfleksas – tęstinei (tvirtagalei) priegaidėi žymėti. Kuršaitis kaip lietuvių kalbos priegaidžių atradėjas minimas pasaulio lyginamosios kalbotyros istorijoje.

Lietuvių kalbos gramatikos („Litauische Grammatik“, 1856), įprastos vadinti pirmąja moksline, autorius Augustas Šleicheris (Schleicher) skyrė ir žymėjo tik dvigarsių priegaides, plg.: *vaikas* „vaikas“ ir *áiszkus* „áišku“, *laúkas* „laukas“ ir *jáutis*. Monoftongų priegaidžių sakėsi negirdįs ir nežymįs, tačiau žodžių formų kirčio vietą žymėjo teisingai, todėl žymusis 19 a. indoeuropeistas yra nusipelnęs lietuvių kalbos kirčio vietos dėsningumą nustatymui. Įdomu, kad Šleicheris netikėjo Kuršaitį girdint ir skiriant ilgųjų monoftongų priegaides, atseit šis jas išprotavęs dėl akivaizdžios analogijos su dvigarsiais.

Keletu dešimtmečių vėliau nei Kuršaitis lietuvių kalbos prozodijos baruose aktyviai reikėsi Antanas Baranauskas, sukūręs originalią balsių kiekybės ir priegaidžių teoriją, paremtą matematišku gimtosios anykštėnų tarmės vokalizmo tyrimu. Šį talentingą Didžiosios Lietuvos poetą ir kalbininką labai vertino struktūralizmo pradininkas ir, ko gero, žymiausias visų laikų baltistas Ferdinandas de Sosiūras (Saussure). Genialios Sosiūro idėjos apie lietuvių kalbos priegaides bei kirčiavimo paradigmas ir šių reiškinių kilmę padėjo pagrindus šiuolaikinei baltų, slavų ir kitų indoeuropiečių kalbų akcentologijai.

Lietuvių kalbos kirčiavimo istorijoje svarbų vaidmenį suvaidino savamokslio kalbininko Kazimiero Jauniaus ir profesionalų lingvistinį išsilavinimą įgijusio Kazimiero Būgos darbai. Jaunius sukūrė terminus *tvirtapradė* ir *tvirtagalė* priegaidė, daug dėmesio skyrė tarmių priegaidėms, nustatė kirčio atitraukimo dėsningumus, kirčių išsklaidymo, arba dimocijos, reiškinį. Nemažai diskutuota dėl jo suformuluotos taisyklės, kad prieškirčiai ilgieji skiemenys tariami tvirtagališkai, o pokirtiniai – tvirtapradiškai. Būga parašė dvi akcentologijos studijas, kurios iki šiol yra nepraradusios savo vertės. Vienoje aptariami įvairūs kirčio ir priegaidės klausimai – kirčio kilnojimas, visų linksniuotųjų dviskiemenių daiktavardžių kirčiavimo paradigmos ir jų atitikmenys kitose indoeuropiečių kalbose, suformuluota taisyklė, veikiamųjų dalyvių vardininko trumpųjų formų kirčiavimą siejanti su priešdėlinių veiksmažodžių kirčiavimu, nustatytas priesagos *-imas* vedinių senovinis kirčiavimas ir t. t. Kita tarptautinėje spaudoje paskelbta studija yra skirta priegaidžių kaitos, arba metatonijos, lietuvių ir latvių kalbose reiškiniams (daugiausia pasinaudodamas gausia šios studijos medžiaga vienas olandų kalbininkas praeito amžiaus paskutiniajame dešimtmetyje parašė monografiją).

Lietuvių kalbos **tarmių kirčiavimo** tyrimui labai svarbūs senieji raštai. Mikalojaus Daukšos „Katekizmu“ (1595 m.) ir „Postile“ (1599 m.) remiamasi rekonstruojant senąją vidurio Lietuvos kalbą, t. y. ieškant vakarinių rytų aukštaičių, pavyzdžiui, širvintiškių, kirčiavimo sistemos šaknų. Daukša kurį laiką gyvenęs Žemaičiuose, todėl kai kurios jo vartotos formos artimos šiaurės vakarų žemaičiams.

Rytų aukštaičiams būdingų bruožų galima rasti anoniminiame 1605 m. katekizme, o šiuo požiūriu neįkainojami anykštėno poeto Antano Baranausko tekstai. Juos palyginus su dabartine anykštėnų tarme, akivaizdžiai matyti, kaip per šimtmetį pakitusi tarmė ir jos kirčiavimas.

Tirdami Mažosios Lietuvos tarmių kirčiavimo ypatybes, kalbininkai remiasi Kristijono Donelaičio, žymėjusio tik kirčio vietą, raštais ir Frydricho Kuršaičio žodynais bei gramatika, taip pat jo kirčiuotais rišliais tekstais. Šie rašto paminklai leidžia daryti išvadą, kad dabartiniai vakarų aukštaičiai kauniškiai išsaugojo nemažą bruožų, kuriais pasižymėjo išnykusios Rytų Prūsijos lietuvių tarmės. Kita vertus, lyginant Donelaičio bei Kuršaičio ir dabartinės vakarų aukštaičių kauniškių tarmės kirčiavimą, galima matyti, kas per keletą šimtų metų keitėsi vakarų aukštaičių tarmės kirčiavimo sistemoje.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Iš kur kilę kirčio ir priegaidžių ženklai (diakritikai)?
2. Kur randama pirmųjų žinių apie lietuvių kalbos kirtį ir kirčiavimą?
3. Kokia buvo pirminė cirkumflekso forma ir kaip ji kito?
4. Ką, be kirčio ir priegaidės, dar gali žymėti dešininis (akūtas), kairinis (gravis) ir riestinis ar laužtinis (cirkumfleksas) ženklai?
5. Kada, kokiame veikale ir kaip pirmąkart nuosekliai pažymėtos lietuvių kalbos žodžių priegaidės?
6. Kas pirmasis ir kada išsamiai aprašė lietuvių kalbos priegaides?

2. KIRTIS, PRIEGAIDĖ, KIEKYBĖ IR SKIEMUO

- 2.1. PRIEGAIDŽIŲ NUSTATYMO BŪDAI IR RYŠYS SU KIRČIO VIETA ŽODYJE
- 2.2. ŽODŽIO GALO TAISYKLĖ IR JOS IŠIMTYS
- 2.3. PRIEŠPASKUTINIO SKIEMENS KIRČIAVIMAS
- 2.4. TOLESNIOJO NUO ŽODŽIO GALO SKIEMENS KIRČIAVIMAS

2.1. PRIEGAIDŽIŲ NUSTATYMO BŪDAI IR RYŠYS SU KIRČIO VIETA ŽODYJE

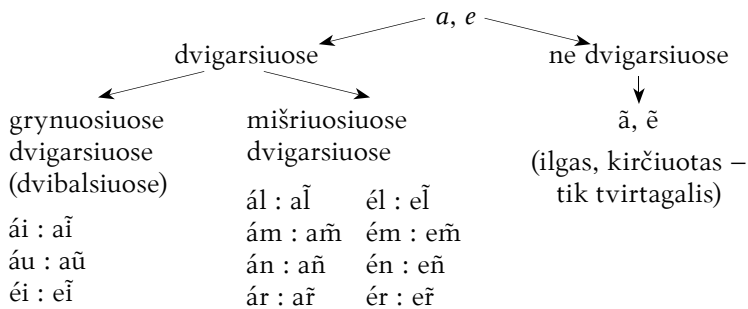
LITERATŪRA

- Kazlauskienė A. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologijos pagrindai*, p. 26–32.
- Mikulėnienė D. Akcentologija. In: J. Barauskaitė et al. *Lietuvių kalba I: Leksikologija, fonetika, akcentologija, dialektologija, rašyba*. Vilnius: MEL, 1995, p. 181.
- Mikulėnienė D., A. Pakerys, B. Stundžia. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*, p. 17–21.

Kirčiuoto skiemens priegaidė gali būti nustatoma pagal 1) garsinę šio skiemens sandarą, 2) kirčiuoto skiemens vietą žodyje ar 3) žodyną.

Skiemenys, kurių branduolį sudaro padėtinio ilgumo balsiai, rašte žymimi rašdėmis *a, e*, gryniesi dvigarsiai (dvibalsiai) *ai, au, ei* ar mišrieji dvigarsiai *al, am, an, ar; ei, em, en, er* paprastai išmokstami kirčiuoti iš klausos, žr. 1 schemą

1 schema. Priegaidės nustatymas pagal garsinę kirčiuoto skiemens sandarą



PAVYZDŽIAI

lái-mė : laĩ-kas	bái-tas : baĩ-sas	dėi-nas : deĩ-sia	kā-sa	kā-stas
láu-kia : laũ-kas	sám-tis : kaĩm-pas	tém-dė : teĩm-pė	nē-ša	nē-štas
vėi-das : veĩ-kia	lán-gas : laĩn-kas	mén-kė : meĩn-kas	pā-saka	nē-rimas
	dár-bas : daĩr-žas	šér-nas : šeĩr-šnas	rāk-tas	sāp-nas

Ryščiau tariamas pirmasis dvigarsio dėmuo *a* ar *e* rodo esant tvirtapradę kirčiuoto skiemens priegaidę (čia aptariamais atvejais ji žymimà dešininiu ženklų virš pirmosios dvigarsio raidės), o pabrėžiamas antrasis dėmuo rodo tvirtagalę priegaidę (ji žymimà riestiniu ženklų virš antrosios dvigarsio raidės).

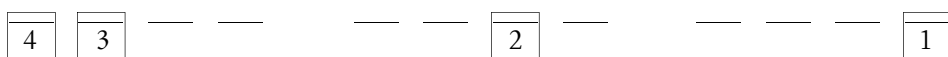
Iš klausos neklystant galima nustatyti tik taisyklingai tariamų garsų priegaides. Todėl mokant (ir mokantis) taisyklingo jų tarimo, tikslinga lyginti panašios garsinės sandaros žodžius, žr. 1 schema pavyzdžius.

Gretinimo būdu nesunkiai atpažįstami ir padėtinio ilgumo balsiai *ā, ē*, kurie pailgėję gauna tvirtagalę priegaidę, pvz.: *bā-lo* (bet *bāl-ti*), *nē-ria* (bet *nér-ti*), *gy-vē-na* (bet *gy-vén-ti*).

Prigimtinio (istorinio) ilgumo balsių, rašte žymimų raidėmis *é, o, y, ū, q, ę, i, u, ie, uo*, ir dvigarsių *ui; il, im, in, ir; ul, um, un, ur* priegaidę daugeliui būtina pasitikrinti pagal praktinio kirčiavimo taisykles ar žodyne.

Kirčiuoto skiemens, kurio branduolį sudaro prigimtinio ilgumo balsis arba mišrusis dvigarsis su pirmuoju dėmeniu *i, u*, priegaidė susijusi su kirčio vieta žodyje (žr. p. 35–39). Kirčiuotas skiemuo turi būti skaičiuojamas nuo žodžio galo, žr. 2 schema.

2 schema. Priegaidės nustatymas pagal kirčiuoto skiemens vietą žodyje



tolesnio skiemens kirčiavimo taisyklės (p. 39)

priešpaskutinio skiemens taisyklė (p. 36 tt.)

žodžio galo taisyklė (p. 35)

PAVYZDŽIAI

póžemis, skōlininkas
kalbótyra, mókytojas

láukia : láukiu, láuki
šáukia : šaukiù, šauki
šáukštas : šáukštu, šáukštus
laũkas : laukù, laukùs...

jaũ, mēs, dabaĩ
laukaĩ, rudeĩs...
Išimtyš:
dár, gál, mokiniáms...

Mokantis praktinio kirčiavimo taisyklių, iš pradžių remiamasi pavyzdžiais, kuriuos galima sukirčiuoti iš klausos (žr. 1 schema).

Mokantis nustatyti priegaides prisimintina „laiptelių“ schema:

3 schema. Priegaidžių nustatymo būdai

I
pagal garsinę kirčiuoto skiemens sandarą (iš klausos)

II
pagal kirčiuoto skiemens vietą žodyje (remiantis praktinėmis kirčiavimo taisyklėmis)

III
pagal žodyną

Su žodynu pirmiausia kirčiuojami tokie žodžiai, kurių priegaidę sunku nustatyti sinchroninio pobūdžio taisyklėmis, pvz.: *dóleris* 1, *põpierius* 1, *dóbilas* 3^a, dgs. vard. *dóvanos* (*dovanà*) 3^a, dgs. vard. *skrybélès* (*skrybélē*) 3^a, *riéšutas* 3^a, dgs. vard. *príežastys* (*priežastìs*) 3^a, dgs. vard. *úodegos* (*uodegà*) 3^a, *výturį* (*vyturỹs*) 3^b ir pan.

Žodyne galima pasitikrinti kiekvieną abejojamą žodį.

Kiek tik įmanoma, pirmiausia reikia stengtis išmokti priegaides skirti iš klausos. Kaip sakyta (p. 25), mokytis pradedama nuo dvigarsių ir gana greitai sulaukiama gerų rezultatų. Prigimtinio ilgumo balsių priegaidėms nustatyti reikės sugaišti gerokai daugiau laiko. Kad pastangos nebūtų bevaisės, svarbu pasirinkti gerą atspirties tašką.

Darbo su studentais patirtis rodo, kad tokią atspirtį duoda vienskiemenės liepiamosios nuosakos formos su tvirtaprade priegaide, pvz.: *gýk* (*gýti*), *výk* (*výti*); *bék* (*bégti*), *dék* (*déti*); *grók* (*gróti*), *stók* (*stóti*); *búk* (*búti*), *púk* (*púti*); *líek* (*líeti*), *síek* (*síeti*); *dúok* (*dúoti*), *šlúok* (*šlúoti*). Šiose formose ypač ryškus tvirtapradei priegaidei būdingas kirčiuoto skiemens tarimo staigumas, burnos raumenų įtemptumas ir krintantis tono pobūdis. Nustatant rūpimo žodžio priegaidę, reikia tą žodį (tiksliau – jo formą) lyginti su atramine forma, turinčia tokį pat balsį. Pavyzdžiui, palyginkime:

gyvas – su *gýk* ar *výk*;

dėdė – su *dék* ar *bék*;

sodas – su *grók* ar *stók*;

sūnų (*sūnùs*) – su *búk* ar *púk*;

vieta (*vietà*) – su *líek* ar *síek*;

uosis – su *dúok* ar *šlúok* ir *pan*.

Jeigu rūpimo žodžio ilgasis skienuo tariamas taip pat ar labai panašiai į atraminės formos skiemenį, vadinasi, jis yra tvirtapradis (*gyvas*, *sūnų*, *uosis*). Jeigu tarp lyginamų skiemenų panašumo negirdėti, rūpimo žodžio forma turės tvirtagalę priegaidę (*dėdė*, *sodas*, *vieta*).

Pabrėžtina, kad priegaidžių skyrimui nėra būtina muzikinė klausa, kaip dažniausiai įsivaizduojama. Pakanka justti artikuliacinius skirtumus: burnos raumenų įtemptumą / neįtemptumą, staigų ir trumpą burnos pražiojimą / tarimą vos pražiota burna. Pirmieji šių porų požymiai būdingi tvirtapradžio, antrieji – tvirtagalio skiemens tarimui.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kokie galimi priegaidžių nustatymo būdai?
2. Apibūdinkite priegaidžių tarimą ir žymėjimą kirčiuotuose skiemenyse, kurių branduolį sudaro dvigarsiai su pirmuoju dėmeniu *e*, *a*.
3. Kurią priegaidę gauna kirčiuoti skiemenys, kurių branduolį sudaro pailgėję padėtinio ilgumo balsiai *e* ir *a*?
4. Apibūdinkite priegaidžių tarimą ir žymėjimą kirčiuotuose skiemenyse, kurių branduolį sudaro prigimtinio ilgumo balsiai (įskaitant ir *ie*, *uo*).
5. Apibūdinkite priegaidžių tarimą ir žymėjimą kirčiuotuose skiemenyse, kurių branduolį sudaro mišrieji dvigarsiai su pirmuoju dėmeniu *i*, *u*.
6. Apibūdinkite priegaidžių tarimą ir žymėjimą kirčiuotuose tarptautinių žodžių skiemenyse, kurių branduolį sudaro dvigarsiai su pirmuoju dėmeniu *e*, *o*.

2.2. ŽODŽIO GALO TAISYKLĖ IR JOS IŠIMTYS

LITERATŪRA

- Kazlauskienė A. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologijos pagrindai*, p. 33–34.
- Kuzavinis K. Nepaprastas tvirtagalės priegaidės žymėjimo atvejis. *Kalbos kultūra*, 1962, sąs. 2, p. 59–60.
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 36–37; 1978, p. 28–29.
- Mikulėnienė D. *Akcentologija*, p. 182–183.
- Valeckienė A. Dėl galininko formų *juos, šiuos, anuos* ir pan. priegaidės. *Kalbos kultūra*, 1964, sąs. 7, p. 73.

Ilgasis kirčiuotas žodžio galo skiemuo paprastai turi **tvirtagalę** priegaidę, pvz.: *añt, paskuĩ, vėl, aukštyn, virš, sunkiũ, septyneriũ, juodũ(jũ), viduĩ, viršũ*¹⁴...

Senieji galiniai tvirtapradžiai garsai yra sutrumpėję, plg.: *rank-à < *rank-á* (kaip *balt-à < *baltá*, nes *baltóji < *baltáji*), *sukũ < *sukúo* (nes *sukúosi*). **Tvirtapradė** priegaidė paprastai būdinga tokioms kirčiuotoms galūnėms (vadinamoms antrinėms), kurios atsirado trumpėjant žodžio galui. Įsidėmėtini šie atvejai:

1) naudininko formos, pvz.: *vaikáms* (plg. sen. *vaikamus*), *mažiems* (plg. sen. *mažiemus*), taip pat *devyniems, katėms, penkioms; mán* (plg. sen. ir tarm. *mānie*), *sáu* (plg. sen. ir tarm. *sāvie*), *manám* ir *manájam*¹⁵ (plg. tarm. *manámjam*);

2) veiksmožodžių liepiamoji nuosaka, padaryta iš bendraties, priešpaskutiniame skiemenyje turinčios tvirtapradę priegaidę, pvz.: *paláuk* (↔ *paláukti*), *nekláusk* (↔ *nekláusti*), *išlėisk* (↔ *išlėisti*), *rašýk* (↔ *rašýti*), *kartók* (↔ *kartóti*), *búk* (↔ *búti*);

3) bendraties formos su sutrumpėjusia priesaga *-t*, jei nesutrumpėjusių formų priešpaskutinio skiemens priegaidė tvirtapradė, pvz.: *léist* (↔ *léisti*), *láukt* (↔ *láukti*), *sakýt* (↔ *sakýti*), *bút* (↔ *búti*);

4) kai kurie viensiemeniai bei dviskiemeniai prieveiksmiai, dalelytės, jungtukai, pvz.: *dár, gál* (plg. *gāli*), *jėi(gu), jóg* (< **jogi*), *kėek* (< **kieka*), *lýg* (plg. *lygu*), *nórs* (plg. *nóris*), *rýt* (plg. *rýtas*), *vėn* (plg. *vėna*); *anót, bevėik* (plg. *vėikiai*), *kažĩn* (← *kas žĩno*), *pusiáu, rytój, tegũl* (plg. *tėguli*), *tiesióg* (plg. *tiesiógiai*), *užúot, visái*;

5) prieveiksmiai, turintys priesagą *-op*: *vakaróp, rudenióp* ir t. t.;

6) jaustukai ir ištiktukai, susiję su veiksmo staigumu, trumpumu, pvz.: *ái, ói, vái; kebėkšt, keberiókšt*.

NB! Veiksmožodžių būsimąjo laiko 3-iasis asmuo visada paklūsta žodžio galo taisyklei, plg.: *leĩs* ir *leĩsiu, leĩsi* (↔ *leĩsti*); *paklaũs* ir *paklaũsiu, paklaũsi* (↔ *paklaũsti*); *kartõs* ir *kartõsiu, kartõsi* (↔ *kartõti*); *rašýs* ir *rašýsiu,rašýsi* (↔ *rašýti*)...

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kurią priegaidę paprastai gauna ilgasis kirčiuotas galinis žodžio skiemuo?
2. Kurios kaitomųjų žodžių formos galiniame skiemenyje turi tvirtapradę priegaidę?
3. Kurie nekaitomieji žodžiai galiniame skiemenyje turi tvirtapradę priegaidę?

¹⁴ Paplitęs paskutinių dviejų formų galinio skiemens žymėjimas graviu, t. y. *viršũj, viduĩj*, yra neteisingas, nes tariama [viršũj], [viduĩj]. Kaip žinoma, gravis dvigarsiuose gali žymėti tik tvirtapradę priegaidę.

¹⁵ Vienintelis atvejis, kai pailgėjęs *-a-* yra ne tvirtagalės.

2.3. PRIEŠPASKUTINIO SKIEMENS KIRČIAVIMAS

LITERATŪRA

- Bernadišienė P. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo pagrindai*, p. 28–30.
- Kazlauskienė A. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologijos pagrindai*, p. 35–41.
- Keinys S. Dažnos kirčiavimo klaidos. *Kalbos kultūra*, 1972, sąs. 23, p. 68–70.
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 37–41; 1978, p. 29–32.
- Mikulėnienė D. *Akcentologija*, p. 183–185.
- Mikulėnienė D., A. Pakerys, B. Stundžia. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*, p. 25–27.
- Pakerys A. *Tarptautinių žodžių kirčiavimas*, p. 19–21.
- Vitkauskas V. *Ar sunkus lietuvių kirčiavimas*, p. 34–40.

Priešpaskutinio kirčiuoto skiemens priegaidė ir kiekybė yra susijusi su tam tikrų kaitomojo žodžio formų kirčio vieta. Tas formas sudaro:

- visų vardažodžių daugiskaitos galininkas;
- vardažodžių, išskyrus *i* ir *(i)u* linksniuotes, vienaskaitos įnagininkas¹⁶;
- veiksmažodžių esamojo ir būtojo kartinio laiko vienaskaitos 1-asis ir 2-asis asmenys.

Kirčio peršokimas į išvardytų formų galūnę rodo tvirtagalę priešpaskutinio kirčiuoto skiemens priegaidę arba kirčiuoto balsio trumpumą (I), o nekirčiuotos šių žodžio formų galūnės rodo tvirtapradę priešpaskutinio skiemens priegaidę (II). Ryšį tarp priešpaskutinio skiemens priegaidės bei kiekybės ir žodžio formos kirčio vietos galima išreikšti implikacija (\supset), nusakoma formule „jeigu ... tai“, t. y. šiuo atveju „jeigu vardažodžio dgs. galininko bei įnagininko ir veiksmažodžių es. ir būt. kart. l. 1-ojo bei 2-ojo asmenų kirtis nušoka į viensiemenę galūnę, tai atitinkamų žodžių priešpaskutinis skiemo yra tvirtagalis arba trumpas“ (priešpaskutinio skiemens priegaidei nustatyti patogiausias vardažodžių vns. galininkas ir veiksmažodžių 3-asis asmuo), plg.:

I	II
Dgs. gal.	
a) laikùs \supset laikq, žodžiùs \supset žodj rankàs \supset rañq, svetaiñs \supset svetaiñę kryžiùs \supset kryžj; skyriùs \supset skjrių ausis \supset aũsį septintùs, -às \supset septiñtq laukiniùs, -ès \supset laukinį, -ę	dáiktus \supset dáiktq, brólius \supset brólį patránkas \supset patránkq, mergáites \supset mergáitę súnus \supset súnų, ámžius \supset ámžj širdis \supset širdį džiovintus, -as \supset džiovintq laimingus, -as \supset laiminq
Vns. įn.	
b) laikù \supset laikq, žodžiù \supset žodj (su) rankà \supset rañq, svetaiñ \supset svetaiñę septintù, -à \supset septiñtq laukiniù, -è \supset laukinį, -ę	dáiktu \supset dáiktq, bróliu \supset brólį patránka \supset patránkq, mergáite \supset mergáitę džiovintu, -a \supset džiovintq laimingu, -a \supset laiminq

¹⁶ Galima formuluoti ir taip: vardažodžių vns. įnagininke, turinčiame viensiemenės galūnės *-e*, *-(i)a*, *-(i)u*.

I	II
Vksm. es. ir būt. kart. laiko 1-asis ir 2-asis asmuo	
c) <i>plaukiù, plaukì</i> ⊃ <i>plaũkia</i>	<i>láukiu, láuki</i> ⊃ <i>láukia</i>
<i>plaukiaũ, plaukeĩ</i> ⊃ <i>plaũkė</i>	<i>láukiaũ, láukei</i> ⊃ <i>láukė</i>
<i>rėkiù, rėkì</i> ⊃ <i>rėkia</i>	<i>bėgu, bėgi</i> ⊃ <i>bėga</i>
<i>rėkiaũ, rėkeĩ</i> ⊃ <i>rėkė</i>	<i>bėgau, bėgai</i> ⊃ <i>bėgo</i>

Pagal priešpaskutinio skiemens taisyklę kirtis nušoka į galūnę ir vardažodžių *-(i)o* linksniuotės **vns. vardininke** (d) bei *-a* linksniuotės **vietininke** (e), bet tai būdinga tik 2-osios kirčiuotės daiktavardžiams, plg. :

I	II
Vns. vard.	
d) <i>rankà</i> ⊃ <i>raĩnką</i>	<i>patránka</i> ⊃ <i>patránką</i>
Vns. viet.	
e) <i>miestė</i> ⊃ <i>miėstą</i>	<i>píene</i> ⊃ <i>píeną</i>

Šiuo atveju galinio skiemens kirtis būdingas ir tokiems žodžiams kaip *galvà, valandà* (vns. vard.), *daiktė, patalė*, nors jų priešpaskutinis skiemuo yra tvirtapradis arba nekirčiuotas (*gálvą, dáiktą, vālandą, pātalą*). Be to, plg. gale kirčiuojamas formas su dviskiemenėmis galūnėmis (pvz.: *sūnumì, sūnumis; širdimì, širdimis, širdyjė; valandomìs*), formas, kurių priešpaskutinis skiemuo irgi tvirtapradis arba nekirčiuotas (*sūny, širdj, vālandą*). Taip yra todėl, kad kirtis žodžio gale būna ne tik dėl priešpaskutinio skiemens, bet ir dėl daugiskaitos naudininko taisyklės, kuri remiasi ne žodžio skiemenų, o morfemų akcentinėmis-prozodinėmis savybėmis, kurios aptariamoms vėliau, pateikiant ir apibendrintą abiejų susijusių taisyklių veikimo schemą (žr. p. 40–45).

Prišpaskutinio skiemens taisyklė tinka ir veiksmažodžio **bendraties** kirčiavimui. Bendraties antrojo nuo galo skiemens priegaidė nustatoma pagal būtojo kartinio laiko 3-ąjį asmenį (žinoma, jeigu jo kirčiuotas skiemuo yra ilgas):

- jeigu veiksmažodžio būtojo kartinio laiko 1-ajame ir 2-ajame asmenyse kirtis nušoka į galūnę, priešpaskutinis žodžio skiemuo kirčiuojamas tvirtagališkai ir tvirtagalę priegaidę gauna to veiksmažodžio bendratis, pvz.:

lėkiaũ, lėkeĩ ⊃ *lėkė* ⊃ *lėkti* *kenčiaũ, kenteĩ* ⊃ *keñtė* ⊃ *kėsti*;

- kirčio galūnei neatiduodantis priešpaskutinis būtojo kartinio laiko skiemuo yra tvirtapradis ir tvirtapradę priegaidę turi to veiksmažodžio bendratis, pvz.:

bėgau, bėgai ⊃ *bėgo* ⊃ *bėgti* *sprėndžiau, sprėndei* ⊃ *sprėndė* ⊃ *sprėsti*.

Kirčiuotos bendraties priesagos *-auti, -enti, -inti, -ėti, -yti, -oti, -uoti* (*draugáuti, gyvėnti, augĩnti, žiūrėti, rašýti, miegóti, kirčiuóti*) visada tvirtapradės.

Pagrindines veiksmažodžio formas (bendratį, esamojo ir būtojo kartinio laiko trečiąjį asmenį) išmokę kirčiuoti pagal priešpaskutinio skiemens taisyklę, be vargo kirčiuosime ir **išvestines** veiksmažodžio formas:

	<i>švęsdavo, švęsdavęs, švęsdavus</i>		<i>spręsdavo, spręsdavęs, spręsdavus</i>
	<i>švęsiantis, švęsiant, švęstinas</i>		<i>spręsiantis, spręsiant, spręstinas</i>
<i>švęsti</i> ⇒	<i>švęstų, švęšk</i>	<i>spręsti</i> ⇒	<i>spręstų, spręšk</i>
	<i>švęstas</i>		<i>spręstas</i>
	<i>švęsdamas</i>		<i>spręsdamas</i>
<i>šveñčia</i> ⇒	<i>šveñčiantis, šveñčiamas,</i> <i>šveñčiant</i>	<i>sprëndžia</i> ⇒	<i>sprëndžiantis, sprëndžiamas,</i> <i>sprëndžiant</i>
<i>šveñtė</i> ⇒	<i>šveñtęs, šveñtus</i>	<i>sprëndė</i> ⇒	<i>sprëndęs, sprëndus</i>

Reikia skirti daugiau laiko tik neveikiamosios rūšies dalyvių ir pusdalyvių kirčiavimui (žr. p. 137–140).

Labai apibendrintai priešpaskutinio, arba antrojo nuo galo, skiemens (penultimos) taisyklę galima suformuluoti taip: *kaitomųjų žodžių, turinčių tvirtagalį arba trumpą priešpaskutinį skiemenį, kirtis tam tikrose formose nušoka į gretimą galinį skiemenį*. Veiksmažodžiai tokias formas turi dvi: esamojo ir būtojo kartinio laikų vienaskaitos 1-ąjį ir 2-ąjį asmenis. Skirtingų linksniavimo tipų vardažodžiai šiuo atžvilgiu yra nevienodi. Vieni su galinio skiemens kirčiu turi tris linksnius, kiti – du, o treči – tik vieną, daugiskaitos galininką.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kuriose kaitomųjų žodžių formose priešpaskutinio skiemens priegaidė ir kiekybė yra susijusi su kirčio vieta?
2. Suformuluokite priešpaskutinio skiemens taisyklę ir paaiškinkite, kaip ji veikia veiksmažodžio ir vardažodžio paradigmose.
3. Kurios veiksmažodžio formos paklūsta šiai taisyklei?
4. Kokių vardažodžių trys linksniai paklūsta taisyklei? Kurie tie linksniai?
5. Kokių vardažodžių du linksniai paklūsta taisyklei? Kurie tie linksniai?
6. Kokių vardažodžių tik vienas linksnis paklūsta taisyklei? Kuris tai linksnis?
7. Kaip gali būti nustatoma antrojo nuo galo skiemens priegaidė?

2.4. TOLESNIOJO NUO ŽODŽIO GALO SKIEMENS KIRČIAVIMAS

LITERATŪRA

- Kazlauskienė A. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologijos pagrindai*, p. 43–49.
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 41–43; 1978, p. 32–33.
- Mikulėnienė D. *Akcentologija*, p. 185–187.

Tolesniojo nei antras nuo galo ilgojo skiemens kirčiavimo taisyklės galima taip susisteminti:

1) priešdėliai, turintys kirčiuotą ilgąjį skiemenį, dažniausiai gauna tvirtapradę priegaidę, pvz.: *apýlanka, núotrauka, pértrauka, pókalbininkas, -ė, príeplauka, priešdėlis, próšvaistė, sásiuvinis; apýnaujis, -ė, núosavas; pértraukti, -ia, -ė¹⁷*;

2) kirčiuoti ilgi jungiamieji balsiai (*ė, o, y, ū*) yra visada tvirtapradžiai, pvz.: *eilėraštis, kalbótyra, darbýmetis, galvúgalis*;

3) išvestinių žodžių ar formų priegaidė nustatoma surandant giminišką formą su priešpaskutinio skiemens kirčiu, pvz.:

íeškomas, -a ⇐ íeško ⊃ íeškau, íeškai;

mókytojas ⇐ mókyti, móko, móké ⊃ mókau, mókai; mókiau, mókei

liėkana ⇐ liėka ⊃ liekù, liekì.

Apskritai tolesnis nei antras nuo galo ilgasis skiemuo dažniau būna tvirtapradis nei tvirtagalis.

KONTROLINIS KLAUSIMAS

1. Kokie dėsniniai padeda nustatyti trečiojo ir tolesnio nuo žodžio galo kirčiuoto ilgojo skiemens priegaidę?

¹⁷ Atkreiptinas dėmesys į dvejopą priešdėlio į- kirčiavimą (skiriasi *įnašas* ir *įneša, įlanka* ir *įlenkė, įlenktas*) ir į tvirtagalius priešdėlius ar jų variantus: *añt-* (*añtakis*), *āt-* (*ātvejis*), *iñ-* (*iñkilas, iñdėlis*), *nė-* (*nėgandas*), *pā-* (*pārašas*), *pař-* (*pařneša, -ė*), *prā-* (*prānašas*) ir kt. Be to, priešdėliai gali turėti ir trumpąjį vokalizmą, pvz.: *įšvada, nėneša, -ė, pàprastas* (plačiau žr. skyriuose apie priešdėlinius vardažodžius ir veiksmožodžius).

3. KIRTIS, PRIEGAIDĖ, KIEKYBĖ IR MORFEMA

3.1. KIRTIS IR MORFEMA. PAGRINDINĖ AKCENTINĖ MORFEMŲ SAVYBĖ

3.2. PAGRINDINĖ KIRČIO VIETOS TAISYKLĖ IR PAPRASTŲJŲ ŽODŽIŲ KIRČIAVIMO DĒSNINGUMAI

3.3. DARINIŲ KIRČIAVIMAS

3.4. PRIEGAIDĖ IR MORFEMA. PAPILDOMA AKCENTINĖ MORFEMŲ SAVYBĖ

3.1. KIRTIS IR MORFEMA. PAGRINDINĖ AKCENTINĖ MORFEMŲ SAVYBĖ

LITERATŪRA

- Garde'as P. Lietuvių kalbos kirčiavimo sistema. *Kalbotyra*, 1971, t. 22 (1), p. 93–96.
- Girdenis A. Kirčiavimas. In: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. 4-asis leid., Vilnius, 2005, p. 49–53 (tinka ir ankstesni leidimai); *Lietuvių kalbos enciklopedija*. 2-asis leid., Vilnius, 2008, p. 272–273.
- Mikulėnienė D. *Akcentologija*, p. 169–172.
- Pakerys A. Vardažodžių galūnių ir kamienų akcentinės galios nustatymo tvarka. *Kalbotyra*, 2000, t. 48/49 (1), p. 95–102.
- Stundžia B. Daiktavardžių kirčiavimo dėsningumai. *Mūsų kalba*, 1985, Nr. 6, p. 6–10.
- Stundžia B. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, Vilnius, 1995, p. 4–6.

Lietuvių kalbai būdingas laisvasis kirtis. Kaip jau sakyta (žr. p. 19), kirčio vietos dėsningumai glaudžiai susiję su žodžio morfemomis. Joms linkstama priskirti tam tikras akcentines savybes, kurias žinant galima paaiškinti ir net numatyti daugybės žodžių kirčiavimą. Dėl to, kiek akcentinių savybių morfemoms būdinga ir kaip jas vadinti, kalbininkai nesutaria. Čia, kaip ir dera mokomajame leidinyje, pasirinktas pats paprasčiausias aprašymas, pagrįstas kiek įmanoma suprantamesne terminologija.

Pažintį su akcentinėmis morfemų savybėmis geriausia pradėti nuo paprastųjų (t. y. darybiškai neskaidomų), dažniausiai labai paprastos sandaros žodžių, susidedančių iš kamieno (= šaknies) ir galūnės, pvz.: *mišk-as*, *nugar-a*, *galv-a*, *ger-as*, *-a*, *pig-us*, *-i*, *kit-as*, *-a*, *riš-a*, *-o*, *suk-a*, *-o*. Kirčio vietos pasirinkimas čia nedidelis – būna kirčiuotas arba kamieno skiemuo, arba tas, kurio branduolys (balsis ar dvigarsis) priklauso galūnei (plg. *mišk-as*, *bùk-as*, *kìt-as*; *riš-a*, *-o*, *sùk-a*, *-o* ir *galv-à*, *buk-à*, *kit-à*, *pig-ùs*, *-ì*), kartais vienas ilgesnio kamieno ar galūnės skiemenų, pvz.: *nùgar-a*, *skudùt-is*; *galv-ojè*, *galv-omìs* (kirčiuoti skiemenys paspalvinti). Paprastųjų žodžių kirčio vieta dažniausiai priklauso nuo juos sudarančių morfemų savybės, vadinamos akcentine verte, ir nuo morfemos vietos žodyje.

Akcentinė vertė rodo morfemų ryšį su kirčiu. Pagal šią savybę visos morfemos yra dvejopos: turinčios arba galinčios turėti kirtį yra *stipriosios*, o neturinčios kirčio – *silpnosios*. Akcentinė vertė būdinga kiekvienai morfemai, todėl ji laikytina pagrindine akcentine morfemų savybe.

Kamienų akcentinei vertei nustatyti labai patogios tam tikros atraminės formos, pavyzdžiui, vardažodžių daugiskaitos naudininkas. Kirčiuotą skiemenį turintis šios formos kamienas bus *stiprusis* (pvz.: *kój-oms*, *nùgar-oms*, *raik-oms*), kirčio neturin-

tis – silpnasis, pvz.: *galv-óms, ger-íems, -óms, vis-íems, -óms*. Stiprieji kamienai būdingi 1-osios bei 2-osios kirčiuočių vardažodžiams, o silpnuosius kamienus turi 3-osios ir 4-osios kirčiuočių vardažodžiai (apie kirčiuotes žr. p. 48–52).

Galūnių akcentinė vertė nustatoma paprastai: gālinti turėti kirtį galūnė laikyti-na stipriąja (pavyzdžiui, moteriškosios giminės vns. kilmininko galūnės -os ir -ės: plg. *galv-óms, kat-ěs* ir *málk-os, žvāk-ěs*), niekuomet negaunanti kirčio – silpnąja (pavyzdžiui, abiejų giminių vns. galininko galūnės -q, -ę, -į, -ų: *gálv-q, výr-q, kāt-ę, bról-į, ák-į, sún-ų* ir t. t.)¹⁸.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Nuo ko dažniausiai priklauso žodžio kirčio vieta nefiksuoto (laisvojo) kirčio kalbose?
2. Kas yra morfemų akcentinė vertė?
3. Kaip nustatoma žodžio kamieno akcentinė vertė?
4. Kaip nustatoma žodžio galūnės akcentinė vertė?

3.2. PAGRINDINĖ KIRČIO VIETOS TAISYKLĖ IR PAPRASTŪJŲ ŽODŽIŲ KIRČIAVIMO DĖSNINGUMAI

LITERATŪRA

- Girdenis A. *Kirčiavimas*, p. 49–53.
- Stundžia B. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, p. 6–8.

Jau užsiminta, kad paprastųjų žodžių kirčio vietą lemia morfemų akcentinė vertė ir jų vieta žodyje. Kadangi paprastuosius vardažodžius dažniausiai sudaro dvi morfemos – kamienas (= šaknis) ir galūnė, kurių kiekviena akcentinės vertės atžvilgiu būna arba stiprioji, arba silpnoji, įmanomos keturios paprastųjų vardažodžių morfemų kombinacijos pagal jų akcentinę vertę (stipriosios morfemos žymimos didžiosiomis, silpnosios – mažosiomis raidėmis; kirčiuotas skiemuo paspalvintas):

- 1) stiprusis kamienas + stiprioji galūnė (kirtį gauna kamieno skiemuo ar vienas skiemų, pvz.: *VARN-A* → *VÁRNA*, *VASAR-A* → *VĀSARA*);
- 2) stiprusis kamienas + silpnoji galūnė (kirtį gauna kamieno skiemuo ar vienas skiemų, pvz.: *VARN-q* → *VÁRNq*, *VASAR-q* → *VĀSARq*);
- 3) silpnasis kamienas + stiprioji galūnė (kirtį gauna galūnės skiemuo arba skiemuo, kurio branduolys – balsis ar dvibalsis – priklauso galūnei, pvz.: *galv-A* → *galvÁ*, *galv-OJE* → *galvOJĖ*);
- 4) silpnasis kamienas + silpnoji galūnė (kirtį gauna kamieno skiemuo ar vienas skiemų, pvz.: *galv-q* → *gálvq*, *valand-q* → *vālandq*).

¹⁸ Reikia būti atidiems, nustatant akcentinę vertę tų vienskiemenių galūnių (pavyzdžiui, vns. įnagininko, vns. vardininko -a, dgs. galininko), kurios susijusios su priešpaskutinio skiemens taisykle (žr. p. 36 tt.), papildančia kirčio vietos dėsniumus, išplaukiančius iš morfemų akcentinės vertės ir užimamos vietos žodyje. Tokiu atveju niekuomet nesuklysimė, pasirinkdami pavyzdžius, neturinčius trumpo ar tvirtagalio priešpaskutinio skiemens. Antai remiantis formomis *várnas, gálvas, vālandas; výrus, béržus, dóbilus* ir t. t., dgs. galininko galūnės laikytinos silpnosiomis (negauna kirčio). Tuo tarpu vns. vardininko galūnė -a yra stiprioji, kadangi gali būti kirčiuota, plg. *várna ir galvā, valandā*.

Šias paprastųjų vardažodžių morfemų akcentinės vertės kombinacijas schemiškai galima pavaizduoti taip:

- 1) ^lK + G 3) k + ^lG
2) ^lK + g 4) ^lk + g

Iš pateiktų morfemų kombinacijų matyti, kad kirtį gauna tas vardažodžio skiemuo, kuris ar kurio branduolys priklauso:

- a) stipriajai morfemai, kai abi morfemos yra nevienodos akcentinės vertės, pvz.: vns. gal. *VÁRNą, VĀSARą*; dgs. vard. *VÁRNos, VĀSARos* (^lK + g); vns. vard. *galvĀ, valandĀ*; dgs. kilm. *galvŪ, valandŪ* (k + ^lG);
- b) pirmajai morfemai (t. y. kamienui), kai abi morfemos yra vienodos akcentinės vertės, pvz.: vns. vard. *VÁRNA, VĀSARA*; dgs. kilm. *VÁRNŪ, VĀSARŪ* (abi morfemos stipriosios, t. y. ^lK + G); vns. gal. *gáloq, vālandq*; dgs. vard. *gálvos, vālandos* (abi morfemos silpnosios, t. y. ^lk + g).

Abu atvejus nesunku suvesti į vieną ir suformuluoti taisyklę, nusakančią paprastojo vardažodžio kirčio vietą: *kirtį gauna skiemuo, kuris ar kurio branduolys priklauso pirmajai vienodos arba didesnės akcentinės vertės morfemai*. Ši taisyklė, vadinama pagrindine kirčio vietos taisykle, būdinga visoms nefiksuoto (laisvojo) kirčio kalboms. Ji taikoma, kaip vėliau paaiškės, ne tik paprastiesiems žodžiams, bet ir kai kuriems dariniams bei išvestinėms formoms

KONTROLINĖ UŽDUOTIS

1. Suformuluokite ir paremkite pavyzdžiais pagrindinę kirčio vietos taisyklę, būdingą nefiksuoto (laisvojo) kirčio kalboms.

3.3. DARINIŲ KIRČIAVIMAS

LITERATŪRA

- Pakerys A. Dėl akcentinės lietuvių kalbos vardažodžių priesagų galios. *Baltistica*, 2008, t. 43 (1), p. 17–29.
- Stundžia B. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, p. 8–12.

Aptarus pagrindinę morfemų akcentinę savybę ir iš jos išplaukiančius paprastųjų vardažodžių kirčiavimo dėsningumus, galima pereiti prie darinių. Dariniai, kaip žinoma, yra dvejetainiai – vediniai ir dūriniai, arba sudurtiniai žodžiai. Vedinių esti trijų tipų – priesagų (pvz., *berž-ýnas* ⇔ *béržas*), priešdėlių (pvz., *pa-lángė* ⇔ *lángas*) bei galūnių (pvz., *vasār-is* ⇔ *vāsara*) vedinių. Kiekvienas vedinys susideda iš pamatinio kamieno, darybos formanto ir galūnės (galūnių vediniuose pastaroji morfema atstoja ir darybos formantą). Pamatinis kamienas ir darybos formantas sudaro vedinio kamieną. Dūrinio kamienas yra sudarytas iš dviejų pamatinių kamienu, sujungtų jungiamuoju balsiu arba nuline sandūra (t. y. be jungiamojo balsio), plg. *vien-a-diēn-is*, *-ė* ir *vien-diēn-is*, *-ė* (⇔ *víenas*, *-à + diēnà*).

Darinių kirčio vieta paprastai priklauso nuo *afiksų* (dažniausiai – darybos formantų) *akcentinės savybės*, nusakančios poveikį pamatinio kamieno akcentinei vertei

ir/ar kirčio vietai. Ši savybė gali būti vadinama akcentine galia, arba **akcentine dominacija**. Afiksai, kurie sąlygoja darinio kirčiavimą, yra dominaciniai, o kurie darinio kirčiavimui įtakos neturi – nedominaciniai (pastarieji lietuvių kalboje yra retenybė).

Darinių kirčiavimo bendriesiems dėsningumams iliustruoti labai patogūs **priesagų vediniai**. Vedinio kirčiavimo pobūdį čia paprastai lemia darybos formantas (šiuo atveju – priesaga). Pagal įtaką pamatinio kamieno akcentinei vertei dominacinės vardažodžio priesagos yra dvejopos.

1. **Stiprinančiosios** priesagos, kurios silpnąjį pamatinį kamieną vedinyje paverčia stipriu (a), o stiprusis pamatinis kamienas lieka nepakitęs (b), pvz.:

- a) *bérž-as* 3 (*berž-ÁMS* – silpnasis kamienas) + *-iuk-as* → *BERŽIŪK-as* 2 (*BERŽIŪK-AMS* – stiprusis kamienas);
vaik-as 4 (*vaik-ÁMS* – silpnasis kamienas) + *-išk-as, -a* → *VAIKIŠK-as, -a* 1 (*VAIKIŠK-IEMS, -OMS* – stiprusis kamienas);
- b) *ÚOS-IS* 1 (*ÚOSI-AMS* – stiprusis kamienas) + *-iuk-as* → *UOSIŪK-as* 2 (*UOSIŪK-AMS* – stiprusis kamienas);
BRÓL-IS 1 (*BRÓLI-AMS* – stiprusis kamienas) + *-išk-as, -a* → *BRÓLIŠK-as, -a* 1 (*BRÓLIŠK-IEMS, -OMS* – stiprusis kamienas).

2. **Silpninančiosios priesagos**, stiprųjį pamatinį kamieną vedinyje paverčiančios silpnu (a), o silpnasis pamatinis kamienas lieka nepakitęs (b), pvz.:

- a) *BĪT-Ė* 2 (*BĪT-ĖMS* – stiprusis kamienas) + *in-as* → *bitin-as* 3^b (*bitin-ÁMS* – silpnasis kamienas);
DŪLK-Ė 1 (*DŪLK-ĖMS* – stiprusis kamienas) + *in-as, -a* → *dūlkin-as, -Ā* 3^a (*dulkin-ĪEMS, -ÓMS* – silpnasis kamienas);
- b) *kat-Ė* 4 (*kat-ĖMS* – silpnasis kamienas) + *in-as* → *kātin-as* 3^b (*katin-ÁMS* – silpnasis kamienas);
laik-as 4 (*laik-ÁMS* – silpnasis kamienas) + *in-as, -a* → *laikin-as, -Ā* 3^b (*laikin-ĪEMS, -ÓMS* – silpnasis kamienas).

Silpnojo kamieno vardažodžiams būdingas kilnojamas kirtis, todėl vedinio kamienas kirtį gauna tik prieš silpnąsias galūnes.

Stiprinančiosios priesagos toliau grupuojamos pagal poveikį pamatinio kamieno kirčio vietai. Jos esti dvejopos:

- a) **stiprinančiosios stipriosios** priesagos, pritraukiančios kirtį į skiemenį, kuris ar bent kurio branduolys priklauso priesagai (pamatinio kamieno akcentinė vertė neturi jokios reikšmės), pvz., *-yn-as*: *bérž-as* 3 → *BERŽŪN-as* 1, *LÍEP-A* 1 → *LIEPŪN-as* 1 ir t. t. (kaip matyti iš pavyzdžių, pamatinis kamienas vedinyje yra sustiprinamas arba lieka stiprus, o kirtį gauna skiemuo, kurio branduolys – ilgasis balsis – priklauso priesagai);
- b) **stiprinančiosios silpnosios** priesagos, kurių vediniai išlaiko pamatinio kamieno kirčio vietą, pvz., būdvardžių *-išk-as, -a*: *vaik-as* 4 → *VAIKIŠK-as, -a* 1; *BRÓL-IS* 1 → *BRÓLIŠK-as, -a* 1 (pamatinis kamienas vedinyje yra sustiprinamas arba lieka stiprus, bet priesagos skiemuo yra nekirčiuotas – išlaikoma pamatinio kamieno kirčio vieta).

Pagal santykį su pamatinio kamieno kirčiu galima skirti dar trečią stiprinančiųjų priesagų grupę – **neutraliąsias** priesagas, kurių vedinių kirčio vieta priklauso nuo pamatinio kamieno akcentinės vertės: stiprusis pamatinis kamienas kirtį išlaiko (a), o silpnasis – atiduoda priesagai (b), pvz.:

- a) *JŪR*-A 1 (stiprusis kamienas) + *-in-is, -ė; -inink-as, -ė* →
JŪRIN-is, -ė 1, *JŪRININK-as, -ė* 1;
RANK-À, RAŅK-q 2 (stiprusis kamienas) + *-in-is, -ė; -inink-as, -ė* →
RAŅKIN-is, -ė 1, *RAŅK-ININK-as, -ė* 1;
- b) *dár*b-as 3 (silpnasis kamienas) + *-in-is, -ė; -inink-as, -ė* →
DARB-ĪN-is, -ė 2, *DARB-INIŅK-as, -ė* 2;
apžvalg-À 3^b (silpnasis kamienas) + *-in-is, -ė; -inink-as, -ė* →
APŽVALG-ĪN-is, -ė 2, *APŽVALG-INIŅK-as, -ė* 2.

Taigi abiem atvejais pamatinis kamienas vedinyje tampa stipriuotu, tačiau vedinio kirčio vietą lemia pamatinio kamieno akcentinė vertė. Kaip kalbamojo tipo pavyzdžius iš darių vardažodžio priesagų galima nurodyti tik dvi – būdvardžių *-inis, -ė* ir daiktavardžių *-ininkas, -ė*. Tačiau iš tikro pirmosios priesagos vedinių kirčiavimas yra sudėtingesnis, o antroji priesaga akivaizdžiai linkusi į stiprinančiąsias silpnąsias morfemas (plačiau žr. p. 92 tt.).

Silpninančiosios priesagos pagal poveikį pamatinio kamieno kirčio vietai irgi yra dvejopos. Beveik visos jos pridera silpnosioms, t. y. tokioms, kurios susilpnina arba išlaiko silpną pamatinį kamieną, o kirčio negauna (plg. anksčiau pateiktus *-inas* daiktavardžių ir *-inas, -a* būdvardžių vedinius). Prie retų silpninančiųjų stipriųjų priesagų, t. y. tokių, kurios paradigmoje prieš silpnąją galūnę gali gauti kirtį, priskirtina, pavyzdžiui, aukštesniojo laipsnio formų priesaga *-ennis, -ė* (plg. gerĖSN-io ir gerESN-ĖS¹⁹), įvardžių priesaga *-(i)oks, -ia* (plg. tÓK-io ir tOK-IŌS).

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kaip vadinama afiksų akcentinė savybė, dažniausiai lemianti darinių kirčio vietą?
2. Kaip skirstomos dominacinės vardažodžio priesagos pagal įtaką pamatinio kamieno akcentinei vertei? Apibūdinkite jas.
3. Kaip smulkiau grupuojamos stiprinančiosios priesagos? Apibūdinkite jas.
4. Kaip smulkiau grupuojamos silpninančiosios priesagos? Apibūdinkite jas.

3.4. PRIEGAIDĖ IR MORFEMA. PAPILDOMA AKCENTINĖ MORFEMŲ SAVYBĖ

LITERATŪRA

- Mikulėnienė D. Akcentologija, p. 169–172.
- Stundžia B. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, p. 12–13.

Aprašant kirčiavimo sistemą, nuo priegaidžių būtų galima atsiriboti, jeigu šie prozodiniai elementai neturėtų jokio ryšio su žodžio kirčio vieta ir kirčiuotė-

¹⁹ Aukštesniojo laipsnio formos bk. kirčiuojamos 4-ąja kirčiuote, išskyrus vns. vardininką, kuris turi kirtį šaknyje, pvz., *gerėsnis, -ė* (tai ypatybė ankstesnės 2-osios kirčiuotės, pažįstamos tarmėse).

mis. Tačiau taip nėra: priegaidžių (bei skiemens kiekybės) ir kirčio vietos sąsaja rodo priešpaskutinio skiemens dėsnis (žr. p. 36 t.). Priegaidės bendrinėje kalboje būdingos tik kirčiuotoms morfemoms ir tik toms, kurių kirčiuoto skiemens ar vieno iš skiemenų pagrindą sudaro ilgasis balsis ar dvigarsis. Kadangi priegaidės turi ne visos kirčiuotos morfemos, jos laikytinos papildoma morfemų akcentine charakteristika.

Vadinasi, kalbant apie morfemas, kurių kirčiuotas skiemuo žodyje yra priešpaskutinis, reikia turėti galvoje ne tik pagrindinę tų morfemų akcentinę savybę – vertę, bet ir papildomą savybę – priegaidę (bei skiemens kiekybę). Kitaip negalima paaiškinti, kodėl, pavyzdžiui, vieni stiprieji ar silpnieji kamienai kirtį išlaiko, o iš kitų kirtis nušoka į gretimą skiemenį, kurio branduolys priklauso galūnei, plg.: *KÓJ-A* 1 ir *KOP-À* 2 (*KŌP-q*), *VIŠT-À* 2 (stiprieji kamienai); *gálv-as* 3 ir *kalv-às* 4 (*kaľv-q*), *lig-às* 4 (silpnieji kamienai); *LENTÝN-A* 1 ir *MOKYKL-À* 2 (*MOKÝKL-q*) – stiprieji kamienai.

Kadangi aptariamasis kirčio nušokimas yra susijęs su tam tikromis galūnėmis, tai toms vardažodžių ir veiksmažodžių galūnėms, kurios pritraukia kirtį iš netvirtapradžio priešpaskutinio skiemens (žr. p. 36 t.), priskiriama papildoma akcentinė savybė, vadinama **trauklumu**, arba **atrakcija**. Traukliųjų galūnių esti ir stipriųjų, ir silpnųjų. Pavyzdžiui, vns. vardininko galūnė *-a* yra stiprioji, nes gauna kirtį po silpnojo kamieno, plg. *VÁRN-A*, *VĀSAR-A* (stiprieji kamienai) ir *galv-À*, *kalv-À*, *valand-À* (silpnieji kamienai). Tačiau žodžiai su netvirtapradžiu priešpaskutiniu skiemeniu (pvz.: *rankà-raňq*, *vištà*) nepaiso bendrosios kirčiavimo taisyklės, ir minimoji galūnė gauna kirtį eidama po stipriojo kamieno, taigi vns. vard. *RANK-À*, *VIŠT-À* rodo stipriąją galūnę *-a* esant traukliąją. Visos daugiskaitos galininko galūnės yra silpnosios, nes negauna kirčio po silpnojo kamieno, pvz.: *gálv-as*, *vāland-as*; *dárb-us*, *kātin-us*. Tokie atvejai su netvirtapradžiu priešpaskutiniu skiemeniu, kaip *kalv-às* (plg. *kaľvq*), *varg-ùs* (plg. *vařgq*) ir pan., rodo minimąsias silpnąsias galūnes esant traukliąsias.

Vadinasi, atskirų vardažodžio formų kirčio vietą (kirčiuotas kamieno arba galinis skiemuo) reguliuoja bendroji kirčiavimo taisyklė (praktikos reikalams įprasta vadinti daugiskaitos naudininko taisykle) ir priešpaskutinio skiemens taisyklė. Abi šios taisyklės sudaro lietuvių kalbos kirčiavimo sistemos šerdį ir praktinio kaitomųjų žodžių kirčiavimo pagrindus.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kodėl priegaidė priklauso papildomoms morfemų akcentinėms savybėms?
2. Kaip vadinamos galūnės, kurioms būdinga pritraukti kirtį iš netvirtapradžio priešpaskutinio skiemens?
3. Kokios taisyklės sudaro lietuvių kalbos kirčiavimo sistemos ir praktinio kirčiavimo pagrindus?

4. KIRTIS, PRIEGAIDĖ IR ŽODIS

- 4.1. LINKSNIUOJAMŲJŲ ŽODŽIŲ KIRČIUOTĖS
- 4.2. PIRMOSIOS KIRČIUOTĖS VARDAŽODŽIŲ YPATYBĖS
- 4.3. ANTROSIOS KIRČIUOTĖS VARDAŽODŽIŲ YPATYBĖS
- 4.4. TREČIOSIOS KIRČIUOTĖS VARDAŽODŽIŲ YPATYBĖS
- 4.5. KETVIRTOSIOS KIRČIUOTĖS VARDAŽODŽIŲ YPATYBĖS
- 4.6. APIBENDRINAMOSIOS PASTABOS
- 4.7. INDIVIDUALAUS KIRČIAVIMO VARDAŽODŽIAI IR JŲ YPATYBĖS
- 4.8. VARDAŽODŽIŲ KIRČIUOTŲ PARADIGMŲ SU PAŽYMĖTOMIS MORFEMŲ AKCENTINĖMIS SAVYBĖMIS PAVYZDŽIAI
- 4.9. KIRČIAVIMO GREYBĖS (VARIANTAI)
- 4.10. KIRČIAVIMO RYŠYS SU ŽODŽIŲ SEMANTINĖMIS, GRAMATINĖMIS IR KITOKIOMIS YPATYBĖMIS
- 4.11. KIRČIAVIMO DĖSNINGUMAI IR IŠIMTYS
- 4.12. PROZODINĖS KAITOS

4.1. LINKSNIUOJAMŲJŲ ŽODŽIŲ KIRČIUOTĖS

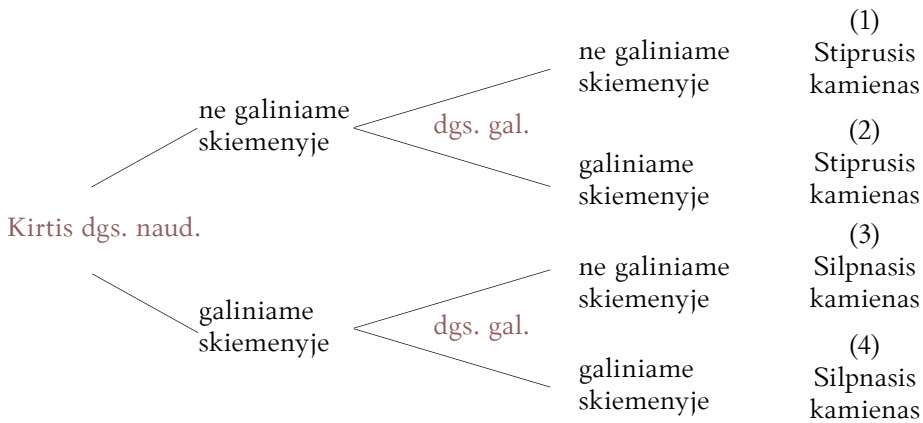
LITERATŪRA

- P. Bernadišienė. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo pagrindai*, p. 58–81.
- Kazlauskienė A. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologijos pagrindai*, p. 53–63.
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 46–53; 1978, p. 35–41.
- Mikulėnienė D. Akcentologija, p. 196–219.
- Mikulėnienė D., A. Pakerys, B. Stundžia. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*, p. 28–34.
- Pakerys A. Kirčiuotės ir linksniuotės. *Žmogus ir žodis*, 2000, t. 1, p. 35–39.
- Skardžius P. *Lietuvių kalbos kirčiavimas*, Čikaga, 1968, p. 27–28.
- Stundžia B. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, p. 28–33.

Vienų linksniuojamųjų žodžių kirtis yra pastovus, taigi paradigmoje išryškintas tas pats skiemuo, kitų – nepastovus, arba kilnojamas. Kiekvienas linksniuojamasis vardažodis priklauso vienam iš keturių pagrindinių kirčiavimo tipų, arba kirčiuočių, kurios žymimos arabiškais skaitmenimis 1, 2, 3, 4. Vardažodžio kirčiuotė nustatoma pagal kamieno akcentinę vertę (daugiskaitos naudininko taisyklė) ir kirčiuoto skiemens priegaidę bei kiekybę (įskaitant ir priešpaskutinio skiemens taisyklę).

Rūpimo žodžio kirčiuotė gali būti nustatoma pagal visų paradigmos linksnių kirčio vietą arba tik iš tam tikrų linksnių kirčiavimo. Dažniausiai remiamasi **daugiskaitos naudininku** ir **galininku** (primintina, kad dgs. naudininkas patogus nustatyti kamieno akcentinei vertei, o galininkas geriausiai rodo priešpaskutinio skiemens dėsnių veikimą), žr. 4 schemą:

4 schema. Vardažodžių skirstymas kirčiuotėmis

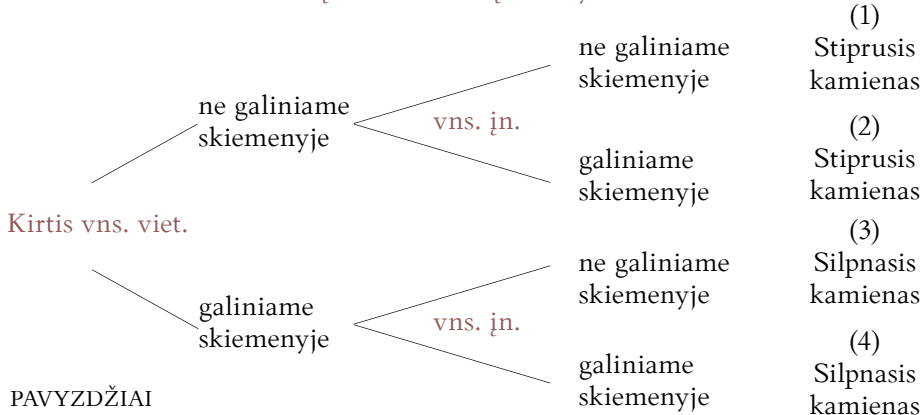


PAVYZDŽIAI

várnoms, vāsaroms (kirtis ne gale); *várnas, vāсарas* (kirtis ne gale) ⊃ *várna, vāsara* (1);
rañkoms, vištoms, gitāroms (kirtis ne gale); *rankàs, vištàs, gitaràs* (kirtis gale) ⊃ *rankà, vištà, gitarà* (2);
galvóms, valandóms, dovanóms (kirtis gale); *gálvas, vālandas, dóvanas* (kirtis ne gale)
 ⊃ *galvà* 3, *valandà* 3^b, *dovanà* 3^a;
spalvóms, pilìms (kirtis gale); *spalvàs, pilìs* (kirtis gale) ⊃ *spalvà, pilìs* (4).

Jei žodis daugiskaitos neturi, nustatant kirčiuotę patogiausia remtis **vienaskaitos vietininku** (jei neturi trumposios galūnės *-e*) ir **įnagininku** (šie linksniai vienais atvejais rodo kamieno akcentinę vertę, kitais – priešpaskutinio skiemens dėsnių veikimą), žr. 5 s c h e m ą.

5 schema. Vienaskaitinių daiktavardžių skirstymas kirčiuotėmis



PAVYZDŽIAI

píene (kirtis ne gale), (su) *píenu* (kirtis ne gale) ⊃ *píenas* 1;
kōšėje, arbātoje (kirtis ne gale), (su) *košè, arbatà* (kirtis gale) ⊃ *kōšè, arbatà* (2);
varškėjè (kirtis gale), (su) *várške* (kirtis ne gale) ⊃ *varškė̃* 3;
kavojè (kirtis gale), (su) *kavà* (kirtis gale) ⊃ *kavà* 4.

Pastaba. Vns. vietininkas, turintis vienskiemenę galūnę *-e*, nepadedą skirti 2-osios ir 4-osios kirčiuotės (plg. *batė* 2 ir *stalė* 4). Tad tokių vienaskaitinių žodžių kaip *āctas*, *jōdas*, *šōkas*; *Kaūnas*, *Skuōdas* ir pan. kirčiuotę reikia aiškintis kitais būdais. Gali pagelbėti vns. iliatyvas, bet, suprantama, tik tiems, kurie šį linksnį vartoja. Jei kirčiuojame *āctan*, *jōdan*, *šōkan*, *Skuōdan*, įžiūrėsime 2-ąją kirčiuotę, jei *Kaunañ* – 4-ąją (dėl šio miesto pavadinimo kirčiuotės diskutuota spaudoje).

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kas yra kirčiuotė?
2. Kaip nustatomos vardažodžių kirčiuotės?
3. Su kokiais sunkumais susiduriama nustatant vienaskaitinių daiktavardžių kirčiuotes?

4.2. PIRMOSIOS KIRČIUOTĖS VARDAŽODŽIŲ YPATYBĖS

Šios kirčiuotės žodžių, pasižyminčių stipriuoju kamienu, paradigma labai nesudėtinga – nė viena linksnio forma nekirčiuojama galiniame skiemenyje. Pastovų kirtį gali turėti priešpaskutinis ar tolesnis nuo galo skienuo. Priešpaskutinis kirčiuotas skienuo tegali būti tvirtapradis, pvz.: *púodas*, *síena*, *lentýna*, *valstýbė*, *laimìngas*, *-a*, *kitóks*, *-ia*. Kitiems kirčiuotiems skiemenims jokių apribojimų nėra, pvz.: *sándara*, *liėkana*, *peñketas*, *mùzika*; *sąsiuvinis*, *pėrgalingas*, *-a*, *užmokestis*. Šios kirčiuotės vardažodžių apibendrinta prozodinė schema atrodytų taip:



KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kokios akcentinės vertės 1-osios kirčiuotės vardažodžių kamienas?
2. Kurie 1-osios kirčiuotės vardažodžių skiemenys gali būti kirčiuoti? Kokia tų skiemenų priegaidė?
3. Kelintas nuo galo skienuo negali būti trumpas ir tvirtagalis? Kodėl?

4.3. ANTROSIOS KIRČIUOTĖS VARDAŽODŽIŲ YPATYBĖS

Šių vardažodžių, pasižyminčių stipriuoju kamienu, paprastai kirčiuojamas priešpaskutinis skienuo, kuris būna arba trumpas, arba tvirtagalis ($-\underline{\underline{\underline{\underline{\underline{\quad}}}}}$), pvz.: *bìtė*, *metòdas*, *rātas*, *svajōnė*, *tuřgus*, *kultūrą* (*kultūrà*); *laukìnis*, *-ė*; *milijōnas*; *manìškis*, *-ė*. Tam tikruose linksniuose (nelygu linksniuotė, jų gali būti nuo vieno iki trijų) kirtis pagal priešpaskutinio skiemens taisyklę nušoka į gretimą galinį skiemenį, kurio branduolys priklauso galūnei, plg.:

- *metòdą* ir *metodù*, *metodè*, *metodùs*; *rātą* ir *ratù*, *ratè*, *ratùs*;
- *rañką* ir *rankà*, (su) *rankà*, *rankàs*;
- *svajònę* ir *svajonè*, *svajonès*;
- *muziėjų* ir dgs. gal. *muziejùs*;
- *laukinį*, *laukinę* ir *laukiniù*, *laukinè*, *laukiniùs*, *laukinès*;
- *milijoną* ir *milijonù*, *milijonè*, *milijonùs*;
- *maniškį*, *maniškę* ir *maniškiù*, *maniškè*, *maniškiùs*, *maniškès*.

Antrosios kirčiuotės vardažodžių apibendrinta paradigmą atrodytų taip (minusu čia ir toliau pažymėti nekirčiuoti, pliusu – kirčiuoti galiniai skiemenys; skliaustuose po minuso ženkle įrašytos tų linksniuotųjų galūnės, kurios gauna kirtį, po pluso – kurios nekirčiuojamos; galiniai skiemenys ar galūnės, kirčiuojami pagal priešpaskutinio skiemens taisyklę, paspalvinti (žr. 6 schemą)

6 schema. 2-osios kirčiuotės vardažodžių apibendrinta prozodinė paradigmą

Vienaskaita		Daugiskaita	
+ kirčiuotas/– nekirčiuotas galinis skienuo			
V.	– (išsk. -à)	V.	–
K.	–	K.	–
N.	–	N.	–
G.	–	G.	+
Įn.	+ (išsk. <i>-...mi</i>)	Įn.	–
Viet.	– (išsk. -ė)	Viet.	–

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kokios akcentinės vertės 2-osios kirčiuotės vardažodžių kamienas?
2. Kurie 2-osios kirčiuotės vardažodžių skiemenys gali turėti kirtį?
3. Kurie 2-osios kirčiuotės vardažodžių linksniai paklūsta priešpaskutinio skiemens taisyklei? Pateikite pavyzdžių.
4. Kaip kirčiuojami 2-osios kirčiuotės vardažodžių vns. įnagininkai, kurių galūnės baigiasi *-mi*, *-mis*? Pateikite pavyzdžių.
2. Kaip kirčiuojami 2-osios kirčiuotės vardažodžių vns. ir dgs. vietininkai su dviskiemenėmis galūnėmis *-yje*, *-ėje*, *-oje*, *-uje*; *-ėse*, *-ose*, *-uose*? Pateikite pavyzdžių.

4.4. TREČIOSIOS KIRČIUOTĖS VARDAŽODŽIŲ YPATYBĖS

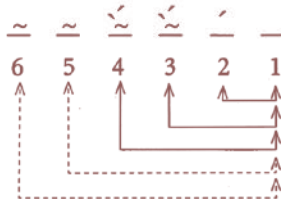
Šios kirčiuotės žodžių, pasižyminčių silpnuoju kamienu, kirtis šokinėja iš galinio paprastai į pradinį skiemenį, t. y. antrąjį, trečiąjį ar ketvirtąjį nuo galo (tolesnis skienuo kirčiuojamas itin retai), pvz.:

- *beržáms–béržus; šaltíems, šaltóms–šáltus, šáltas; tokíems, tokióms–tókíus, tókias; vieníems, vienóms–víenus, víenas (3)*;
- *piemenìms–piemenis; nuosaviéms, nuosavóms–núosavus, núosavas (3^a)*;
- *pamokóms–pámokas; judesiáms–jùdesius; keturiéms, keturióms–kèturis, kèturias; keleriéms, kelerióms–kèlerius, kèlerias (3^b)*;
- *perdirbiniáms–pérdirbinius 3^{4a}*;
- *užvalkaláms–ùžvalkalus; iškyšuliáms–iškyšulius (3^{4b})*;

(pakelta raidė *a* žymi, kad kirčiuotas trečiasis ar tolesnis nuo galo skiemuo yra tvirtapradis, *b* – kad tvirtagalys arba trumpas; skaičius šalia raidės rodo, kuris kamieno skiemuo, pradedant ketvirtuoju nuo galo, gauna kirtį).

Pasitaiko atvejų, kai kirtis šokinėja iš galinio į vidinį skiemenį, pvz.: *septyni–septýnis 3*, *Anykščiai–Anykščius 3* (priešpaskutinis kirčiuotas skiemuo gali būti tik tvirtapradis).

3-iosios kirčiuotės vardažodžiai paklūsta *dgs. naudininko taisyklei*. Jų apibendrintą prozodinę schemą galima pavaizduoti taip (reti atvejai nurodyti punktyrine linija):



Apibendrinta 3-iosios kirčiuotės vardažodžių prozodinė paradigmą sumodeliuota 7 schemoje (vyrauja kirčiuoti galiniai skiemenys):


7 schema. 3-iosios kirčiuotės vardažodžių apibendrinta prozodinė paradigma

Vienaskaita		Daugiskaita	
+ kirčiuotas/– nekirčiuotas galinis skiemuo			
V.	+ (išsk. <i>-(i)as</i>)	V.	– (išsk. <i>-(i)ai, -i</i>)
K.	+ (išsk. <i>-(i)o</i>)	K.	+
N.	– (išsk. <i>-(i)ám</i>)	N.	+
G.	–	G.	–
Įn.	– (išsk. <i>-...mi</i>)	Įn.	+
Viet.	+	Viet.	+

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kokios akcentinės vertės 3-iosios kirčiuotės vardažodžių kamienas?
2. Į kuriuos skiemenis šoka 3-iosios kirčiuotės vardažodžių kirtis?
3. Ką reiškia pakeltos raidės *a* ir *b* prie 3-iąją kirčiuotę žyminčio skaičiaus 3?
4. Ką reiškia prie pakeltų raidžių *a* ar *b* prirašyti skaičiai 4, 5, 6?
5. Kurie 3-iosios kirčiuotės vardažodžių linksniai negali turėti kirčiuotos galūnės?
6. Kaip kirčiuojamas vns. įnagininkas? Pateikite pavyzdžių.
7. Kaip kirčiuojami dgs. įnagininkas ir vietininkas? Pateikite pavyzdžių.

4.5. KETVIRTOSIOS KIRČIUOTĖS VARDAŽODŽIŲ YPATYBĖS

Šios kirčiuotės žodžių, pasižyminčių silpnuoju kamieniu, kirtis šokinėja iš galinio į priešpaskutinį skiemenį, kuris būna arba tvirtagalis, arba trumpas (— — ) . Šios kirčiuotės daiktavardžiai beveik išimtinai yra dviskiemeniai, pvz.: *bangà–baŋgą, katė–kātę, pilis–pìlį, šaulys–šauļį, vaikas*. Iš daugiaskiemenių daiktavardžių pasitaiko vienas kitas bendrinis ir grupelė tikrinių, pvz.:

- *nedraūgas, netiesà–netiēsą,*
- *Alytūs–Alýtų, Garliavà–Garliāvą, Giruliaĩ–Giruliūs.*

Būdvardžių, įvardžių, skaitvardžių yra ir dviskiemenių, ir daugiaskiemenių, pvz.:

- *gėras, –à, kítas, –à, penkì, peñkios; akivaizdùs, –ì–akivaizdūs, –džios;*
- *formaliūs, –ì–formālūs, –ios; keliñtas, –à, dešimtas, –à.*

4-osios kirčiuotės vardažodžiai paklūsta priešpaskutinio skiemens ir dgs. naudininko taisyklėms (traukliosios galūnės paspalvintos). Apibendrinta kirčiuotės prozodinė paradigmą būtų tokia (žr. 8 schemą):

8 schema. 4-osios kirčiuotės vardažodžių apibendrinta prozodinė paradigmą

Vienaskaita		Daugiskaita	
		+ kirčiuotas/– nekirčiuotas galinis skienuo	
V.	+ (išsk. –(i)as)	V.	– (išsk. –(i)ai, –i)
K.	+ (išsk. –(i)o)	K.	+
N.	– (išsk. –(i)ám)	N.	+
G.	–	G.	+
Įn.	+	Įn.	+
Viet.	+	Viet.	+

Pastaba. Kaip matyti iš schemas, paradigmoje vyrauja kirčiuoti galiniai skiemenys. Keletas įvardžių (pvz.: *anàs, –à, katràs, –à, kuris, –i*) kirčiuojami ypatingiau – galinis skienuo kirtį gauna visoje paradigmoje.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kokios akcentinės vertės 4-osios kirčiuotės vardažodžių kamienas?
2. Į kuriuos skiemenis šoka 4-osios kirčiuotės vardažodžių kirtis?
3. Kurie 4-osios kirčiuotės vardažodžių linksniai paklūsta priešpaskutinio skiemens taisyklei? Pateikite pavyzdžių.
4. Kurie 4-osios kirčiuotės vardažodžių linksniai paklūsta dgs. naudininko taisyklei? Pateikite pavyzdžių.
5. Kuo 4-osios kirčiuotės vardažodžių kirčiavimas panašus į 2-osios kirčiuotės vardažodžių kirčiavimą ir kuo skiriasi? Pateikite pavyzdžių.

4.6. APIBENDRINAMOSIOS PASTABOS

Kirčiavimo paradigmos padeda atskleisti tik vieną kirčiuočių mokymo(si) aspektą, t. y. kaip nustatyti kirčio vietą bet kurioje linksniuojamojo žodžio formoje. Ne mažiau svarbu išmokti ir kitų kirčiuočių ypatybių, pavyzdžiui, priešpaskutinio skiemens priegaidės.

Reikia atkreipti dėmesį į ypač svarbią antrosios (bei ketvirtosios) kirčiuotės ypatybę – tolesnis nei antras nuo galo skiemuo nekirčiuojamas.

Pagal kirčiuotes aptariamas ne tik daiktavardžių, būdvardžių, skaitvardžių, įvardžių, bet ir neveikiamosios rūšies dalyvių kirčiavimas (žr. p. 137 t.).

Kirčiuočių aptarimą padės apibendrinti 1 lentelė su pavyzdžiais.

1 lentelė. Vardažodžio kirčiuočių ryšys su kamieno akcentine verte ir kirčiuoto skiemens priegaide bei kiekybe

Kamieno akcentinė vertė	Kirčiuoto skiemens priegaidė ir kiekybė	Kirčiuotė	Pavyzdžiai
Stiprusis		1	<i>výras, mergáitė</i>
		1	<i>kláusimas, vāsara, nùgara</i>
		1	<i>sásiuvinis, pādalyvis, pùsgaminis</i>
		2	<i>žēmė, kabinetas, vadōvas, vadōvė</i>
Silpnasis		3	<i>béržas, báltas, baltà; víenas, vienà</i>
		3 ^a	<i>dóbilas, píemenį (piemuō), núosavas, nuosavà</i>
		3 ^b	<i>bìtinas, pāmoką (pamokà), įstrižas, įstrižà</i>
		3 ^{4a}	<i>pérdirbinį (perdirbinýs)</i>
		3 ^{4b}	<i>pāvakarį (pavakarýs), užvalkalas</i>
		3 ^{5b}	<i>pāatogrąžį (paatogrąžýs)</i>
		3 ^{6b}	<i>pāgeležinkelę (pageležinkelė)</i>
		4	<i>mìškas, nuoširdų, nuoširdžių (nuoširdùs, nuoširdì); ketviřtas, ketviřtà</i>

4.7. INDIVIDUALAUS KIRČIAVIMO VARDAŽODŽIAI IR JŲ YPATYBĖS

LITERATŪRA

- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 82, 92; 1978, p. 62, 69.
- Mikulėnienė D., A. Pakerys, B. Stundžia. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*, p. 203, 208–209.
- Stundžia B. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, p. 40.

Grupelė įvardžių ir skaitvardžių, t. y. *àš, tū, mės, jūs, dū, dvi, trys*, netelpa į aptartas kirčiavimo paradigmas ir yra kirčiuojami individualiai (kirčiuotos jų paradigmos bus pateiktos vėliau). Atkreiptinas dėmesys į vieną būdingą šių žodžių bruožą – *kirtį gauna galinis skienuo*, pvz.: *manės, tavimi, doiejuosė* (išimtis – *mūsų* ir *jūsų*). Taigi tereikia prisiminti žodžio galo taisyklę ir reguliariausią jos išimtį – naudininką, pvz.: *mán, mùms, dvíem* (bet – įn. su *doiēm*; taip pat žr. p. 67, 69).

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kurie vardažodžiai netelpa į kirčiuotes ir kirčiuojami individualiai?
2. Kas būdinga individualaus kirčiavimo vardažodžiams?

4.8. VARDAŽODŽIŲ KIRČIUOTŲ PARADIGMŲ SU PAŽYMĖTOMIS MORFEMŲ AKCENTINĖMIS SAVYBĖMIS PAVYZDŽIAI

Apibendrinant tai, kas buvo sakyta apie kirčio bei priegaidės santykį su skiemeniu, morfema ir žodžiu, pateikiamos kelių vardažodžių – ir paprastųjų, ir darinių (priesagų vedinių) – kirčiuotos paradigmos. Be daiktavardžių, išlinksniuoti ir du vyriškosios giminės būdvardžiai, turintys stipriąją vns. naud. galūnę *-(i)am* (šio linksnio visos daiktavardžio galūnės yra silpnosios, nekirčiuotos) ir keletą akcentiškai vienodų, bet garsiniu atžvilgiu nesutampančių galūnių, plg. dgs. vard. stipriąsias galūnes dkt. *-(i)ai* ir bdv. *-i* ir pan. Moteriškosios giminės būdvardžių galūnės nei akcentiškai, nei garsine sudėtimi nesiskiria nuo moteriškosios giminės atitinkamo linksniavimo tipo daiktavardžio galūnių (plg. *baltà* ir *galvà, namìnė* ir *bitė* galūnes), o skaitvardžiai ir įvardžiai dažniausiai linksniuojami kaip būdvardžiai ar retai kaip daiktavardžiai (išimtis – keli individualaus kirčiavimo žodžiai ir keli įvardžiai, kuriems būdinga ištisinė galūninio kirčiavimo paradigma).

Stipriosios morfemos toliau pateikiamuose pavyzdžiuose rašomos didžiosiomis, silpnosios – mažosiomis raidėmis: stiprinantieji afiksai žymimi apačioje pliusu, silpninantieji – minusu. Traukliosios galūnės, kurioms būdinga pritraukti kirtį iš netvirtapradžio (tvirtagalio ar trumpojo) priešpaskutinio skiemens, įrėmintos (pvz., *RANKĀ*); kirčiuoti žodžio formų skiemenys paspalvinti.

PAPRASTIEJI VARDAŽODŽIAI

	STIPRIOSIOS ŠAKNYS			SILPNOSIOS ŠAKNYS		
	Vienaskaita					
	1	2	3	3	4	4
V.	KÁIMas	RAĪSTas	láiškas	láibas	laĩvas	kvaĩlas
K.	KÁIMo	RAĪSTo	láiško	láibo	laĩvo	kvaĩlo
N.	KÁIMui	RAĪSTui	láiškui	laibÁM	laĩvui	kvailÁM
G.	KÁIMą	RAĪSTą	láišką	láibą	laĩvą	kvaĩlą
Įn.	KÁIMu	RAISTŪ	láišku	láibu	laivŪ	kvaiŪ
Vt.	KÁIME	RAISTĖ	laiškĖ	laibAMĖ	laivĖ	kvailAMĖ
Š.	KÁIME	RAĪSTe	láiške	láibas	laĩve	kvaĩlas

Daugiskaita						
V.,Š.	KÁIMAI	RAĪSTAI	laiškAĪ	laibĪ	laivAĪ	kvailĪ
K.	KÁIMŪ	RAĪSTŪ	laiškŪ	laibŪ	laivŪ	kvailŪ
N.	KÁIMAMS	RAĪSTAMS	laiškÁMS	laibĪEMS	laivÁMS	kvailĪEMS
G.	KÁIMus	RAIST[us]	láiskus	láibus	laiv[us]	kvail[us]
Īn.	KÁIMAIS	RAĪSTAIS	laiškaĪS	laibAĪS	laivAĪS	kvailAĪS
Vt.	KÁIMUOSE	RAĪSTUOSE	laiškUOSĒ	laibUOSĒ	laivUOSĒ	kvailUOSĒ

Vienaskaita				
	1	2	3 ^a	3 ^b
V.	VĀSARA	GITARĀ	uodegĀ	valandĀ
K.	VĀSAROS	GITĀROS	uodegŌS	valandŌS
N.	VĀSARai	GITĀRai	úodegai	vālandai
G.	VĀSARą	GITĀRą	úodegą	vālandą
Īn.	VĀSARa	GITARĀ	úodega	vālanda
Vt.	VĀSAROJE	GITĀROJE	uodegOJĒ	valandOJĒ
Š.	VĀSARa	GITĀRa	úodega	vālanda

Daugiskaita				
V.,Š.	VĀSARos	GITĀRos	úodegos	vālandos
K.	VĀSARŪ	GITĀRŪ	uodegŪ	valandŪ
N.	VĀSAROMS	GITĀROMS	uodegÓMS	valandÓMS
G.	VĀSARas	GITARās	úodegas	vālandas
Īn.	VĀSAROMIS	GITĀROMIS	uodegOMĪS	valandOMĪS
Vt.	VĀSAROSE	GITĀROSE	uodegOSĒ	valandOSĒ

PRIESAGŲ VEDINIAI

STIPRIEJI KAMIENAI			SILPNIEJI KAMIENAI		
Vienaskaita					
	1	1	2	3 ^a	3 ^b
	+	+	+	-	-
V.	BERŽÝNas	MÓKYtojas	MOKYKLIĀ	mokinŶS	bĭtinas
K.	BERŽÝNo	MÓKYtojo	MOKYKLOS	mókinio	bĭtino
N.	BERŽÝNui	MÓKYtojui	MOKYKLai	mókiniai	bĭtiniai
G.	BERŽÝNą	MÓKYtoją	MOKYKLą	mókinį	bĭtiną
Īn.	BERŽÝNu	MÓKYtoju	MOKYKLI	mókiniai	bĭtinu
Vt.	BERŽÝNE	MÓKYtojUJE	MOKYKLOJE	mokinYJĒ	bitinĒ
Š.	BERŽÝNe	MÓKYtojaU	MOKYKLa	mokinŶ	bĭtine

Daugiskaita					
V.,Š.	BERŽŲNAI	MÓKYtojAI	MOKŲKLos	mokiniAĪ	bitinAĪ
K.	BERŽŲNŲ	MÓKYtojŲ	MOKŲKLŲ	mokiniŲ	bitinŲ
N.	BERŽŲNAMS	MÓKYtojAMS	MOKŲKLOMS	mokiniÁMS	bitinÁMS
G.	BERŽŲNus	MÓKYtojus	MOKYKI ^{as}	mókinius	bìtinus
Įn.	BERŽŲNAIS	MÓKYtojAIS	MOKŲKLOMIS	mokiniAĪS	bitinAĪS
Vt.	BERŽŲNUOSE	MÓKYtojUOSE	MOKŲKLOSE	mokiniUOSĖ	bitinUOSĖ

KONTROLINĖ UŽDUOTIS

- Nustatykite šių vardažodžių kamienų akcentinę vertę ir žodžių kirčiuotę: *bernas, šarka, raktas, nugara, milžinas, mokslininkas, margas, -a, trumpas, -a, vienas, -a, šitoks, -ia*.

4.9. KIRČIAVIMO GRETYBĖS (VARIANTAI)

LITERATŪRA

- Girdenis A., A. Pupkis. Bendrinės kalbos norminimo ir kodifikavimo principai. In: *Baltų kalbos ir jų tyrinėjimo metodai*. Vilnius, 1978, p. 53–66.
- Kazlauskienė A. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologijos pagrindai*, p. 23.
- Kuzavinis K. Kirčiavimo gretybės ir normos stabilumas. *Mūsų kalba*, 1981, sąs. 5, p. 6–7.
- Malakauskas A. Kirčiavimo variantai „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“. *Kalbos kultūra*, 1996, sąs. 68, p. 81–87.
- Mikulėnienė D. Variantai normos ir sistemos požiūriu. *Kalbos kultūra*, 1995, sąs. 67, p. 36–39.
- Pupkis A. *Kalbos kultūros pagrindai*. Vilnius, 1980, p. 37–38.
- Pupkis A., B. Stundžia. Žvilgsnis į tarties žodyną kodifikacijos ir vartosenos požiūriu. *Kalbos kultūra*, 1987, sąs. 53, p. 44–57.
- Stundžia B. Lietuvių kalbos dviskiemenių daiktavardžių kirčiavimo variantai. *Kalbotyra*, 1984, t. 35 (1), p. 86–92.

Žodynuose, VLKK svetainėje (<http://www.vlkk.lt/lit/nutarimai/tartis-kirciavimas.html>) teikiama kai kurių žodžių kirčiavimo gretybių. Pavyzdžiui, daiktavardis *audra* BKKŽ, DŽ⁷, VLKK svetainėje pateiktas taip: *audrà* 4 || *áudra* 1. Taigi šaknis *audr-* laikoma kirčiavimo požiūriu variantiška – bendrinei kalbai teiktina tiek silpnoji tvirtagalė, tiek stiprioji tvirtapradė (ankstesniuose žodynuose, pvz., DŽ^{3,4}, šio žodžio gretybės išdėstytos priešingai, t. y. *áudra* 1 || *audrà* 4). Atskiras kalbos vartotojas, be abejo, renkasi vieną iš gretybių – jam įprastesnę, tačiau pagrindinė gretybė, t. y. pirmoji, linkstama laikyti prestižine, jai pirmenybę teikia terminologai.

Variantai – būtinas kiekvienos gyvos kalbos požymis, tačiau jų gausa nėra geras dalykas – klibinamas kalbos normos stabilumas. Taigi teikiant naujų variantų, dalies ankstesnių, neaktualių atsisakoma. Dauguma kalbininkų bk. variantus traktuoja kaip vienintelį būdą lanksčiai keisti normą, tačiau yra ir įsitikinusių, kad variantai nereikalingi. Pripažįstantys variantus, teigia, jog negalima įteisinti naujovių, prieštaraujančių bk. sistemai.

Kirčiavimo variantai paprastai fiksuoja nenusistovėjusių šaknų ar afiksų pagrindinę akcentinę savybę – akcentinę vertę (a), taip pat afiksų akcentinę dominaciją (b), pvz.: a) *oda* 1, *próga* 1, *rúšis* 1 (stipriosios šaknys) || *odà* 4, *progà* 4, *rúšis* 4 (silpnosios šaknys); *samanóti*, *vasaróti* (stipriosios priesagos) || *sāmanoti*, *vāsaroti* (silpnosios priesagos); *piliakalnis* 1 (silpnasis jungiamasis balsis) || *piliākalnis* 1 (stiprusis jungiamasis balsis); b) *sklandytūvas* 2 (dominacinė stiprinančioji stiprioji priesaga) || *sklandýtuvas* 1 (nedominacinė priesaga), *pasauliui* (dominacinė stiprioji priesaga) || *pasāuliui* (nedominacinė priesaga).

Pagalbinės morfemų akcentinės savybės – priegaidės – variantiškumas reiškinys. Paprastai linkusi varijuoti šaknies priegaidė, pvz.: *koncértas* 1 || *konceřtas* 2, *sraigė* 1 || *sraigė* 2 (stipriosios šaknys), *rimtas* 4 || *rimtas* 3 (silpnosios šaknys), *beřti* || *bėrti*, *žėrti* || *žėrti*, *daūžtelėti* || *dāužtelėti*.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kodėl žodynuose, VLKK svetainėje teikiama kirčiavimo gretybių (variantų)?
2. Kuris variantas laikomas prestižiniu?
3. Kurias akcentines morfemų savybes dažniausiai fiksuoja variantai?
4. Nustatykite, pagal kurią kirčiuotę kirčiuojate šiuos vardažodžius: *akiniai*, *yda*, *yla*, *ekspertas*, *nafta*, *paštas*, *tamsus*, *-i*, *koks*, *-ia*. Pasitikrinkite, ar jūsų kirčiavimas atitinka bk. normą.

4.10. KIRČIAVIMO RYŠYS SU ŽODŽIŲ SEMANTINĖMIS, GRAMATINĖMIS IR KITOKIOMIS YPATYBĖMIS

LITERATŪRA

- Būga K. *Rinkiniai raštai*. Vilnius, 1961, t. 3, p. 79–80.
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 15–16, 23–24; 1978, p. 11–12.
- Stundžia B. Daiktavardžių kirčiavimo dėsnungumai, p. 6–10.
- Stundžia B. Kirčio semantinė funkcija, p. 52–62.
- Stundžia B. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, p. 23–24.

Kada ne kada žodžių kirčiavimui, taigi ir akcentinėms morfemų savybėms, turi įtakos semantiniai, gramatiniai bei kitokie veiksniai. Kaip žodžio reikšmė daro įtaką daiktavardžio kamieno akcentinei vertei ir, žinoma, kirčiuotei, galima pailiustruoti tokiu pavyzdžiu. Kamienas *uošv-* yra stiprusis, kai jį turintis žodis reiškia individą (*úošvis*, *-ė* 1), ir silpnasis, kai žodžiui suteikiama kuopinė reikšmė (*uošviaĩ* 4 ‚uošvis ir uošvė; jų šeima, uošvija‘). Pabrėžtina, kad *uošviaĩ* nėra *úošvis*, *-ė* daugiskaita: santykis tarp šių kalbos elementų yra ne gramatinis, o leksinis, darybinis (tai skirtingi žodžiai). Daugiskaitinis kuopinės reikšmės daiktavardis *uošviaĩ* ir skaičiais kaitomo daiktavardžio *úošvis*, *-ė* daugiskaita *úošviai* formaliai skiriasi tik kirčiavimu – kamieno akcentine verte ir kirčiuote.

Su semantinėmis ir gramatinėmis ypatybėmis – tiek viso žodžio, tiek atskirų jo dėmenų, glaudžiai susiję bk. *dūrinų* kirčiavimo dėsnungumai, plg.: daiktavardį *trikampis* ir būdvardį *trikaĩpis*, *-ė*; skirtingos darybinės reikšmės dūrinius *pienvežis* ‚automobilis pienui vežti‘ ir *pienvežys*, *-ė* ‚kas vežioja pienuą‘, *bulviakasė* ‚bulvių kasamoji mašina‘ ir *bulviakasys*, *-ė* ‚kas kasa bulves‘. Dar

vienas pavyzdys, rodantis įdomų kirčiavimo ryšį su **morfologija**: *i* linksniuotės daiktavardžiai dažniausiai turi silpnąsias šaknis, pvz.: *naktis*, *pilis* 4, *širdis*, *žvėris* 3, *akmuo*, *sesuo* 3^b, *vanduo* 3^a.

Akcentines kai kurių afiksų savybes, taigi ir vedinių kirčiavimo ypatumus, lemia **darybos tipas**, vedinio **darybos reikšmė**. Pavyzdžiui, priesaga *-ena* yra: 1) silpninančioji (kailių pavadinimai): *stirnenà* 3^a (↔ *stirna* 1), *lapenà* 3^b (↔ *lāpė* 2) ir t. t.; 2) stiprinančioji silpnoji (veiksmažodinės ypatybės turėtojų, veiksmo rezultato ir kitokie pavadinimai): *gaišena* 1 (↔ *gaišti*), *šypsena* 1 (↔ *šypsosi*, *šypsotis*), *sniėgena* 1 (↔ *sniėgas* 4) ir t. t. Taigi priesagos *-ena* kirčiavimo požiūriu ėsama dvejomis.

Jau Kazimieras Būga yra atkreipęs dėmesį į lietuvių inteligentų polinkį nežinomus, taigi neįprastus, svetimus, žodžius, perimamus iš raštų, tarti su cirkumfleksu ir galūniniu kirčiu, pvz.: *oda* → *odà* (*odą*), *rūšis* → *rūšis* (*rūšį*). Tyrėjų pastebėta, kad **svetimžodžiams** laisvojo kirčio kalbose būdingas pastovus, taigi pats paprasčiausias, kirčiavimo tipas. Antai didžioji dalis bendrinės lietuvių kalbos skolinių turi stipriąsias šaknis ir, jeigu priešpaskutinis skiemuo yra tvirtapradis arba kirčiuotas tolesnis nuo galo skiemuo, yra 1-osios kirčiuotės, pvz.: *altas*, *chirurgas*, *kurortas*, *lyga*, *muzikantas*; *aktorius*, *demokrātija*, *fizika*, *trėneris*.

KONTROLINĖS UŽDUOTYS

1. Pateikite pavyzdžių, rodančių, kad žodžių kirčiavimui turi įtakos jų leksinė ar darybinė reikšmė.
2. Pateikite pavyzdžių, rodančių, kad žodžių kirčiavimui turi įtakos jų gramatinis statusas.

4.11. KIRČIAVIMO DĖSNINGUMAI IR IŠIMTYS

LITERATŪRA

- Girdenis A. Kirčiavimas, p. 53.
- Stundžia B. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, p. 24–25.

Turbūt nebūna taisyklių be išimčių. Ne veltui sakoma: išimtys tik patvirtina taisyklę. Visokiausių išimčių išryškėja ir aiškinantis bk. kirčiavimo dėsningumus, ypač gilinantis į darinių kirčiavimą. Darinius, kurių kirčio vietos ar kirčiuoto skiemens priegaidės negalima nusakyti taisyklėmis, paremtomis akcentinėmis morfemų savybėmis, Aleksas Girdenis pavadino **prozodiškai idiomatizuotais**. Pavyzdžiui, priesaga *-iena*, nepaisant darybos tipo, sustiprina arba išlaiko stiprų pamatinį kamieną ir prisitraukia kirtį, taigi yra stiprinantysis stiprusis afiksas: *arkliena* 1 (↔ *arklės* 3), *naujiena* 1 (↔ *naūjas*, -à 4), *rugiena* 1 (↔ *rugiai* 4), *antiiena* 1 (↔ *antis* 1) ir t. t. Tačiau žodyje *jautiena* 1 (↔ *jautis* 1) ji elgiasi taip, tarsi būtų stiprinančioji silpnoji (pamatinis kamienas išlaikomas stiprus, bet priesaga kirčio neprisitraukia). Vadinasi, pastarojo žodžio kirčiavimas yra individualus: jis neišplaukia ir akcentinių morfemų santykių, neatitinka priesagos *-iena* vedinių kirčiavimo modelio. Lygiai taip pat idiomatinių posakių, frazeologizmų reikšmė nesideda iš juos sudarančių elementų reikšmių. Pavyzdžiui, posakis *šunis kárstyti* ‚suversti kaltę‘ iš esmės neturi nieko bendro su žodžių *šuo* ir *kárstyti* reikšmėmis.

Kitas išimčių tipas yra susijęs ne su kirčio vieta, bet su kirčiuoto skiemens

(ppr. šakninės morfemos) priegaide. Antai priešdėlio *be-* vediniams būdinga cirkumfleksinė metatonija (apie ją žr. kitame skyriuje) – tvirtapradė šaknies priegaidė virsta tvirtagale, pvz.: *bedařbis, -ė* (⇔ *dárbas*), *belaiřvis, -ė* (⇔ *láiřvė*). Tačiau du daiktavardžiai – *begėdis, -ė* (⇔ *gėda*) ir *besótis, -ė* (⇔ *sótis*) – priegaidžių kaitos nepatiria, kitaip sakant, yra individualūs, prozodiškai idiomatizuoti.

KONTROLINIS KLAUSIMAS

1. Kas yra prozodiškai idiomatizuoti žodžiai? Pateikite pavyzdžių.

4.12. PROZODINĖS KAITOS

LITERATŪRA

- Derksen R. *Metatony in Baltic*. Amsterdam–Atlanta: Rodopi, 1996.
- Jakaitienė E. Metatonija priesaginių veiksmažodžių daryboje. *Kalbotyra*, 1976, t. 27 (1), p. 29–34.
- Kazlauskienė A. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologijos pagrindai*, p. 19–22.
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 25–35; 1978, p. 19–27.
- Lyberis A. Metatonijos reiškiniai vediniuose. *Kalbos kultūra*, 1972, Nr. 22, p. 43–48.
- *Lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius, 1965, t. 1, p. 142–150.
- Mikulėnienė D. Akcentologija, p. 172–180.
- Mikulėnienė D. *Cirkumfleksinė metatonija lietuvių kalbos vardažodiniuose daiktavardžiuose ir jos kilmė*. Vilnius, 2005, p. 71–153.

Kaip paaiškėjo iš priesagų vedinių analizės, darinio kirčio vieta daugiausia priklauso nuo afikso (paprastai – darybos formanto) akcentinės dominacijos. Stiprinantieji stiprieji afiksai pritraukia kirtį (pavyzdžiui, priesaga *-ýnas* ar priešdėlis *pér-*), tuo tarpu stiprinančiųjų silpnųjų afiksų vediniai paprastai išlaiko pamatinių žodžių kirtį, plg. priesagos *-ėlis* žodžius, veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimus *negývėlis, -ė* (⇔ *negývas, -à*), *apsišaūkėlis, -ė* (⇔ *apsišaūkti, apšišaūkęs, -usi*), *sukilėlis, -ė* (⇔ *sukilti, sukilęs, -usi*). Silpninančiųjų afiksų vedinių kirtis yra kilnojamas iš galinio skiemens paprastai į pradinį skiemenį, plg. priesagos *-inas, -a* būdvardžius *ámžinas, -à* 3^a (⇔ *ámžius*), *laĩkinas, -à* 3^b (⇔ *laĩkas*).

Stiprinančiųjų silpnųjų galūnių, priešdėlių, priebalsinių priesagų vediniai, taip pat dūriniai ne visada išlaiko pamatinių žodžių kirčio vietą. Tais atvejais, kai pamatinis žodis yra triskiemenis ir turi pastovųjį arba kilnojamąjį pradinio skiemens kirtį (*vāsara* 1, *gáršana* 1, *gėleži–geležis* 3^b, *vìdurį–vidurys* 3^b ir t. t.), darinio kirtis pasislenka per vieną skiemenį link galūnės, neišeidamas už pamatinio kamieno ribų, pvz.:

- *vasāris* (⇔ *vāsara*), *garbānius, -ė* (⇔ *gáršana*), *gelėžtė* (⇔ *gėleži*), *bevidūris, -ė* (⇔ *vìdurį*), *vasárnamis* (⇔ *vāsara + nāmas*).

Kaip matyti iš pavyzdžių, pamatinio žodžio kirčiavimo modeliai $\overset{\cdot}{-} - -$ ar $\overset{\cdot}{-} - - \overset{\cdot}{-}$ dariniuose pakinta į $\overset{\cdot}{-} - -$ ar $- - - \overset{\cdot}{-}$. Šis prozodijos reiškinys vadinamas **kirčio vietos kaita** (sugretinimui plg. linijinių elementų – garsų – kaitą). Tarmėse ir šnekamojoje bendrinėje kalboje pasitaiko atvejų, kai pamatinio žodžio kirčio vieta pasikeičia ir balsinių priesagų vediniuose, pvz.: *asmėniškas, -a* (← *āsmenį, asmuō*), *skaitmėninti* (← *skaitmenį, skaitmuō*), *visuomėnininkas, -ė* (← *visuomenė*). Tokius kirčio vietos kaitos atvejus 2013 m. Valstybinė lietuvių kalbos komisija rekomendavo kaip *āsmeniškas, -a, skaitmeninti, visuomenininkas, -ė* ir pan. gretybes (žr. <http://www.vlkk.lt/lit/nutarimai/tartis-kirciavimas.html>).

Kirčio vietos kaita esti palyginti retas reiškinys. Bendrašaknių žodžių kamienui daug būdingesnis kitas prozodinių kaitų tipas – **priegaidžių kaita**, kuri yra dvejopa. Vardažodžių daryboje įprastas tvirtapradės pamatinio kamieno priegaidės pasikeitimas į tvirtagalę ($\overset{\cdot}{-} \rightarrow \overset{\cdot}{\sim}$), pvz.: *šáltas* ⇒ *šáltis, dárbas* ⇒ *bedařbis, bendradařbis; báltas* ⇒ *balšvas, ántis* ⇒ *añtinas* ir t. t. Darant priesaginius veiksmažodžius iš veiksmažodžių, tvirtagalė pamatinio kamieno priegaidė dažnai pasikeičia į tvirtapradę ($\overset{\cdot}{\sim} \rightarrow \overset{\cdot}{-}$), pvz.: *pláukti* ⇒ *pláukioti, švilpti* ⇒ *švilpinti, švilpauti, švilptelėti; siaūsti* ⇒ *siáutėti* ir t. t.

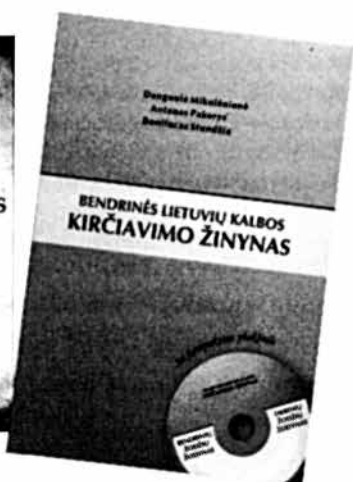
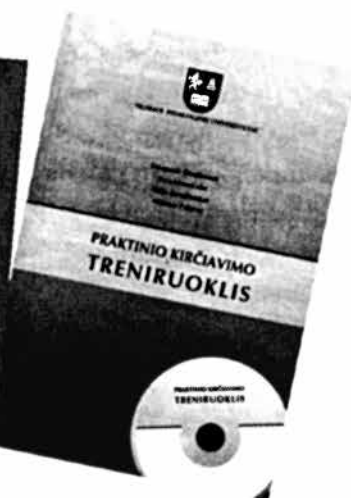
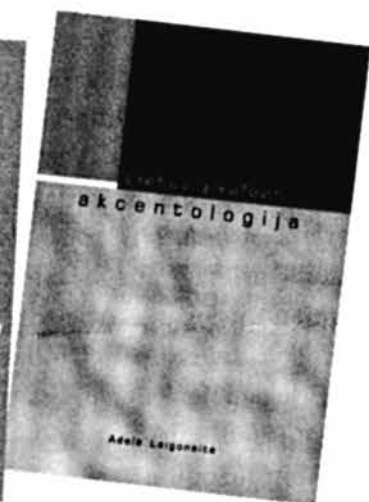
Priegaidžių kaita pažįstama ne tik žodžių daryboje, bet ir kaityboje, plg.: *láukti, láuksiu, láuksi* ir *laūks, léisti, léisiu, léisi* ir *leiš*.

Abi prozodinės kaitos – kirčio vietos ir priegaidžių kaita – yra glaudžiai susijusios, joms apibūdinti vartojamas bendras **metatònijos** (gr. *metá* ‚per‘, *tónos* ‚kirtis, priegaidė‘) terminas. Tvirtapradės pamatinio žodžio priegaidės pasikeitimas darinyje į tvirtagalę vadinamas **cirkumfleksine**, arba tvirtagale, metatonija, o tvirtagalės į tvirtapradę – **akūtine**, arba tvirtaprade, metatonija. Prozodines kaitas įprasta sieti su jas sukeliančiais dominaciniais afiksais, kuriuos galima vadinti metatoniniais. Pavyzdžiui, toks yra stiprinantysis priešdėlis *be-*: jo vediniams būdingas ne tik stiprusis kamienas, bet ir cirkumfleksinė metatonija, plg. *bedařbis, -ė* 2 ir *dárbas* 3, *beširdis, -ė* 2 ir *širdį, širdis* 3.

Artimiausias prozodinėms kaitoms reiškinys yra balsių kaitos, pažįstamos formų ir žodžių daryboje, pvz.: *lipti* ⇒ *láiptoti, palypėti* ($i \rightarrow ai, y$); *lipti* ⇒ *liėptas, láiptai* ($i \rightarrow ie, ai$). Prozodinių ir linijinių elementų (balsių) kaitos neretai eina kartu, pvz.: *šáukti* ⇒ *šúkauti* ($au \rightarrow \bar{u} + \sim \rightarrow \overset{\cdot}{-}$), *spiėgti* ⇒ *spýgauti* ($ie \rightarrow y + \sim \rightarrow \overset{\cdot}{-}$), *tvėrė* ⇒ *tvōrą* ($\acute{e} \rightarrow o + \overset{\cdot}{-} \rightarrow \overset{\cdot}{\sim}$).

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kas yra kirčio vietos kaita ir kokiems bk. dariniams ji būdinga?
2. Kokių norminiuose veikaluose nekodifikuotų kirčio vietos kaitos atvejų pasitaiko tarmėse ir šnekamojoje bendrinėje kalboje?
3. Kas yra priegaidžių kaita ir kokios jos rūšys?
4. Koks terminas vartojamas prozodinėms kaitoms apibūdinti?
5. Kaip gali būti vadinami prozodines kaitas sukeliančios afiksai?
6. Koks reiškinys yra artimiausias prozodinėms kaitoms?



II.

VARDAŽODŽIŲ KIRČIAVIMAS

1.

PAPRASTIEJI DVISKIEMENIAI
KAITOMIEJI VARDAŽODŽIAI

2.

PAPRASTIEJI DAUGIASKIEMENIAI
IR IŠVESTINIAI KAITOMIEJI
VARDAŽODŽIAI

3.

NEKAITOMIEJI
VARDAŽODŽIAI

Remiantis ankstesniuose skyriuose išdėstytais principais, toliau aprašoma bendrinės kalbos **kirčiavimo sistema**. Pradedama nuo vardažodžio, kuriam priklausančias linksniuojamąsias kalbos dalis – daiktavardį, būdvardį, įvardį ir skaitvardį – sieja svarbus akcentinis požymis – kirčiavimo tipas, arba kirčiuotė. Smulkiau klasifikuojant vardažodžius, atsižvelgiama į darybinę bei morfeminę žodžio sandarą, kalbos dalį ir žodžio skiemenų skaičių.

Po vardažodžio aptariamas veiksmožodis, kirčiavimo požūriu ne tokia sudėtinga ir šakota žodžių klasė kaip vardažodis. Pabaigoje – prievėksmis ir tarnybinės bei ekspresinės kalbos dalys.

Labai svarbus vardažodžio akcentinės klasifikacijos kriterijus – darybinis, kadangi žodžio kirčio vietą paprastai lemia **darybos formanto** akcentinės savybės. Tačiau pasitaiko ir tokių atvejų, kai darinio kirčiavimo ypatumams turi reikšmės ne tiek darybos formanto, kiek kito afikso, perimto iš pamatinio kamieno, akcentinės savybės. Tada klasifikuojant žodžius į šį afiksą ir atsižvelgiama. Pavyzdžiui, priešdėliniai galūnių vediniai *priėplauk-a* (≡ *priplaukti, priplaukia, priplaukė*), *ūztvar-a* (≡ *užtvėrti, užtveria, užtvėrė*), *išraš-as* (≡ *išrašyti, išrašo, -ė*) ir pan. ar priešdėliniai priebalsinių priesagų vediniai *priėder-mė* (≡ *priđerėti, priđerera, -ėjo*), *iškil-mės* (≡ *iškilti, iškyla, iškilo*) ir pan. kirčiavimo požūriu labai artimi priešdėlių vediniams, pvz.: *priė-gaidė* (≡ *gaidà*), *ūž-kampis* (≡ *kampas*), *iš-dukra* (≡ *dukrà*), – jų kirčio vietą dažniau lemia priešdėlio, o ne galūnės akcentinės savybės. Todėl vardažodžio skyriuje yra poskyris apie priešdėlinių vardažodžių kirčiavimą. Čia patenka priešdėlių vediniai (darybos formantas – priešdėlis), priešdėliniai galūnių vediniai (darybos formantas – galūnė) ir priešdėliniai priebalsinių priesagų vediniai (darybos formantas – priebalsinė priesaga).

Pirmiausia aptariami dviskiemeniai paprastieji vardažodžiai – skyrium daiktavardžiai ir nedaiktavardžiai (būdvardžiai, įvardžiai ir skaitvardžiai). Dviskiemenių daiktavardžių kirčiavimo dėsningumams turi tam tikros reikšmės, ar žodis yra savas, ar svėtimas. Daugiaskiemenių paprastųjų vardažodžių yra palyginti nedaug, be to, dažname jų įžiūrimas vadinamasis **baigmuo** – formali žodžio dalis, neretai sutampanti su kokia nors priesaga ir galūne, tačiau neatliekanti nei žodžių, nei formų darybos funkcijų, plg.: *ungurys, vyturys* (paprastieji žodžiai) ir *žiburys* (priesagos *-ur-ys* vedinys, plg. *žibėti, žiba, -ėjo*); *kukutis, skudutis* (paprastieji žodžiai) ir *barškutis, margutis* (priesagos *-ut-is* vediniai, plg. *barškėti, bārška, -ėjo; margas, -à*).

Vienas kitas paprastasis daugiaskiemenis vardažodis gali turėti ir tokią priesagą, kuri neina žodžių darybos formantu. Pavyzdžiui, *skruzdėlė* reiškia tą patį, ką ir *skruzdė*, vadinasi, priesaga *-ėl-ė* čia nėra žodžių darybos formantas, o tik afiksas, skiriantis dvi to paties žodžio formas. Kas kita *siurbėlė*: tai iš veiksmožodžio *siurbti* su darybos formantu *-ėl-ė* padarytas žodis – priesagos vedinys. Kirčiavimui formų ir žodžių darybos skirtumas dažniausiai nėra svarbus, todėl daugiaskiemeniai priesaginiai paprastieji vardažodžiai aptariami drauge su balsinių priesagų vediniais. Kirčiavimo požūriu prie šio žodžių būrio pritam-

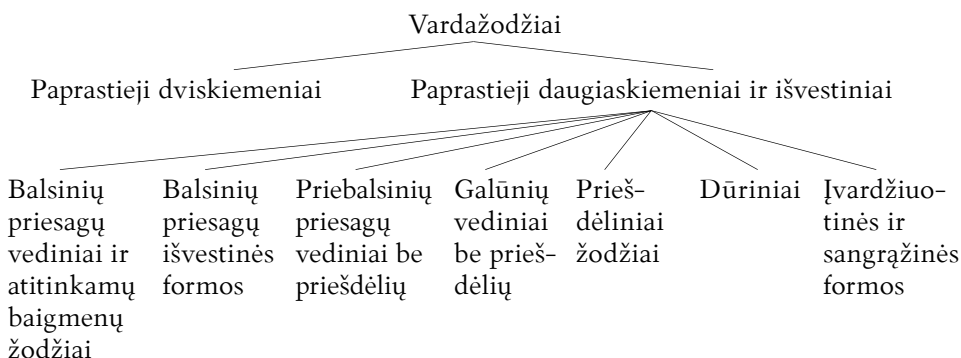
pa ir daugiaskiemeniai paprastieji vardažodžiai, turintys tik baigmenis, neretai sutampančius su priesagomis (įskaitant ir galūnes). Istorinė pastarųjų žodžių analizė atskleidžia, kad nemaža baigmenų kažkada funkcionavo kaip priesagos.

Priesagų vedinių grupėje skiriami **balšinių ir priebalsinių priesagų vediniai**. Į balsinės priesagos sudėtį įeina balsis arba dvigarsis (pvz.: *-el-is, -ė; -ik-as, -ė; -toj-as, -a; -uol-is, -ė; -eiv-is, -ė; -ing-as, -a*), o priebalsinę priesagą sudaro tik priebalsis (-iai), pvz.: *t-as, -(s)l-ys, -ė; -(s)m-as*. Priebalsinių priesagų vedinių kirčiavimas artimesnis ne balsinių priesagų, o galūnių vedinių kirčiavimui.

Dūriniai kirčiavimo atžvilgiu daug kuo artimi priešdėlių vediniams, plg. *pùšzmogis* ir *aùtžmogis*, *baltagalvis, -ė* ir *begalvis, -ė* (pirmieji lyginamų porų nariai yra dūriniai, antrieji – priešdėlių vediniai).

Kiekviename skyriuje trumpai aptariamos priegaidžių bei kirčio vietos kaitos. Vardažodžio akcentinę klasifikaciją galima apibendrinti tokia schema:

9 schema. Kaitomųjų vardažodžių akcentinė klasifikacija



KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Koks akcentinis požymis sieja visus linksniuojamuosius vardažodžius?
2. Koks pagrindinis vardažodžio akcentinės klasifikacijos kriterijus?
3. Kuo ypatingi kirčiavimo požiūriu priešdėliniai vardažodžiai?
4. Kaip skirstomi priesagų vediniai pagal priesagos garsinę sudėtį? Kodėl?
5. Kas yra žodžio baigmuo ir koks jo ryšys su priesaga?

1. PAPRASTIEJI DVISKIEMENIAI KAITOMIEJI VARDAŽODŽIAI

1.1. DAIKTAVARDŽIŲ KIRČIAVIMAS

1.2. NEDAICTAVARDŽIŲ (BŪDVARDŽIŲ, ĮVARDŽIŲ IR SKAITVARDŽIŲ) KIRČIAVIMAS

LITERATŪRA

- Stundžia B. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, p. 32–42.
- Stundžia B. Paprastųjų vardažodžių kirčiavimo dėsningumai. *Lituanistica*, 1992, t. 2, p. 71–82.

Dviskiemeniai vardažodžiai atskiriami nuo daugiaskiemenių daugiausia dėl metodinių sumetimų. Dviskiemeniams žodžiams būdingi kirčiavimo ypatumai yra labai glaudžiai susiję su priešpaskutinio skiemens priegaide ir kiekybe, kirčiavimo tipų įvairovė mažesnė negu daugiaskiemenių žodžių grupėje, nes trečioji kirčiuotė neturi variantų. Gerai išmokus kirčiuoti dviskiemenius vardažodžius, nustatyti jų kirčiuotę, kirčiavimą susieti su žodžių daryba, bus galima drąsiau leisti į plačią daugiaskiemenių vardažodžių jūrą.

Analizė pradedama nuo daiktavardžių.

1.1. DAIKTAVARDŽIŲ KIRČIAVIMAS

LITERATŪRA

- Bernadišienė P. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo pagrindai*, p. 58–74.
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 46–53; 1978, p. 35–41.
- *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 1, p. 231–236.
- Mikulėnienė D., A. Pakerys, B. Stundžia. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*, p. 35–44.
- Pakerys A. *Akcentologija*. Kaunas, 1994, t. 1, p. 8–41.
- Skardžius P. *Lietuvių kalbos kirčiavimas*, p. 31–38.
- Žilinskienė V. Publicistikos tekstų daiktavardžių ir būdvardžių kirčiuočių dažnumas. *Žmogus ir žodis*, 2003, t. 1, nr. 5, p. 49–56.
- Žilinskienė V. Mokslinių tekstų daiktavardžių ir būdvardžių kirčiuočių dažnumas. *Žmogus ir žodis*, 2004, t. 6, nr. 1, p. 48–53.

Aiškinantis dviskiemenių paprastųjų daiktavardžių kirčiavimo dėsningumus, pirmiausia tikslinga **savuosius žodžius** atskirti nuo **svetimžodžių**. Pastarųjų kirčiavimas ne toks įvairus (vyrauja stipriosios šaknys) ir todėl lengviau paaiškinamas.

Saviesiems dviskiemeniams paprastiesiems **daiktavardžiams** būdingos ir stipriosios, ir silpnosios šaknys bei visos keturios kirčiuotės, kurių svoris nevienodas. Preliminariais duomenimis, daugiausia yra 4-osios kirčiuotės žodžių, toliau – 2-osios, 1-osios, mažiausiai – 3-iosios kirčiuotės (matyt, tai viena iš priežasčių, kad šnekamojoje kalboje 3-iosios kirčiuotės vardažodžiai linksta pereiti į 4-ąją kirčiuotę). Apie kamienų akcentinės vertės ryšį su žodžio reikšme ar morfologine sandara sunku nors konkretaus ir aiškaus pasakyti. Paprastojo dviskiemenio savojo daiktavardžio kamieno akcentinę vertę tiesiog būtina žinoti, turėti galvoje arba susirasti žodyne. O žodžio kirčiuotei turi šiek tiek tokios įtakos priešpaskutinio skiemens (penultimos) priegaidė bei kiekybė: dviskiemeniai savieji daiktavardžiai su tvirtapradžiu priešpa-

skutiniu skiemeniu bus 1-osios arba 3-osios kirčiuotės, o su tvirtagaliu ar trumpuoju priešpaskutiniu skiemeniu – 2-osios arba 4-osios kirčiuotės, plg.: *káimas* 1, *dáiktas* 3 ir *bùtas, lāpas* 2; *vaĩkas, miškás* 4. Taigi penultimai esant trumpajai, o ilgosios nustačius priegaidę, žodžio kirčiuotės pasirinkimas sumažėja nuo keturių iki dviejų. Konkreti kirčiuotė paaiškės, nustačius kamieno akcentinę vertę (tam parankiausia daugiskaitos naudininko kirčio vietos taisyklė), plg. *káimams* 1 ir *daiktáms* 3; *bùtams, lāpams* 2 ir *miškáms* 4. Toliau pateikiant kirčiuočių pavyzdžių, daugiau dėmesio skiriama įvairių linksniuočių kilnojamojo kirčio žodžiams.

DVISKIEMENIŲ SAVIJŲ DAIKTAVARDŽIŲ KIRČIUOTŲ PARADIGMŲ PAVYZDŽIAI
TVIRTAPRADŽIO PRIEŠPASKUTINIO SKIEMENS ŽODŽIAI

Vienaskaita						
	1	1	3	3	3	3
V.	júra	nósis	rytas	vėžys	galvą	žvėris
K.	jūros	nósiés	ryto	vėžio	galvós	žvėriés
N.	júrai	nósiái	rytui	vėžiui	gálvai	žvériui
G.	júrá	nósi	rytą	vėžį	gálvą	žvérį
Įn.	júra	nósimi	rytu	vėžiu	gálva	žvėrimi
Vt.	júroje	nósyje	rytė	vėžyje	galvoje	žvėryje
Š.	júra	nósié	ryte	vėžy	gálva	žvėrié
Daugiskaita						
V.,Š.	jūros	nósys	rytaĩ	vėžiaĩ	gálvos	žvėrys
K.	júrų	nósių	rytų	vėžių	galvų	žvėrių
N.	júroms	nósims	rytáms	vėžiáms	galvóms	žvėrims
G.	júras	nósis	rytus	vėžius	gálvas	žvėris
Įn.	júromis	nósimis	rytaĩs	vėžiaĩs	galvomis	žvėrimis
Vt.	júrose	nósyse	rytuosė	vėžiuosė	galvosė	žvėryse

TVIRTAGALIO IR TRUMPOJO PRIEŠPASKUTINIO SKIEMENS ŽODŽIAI

Vienaskaita						
	2	2	2	4	4	4
V.	lāpas	vieta	tuřgus	ežys	diena	dangus
K.	lāpo	viėtos	tuřgaus	ėžio	dienós	dangaūs
N.	lāpui	viėtai	tuřgui	ėžiui	diėnai	daņgui
G.	lāpą	viėtą	tuřgų	ėžį	diėną	daņgų
Įn.	lapù	vieta	tuřgumi	ežiù	diena	dangumi
Vt.	lapė	viėtoje	tuřguje	ežyje	dienioje	danguje
Š.	lāpe	viėta	tuřgau	ežy	diėna	dangaũ
Daugiskaita						
V.,Š.	lāpai	viėtos	tuřgūs	ežiaĩ	diėnos	piėtūs
K.	lāpų	viėtų	tuřgų	ežių	dienų	pietų
N.	lāpams	viėtoms	tuřgums	ežiáms	dienóms	pietúms
G.	lapùs	viėtàs	turgùs	ežiùs	dienàs	pietùs
Įn.	lāpais	viėtomis	tuřgumis	ežiaĩs	dienomis	pietumis
Vt.	lāpuose	viėtose	tuřguose	ežiuosė	dienosė	pietuosė

Didžiąjai daliai bk. dviskiemenių svetimžodžių būdingi stiprieji kamienai ir vyraujanti 1-oji kirčiuotė, pvz.: *áltas, ánglas, bánkas, bîntas, búlvė, dŭrpės, féja, filmas, káلكės, lýga, múza, nõrma, pálmė, pýpkė, plõmba, rémai, rúmai, sfinksas, spõrtas, pũntas, tánkas*. Antrosios kirčiuotės paprastai yra tie žodžiai, kurie turi trumpąjį ar padėtinio ilgumo balsį priešpaskutiniame skiemenyje: *áktas, bālas, cėchas, chõras, ciklas, datà, fáktas, gamà, gātė, naftà, tūras, vātas* ir t. t.

Išimtyms iš nurodyto polinkio susijusios su skolinių amžiumi. Senieji svetimžodžiai yra labiau prisitaikę prie lietuvių kalbos, tad ir jų kirčiavimas įvairesnis – galimi ir stiprieji, ir silpnieji kamienai. Pastaruosius kamienus turinčių dviskiemenių nesavųjų daiktavardžių yra nedaug: 4-osios kirčiuotės kelios dešimtys (*gumà, kavà, kriėnas, streikas, vatà* ir t. t.), o trečiosios – bene tik trys: *chalvà, taigà, tūbà* (vns. gal. *chálóq, táigq, túbq*).

Stipriųjų kamienų su ilguoju skiemeniu vieni senieji svetimžodžiai yra tvirtagalės priegaidės (2 kirč.), kiti – tvirtapradės (1 kirč.). Šis skirtumas iš dalies paaiškinamas skolinio šaltiniu. Senieji **slavizmai** dažniausiai gauna tvirtagalę (pvz.: *blýnas, grýbas, mėtà (mėtq), miėstas, põnas, rōžė, smuĩkas, výnas*), **germanizmai** – tvirtapradę priegaidę, pvz.: *ýla, dŭrpė, lýga, múras, rémas, rúmas, pýpkė, spĩnta*.

Naujiesiems dviskiemeniams svetimžodžiams paprastai būdingi stiprieji kamienai, o kirčiuotė (1-ąją ar 2-ąją) lemia priešpaskutinio skiemens kiekybė.

Skyrium keletas žodžių pasakytina apie vienaskaitinius dviskiemenius daiktavardžius. Jų kamienų akcentinė vertė ir žodžių kirčiuotė dažniausiai nesunkiai nustatoma, remiantis bet kuriuo linksniu su stipriąja galūne, plg. *varškė, varškės–várškę* (silpnasis tvirtapradis kamienas, vadinasi, 3-oji kirčiuotė) ir *šiàurė, šiàurės–šiàurę* (stiprusis tvirtapradis kamienas, rodantis 1-ąją kirčiuotę). Keblumų sudaro tik tvirtagalį bei trumpąjį priešpaskutinį skiemenį turintys dviskiemeniai vienaskaitiniai daiktavardžiai su galūne *-as*, mat ir skaičiais kaitomų tokių žodžių vienaskaita, nesvarbu šaknies akcentinė vertė, kirčiuojama vienodai (plg. *rātas 2* ir *stālas 4: rāto, stālo; rātui, stālui... ratė, stalė*). Žodynuose šių daiktavardžių kirčiuotė – 2-ąją arba 4-ąją, kartais ir abi – įprasta žymėti, pvz.: *āpstas 2, bādas 4, mėnas 4, 2; Jiėznas 2, Skuõdas 2, Kaūnas 2*.

Tas pat pasakytina ne tik apie savuosius, bet ir svetimuosius dviskiemenius vienaskaitinius daiktavardžius su galūne *-as*. Prie daugelio jų, turinčių tvirtagalį arba trumpąjį priešpaskutinį skiemenį, rasime pažymėtą 2-ąją kirčiuotę (*áctas, chlõras, chrõmas, gĩpsas, gripas, kòksas, tūšas* ir t. t.), neprieštaraujančią nesavųjų dviskiemenių daiktavardžių kirčiavimo dėsningumams, tačiau pasitaiko ir 4-oji kirčiuotė, pvz.: *kriėkštas, muĩlas, švĩnas*.

Galbūt žymint aptariamųjų daiktavardžių 2-ąją ar 4-ąją kirčiuotę, remiamasi perkeltine reikšme vartojama daugiskaita ar iliatyvu, linksniu, kuris įprastas pietų bei rytų aukštaičiams, nesvetimas ir bendrinei kalbai, plg. *rātan* ir *stalañ*. Tad jei kirčiuojame *āctan, tūšan, Jiėznan, Skuõdan*, bus 2-oji kirčiuotė, jei – *badañ, muilañ, Kaunañ* – 4-oji.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kodėl aiškinantis paprastųjų dviskiemenių daiktavardžių kirčiavimo dėsningumus, skirtini savieji ir svetimieji žodžiai?
2. Kaip savieji dviskiemeniai paprastieji daiktavardžiai apytikriai pasiskirstę pagal kirčiuotes?
3. Kaip dviskiemeniai svetimžodžiai pasiskirstę pagal kamienų akcentinę vertę?
4. Kaip nustatoma vienaskaitinių dviskiemenių daiktavardžių kamienų akcentinė vertė ir žodžių kirčiuotė?
5. Kuo akcentiškai ypatingi vienaskaitiniai dviskiemeniai daiktavardžiai, turintys galūnę *-as* ir trumpąją arba tvirtagalę penultimą?
6. Nustatykite, pagal kurią kirčiuotę kirčiuojate šiuos dviskiemenius daiktavardžius: *audra, proga, gandras, varškė, tėvas, liftas, centras, herbas, šelfas*. Pasitikrinkite, ar jūsų kirčiavimas atitinka bk. normą.

1.2. NEDAİKTAVARDŖIŲ (BŪDVARDŖIŲ, ĮVARDŖIŲ IR SKAITVARDŖIŲ) KIRČIAVIMAS

LITERATŪRA

- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 68–73, 82–83, 86–92; 1978, p. 51–56, 62–70.
- *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 1, p. 534–536, 632–634, 710–717.
- Mikulėnienė D., A. Pakerys, B. Stundžia. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*, p. 166–170, 200–203, 205–209.
- Pakerys A. *Akcentologija*. Kaunas, 1994, t. 1, p. 307–312; Vilnius, 2002, t. 2, p. 14–17, 26–30.
- Skardžius P. *Lietuvių kalbos kirčiavimas*, p. 57–59, 69–74.
- Žilinskienė V. Publicistikos tekstų daiktavardžių ir būdvardžių kirčiuočių dažnumas, p. 49–56.
- Žilinskienė V. Mokslinių tekstų daiktavardžių ir būdvardžių kirčiuočių dažnumas, p. 48–53.

Dviskiemeniai (tarp įvardžių pasitaiko ir vienskiemenių) paprastieji kaitomieji nedaiktavardžiai dažniausiai turi silpnuosius kamienus, taigi yra kirčiuojami 3-iaja arba 4-ąja kirčiuote. Tokie yra visi būdvardžiai bei skaitvardžiai ir didžioji dalis įvardžių. Konkrečią kirčiuotę – 3-iają ar 4-ąją – lemia priešpaskutinio skiemens priegaidė bei kiekybė. Jeigu tas skiemo yra tvirtapradis, dviskiemenis nedaiktavardis kirčiuojamas 3-iaja kirčiuote, pvz.: *láibas, laibà; gardùs, gardì (gárdų, -džià); jóks, jokià; kóks, kokià* (pagal paskutinį – ir suaugtinis daugiaskiemenis įvardis *kažkóks, kažkokià* 3); *tóks, tokià; túlas, tūlà; pírmas, pirmà; víenas, vienà* (taip pat ir suaugtinis daugiaskiemenis įvardis *kiekvíenas, kiekvienà* 3)²⁰.

Jeigu priešpaskutinis skiemo estis tvirtagalys arba trumpas, dviskiemenis nedaiktavardis kirčiuojamas 4-ąja kirčiuote. Šios kirčiuotės žodžius reikia aptarti plačiau, nes vienu kirtis yra kilnojamas galūninis, kitų – pastovus galūninis. Kilnojamąjį galūninį kirtį turi būdvardžiai (*létas, létà; naujas, naujà; rùdas, rudà; orùs, orì* ir t. t.), skaitvardžiai *añtras, antrà; penkì, penkios; šeši, šešios; trečias, trečią* (vedinys) ir įvardžiai *keli, kėlios; kitas, kità; pàts, patì; vísas, visà; mánas, manà; távas, tavà; sávas, savà*. Pastovus galūninis kirtis ir 4-oji kirčiuotė būdingi įvardžiams *anàs, anà; katràs, katrà; kurìs, kurì* (taip pat kirčiuojami ir suaugtiniai įvardžiai *kažkàs, kažkatràs, kažkatrà; kažkurìs, kažkurì*).

Vienskiemeniai įvardžiai *kàs, šìs, šì; tàs, tà; àš, tù, mēs, jūs* ir skaitvardžiai *dù, dvi; tryš*, taip pat dviskiemenis įvardis savęs kirčiuotės neturi. Jie irgi priskirtini pastovaus galūninio kirčio tipui, nes dviskiemenės ir daugiaskiemenės jų formos kirčiuojamos gale, pvz.: *šiamè, šiojè; manęs; dviejuosè, dviejosè* (išimtis – *músy, júsy* – pradinio skiemens kirtis).

DVISKIEMENIŲ BŪDVARDŖIŲ, ĮVARDŖIŲ IR SKAITVARDŖIŲ KIRČIUOTŲ PARADIGMŲ PAVYZDŽIAI

TVIRTAPRADŽIO PRIEŠPASKUTINIO SKIEMENS ŽODŽIAI

3 kirčiuotė

	Vyriškoji giminė			Moteriškoji giminė		
	Vienaskaita					
V., Š.	<i>lái</i> bas	<i>tó</i> ks	<i>ví</i> enas	<i>lai</i> bà	<i>toki</i> à	<i>vien</i> à
K.	<i>lái</i> bo	<i>tó</i> chio	<i>ví</i> eno	<i>lai</i> bòs	<i>toki</i> òs	<i>vien</i> òs
N.	<i>lai</i> bám	<i>toki</i> ám	<i>vien</i> ám	<i>lái</i> bai	<i>tó</i> kiai	<i>ví</i> enai
G.	<i>lái</i> bą	<i>tó</i> kį	<i>ví</i> eną	<i>lái</i> bą	<i>tó</i> kią	<i>ví</i> eną
Įn.	<i>lái</i> bu	<i>tó</i> kiu	<i>ví</i> enu	<i>lái</i> ba	<i>tó</i> kia	<i>ví</i> ena
Vt.	<i>lai</i> bamè	<i>toki</i> amè	<i>vien</i> amè	<i>lai</i> bojè	<i>tokio</i> jè	<i>vieno</i> jè

²⁰ Pagal tokį pat dėsningumą kirčiuojami ir antriniai dviskiemeniai nedaiktavardžiai, tačiau jų kirčiuotė neretai galima susieti su daryba (žr. p. 99, 103).

Daugiskaita						
V., Š.	laibì	tokiē	vieni	láibos	tókiuos	víenos
K.	laibū	tokiū	vienū	laibū	tokiū	vienū
N.	laibíems	tokíems	vieniems	laibóms	tokióms	vienóms
G.	láibus	tókius	víenus	láibas	tókiuos	víenas
Įn.	laibaĩs	tokiaĩs	vienaĩs	laibomĩs	tokiomĩs	vienomĩs
Vt.	laibuosė	tokiuosė	vienuosė	laibosė	tokiosė	vienosė

TVIRTAGALIO IR TRUMPOJO PRIEŠPASKUTINIO SKIEMENS ŽODŽIAI
Kilnojamas galūninis kirtis (4-oji kirčiuotė)

Vyriškoji giminė			Moteriškoji giminė			
Vienaskaita						
V., Š.	orùs	añtras	kítas	orì	anrà	kità
K.	oraũs	añtro	kító	oriõs	anrõs	kitõs
N.	oriám	antrám	kitám	õriai	añtrai	kitai
G.	õrų	añtrą	kítą	õrią	añtrą	kítą
Įn.	oriù	antrù	kitù	orià	anrà	kità
Vt.	oriamė	antramė	kitamė	oriojė	antrojė	kitojė

Daugiskaita						
V., Š.	õrūs	antrì	kitì	õrios	añtros	kitos
K.	oriū	antrū	kitū	oriū	antrū	kitū
N.	oriems	antriems	kitiems	orióms	antróms	kitóms
G.	oriūs	antrūs	kitūs	oriàs	antràs	kitàs
Įn.	oriaĩs	antraĩs	kitaiĩs	oriomĩs	antromĩs	kitomĩs
Vt.	oriuosė	antruosė	kituosė	oriosė	antrosė	kitosė

Pastovusis galūninis kirtis (4-oji kirčiuotė)

Vyriškoji giminė			Moteriškoji giminė			
Vienaskaita						
	4	4	4	4	4	4
V.	anàs	kuriš	katràs	anà	kurì	katrà
K.	anõ	kuriõ	katrõ	anõs	kuriõs	katrõs
N.	anám	kuriám	katrám	aná	kuriái	katrá
G.	aną	kurį	katrą	aną	kurią	katrą
Įn.	anuõ	kuriuõ	katruõ	anà	kurià	katrà
Vt.	anamė	kuriamė	katramė	anojė	kuriojė	katrojė

Daugiskaita						
V.	aniē	kuriē	katriē	anõs	kuriõs	katrõs
K.	anū	kuriū	katrū	anū	kuriū	katrū
N.	aniems	kuriems	katriems	anóms	kurióms	katróms
G.	anuõs	kuriuõs	katruõs	anàs	kuriàs	katràs
Įn.	anaĩs	kuriaĩs	katraĩs	anomĩs	kuriomĩs	katromĩs
Vt.	anuosė	kuriuosė	katruosė	anosė	kuriosė	katrosė

Pastovusis galūninis kirtis (žodžiai be kirčiuotės)

V.	dù, abù		dvì, abì		trỹs
K.		dviejũ, abiejũ			trijũ
N.		dvíem, abíem			trím̃s
G.	dù, abù		dvì, abì		trìs
Įn.		dviẽm, abiẽm			trimìs
Vt.	dviejuosè, abiejuosè		dviejosè, abiejosè		trijuosè, trijosè

V.	àš	tù	–	mēs	jūs
K.	manėš	tavėš	savėš	mūsų	jūsų
N.	mán	táu	sáu	mũms	jũms
G.	manè	tavè	savè	mũs	jũs
Įn.	manimì	tavimì	savimì	mumìs	jumìs
Vt.	manyjè	tavyjè	savyjè	mumysè	jumysè

Vyriškoji giminė		Moteriškoji giminė	
Vns.	Dgs.	Vns.	Dgs.
V.	šìs	šì	šiõs
K.	šiõ	šiõs	šiũ
N.	šiám	šiái	šiõms
G.	šĩ	šiã	šiàs
Įn.	šiuõ	šià	šiomìs
Vt.	šiamè	šiojè	šiosè

Iš pateiktų vardažodžių paradigmu matyti, kad nedaiktavardžių (būdvardžių, įvardžių ir skaitvardžių) moteriškosios giminės formų galūnės ir kirčiavimas paprastai sutampa su atitinkamų linksniuochių ir kirčiuochių moteriškosios giminės daiktavardžių galūnėmis ir kirčiavimu, plg. *laibà, tokià, vienà ir galvà* (3); *naujà, kità, antrà ir bangà* (4) linksniavimą ir kirčiavimą. Atkreiptinas dėmesys į vns. *naudininko galūnę*, kuri kilnojamojo galūninio kirčio žodžių yra nekirčiuota (*laibai, tokiai, vienai, gálvai; naujai, kitai, antrai, bangai*), o pastovaus galūninio kirčio nedaiktavardžių – kirčiuota, pvz., *anái, kuriái, šiái*. Šekamojoje kalboje galūnėje linkstama tvirtapradiškai kirčiuoti visų dviskiemenių (ir daugiaskiemenių) galūninio kirčio nedaiktavardžių moteriškosios giminės vns. naudininką; matyt, daro įtaką gale kirčiuojama atitinkama vyr. giminės forma (plg. *kitai* ir *kitám*).

Nedaiktavardžių vyriškosios giminės formų linksniavimas ir kirčiavimas nevisiškai sutampa su atitinkamų linksniuochių ir kirčiuochių vyriškosios giminės daiktavardžių galūnėmis ir kirčiavimu. Nedaiktavardžiai turi keletą kitokių (vadinamųjų įvardinių) galūnių (pvz.: vns. naud. *–(i)am*, vns. viet. *–(i)ame*, dgs. vard. *–i*, dgs. naud. *–iems*), tačiau kirčiavimu iš jų išsiskiria vns. naudininkas [plg. galūnės kirčio *laibám, gardžiám, tokiám, vienám* (3); *naujám, oriám, kitám, antrám* (4) ir kamieno kirčio *vėdui, sūnui* 3, *laūkui, žmōgui* 4] ir *u* linksniuotės 3-iosios kirčiuotės žodžių vns. įnagininkas (plg. kamieno kirčio *gárdžiu* 3 ir galūnės kirčio *sūnumi* 3).

Mokant(is) kirčiuoti dviskiemenius paprastuosius būdvardžius, įvardžius ir skaitvardžius, taip pat kaip ir savuosius daiktavardžius, daugiau dėmesio reikės skirti trečiajai kirčiuotei. Šios kirčiuotės žodžių yra apie tris kartus mažiau nei ketvirtosios.

Dviskiemenių paprastųjų nedaiktavardžių kirčiavimo išimty – stipriojo kamieno įvardžiai *támsta* 1 (1-oji kirčiuotė teikiama ir suaugtiniams įvardžiams *kìtkas, vîskas*) ir *niêkas* 2; šalia *šítas*, -à 4 teikiama ir 1-osios kirčiuotės gretybė *šítas, -a*. Be to, įsidėmėtini keli 3-iosios kirčiuotės būdvardžiai su galūne -us, kurių vienaskaitos vardininkas yra prozodiškai idiomatizuotas – kirčiuojamas ne galinis, kaip reikalautų pagrindinė kirčiavimo taisyklė, o priešpaskutinis skiemuo: *áiškus, áiški; lýgus, lýgi; smûlkus, smûlki; sôtus, sôti; spêrus, spêri; tánkus, tánki*. Dar keli tokio pat tipo būdvardžiai turi 4-osios kirčiuotės gretybes su kirčiuota vns. vardininko galūne, pvz.: *sódrus, -i* 3 || *sodrùs, sodrì* 4; *váiskus, -i* 3 || *vaiskùs, vaiskì* 4; *véikus, -i* 3 || *veikùs, veikì* 4²¹. Tokių būdvardžių vns. vardininko kirčiavimas galūnėje visiškai atitinka morfemų akcentinės vertės santykius (silpnasis kamienas + stiprioji galūnė, plg. *brangùs, -ì* 3, *šaunús, -ì* 4). Suprantama, jei kamieno kirtį, atspindintį reliktinį kirčiavimą²², remia reali vartoseną, kirčiavimo gretybių nėra reikalo teikti.

Skyrium reikia aptarti nelinksniuojamąsias ir nederinamąsias dviskiemenių nedaiktavardžių formas, tradiciškai vadinamas *bevardės giminės* formomis. Tos formos, kurios baigiasi -(i)a ar -u, išlaiko vyriškosios giminės vns. vardininko kirtį ir priegaidę, plg.

- *láibas – láiba, naūjas – naūja, kítas – kíta, pîrmas – pîrma, aňtras – aňtra;*
- *áiškus – áišku, baisùs – baisù, stiprùs – stiprù.*

Tas pat pasakytina ir apie daugiaskiemenių nedaiktavardžių kalbamąsias formas, plg. *bútinus – búтина, vienódas – vienóda, aštuňtas – aštuňta; malonùs – malonù, nuostabùs – nuostabù.*

Bevardės giminės įvardžio *taĩ* formantas -ai gauna tvirtagalę priegaidę; miñtina akcentinė gretybė *šítai* || *šitaĩ*.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kokios akcentinės vertės kamienai būdingi dviskiemeniams paprastiesiems nedaiktavardžiams?
2. Kas lemia konkretaus nedaiktavardžio kirčiuotę?
3. Kurie įvardžiai visoje paradigmoje turi galinio skiemens kirtį?
4. Kurie įvardžiai ir skaitvardžiai neturi kirčiuotės? Kaip jie kirčiuojami?
5. Kaip nedaiktavardžių galūnės ir kirčiavimas santykiauja su atsakančių linksniuotųjų ir kirčiuotųjų daiktavardžių galūnėmis ir kirčiavimu?
6. Kokios praktinės taisyklės padeda mokytis dviskiemenių nedaiktavardžių kirčiavimo?
7. Išvardykite įsidėmėtus dviskiemenių paprastųjų nedaiktavardžių kirčiavimo išimtis.
8. Kaip kirčiuojamos nedaiktavardžių bevardės giminės formos?
9. Nustatykite, pagal kurią kirčiuotę kirčiuojate šiuos dviskiemenius būdvardžius, skaitvardžius ir įvardžius: *brangus, -i, lygus, -i, storas, -a, penki, -ios, joks, -ia, šitas, -a*. Pasitikrinkite, ar jūsų kirčiavimas atitinka bk. normą.

²¹ VLKK 2013 m. rekomendacijoje išvardytos kirčiavimo gretybės sukeistos vietomis (http://www.vlkk.lt/lit/nutarimai/tartis-kirčiavimas/pirminių_ir_galunes_darybos_budvardzių_kirčiavimas.html).

²² Tokie būdvardžiai kaip *áiškus, -i* yra buvę 1-osios kirčiuotės.

2. PAPRASTIEJI DAUGIASKIEMENIAI IR IŠVESTINIAI KAITOMIEJI VARDAŽODŽIAI

2.1. DAUGIASKIEMENIŲ VARDAŽODŽIŲ KIRČIUOČIŲ PASISKIRSTYMAS

2.2. SAVŪJŲ ŽODŽIŲ KIRČIAVIMAS

2.3. SVETIMŽODŽIŲ KIRČIAVIMAS

Daugiaskiemeniai vardažodžiai yra beveik išimtinai išvestiniai (dariniai), paprastųjų žodžių esti tik maža grupelė. Didžiąją pastarųjų dalį sudaro daiktavardžiai, kurių *baigmuo* neretai atitinka kokią nors balsinę priesagą su galūne, plg.: *alkūnė* ir *gal-ūnė* (⇔ *gālas*); *slibinas*, *milžinas* ir *lāp-inas* (⇔ *lāpē*); *gomurys*, *ungurys* ir *žib-urys* (⇔ *žiba*, *-ėti*). Kirčiavimo požiūriu tokie ir panašūs paprastieji daugiaskiemeniai vardažodžiai yra artimi balsinių priesagų vediniams, tad drauge su jais ir aptartini (atskiras paprastųjų vardažodžių skyrius nebūtinai).

Tie daugiaskiemeniai paprastieji vardažodžiai, kurie turi su priešdėliais sutampančius pradmenis, aptariami drauge su priešdėliniais žodžiais, plg.: *ātvejis* 1 ir *āt-garsis* 1 (⇔ *gařsas*), *pramogà* 3^b ir *pravaikšt-à* 3^b (⇔ *praváikšto*, *-čioti*), *ābūlas*, *-à* 3^b ir *ātskir-as*, *-à* 3^b (⇔ *ātskiria*, *ātskirti*), *patogūs*, *-ì* 4 ir *pavyd-ūs*, *-ì* 4 (⇔ *pavýdi*, *-ėti*).

Pirmiausia aptariamas daugiaskiemenių vardažodžių kirčiuočių pasiskirstymas, po to nagrinėjami savieji vardažodžiai, kurių kirčiavimo dėsniniai susiję ir su jų daryba, ir su morfologine sandara. Daugiaskiemenių kaip ir dviskiemenių svetimžodžių kirčiavimas yra paprastesnis, dažniausiai nulemtas baigmenų akcentinių ypatumų.

2.1. DAUGIASKIEMENIŲ VARDAŽODŽIŲ KIRČIUOČIŲ PASISKIRSTYMAS

LITERATŪRA

- Bernadišienė P. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo pagrindai*, p. 75–81.
- Skardžius P. *Lietuvių kalbos kirčiavimas*, p. 38–51, 59–64, 69–74.
- Dabartinės lietuvių kalbos gramatika, p. 82–86, 188–190, 247–251, 275–280.
- Žilinskienė V. Publicistikos tekstų daiktavardžių ir būdvardžių kirčiuočių dažnumas, p. 49–56.
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 46–51, 68–73, 82–85, 86–92; 1978, p. 35–39, 51–56, 62–70.
- Žilinskienė V. Mokslinių tekstų daiktavardžių ir būdvardžių kirčiuočių dažnumas, p. 48–53.
- *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 1, p. 237–248,

Dviskiemenių vardažodžių kirčiuočių pasiskirstymas, arba distribucija, aptartas, kalbant apie paprastuosius žodžius (žr. p. 64 tt.). Daugiaskiemeniai kaitomieji daiktavardžiai kirčiuojami 1-ąja (*kamienas*, *muzikantas*, *-ė*, *knygynas*, *vāsara*, *vařtininkas*, *-ė* ir t. t.), 2-ąja (*vainikas*, *kultūrà-kultūrę*, *jaunuōlis*, *-ė* ir t. t.) ir 3-iąja (pvz.: *dōbilas* 3^a, *valandà-vālandą* 3^b, *judesys-judesį* 3^b, *perdirbinys-pėdirbinį* 3^{ta}, *pavakarys-pāvakarį* 3^{tb}) kirčiuotėmis. Toliau pateikiama tik antrosios ir trečiosios kirčiuotės pavyzdžių.

TVIRTAGALIO IR TRUMPOJO PRIEŠPASKUTINIO SKIEMENS ŽODŽIAI

Vienaskaita				
	2	3 ^a	3 ^a	3 ^b
V.	kultūrà	dóbilas	traukinỹs	valandà
K.	kultūros	dóbilo	tráukinio	valandós
N.	kultūrai	dóbilui	tráukiniui	vālandai
G.	kultūrą	dóbilą	tráukinį	vālandą
Įn.	kultūrà	dóbilu	tráukiniu	vālanda
Vt.	kultūroje	dobilė	traukinyjė	valandojė
Š.	kultūra	dóbile	traukinỹ	vālanda
Daugiskaita				
V., Š.	kultūros	dobilaĩ	traukiniaiĩ	vālandos
K.	kultūrų	dobilų	traukiniųų	valandų
N.	kultūroms	dobiláms	traukiniaiáms	valandóms
G.	kultūràs	dóbilus	tráukinius	vālandas
Įn.	kultūromis	dobilaĩs	traukiniaiáis	valandomĩs
Vt.	kultūrose	dobiluosė	traukiniuosė	valandosė
Vienaskaita				
	3 ^{4a}	3 ^{4a}	3 ^{4b}	3 ^{4b}
V.	auksakalỹs ²³	perdirbinỹs	angliakasỹs ²³	pavieškelė
K.	áuksakalio	pérdirbinio	aňgliakasio	pavieškelės
N.	áuksakaliui	pérdirbiniui	aňgliakasį	pāvieškelei
G.	áuksakalį	pérdirbinį	aňgliakasiui	pāvieškele
Įn.	áuksakaliu	pérdirbiniu	aňgliakasiu	pāvieškele
Vt.	auksakalyjė	perdirbinyjė	angliakasyjė	pavieškelėjė
Š.	auksakalỹ	perdirbinỹ	angliakasỹ	pāvieškele
Daugiskaita				
V., Š.	auksakaliaĩ	perdirbiniaĩ	angliakasiaĩ	pāvieškelės
K.	auksakalių	perdirbiniųų	angliakasių	pavieškelių
N.	auksakaliáms	perdirbiniáms	angliakasiáms	pavieškelėms
G.	áuksakalius	pérdirbinius	aňgliakasius	pāvieškeses
Įn.	auksakaliaĩs	perdirbiniaĩs	angliakasiaĩs	pavieškelėmĩs
Vt.	auksakaliuosė	perdirbiniuosė	angliakasiuosė	pavieškelėsė

Ketvirtosios kirčiuotės tėra nedidelė grupelė daugiaskiemenių vietovardžių, pvz.: *Alytūs, Garliavà, Giruliaĩ, Sasnavà*.

²³ 3^{4a} bei 3^{4b} kirčiuočių dūriniai su jungiamuoju balsiu *-a-* gali būti variantiškai kirčiuojami ir 3^b kirčiuote (kirtis šokinėja iš galinio skiemens į jungiamąjį balsį – trečiąjį nuo galo skiemenį), pvz.: *auksakalỹs, angliakasỹs, auksakalio, angliakasio, auksakalį, angliakasių...* (plačiau žr. p. 114 tt.).

4-OSIOS KIRČIUOTĖS DAUGIASKIEMENIŲ VIETOVARDŽIŲ KIRČIUOTŲ PARADIGMŲ PAVYZDŽIAI

V.	Alytūs	Garliavà	Giruliaĩ
K.	Alytaūs	Garliavōs	Girulių
N.	Al̄ytui	Garliāvai	Giruliáms
G.	Al̄ytų	Garliāvą	Giruliūs
Įn.	Alytumì	Garliavà	Giruliaĩs
Vt.	Alytųjè	Garliavoję	Giruliuosè
Š.	Alytaũ	Garliava	Giruliaĩ

Ketvirtąją kirčiuote linkstama kirčiuoti ir daugiskaitinius asmenvardžius su *-ai*, turinčius kuopinę reikšmę: *Jurgeliaĩ* 4 ‚Jurgelis su žmona jų šeima, namai‘ (: *Jurgėlis* 2), *Karaliaĩ* 4 ‚Karalius su žmona ...‘ (: *Karalius* 2), *Petraičiaĩ* 4 ‚Petraitis su žmona ...‘ (: *Petráitis* 1), *Survilaĩ* 4 ‚Survila su žmona ...‘ (: *Survilà* 2), *Vytautai* ‚Vytautas su žmona ...‘ (: *Výtautas* 1), *Zigmantaĩ* 4 ‚Zigmantas su žmona ...‘ (: *Zigmantas* 1). Atvejis *Survilaĩ* įdomus tuo, kad sudarant vadinamąją kuopinę daugiskaitą apibendrinama ne tik 4-oji kirčiuotė, bet ir *a* linksniuotė. Tiesa, šitaip yra ne visame lietuvių kalbos plote – pažįstamas ir variantas be kamienų kaitos, t. y. *Survilos* ir t. t. (plačiau žr. p. 102 tt.).

Daugiaskiemeniai būdvardžiai, kitaip negu dviskiemeniai, kirčiuojami visomis keturiomis kirčiuotėmis: 1-ąja (*laimingas*, *-a*, *rasotas*, *-a*, *jūrinis*, *-ė*, *vaikiškas*, *-a*, *tipiškas*, *-a*, *apynaujis*, *-ė* ir t. t.), 2-ąja (*laukinis*, *-ė*, *bevařdis*, *-ė* ir t. t.), 3-iąja (*ámžinas*, *-à* 3^a, *laikinas*, *-a* 3^b, *átvirksčias*, *-ià* 3^b ir t. t.) ir 4-ąja (*mandagūs*, *-i*, *nuostabūs*, *-i*, *racionalūs*, *-i* ir t. t.). Atkreiptinas dėmesys, kad 3-ioji kirčiuotė būdinga *a*, o 4-oji – *u* linksniavimo būdvardžiams. Toliau pateikiama 2, 3 ir 4 kirčiuotės būdvardžių paradigmų.

DAUGIASKIEMENIŲ BŪDWARDŽIŲ KIRČIUOTŲ PARADIGMŲ PAVYZDŽIAI

Vienaskaita			
	2	2	3 ^a
V.	bevařdis, <i>-ė</i>	laukìnis, <i>-ė</i>	ámžinas, <i>-à</i>
K.	bevařdžio, <i>-ės</i>	laukìnio, <i>-ės</i>	ámžino, <i>-ōs</i>
N.	bevařdžiui, <i>-ei</i>	laukìniui, <i>-ei</i>	amžinám, ámžinai
G.	bevařdį, <i>-ę</i>	laukìnį, <i>-ę</i>	ámžiną
Įn.	bevařdziù, <i>-è</i>	laukìniù, <i>-è</i>	ámžinu, <i>-a</i>
Vt.	bevařdžiamè, <i>-ėje</i>	laukìniamè, <i>-ėje</i>	amžinamè, <i>-oje</i>
Š.	bevařdi, <i>-e</i>	laukìni, <i>-e</i>	ámžinas, <i>-à</i>
Daugiskaita			
V., Š.	bevařdziai, bevařdės	laukìniai, <i>-ės</i>	amžinì, ámžinos
K.	bevařdžių	laukìnių	amžinų
N.	bevařdziams, bevařdėms	laukìniam, <i>-ėms</i>	amžiníems, <i>-óms</i>
G.	bevařdziūs, bevařdės	laukìniūs, <i>-ės</i>	ámžinus, <i>-as</i>
Įn.	bevařdziais, bevařdėmis	laukìniais, <i>-ėmis</i>	amžinaĩs, <i>-omìs</i>
Vt.	bevařdžiuosè, bevařdėse	laukìniuosè, <i>-ėse</i>	amžinuosè, <i>-osè</i>

Vienaskaita		
	3 ^b	4
V., Š.	laĩkinas, -à	nuostabùs, -ì
K.	laĩkino, -òs	nuostabaùs, -iòs
N.	laikinám, laĩkinai	nuostabiám, nuostābiai
G.	laĩkiną	nuostābų, -ią
Įn.	laĩkinu, -a	nuostabiù, -ià
Vt.	laikinamè, -ojè	nuostabiamè, -iojè
Daugiskaita		
V., Š.	laikinì, laĩkinos	nuostābūs, -ios
K.	laikinų	nuostabių
N.	laikiníems, laikinóms	nuostabiéms, -ióms
G.	laĩkinus, -as	nuostabiùs, -iàs
Įn.	laikinaĩs, -omìs	nuostabiaiĩs, -iomìs
Vt.	laikinuosè, -osè	nuostabiuosè, -iosè

Daugiaskiemenių įvardžių irgi esti visų keturių kirčiuočių: 1-osios (*anóks, -ia, ki-tóks, -ia, vienóks, -ia, visóks, -ia; šitoks, -ia, kėletas, keliólíka*), 2-osios (*maniškis, -ė, taviškis, -ė, saviškis, -ė, mūsiškis, -ė, jūsiškis, -ė*), 3-iosios (*kažkóks, -ià 3, kiekvienas, -à 3, kelerì, kėlerios 3^b*) ir 4-osios (*keliñtas, -à*). Pastarosios kirčiuotės samplaikiniai įvardžiai *kažka-tràs, -à, kažkurìs, -ì* turi pastovų galūninį kirtį (plg. *katràs, -à, kurìs, -ì*, žr. p. 67).

DAUGIASKIEMENIŲ ĮVARDŽIŲ KIRČIUOTŲ PARADIGMŲ PAVYZDŽIAI

Vienaskaita				
	1	1	2	3
V.	kitóks, -ia	šitoks, -ia	maniškis, -ė	kažkóks, -ià
K.	kitókio, -ios	šitokio, -ios	maniškio, -ės	kažkókio, -iòs
N.	kitókiam, -iai	šitokiam, -iai	maniškiam, -ei	kažkokiám, -kókiai
G.	kitókį, -ią	šitokį, -ią	maniškį, -ę	kažkókį, -ią
Įn.	kitókriu, -ia	šitokriu, -ia	maniškiù, -è	kažkókriu, -ia
Vt.	kitókriame, -ioje	šitokriame, -ioje	maniškriame, -ėje	kažkokiame, -iojè
Daugiskaita				
V.	kitókie, -ios	šitokie, -ios	maniškiai, -ės	kažkokiè, -kókios
K.	kitókių	šitokių	maniškių	kažkokių
N.	kitókiems, -ioms	šitokiems, -ioms	maniškiam, -ėms	kažkokiéms, -ióms
G.	kitókiaus, -ias	šitokiaus, -ias	maniškiùs, -ès	kažkókiaus, -ias
Įn.	kitókiais, -iomis	šitokiais, -iomis	maniškiais, -ėmis	kažkokiaĩs, -iomìs
Vt.	kitókriuose, -iose	šitokriuose, -iose	maniškriuose, -ėse	kažkokiuosè, -iosè

Vienaskaita	
4 (kilnojamasis galūninis kirtis)	4 (pastovusis galūninis kirtis)
V. keliñtas, -à	kažkatràs, -à
K. keliñto, -òs	kažkatrò, -òs
N. kelintám, keliñtai	kažkatrám, -ái
G. keliñtą	kažkatrą
Įn. kelintù, -à	kažkatruò, -à
Vt. kelintamè, -ojè	kažkatramè, -ojè
Daugiskaita	
V. kelintì, keliñtos	kažkatriè, -òs
K. kelintų	kažkatrų
N. kelintíems, -óms	kažkatriems, -óms
G. kelintùs, -às	kažkatruòs, -às
Įn. kelintaís, -omís	kažkatraís, -omís
Vt. kelintuosè, -osè	kažkatruosè, -osè

Daugiaskiemeniai **skaitvardžiai** taip pat kirčiuojami visomis keturiomis kirčiuotėmis: 1-ąja (*vienúolika ...*, *túkstantis, túkstantas, -a, milijárdas, dvējetas ...*, *vienúoliktas, -a ...*), 3-iąja (*septyni, áštuoni, devyni 3*; *vieneri, septyneri, áštuoneri, devyneri 3^a; ketveri, penkeri, šešeri 3^b*), 4-ąja (*ketviřtas, -à, septiñtas, -à, áštuñtas, -à, deviñtas, -à, dešimtas, -à; dvidešimtas, -à ...*), o 2-osios kirčiuotės tėra *milijõnas, bilijõnas, trilijõnas*. Toliau pateikiama tik 3-iosios kirčiuotės pavyzdžių.

DAUGIASKIEMENIŲ ĮVARDŽIŲ KIRČIUOTŲ PARADIGMŲ PAVYZDŽIAI			
	3	3 ^a	3 ^b
V.	septyni, septynios	áštuoneri, áštúonerios	šešeri, šėšerios
K.	septynių	áštuonerių	šešerių
N.	septyniems, -ióms	áštuoneriems, -ióms	šešeriams, -ióms
G.	septynis, -ias	áštúonerius, -ias	šėšerius, -ias
Įn.	septyniaís, -iomís	áštuoneriaís, -iomís	šešeriaís, -iomís
Vt.	septyniuosè, -iosè	áštuoneriuosè, -iosè	šešeriuosè, -iosè

Pastaba. 4-osios kirčiuotės skaitvardžiai *ketviřtas, -à* ir t. t. kirčiuojami kaip įvardis *keliñtas, -à*.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kodėl paprastuosius daugiaskiemenius vardažodžius kirčiavimo požiūriu galima šlieti prie vedinių?
2. Kuri kirčiuotė nebūdinga daugiaskiemeniams vardažodžiams?
3. Kuo daugiaskiemeniai būdvardžiai, įvardžiai ir skaitvardžiai skiriasi nuo dviskiemenių pagal kirčiuočių pasiskirstymą?
4. Nustatykite, pagal kurią kirčiuotę kirčiuojate šiuos daugiaskiemenius vardažodžius: *gegužė, krikštynos, patarlė, valanda, savaitė, mandagus -i, tobulas, -a, visoks, -ia, devyni, -ios*. Pasitikrinkite, ar jūsų kirčiavimas atitinka bk. normą.

2.2. SAVŪJŲ ŽODŽIŲ KIRČIAVIMAS

2.2.1. BALSINIŲ PRIESAGŲ VEDINIAI IR PAPRASTIEJI ŽODŽIAI SU PRIESAGOMIS AR BAIGMENIMIS

2.2.2. BALSINIŲ PRIESAGŲ IŠVESTINĖS FORMOS

2.2.3. PRIEBALSINIŲ PRIESAGŲ NEPRIEŠDĖLINIAI VEDINIAI

2.2.4. GALONIŲ NEPRIEŠDĖLINIAI VEDINIAI

2.2.5. PRIEŠDĖLINIAI VARDAŽODŽIAI IR ŽODŽIAI SU PRADMENIMIS

2.2.6. DŪRINIAI

2.2.7. ĮVARDŽIUOTINĖS IR SANGRAŽINĖS FORMOS

LITERATŪRA

- Stundžia B. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, p. 44–49.

Savųjų daugiaskiemenių paprastųjų ir visų išvestinių vardažodžių kirčiavimas dažniausiai susijęs su žodžių bei formų darybos afiksų, taip pat baigmenų bei pradmenų akcentinėmis savybėmis. **Stiprinantieji stiprieji** darybos formantai pamatinį kamieną sustiprina arba išlaiko stiprų ir visuomet pritraukia kirtį į skiemenį, kurio branduolys įeina į to formanto sudėtį. Tokiems afiksams priklauso, pavyzdžiui:

- a) deminutyvų priesaga *-ėlis, -ėlė*, kurios vediniai yra 2-osios kirčiuotės (taigi stipriojo kamieno), o pamatiniai žodžiai gali turėti tiek silpnąjį, tiek stiprųjį kamieną ir visas keturias kirčiuotes, pvz.: *beržėlis, lentėlė, vaikėlis* 2 (⇐ *bėržas* 3, *lentà* 4, *vaikas* 4 – silpnieji kamienai); *broliųlis, medėlis, rankėlė* 2 (⇐ *brólis* 1, *mėdis* 2, *rankà* 2 – stiprieji kamienai); prie *-ėlis, -ėlė* vedinių akcentiškai pritampa atitinkamų baigmenų paprastieji žodžiai, pvz.: *karvėlis, kumėlė* 2;
- b) priešdėlis *apý-*, kurio vediniai – tiek daiktavardžiai, tiek būdvardžiai – yra 1-osios kirčiuotės (stipriojo kamieno), o pamatiniai žodžiai gali turėti tiek silpnąjį, tiek stiprųjį kamieną, pvz.: *apýkablė, apýrankė* 1 (⇐ *kāklas* 4, *rankà* 2); *apýbrangis, -ė, apýlengvis, -ė* 1 (⇐ *brangùs, -ì* 3, *leñgvas, -à* 4). Taip pat kirčiuojami ir nedažni galūnių vediniai su priešdėliu *apý-*, pvz., *apýlanka* 1 ‚aplenkta vieta; lankstas‘ (⇐ *apleñkti, apleñkia, àplenkė*) – galūnės *-a* vedinys. Pastarojo žodžio kirčiavimo pobūdį, kaip matyti, lemia ne galūnės, o priešdėlio akcentinės savybės (priešdėlis yra perimtas iš pamatinio kamieno, tačiau realizuojamas kirčiuotu alomorfų *apý-*).

Stiprinantieji silpnieji darybos formantai pamatinį kamieną sustiprina arba išlaiko stiprų, o patys kirčio nepritraukia (kirčiuojamas pamatinio kamieno skiemuo). Prie tokių formantų priskirtini, pavyzdžiui:

- a) būdvardžių priesaga *-iškas, -a*, kurios vediniai yra 1-osios kirčiuotės, taigi stipriojo kamieno, o pamatiniai žodžiai akcentiškai įvairūs: *vaikiškas, -a, daktariškas, -a, bróliškas, -a, šveñtiškas, -a* 1 (⇐ *vaikas* 4, *daktaras* 3^b, *brólis* 1, *šveñtė* 2) ir t. t.;
- b) priešdėlis *be-*, kurios vediniai, išskyrus retas išimtis, yra 2-osios kirčiuotės, o pamatiniai žodžiai įvairių kirčiuočių, pvz.: *bevaikis, -ė, be- rañkis, -ė, bedařbis, -ė, belaĩsvis, -ė, besmegėnis, -ė* 2 (⇐ *vaikas* 4, *rankà* 2,

dárbas 3, *láisvė* 1, *smėgenys* 3^b). Atkreiptinas dėmesys, kad trečiam ir ketvirtam vediniui būdinga priegaidžių kaita, vadinamoji cirkumfleksinė metatonija (pamatinių žodžių *dárbas* ir *láisvė* tvirtapradė šaknies priegaidė vediniuose pakinta į tvirtagalę, t. y. tariame *bedařbis*, *belaiřvis*, *bedařbė*, *belaiřvė*), o paskutinis vedinys patiria kirčio vietos kaitą, t. y. kirtis iš pamatinio žodžio pradinio skiemens pasislenka į gretimą vidinį darinio skiemenį, plg. *smėgenys* ir *besmegėnis*, *besmegėnė*. Esti ir kitokių stiprinančiųjų darybos formantų (žr. p. 97, 101).

Silpninantiesiems darybos formantams, pavyzdžiui, būdvardžių priesagai *-inas*, *-a*, būdinga pamatinį kamieną susilpninti arba išlaikyti silpną: *ámžinas*, *-à*, *mėšlinas*, *-à* 3^a, *laĩkinas*, *-à* 3^b (⇐ *ámžius* 1, *mėšlas* 3, *laĩkas* 4). Šiuo atveju vediniai išlaiko pamatinių žodžių pradinio skiemens priegaidę ir nepatiria prozdinių kaitų. Tačiau yra ir tokių silpninančiųjų darybos formantų, kurie pamatinį kamieną ne tik susilpnina, bet ir jame implikuoja prozodines kaitas. Tokiems formantams priklauso, pavyzdžiui, priesaga *-esys*, kurios vediniai kirčiuojami 3-iaja kirčiuote ir patiria cirkumfleksinę metatoniją (plg. *virpesys*—*viřpesį* 3^b ir *viřpa*). Retkarčiais pasitaiko ir kitokių silpninančiųjų darybos formantų (žr. p. 98 tt., 101 tt., 109 tt.).

Esti žodžių su keliais afiksais, pavyzdžiui, priesaga arba galūne kaip darybos formantu ir priešdėliu, perimtu iš pamatinio kamieno. Tokiais atvejais kirčiavimo pobūdis pirmiausia priklausys nuo to, ar žodis turi balsinę darybinę priesagą ir kaip reiškiasi jos akcentinė dominacija. Jeigu ta priesaga yra stiprinančioji stiprioji, tai ji paprastai ir pritraukia kirtį, pvz.: *iřkarpėlė*, *iřdavikas*, *-ė*, *santraukėlė*, *sqvartėnas*, *sqskaitėba*, *ĩtakingas*, *-a*. Kai kurias tokias priesagas linkęs „nurungti“ priešdėlis *pėr-*, pvz.: *pėrdavikas*, *-ė*, *pėrjungiklis*, *pėržengėjas*, *-a*, *pėrmainingas*, *-a* (bet *- pertraukėlė* ir t. t.); retkarčiais – ir *sq-*, pvz.: *sqjunginis*, *-ė* (ir *sqjunginis*, *-ė*), *sqžiningas*, *-a* (ir *sqžiningas*, *-a*) – paskutiniai atvejai su kirčiuotu priešdėliu yra šalutinės kirčiavimo gretybės.

Jeigu balsinė darybinė priesaga esti silpninančioji, vedinio kirtis priešdėliniuose daiktavardžiuose paprastai šokinėja iš žodžio galo į priešdėlį, pvz.: *pavaldinys*—*pāvaldinį* 3^b, *perdirbinys*—*pėrdirbinį*, *nuobodulys*—*núobodulį* (abu 3^{4a}). Išimčių, gretybių, žinoma, pasitaiko, pvz.: *prāgiedrulis* 1, *sqsiuvinis* 1 (šnekamojoje kalboje paplitęs šių žodžių kilnojamas kirtis!); *nuodėgulis* 1 || *nuodėgulys*—*nuodėgulį* 3^a || *nuodėgulys*—*núodėgulį* 3^{4a}.

Jeigu priešdėlinis vardažodis yra priebalsinės priesagos ar galūnės vedinys, tada daiktavardžių kirčiavimas daugiausia priklauso nuo priešdėlio, perimto iš pamatinio kamieno, akcentinių savybių, plg.: *prėmok-a* 1 ir *pamok-à* 3^b (galūnės *-a* vediniai), *prėaug-lis* 1 ir *paaug-lėys* 3^b (priebalsinės priesagos *-lis/-lėys* vediniai). Kai kuriais atvejais žodžio kirtį sąlygoja ir darybos veiksnys. Palyginime galūnės *-a* vedinius su priešdėliu *pa-*, turinčius (a) veiksmazodinės ypatybės turėtojo (ppr. neigiamai apibūdinamo) reikšmę, ir žyminčius (b) veiksmą ar jo rezultatą, pvz.: a) *pabáisa*, *pabálda*, *padáuža*, *pařáipa* ir t. t. (visi 1 kirčiuotės) ir b) *pagarbà*, *pajuokà*, *paskolà*, *pastabà*, *pařaipà*, *pařalpà* (3^b). Arba plg. skirtingų galūnių vedinius su priešdėliu *at-*: *ātilsis*, *ātskėyris*, *ātlygis* (1) – galūnės *-is* vediniai, ir *atgailà*, *atmenà*, *atsargà*, *atžalà* (3^b) – galūnės *-a* vediniai.

Pirmuoju atveju kirčiavimo skirtumai susiję su darybos reikšmės skirtumais (vediniai *pabáisa* ... ir *pagarbà* ... priklauso ne tai pačiai darybos kategorijai), antruoju atveju – su darybos formanto (galūnės) skirtumu. Žinoma, rasime

ir išimčių, kurių tarp priešdėlinių daiktavardžių apskritai netrūksta. Antai keletas veiksmo rezultato bei abstrakčią reikšmę turinčių žodžių bk. kirčiuojami variantiškai arba 1-ąja kirčiuote, pvz.: *pākulos, pāsukos* (1 || 3^b), *pānieka* 1 || *pāniekā* 3^b; *pāsaka* 1 ir t. t.

Priēsdēlinių būdvardžių – galūnių arba priebalsinių priesagų vedinių – kirčiuotē prieklauso nuo žodžio linksniuotēs (galioja ta pati taisyklē kaip ir paprastiesiems bei su silpninančiais priešdēliais padarytiems būdvardžiams), plg. *-a* linksniuotēs žodžius *prāvīras, -ā, ūždaras, -ā, īštīsas, -ā* (3^b) ir *-u* linksniuotēs žodžius *pralaidūs, -ī, užgaulūs, -ī, išvaizdūs, -ī* (4).

Savųjų daugiaskiemenių darybiškai neskaidžių ir visų išvestinių vardažodžių kirčiavimo apžvalga pradēdama nuo itin gausių balsinių priesagų vedinių ir žodžių su atitinkamais baigmenimis kirčiavimo, toliau aptariamos balsinių priesagų išvestinės formos. Skyrium aiškinamasi priebalsinių priesagų ir galūnių vedinių be priešdēlių kirčiavimo dėsningumai. Analizē tęsiama priešdēliniais ir sudurtiniais vardažodžiais, kurių kirčiavimas turi tam tikrų bendrumų, o baigiama – įvardžiuotinių bei sangražžinių formų kirčiavimu.

Iliustruojant vardažodžių kirčiavimo ypatumus, pirmiausia išvardijami daiktavardžiai, po to – būdvardžiai, įvardžiai ir skaitvardžiai (pastarosios dvi kalbos dalys darybos požiūriu yra labai skurdžios); atsižvelgiama į pasitaikančius skirtumus, kuriuos lemia priklausymas konkrečiai kalbos daliai ar darybos tipui. Afiksus stengiamasi pateikti pagal darumą, daresniems skiriama daugiau dėmesio.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Nuo ko paprastai prieklauso savųjų daugiaskiemenių vardažodžių kirčiavimas?
2. Apibūdinkite stiprinančiuosius stipriuosius darybos formantus, pateikite pavyzdžių.
3. Apibūdinkite stiprinančiuosius silpnuosius darybos formantus, pateikite pavyzdžių.
4. Apibūdinkite silpninančiuosius darybos formantus, pateikite pavyzdžių.
5. Kas lemia kirčiavimą tokių daugiaskiemenių vardažodžių, kurie, a) be darybinės priesagos ar b) be darybinės galūnės, dar turi priešdėlį? Pateikite pavyzdžių.
6. Nuo ko prieklauso daugiaskiemenių būdvardžių – galūnių ir priebalsinių priesagų bei silpninančiųjų priešdēlių vedinių – kirčiavimas? Pateikite pavyzdžių.

2.2.1. Balsinių priesagų vediniai ir paprastieji žodžiai su priesagomis ar baigmenimis

2.2.1.1. STIPRINANČIOSIOS STIPRIOSIOS PRIEŠAGOS IR SU JOMIS SUTAMPANTYS BAIGMENYS

2.2.1.2. STIPRINANČIOSIOS SILPNOSIOS PRIEŠAGOS IR SU JOMIS SUTAMPANTYS BAIGMENYS

2.2.1.3. SILPNINANČIOSIOS PRIEŠAGOS IR SU JOMIS SUTAMPANTYS BAIGMENYS

2.2.1.4. AKCENTIŠKAI KELERIOPOS BEI NENUSISTOVĖJUSIOS PRIEŠAGOS IR SU JOMIS SUTAMPANTYS BAIGMENYS

LITERATŪRA

- Balčikonis J. Būdvardžiai su priesaga *-inis* ir jų kirčiavimas. In: Idem. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1978, t. 1, p. 201–207.
- Kazlauskienė A. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologijos pagrindai*, p. 64–81.
- Klimavičius J. Būdvardžių su priesaga *-inis*, sudarytų iš tarptautinių žodžių, kirčiavimas. *Kalbos kultūra*, 1968, sąs. 14, p. 52–60.
- Klimavičius J. Kaip ir kodėl kinta priesagos *-inis* būdvardžių kirčiavimas. *Kalbos kultūra*, 1977, sąs. 32, p. 66–86.
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 53–59; 73–77; 1978, p. 41–46, 56–59.
- Lanza S. M. Kaip vertinti *asmėniškas, -a, asmėniškai*? *Kalbos kultūra*, 2004, sąs. 77, p. 112–118.
- *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 1, p. 237–248, 537–546.
- Mikulėnienė D. Priesagos *-alas* daiktavardžių kirčiavimo ypatybės. *Baltistica*, 1994, t. 27 (2), p. 77–81.
- Mikulėnienė D., A. Pakerys, B. Stundžia. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*, p. 45–142, 171–185.
- Morkūnas K. Daiktavardžių su priesaga *-iena* kirčiavimas. *Kalbos kultūra*, 1964, sąs. 6, p. 52–54.
- Pakerys A. *Akcentologija*, t. 1, p. 41–204, 313–362; t. 2, p. 18–20, 30–34.
- Skardžius P. *Lietuvių kalbos kirčiavimas*, p. 38–51, 59–64.
- Stundžia B. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo sistema*, p. 58–78.
- Stundžia B. Pagrindiniai šnekamosios kalbos kirčiavimo kitimai, jų intensyvėjimas ir svarba dabartinės kirčiavimo sistemos raidai ir bendrinės kalbos normų kodifikacijai. In: *Jaunimo kirčiavimo polinkiai: bendrinės kalbos normos ir vartosenos tendencijos*: [straipsnių rinkinys] / sudarė A. Kazlauskienė, p. 19–29 (<http://daukantas.vdu.lt/data/Rinkinys.pdf>).
- Vidžiūnas A. Dėl priesagos *-ininkas* vedinių kirčiavimo. *Mūsų kalba*, 1985, sąs. 6, p. 15–20.
- Vidžiūnas A. Priesagos *-(en)ybė* vedinių kirčiavimo ir akcentinės kodifikacijos istorija. *Kalbotyra*, 1993, t. 42 (1), p. 76–88.
- Vitkauskas V. Priesagos *-tuvas* žodžių kirčiavimas. *Mūsų kalba*, 1985, sąs. 6, p. 13–15.
- Vitkauskas V. Dėl vardų ir priesagos *-ūnas* kirčiavimo. *Kalbos kultūra*, 1987, sąs. 53, p. 67.

Vienos (stiprinančiosios stipriosios) balsinės priesagos sustiprina arba išlaiko stiprų pamatinį kamieną ir pritraukia kirtį, kitos (stiprinančiosios silpnosios) tik sustiprina pamatinį kamieną, bet kirčio nepritraukia, trečios (silpninančiosios) susilpnina arba išlaiko silpną pamatinį kamieną (jų vediniai įgyja kilnojamąjį kirtį). Prie dažnos priesagos vedinių kirčiavimo požiūriu pritampa paprastieji žodžiai, turintys nedarybines priesagas ar tik baigmenis.

2.2.1.1. Stiprinančiosios stipriosios priesagos ir su jomis sutampantys baigmenys

Iš vardažodžių daiktavardis ir būdvardis pasižymi turtinga sufiksacija: vyrauja stiprinančiosios stipriosios priesagos – tiek su trumpu priešpaskutinio skiemens balsiu, tiek tvirtapradės bei tvirtagalės.

Priesagų, turinčių trumpą arba padėtinio ilgumo balsį, vediniai kirčiuojami 2-ąja kirčiuote. Dariausi šios grupės afiksai yra du:

- *-ėlis, -ėlė* (dariausia deminutyvinių daiktavardžių priesaga), pvz.: *langėlis, vaikėlis; knygėlė, rankėlė*. Tokių žodžių esti ir daugiskaitinių, pvz.: *miltėliai, grotėlės*. Taip pat plg. baigmenų *-ėlis, -ėlė* ir pan. savuosius žodžius *karvėlis, kumėlė*, skolinį *erėlis* (apie svetimžodžių baigmenis *-elė, -elis* žr. p. 122, 124), tikrinius daiktavardžius *Kardėlis* (avd.), *Jodėlė* (avd.), *Turgėliai* (mstl.) ir t. t.;
- *-ūmas* (dariausias vardažodžių abstraktų afiksas), pvz.: *drėgnūmas, laisvūmas, nuo-*

širdūmas, orūmas, šnekūmas, vaizdingūmas. Pasitaiko ir daugiskaitinių žodžių bei vienas kitas veiksmažodžių abstraktas, pvz.: *patogūmai, sunkūmai; išdykūmas*. Išimtis – žodžiai su stipriuoju priešdėliu *pér-* (*péreinamumas, pérmatomumas* ir t. t.) ir keletas nepriešdėlinių vedinių, pvz.: *skirtumas, trūkumas* (1).

Dar minėtinos kitos šios grupės priesagos, kurias turinčių vedinių yra pakankamai daug ir daromasi naujų (vardijamos pagal abėcėlę):

- *-ālis; -ālė*: šios priesagos ar baigmenys būdingesni asmenvardžiams bei vietovardžiams, pvz.: *Kraujālis, Naujālis* (avd.), *Pajūrālis, Šilālė* (mst.). Taip pat plg. svetimžodžius ir svetimvardžius su atitinkamais baigmenimis: *festivālis, medālis, Somālis* (valst.), *Versālis* (mst.); *detālė, magistrālė, morālė*;
- *-ālius, -ė; miegālius, -ė, rūkālius, -ė, sirgālius, -ė* ir t. t.; plg. svetimžodį *karālius*;
- *-ēklis (-ė): tarpēklis, varoēklis, žymēklis; marmēklis, -ė* ir t. t.;
- *-ēnis (-ė); -ēnė: skaitēnis, Girdēnis, Šaltēnis, Rūtēnis* (avd.); *tylēnis, -ė; Rūtēnė* (avd.) ir t. t.;
- *-idė: arklidė, karovidė, vištidė, žvakidė* ir t. t.; plg. savus ir svetimus žodžius su atitinkamu baigmeniu: *dailidė, piramidė, Artemidė, Temidė* (s. graikų deivės), *Semiramidė* (avd.) ir kt.;
- *-ijà* (vns. gal. *-iją*). Vediniai žymi daiktų ar gyvų būtybių kuopą, kartais – vietą, būvį, pvz.: *bendrijà (bendrįjį), gyvūnijà (gyvūniją), išėivijà (išėivįjį), tironijà (tironįjį), uošvijà (uošviją), vergijà (vergįjį)*, bet – *perkūnija* 1. Prie bendrinių žodžių dera ir kelių valstybių bei etnografinių sričių pavadinimai, pvz.: *Prancūzijà, Vokietijà; Aukštaitijà, Žemaitijà*, taip pat atitinkamą baigmenį turintys keli svetimžodžiai, pvz.: *lelijà (leliją), Kalvarijà (Kalvariją)*, avd. *Marijà (Mariją)*. Plačiau apie svetimžodžių priesagą ar baigmenį *-ija* žr. p. 124;
- *-ikas (-ė): bėgikas, -ė, didikas, -ė, išdavikas, -ė, nešikas, -ė, plaukikas, -ė; vilkikas, švilpikas, Jonikas* (avd.) ir t. t. Plg. savuosius bei skolintuosius daiktavardžius su baigmeniu *-ikas*: *navikas, vainikas, katalikas, ridikas, skatikas*, bet: *pėrsikas || pėrsikas* 1, *fābrikas, šālikas* (3^b) ir t. t. (tarptautiniams žodžiams su baigmeniu ar priesaga *-ikas, -ė* būdingas trečiojo nuo galo skiemens kirtis ir 1-oji kirčiuotė, pvz.: *istėrikas, -ė, matemātikas, -ė, satýrikas, -ė*; plačiau žr. p. 124);
- *-ikis; -ikė; -ikės* (dgsk.): *jaunìkis, laimìkis, Raudonìkis* (avd.); *varlìkė; trumpìkės* ir t. t. (bet – *kūdikis* 1, turintis baigmenį *-ikis*);
- *-iklis (-ė): jungìklis, rašìklis, saugìklis, skaitìklis, tirpìklis, vardìklis; jaunìklis, -ė* ir t. t. (bet – *pérjungìklis* 1);
- *-iškis (-ė); -išké: dvarìškis, -ė, molėtìškis, -ė, namìškis, -ė, telšìškis, -ė; vyrìškis; moterìškė*. Antrajai kirčiuotei priklauso ir nemaža tikrinių žodžių su atitinkamomis priesagomis ar baigmenimis, pvz.: *Jaunìškis, Katilìškis* (avd.), *Vilkavìškis* (mst.); *Švedriškė, Pravienìškės* (k.). Vis dėlto daugelio vietovardžių atsakančios priesagos ar baigmenys yra nekirčiuoti, o žodžiai priklauso 1-ajai kirčiuotei, pvz.: *Rōkiškis* (mst.); *Čėkiškė* (mstl.); *Būrbìškiai* (k.); *Abrōmiškės* (k.);
- *-tūkas (-ė): degtūkas, ištiktūkas, klaustūkas, pieštūkas, smeigtūkas, užtrauktūkas; peštūkas, -ė* ir t. t.;
- *-tūvas: gesintūvas, imtūvas, lėktūvas, lygintūvas, siųstūvas, šaldytūvas, šviestūvas,*

daugiskaitinis daiktavardis *neštūvai* ir t. t. Išimtys: *dūrtuvas, pjātuvas, šātuvas* 1 ir kt. Teikiama ir kirčiavimo variantų, pvz.: *barstytuvas* 2 || *barstýtuvas* 1, *sklandytūvas* 2 || *sklandýtuvas* 1;

- *-tūwé; -tūwés* (dgsk.): *keptūwé, parduotūwé, sléptūwé, vīrtūwé; įkurtūwés, išleistūwés, lauktūwés, vestūwés* ir t. t. Būrelis vedinių kirčiuojami dvejopai, pvz.: *spauštūwé* 2 || *spáuštūwé* 1, *praustūwé* 2 || *praustuwē–praūstuwę* 3^b, *kráutuwé* 1 || *krautūwé* 2; *sužadétūwés* 2 || *sužadétūwés* 1²⁴;
- *-(i)ūkās (-ė); -(i)ūké; -ūkai; -ūkés* (dgsk.): *gulsčiūkas, ledinūkas; pradinūkas, -ė, slapūkas, -ė; palaidinukė; šliaužtinūkai; apatinūkés* ir t. t. (plg. svetimžodžius su baigmeniu *-ukas: bambūkas, barsūkas, kaučiūkas* ir kt.);
- *-ūlis (-ė); -ūlé: storūlis, -ė; Gerūlis, Mažiūlis* (avd.); *drobulė, trijųlė*. Kirčiavimo požiūriu čia pritampa ir savi bei svetimi paprastieji žodžiai *bičūlis, -ė, mėnūlis, patrūlis*;
- *-ūtis (-ė); -ūtė; -ūčiai; -ūtés* (dgsk.): *blizgūtis, likūtis, skambūtis, Kęstūtis, mažūtis, -ė; eglūtė, pakalnutė, vienūtė, Birūtė; drebūčiai, Klausūčiai* (vtt.); *rogūtės* ir t. t. Čia pridera ir netekėjusių moterų pavardės, padarytos iš vyrų pavardžių su galūne *-us*, pvz.: *Butkūtė* (⇐ *Bùtkus*), *Mačiekūtė* (⇐ *Mačiēkus*), *Venckūtė* (⇐ *Veñkus*). Taip pat plg. savuosius daiktavardžius su baigmeniu *-utis* (*bukūtis* 'toks paukštis', *skudūtis*, bet – *trupūtis* || *trupūtis* 1) ir svetimžodžius su baigmeniu *-utė* (*kajūtė, minūtė* ir kt.);
- *-ūžis (-ė); -ūžė; -ūžis: bernūžis; meilūžis, -ė, vienūžis, -ė; mergūžė*. Taip pat kirčiuojami paprastieji daiktavardžiai *drabūžis, borūžė* ir atitinkamas priesagas ar baigmenis turintys vietovardžiai, pvz.: *Gilūžis* (ež.), *Dargūžiai* (k.).

Su kitomis stiprinančiosiomis stipriosiomis priesagomis, turinčiomis trumpą ar padėtinio ilgumo balsį priešpaskutiniame skiemenyje, retai daromasi naujų žodžių, pvz.:

- *-ātė: gyvātė, Jūrātė*. Kirčiavimo požiūriu čia pritampa ir svetimžodžiai *koordinātė, ordinātė* ir kt.;
- *-ātvė: jaunātvė, senātvė, vienātvė*;
- *-īlis: dagīlis, vandenīlis* ir kt. Plg. svetimžodžius su atitinkamu baigmeniu: *automobilis, ventilis; civilis, -ė; Teofilis, -ė* ir kt.;
- *-išius (-ė): mergišius; dabišius, -ė, vagišius, -ė; Martišius* (avd.);
- *-tūwis (-ė): grūstūwis, prikaistūwis; paleistūwis, -ė*;
- *-ūšis; -ūšė: tētūšis; motūšė; Andriūšis, Baltūšis* (avd.);
- *-uškā; -uškos* (dgsk.): *dainuškā (dainušką); vakarūškos; Januškā, Moniuškā* (avd.).

Stiprinančiosios stipriosios priesagos, kurių vediniai turi ilgąjį priešpaskutinį skiemenį, būna ir tvirtapradės (vediniai kirčiuojami 1-ąja kirčiuote), ir tvirtagalės (vediniai kirčiuojami 2-ąja kirčiuote). Tarp šių priesagų galima įžiūrėti tam tikrą pasiskirstymą pagal galinių priebalsių kietumą–minkštumą: tvirtapradės priesagos paprastai baigiasi kietuoju priebalsiu (priebalsiais) arba *-j*, tvirtagalės – minkštuoju priebalsiu (priebalsiais). Kitaip sakant, tvirtapradžių priesagų kirčiuotas skiemuo linksta eiti prieš kietąjį priebalsį (priebalsius) arba *-j*, o tvirtagalių – prieš minkštąjį

²⁴ Kai kurie įrankių, nesudėtingų prietaisų, indų tradiciniai pavadinimai, pasitraukę iš aktyvios vartosenos, išlaikė kilnojamąjį kirtį, pvz.: 3^a: *kultuwē–kūltuwę* (: *kūlti*), *sétuwē–sétuwę* (: *sėti*); 3^b: *brauktuwē–braūktuwę* (: *braūkti*), *verstuwē–veřstuwę* (: *veřsti*).

priebalsį (priebalsius). Polinkį į minimąją pasiskirstymą, moksliskai vadinamą papildomąja distribucija, schemiškai galima pavaizduoti taip:

priesagos $\text{~} / \text{C}^{\text{kietasis}}$, j; priesagos $\text{~} / \hat{\text{C}}$.

Ši pasiskirstymą atitinka tokios darios bei vidutinio darumo tvirtapradės priesagos:

(daiktavardžių)

- *-ėiva: karėiva, rašėiva, šventėiva, vadėiva* ir t. t.;
- *-ėjas, -a* – viena tipiškiausių ir dariausių veikėjų pavadinimų priesagų, pvz.: *audėjas, -a, gynėjas, -a, kirpėjas, -a, pardavėjas, -a, užtarėjas, -a* (bet *-péržengėjas, -a* ir kt.); plg. svetimžodžius ir svetimvardžius su baigmenimis *-ėja* ir *-ėjas: alėja, idėja, orchidėja; chorėjas; Eritėja* (valst.), *Saloméja* (avd.); *Montevidėjas* (mst.), *Odisėjas* (gr. mit. veikėjas);
- *-ėnas: meškėnas, sūnėnas, varnėnas, žiurkėnas* ir t. t. Būrelis daiktavardžių, rodančių regioninę ar etninę priklausomybę, turi ir moteriškosios giminės atitikmenis su minkštuoju priesagos priebalsiu, tačiau kirčiavimui tai įtakos nedaro pvz.: *anykštėnas, anykštėnė*; tai pat *armėnas, -ė, kupiškėnas, -ė, rokiškėnas, -ė, romėnas, -ė*. Kirčiavimo požiūriu čia taip pat pritampa asmenvardžiai su atitinkama priesaga ar baigmeniu (*Girėnas, Mikėnas* ir kt.) bei dalis vietovardžių su daugiskaitiniu priesagos ar baigmens alomorfu *-ėnai*, pvz.: *Elektrėnai, Kuršėnai* (mst.);
- *-ýba; -ýbos* (dgsk.): *daugýba, gamýba, kūrýba, raštvedýba, žvejýba; derýbos, pratýbos, vedýbos* ir t. t.;
- *-iena: antiena, grybiena, kiauliena, mediena, mėnesiena, naujiena, rugiena, šaltiena* ir t. t. (bet: *jáutiena* 1 – išlaikoma pamatinio žodžio *jáutis* 1 kirčio vieta ir priegaidė). Plg. žodžius su baigmeniu *-iena: blakstiena, puriena* (taip pat vyriškosios giminės *balžienas, kamienas*);
- *-ýnas: alksnýnas, avietýnas, balsýnas, dainýnas, knygýnas, žinýnas, žvaigždýnas* ir t. t. Taip pat kirčiuojamas apeliatyvas *kaimýnas*, turintis mot. giminės atitikmenį su minkštuoju priesagos priebalsiu *kaimýnė*, ir asmenvardžiai su atitinkama priesaga ar baigmeniu (*Gudýnas, Jonýnas* ir kt.) bei dalis vietovardžių (įskaitant ir turinčius priesagos ar baigmens daugiskaitinį alomorfą *-ýnai*), pvz.: *Ilgýnas* (ež.), *Lazdýnai* (Vilniaus m. dalis). Čia dar galima pridurti ir artimą sudėtinę priesagą *-umýnas*, pvz.: *margumýnas, skanumýnas; saldumýnai* (dgsk.);

(būdvardžių)

- *-ėtas, -a: dėmėtas, -a, dulkėtas, -a, kaukėtas, -a, kepurėtas, -a, skrybėlėtas, -a, žvaigždėtas, -a* ir t. t. Bendrinei kalbai teikiama variantų, pvz.: *kaulėtas, -a* || *káulėtas, -a* 1, *saulėtas, -a* || *sáulėtas, -a* 1, *teisėtas, -a* || *tėisėtas, -a* 1 (antrieji porų nariai, senovinio kirčiavimo reliktai, perima pamatinių žodžių šaknies kirtį ir priegaidę, plg. *sáulėtas* ir *sáulė* 1);
- *-ingas, -a: darbingas, -a, madingas, -a, įspūdingas, -a, pakeleivingas, -a, taisyklingas, -a* ir t. t. Bendrinei kalbai teikiama variantų ar išimčių, pvz.: *sąmoningas, -a* || *sámoningas, -a* 1, *sąžiningas, -a* || *sážiningas, -a* 1; *pėrgalingas, -a, pėrmainingas, -a* (antrieji variantai bei išimtys perima pamatinių žodžių kirtį ir priegaidę, plg. *sámoningas* ir *sámonė, pėrgalingas* ir *pėrgalė*);
- *-ókas, -a: ankstókas, -a, didókas, -a, drėgnókas, -a, létókas, -a, rūgštókas, -a, vėsó-*

kas, *-a* ir t. t. (atitinkama daiktavardžių priesaga yra tvirtagalė, žr. toliau);

- *-(i)ópas, -a; -eriópas, -a* (sudėtinė priesaga): *dvejópas, -a, keleriópas, -a, penkeriópas, -a, vieneriópas, -a; daugeriópas, -a, visokeriópas, -a* ir t. t.;
- *-ótas, -a; barzdótas, -a, dievótas, -a, garbanótas, -a, gyslótas, -a, miglótas, -a, ribótas, -a, samanótas, -a, žaizdótas, -a* ir t. t. Teikiamas ir vienas kitas kirčiavimo variantas, pvz., *kárpotas, -a* 1 || *karpótas, -a* (pirmasis poros narys, senesnės kirčiavimo sistemos reliktas, išlaiko pamatinio žodžio *kárpa* 1 kirtį ir priegaidę);
- *-(i)úotas, -a; erskėčiuotas, -a, grūdúotas, -a, miltúotas, -a, šešėliúotas, -a* ir t. t.;

Dar galima nurodyti keletą nedarių stiprinančiųjų stipriųjų tvirtapradžių priesagų, kurių vedinių kirčiuoto skiemens balsis eina prieš kietąjį priebalsį arba *-j*. Tai daiktavardžių priesagos

- *-ójas* bei sudėtinė *-ienójas* (*bruknienójas, sienójas, uogienójas* ir t. t.);
- *-ýna* [pvz.: *lentýna, šeimýna*; plg. tikrinius žodžius *Šakýna* (mstl.), *Žemýna* (sen. liet. deivė)] ir būdvardžių
- *-ýlas, -a* (pvz.: *akýlas, -a, ausýlas, -a²⁵*);
- *-ùistas, -a* (pvz.: *ligùistas, -a, miegùistas, -a*).

Kelių šios grupės priesagų vediniams teikiamos ir gretybės su kilnojamuoju kirčiu (3-iaja kirčiuote), t. y.

- *-ývas, -a* || *-ývas, -à* (*ankstývas, -a* 1 || *ankstývas, -à* 3, *senývas, -a* 1 || *senývas, -à* 3, *vėlyvas, -a* 1 || *vėlyvas, -à* 3 ir t. t.) ir
- *-ónas, -a* || *-ónas, -à*, pvz.: *geltónas, -a* 1 || *geltónas, -à* 3, *raudónas, -a* 1 || *raudónas, -à* 3²⁶.

Stiprinančiųjų stipriųjų tvirtagalių priesagų vedinių kirčiuotas priešpaskutinis skiemuo paprastai eina prieš minkštąjį priebalsį. Šį dėsningumą atitinka keliolika darinių ar vidutinio darumo daugiausia daiktavardžio priesagų. Jų vediniai kirčiuojami 2-ąja kirčiuote:

- *-aĩnis (-ė); -aĩnė: kampaĩnis, saldaĩnis, smiltaĩnis, stiklaĩnis; dešimtaĩnis, -ė, tėvynaĩnis, -ė; cukraĩnė, įstrižaiñė, mišraĩnė, svetaĩnė* ir t. t. Taip pat kirčiuojami tikriniai daiktavardžiai, turintys atitinkamas priesagas ar baigmenis, pvz.: *Kėdaĩnis* (avd., bet – *Kėdaĩniai* 1, mst.); *Ragaĩnė* (mstl.);
- *-ėlis (-ė); -ėlė* (antra pagal darumą deminutyvų ir ne itin dari vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų priesaga, priesagos *-elis, -elė* alomorfas): *akmenėlis, mėgintuvėlis, vadovėlis, vežimėlis; lepūnėlis, -ė, sengalvėlis, -ė; aguonėlė, grandinėlė, vėliavėlė* ir t. t. (kirčiavimo požiūriu čia pritampa ir nedari būdvardžių priesaga *-ėlis, -ė*, pvz.: *dailutėlis, -ė, pilnutėlis, -ė*). Antrajai kirčiuotei taip pat priklauso tikriniai žodžiai, turintys atitinkamą priesagą ar baigmenis (įskaitant ir daugiskaitinius variantus *-ėliai, -ėlės*), pvz.: *Joniškėlis* (mstl.), *Kunigėlis* (avd.); *Švenčionėliai* (mst.); *Dotnuvėlė* (up.); *Vyžuonėlės* (k.). Veiksmažodiniams vediniams būdinga stiprinančioji silpnoji priesaga *-ėlis, -ė*, pvz., *įsibróvėlis, -ė* (žr. toliau). Atskirą darybos tipą

²⁵ Šiuos būdvardžius realioje vartosenoje linkstama kirčiuoti nepastoviai.

²⁶ Taigi galima kirčiuoti *ankstýviems, ankstývus..., ankstývoms, ankstývas...* (1) ir *ankstýviems, ankstývus..., ankstývoms, ankstývas...* (3); taip pat *geltóniems, geltónus..., geltónoms, geltónas...* (1) ir *geltóniems, geltónus..., geltónoms, geltónas...* (3).

- sudaro vediniai su nedaria silpninančiąja priesaga *-ėlė*, pvz., *siurbėlė* (žr. toliau);
- *-ėsis*; *-ėšiai* (dgsk.): *degėsis*, *gardėsis*, *pelėsis*; *putėšiai*, *spragėšiai* ir t. t.
 - *-iėnė*: *bulviėnė*, *kiaušiniėnė*, *uogiėnė*, *vakariėnė* ir t. t. (vediniai – dažniausiai valgių ar valgymo meto pavadinimai); asmenų žmonių, gyvūnų patelių pavadinimų, taip pat ištekėjusių moterų pavardžių daryboje vartojama priesaga *-iėnė* yra akcentiškai dvejojama (žr. p. 94 t.).
 - *-iėtis*, *-ė*: *europiėtis*, *-ė*, *kauniėtis*, *-ė*, *miestiėtis*, *-ė*, *rytiėtis*, *-ė*, *valstiėtis*, *-ė* ir t. t. (bet – *vókiėtis*, *-ė* 1, turintis nekirčiuotą baigmenį *-ietis*, *-ė*). Kirčiavimo požiūriu čia pritampa ir tikriniai žodžiai su atitinkamomis priesagomis ar baigmenimis, pvz.: *Dauguoiėtis*, *Kulviėtis* (avd.), *Kalniėčiai* (Kauno m. dalis);
 - *-ỹklė*; *-ỹklės* (dgsk.): *rodỹklė*, *skraidỹklė*, *taisỹklė*, *taupỹklė*; *svarstỹklės* ir t. t.;
 - *-ỹnė*; *-ỹnės* (dgsk.): *birbỹnė*, *landỹnė*, *puodỹnė*, *tėvỹnė*; *gaudỹnės*, *sūpỹnės*, *žaidỹnės* ir t. t. (bet: *āvalỹnė* 1|| *avalỹnė*, *pāatalỹnė* 1|| *patalỹnė*, *prótėvỹnė* 1). Taip kirčiuojama ir dalis tikrinių žodžių su atitinkamomis priesagomis ar baigmenimis, pvz., *Smiltỹnė*;
 - *-ỹstė*: *giminỹstė*, *jaunỹstė*, *karalỹstė*, *sodininkỹstė*, *žemdirbỹstė* ir t. t.
 - *-(i)ōklis (-ė)*; *-(i)ōklė*: *stūmōklis*, *vijōklis*; *klajōklis*, *-ė*, *viliōklis*, *-ė*; *medžiōklė* ir t. t.;
 - *-(i)ōnė*: *abejōnė*, *glamōnė*, *keliōnė*, *svajōnė*, *vakarōnė* (bet – *malōnė* 1). Taip kirčiuojami ir moterų vardai, turintys šią priesagą ar tik baigmenį, pvz.: *Audrōnė*, *Svajōnė*, *Valdōnė*;
 - *-tỹnės* (dgsk.): *imtỹnės*, *grumtỹnės*, *lenktỹnės*, *pjautỹnės* ir t. t. (bet – *varžýtynės*, *varžýtínės* 1);
 - *-(i)uōklis (-ė)*; *-(i)uōklė*; *-(i)uōklės* (dgsk.): *matuōklis*; *girtuōklis*, *-ė*, *vaiduōklis*, *-ė*; *šoytuōklė*, *važiuōklė*; *sūpuōklės* ir t. t.;
 - *-uōlis (-ė)*; *-uōlė*: *meduolis*; *darbštuolis*, *-ė*, *smarkuolis*, *-ė*, *žinduolis*, *-ė*, *vienuolis*, *-ė*; *snieguōlė* ir t. t. (bet – *spaņguolė* 1). Plg. tikrinius daiktavardžius su atitinkamomis priesagomis ar baigmenimis, įskaitant ir daugiskaitinius variantus, pvz.: *Vienuolis*, *Danguōlė* (avd.); *Šėšuōliai* (mstl.);
 - *-(i)uōtis (-ė)*; *-(i)uōtė*: *kampuōtis*, *kryžiuōtis*; *akiniuōtis*, *-ė*, *lapuōtis*, *-ė*; *asmenuōtė*, *rikiuōtė*, *vaizduōtė* ir t. t. Plg. tikrinius daiktavardžius su atitinkamomis priesagomis ar baigmenimis, pvz.: *Keliuōtis*, *Raguōtis* (avd.).
 - *-(i)ūtė*: su šia priesaga daromos netekėjusių moterų pavardės iš vyrų pavardžių, kurios baigiasi *-ius (-iūtė)* ar *-jus (-ūtė)*, pvz.: *Balčiūtė* (⇔ *Balčius*), *Kubiliūtė* (⇔ *Kubilius*), *Marcinkevičiūtė* (⇔ *Marcinkėvičius*); *Ausiejūtė* (⇔ *Ausiėjus*, *Zujūtė* (⇔ *Zūjus*).

Pluoštelis nedarių priesagų pavyzdžių:

- *-ėtis*, pvz.: *mėsėtis*, *varškėtis*;
- *-ỹlis*, *-ė*, pvz.: *jaunỹlis*, *-ė*, *mažỹlis*, *-ė*;
- *-ỹvė*, pvz.: *gimdỹvė*, *žindỹvė*;
- *-iñčius*, pvz.: *galiñčius*, *mokslĩñčius*;
- *-ōčius*, pvz.: *barzdōčius*, *galvōčius*, *ūsōčius*;
- *-ōtis*; *-(i)ōtė*, pvz.: *qsōtis*, *šakōtis*; *klastōtė*, *mergiōtė*, *plėtōtė*. Plg. vietovardžius, įskaitant ir daugiskaitinius, su atitinkamomis priesagomis ar baigmenimis, pvz.: *Salōtis*

(ež.), *Saločiai* (mstl.);

- *-(i)uočius*, pvz.: *kailiniuočius, piniguočius*.

Aptartas tvirtapradžių bei tvirtagalių priesagų pasiskirstymas pagal jų galinio priebalsio kietumą-minkštumą apima toli gražu ne visas daries ar daresnes stiprinančiąsias stipriąsias priesagas, kurių vediniai turi ilgą kirčiuotą priešpa-skutinį skiemenį. Minėtinos kelios tvirtapradės priesagos su galiniu minkštuoju priebalsiu. Dariausia iš jų yra

- *-ýbė*, pvz.: *asmenýbė, grožýbė, pilietybė, svetimybė, tapatybė*. Kirčiavimo požiūriu tokia pat yra ir sudėtinė priesaga *-enybė: įvairenybė, retenybė, sunkenybė* ir t. t.

Kitos tvirtapradės priesagos su galiniu minkštuoju priebalsiu yra mažiau darios arba nedarios, pvz.:

- *-áitis (-ė); -áitė; -áičiai* (dgsk., tikriniai žodžiai); *-áitės* (dgsk.): *jaunikáitis, pyragáitis, viršáitis; dieváitis, -ė, karaláitis, -ė, našláitis, -ė; mergáitė, tarnáitė, voveráitė; kelnáitės* ir t. t., bet: *aukštáitis, -ė, pašaláitis, -ė, žemáitis, -ė; Žemáitis, Žemáitė* (atvejai su tvirtagale priegaide yra 2-osios kirčiuotės ir atitinka anksčiau suformuluotą dėsninę). Kirčiavimo požiūriu čia pritampa ir daugelis tikrinių daiktavardžių, turinčių atitinkamas priesagas ar baigmenis, pvz.: *Antanáitis, Doneláitis, Jonikáitė* (avd.), *Gedimináičiai* (kunigaikščių dinastija), *Pašiláičiai* (Vilniaus m. dalis). Vis dėlto šios grupės asmenvardžiai, įskaitant ir netekėjusių moterų pavardes, padarytas iš vyrų pavardžių su galūnėmis *-as, -a*, ir vietovardžiai neretai kirčiuojami šaknyje (žr. p. 95);
- *-ýtis (-ė); -ýtė: šunýtis, žsýtis; mažýtis, -ė; dalelytė, kunigaikštýtė, lėlytė* ir t. t. Taip pat kirčiuojamos moterų pavardės, padarytos su priesaga *-ýtė* iš vyrų pavardžių, turinčių galūnes *-is, -ys, -ė, -ia* (pvz.: *Čiurlionýtė ⇐ Čiurliónis, Dagýtė ⇐ Dagýs, Gaulýtė ⇐ Gáulia, Gáulė, Gervýtė ⇐ Géroė*), ir daugelis vyrų asmenvardžių bei vietovardžių (įskaitant ir daugiskaitinius), turinčių atitinkamas priesagas ar tik baigmenis, pvz.: *Balčýtis, Kastýtis* (avd.); *Vištýtis* (ež.); *Barstýčiai* (k.);
- *-ókšnis*, pvz.: *krūmókšnis, upókšnis*;
- *-(i)ónis, -ė* (daiktavardžių): *krikščiónis, -ė, ligónis, -ė, miesčiónis, -ė, veliónis, -ė; Mairónis* ir t. t. (būdvardžiai turi nedarią priesagą *-ónis, -ė*, taigi atitinkančią minėtą dėsninę, pvz., *vilnōnis, -ė* 2). Čia taip pat priklauso nemažai tikrinių daiktavardžių, turinčių priesagas ar baigmenis *-ónis, -óniai*, pvz.: *Balčikónis, Baniónis, Čiurliónis, Sabónis* (avd.); *Šimóniai* (k.);
- *-óvė: bendróvė, daržóvė, geróvė, senóvė, šventóvė, vietóvė* ir t. t. (vediniai nereiškia veikėjų, plg. *-ōvas, -ė*);
- *-(i)úkštis; -(i)úkštė*, pvz.: *berniúkštis, upeliúkštis, varliúkštis; mergiúkštė*;
- *-únė*, pvz.: *galúnė, viršúnė*; plg. darybiškai neskaidų žodį *alkúnė*. Čia pritampa ir moterų vardai, kurie turi atitinkamą priesagą ar baigmenį, pvz.: *Arúnė, Šarúnė*. Jie kirčiuojami pagal vyrų vardus su baigmeniu *-ūnas* (žr. toliau; bendriniai žodžiai paprastai turi tvirtagalę priesagą *-ūnas, -ė*, žr. toliau);
- *-úomenė*, pvz.: *aukštúomenė, bendrúomenė, kariúomenė, vargúomenė, visúomenė*.

Darių ar vidutinio darumo stiprinančiųjų stipriųjų tvirtagalių priesagų su gali- niu kietuoju priebalsiu irgi yra keletas. Tai dari priesaga

- *-yklà* (vns. gal. *-yklą*): *čiuožyklà* (*čiuožyklą*), *gydyklà* (*gydyklą*), *knygrišyklà* (*kny- grišyklą*), *leidyklà* (*leidyklą*), *siuovyklà* (*siuovyklą*) ir t. t. (plg. tvirtagalę priesagą *-yklé*, kurios kirčiuotas balsis eina prieš minkštuosius priebalsius).

Kitos šios grupės priesagos ne tokios darios, be to, jos paprastai turi aptariamąjį dėsningumą atitinkančias moteriškosios giminės „porininkes“ su minkštuoju priebalsiu:

- *-(i)ōkas* (daiktavardžių): *antrōkas*, *naujōkas*, *variōkas*, *vidutiniōkas* ir t. t.; taip pat ir tikriniai daiktavardžiai, pvz., *Rudōkas* (plg. priegaidės atžvilgiu dėsningus mo- teriškosios giminės vedinius: *antrōkė*, *naujōkė*, *vidutiniōkė*...);
- *-ōvas*: *ieškōvas*, *palydōvas*, *žiūrōvas* ir t. t. (plg. priegaidės atžvilgiu dėsningus moteriškosios giminės vedinius: *ieškōvė*, *palydōvė*...). Veikėjus ar veiksmožodinės ypatybės turėtojus reiškiantys daiktavardžiai;
- *-(i)ūnas*: *klajūnas*, *lakūnas*, *pareigūnas*, *pirmūnas*, *plėšrūnas*, *seniūnas* ir t. t., bet – *péréjūnas* 1 (plg. svetimžodžius su baigmeniu *-ūnas*: *bizūnas*, *koldūnas*, *svogūnas* ir t. t.). Moteriškosios giminės „porininkų“; priesagos *-ūnė* vedinių, tvirtagalė priegaidė atitinka minėtąjį dėsningumą, nes kirčiuotas balsis eina prieš minkštąjį priebalsį: *klajūnė*, *pirmūnė* ir t. t. Keli bendriniai žodžiai bei asmenvardžiai turi tvirtapradę, taigi taip pat dėsningą, priesagą *-(i)ūnas*, pvz., *karaliūnas* 1 (pagal jį – ir *karaliūnė* 1), *Dambriūnas*, *Morkūnas*²⁷ 1 (plg. baigmens *-ūnas* daiktavardį *perkūnas* 1). Teikiama ir gretybių, pvz.: *kariūnas* 2 || *kariūnas* 1.

Nurodytasis tvirtapradžių bei tvirtagalių priesagų pasiskirstymas, kad ir su iš- imtimis, yra gana akivaizdus. Išimtis įsidėmėti padeda sugretinimai su aptariamąjį polinkį atitinkančiomis tokios pat garsinės sandaros priesagomis, pavyzdžiui, *-ybe* ir *-enybe* gretiname su *-yba*, *-yklà* (vns. gal. *-yklą*) – su *-yklé*; *-ūnas*, *-ōkas* ir *ōvas* – su moteriškosios giminės „porininkėmis“ *-ūnė*, *-ōkė* ir *-ōvė*. Taigi lieka tik *-aitis*, *-aitė*; *-yitis*, *-yité*; *-ōvė* (vediniai, nereiškiantys veikėjo), daiktavardžių priesaga *-ōnis* (*-ė*) ir dar viena kita retesnė priesaga.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kokias akcentines savybes turinčios balsinės priesagos bk. vyrauja?
2. Kaip kirčiuojami stiprinančiųjų stipriųjų priesagų, turinčių trumpus ar padėtinio ilgumo balsius, vediniai? Pateikite pavyzdžių su dariomis priesagomis.
3. Kokį pasiskirstymą galima įžiūrėti tarp stiprinančiųjų stipriųjų priesagų, turinčių ilgąjį kirčiuotą skiemenį? Pateikite pavyzdžių su dariomis priesagomis.
4. Išvardykite ir pailiustruokite pavyzdžiais ryškesnes išimtis iš suformuluotojo pasiskirstymo.
5. Sukirčiuokite šiuos balsinių priesagų vedinius, nustatykite jų kirčiuotę ir paaiškinkite priegaidės ryšį su priesagos priebalsio (-ių) palatališkumu: *kaimynas*, *kaimynė*, *būtovė*, *slėpynės*, *dėšrainis*, *medžioklė*, *keikūnas*, *keikūnė*, *naujokas*, *naujokė*, *piktokas*, *piktoka*, *vėlyvas*, *vėlyva*, *mažylis*, *mažylė*. Pasitikrinkite, ar jūsų kirčiavimas atitinka bk. normą.
6. Sukirčiuokite tradicines netekėjusių moterų pavardes, padarytas iš šių pavardžių: *Pōcius*, *Kisiēlius*, *Tēkorius*, *Jankēvičius*, *Verbiėjus*; *Briedis*, *Šimōnis*, *Gėrovė*, *Dagys*, *Stundžia*; *Juřkus*, *Vaitiēkus*.

²⁷ Taip pat ir *Dambriūnė*, *Morkūnė* (naujoviškos moterų pavardės).

2.2.1.2. Stiprinančiosios silpnosios priesagos

ir su jomis sutampantys baigmenys

Šios priesagos pamatinį kamieną sustiprina arba išlaiko stiprų, tačiau kirčio negauna (todėl silpnosios). Stiprinančiųjų silpnųjų priesagų vediniai, kurių esti ir vardažodinių, ir veiksmožodinių (pastarieji būdingesni), išlaiko pamatinio kamieno kirčio vietą bei priegaidę ir kirčiuojami 1-ąja kirčiuote. Minėtinos tokios darios šios grupės priesagos:

- *-ėlis, -ė* – pati ryškioji veiksmožodinės ypatybės turėtojų pavadinimų priesaga (išlaiko būtojo kartinio laiko veikiamųjų dalyvių kirčio vietą ir priegaidę): *apkiaūtėlis, -ė* (⇔ *apkiaūtęs, -usi*), *išsižiójėlis, -ė* (⇔ *išsižiójęs, -usi*), *pasipūtėlis, -ė* (⇔ *pasipūtęs, -usi*), *pėrsikėlėlis, -ė* (⇔ *pėrsikėlęs, -usi*) ir t. t. Pasitaiko ir vienas kitas vardažodžio vedinys, pvz.: *negyvelis, -ė* (⇔ *negývas, -à*), *netuřtelis, -ė* (⇔ *netuřtas*);
- *-iřkas, -a*, pvz.: *úkiřkas, -a* (⇔ *úkis 1*), *knýgiřkas, -a* (⇔ vns. gal. *knýgą, knygà 2*), *žmóniřkas, -a* (⇔ *žmónės 3*), *vaikiřkas, -a* (⇔ *vaikas 4*); *smùlkmeniřkas, -a* (⇔ *smùlkmena 1*), *àsmeniřkas, -a* (⇔ vns. gal. *àsmenį, asmuõ 3^b*). Paskutiniams dviem pavyzdžiams VLKK 2013 m. įtvirtino ir gretybę su kirčio vietos kaita – kirtis pasislenka per vieną skiemenį (t. y. $\overset{\cdot}{-} - - - \rightarrow - - \overset{\cdot}{-}$) prie pat morfemų (kamieno ir galūnės) sandūros: *smùlkmėniřkas, -a, asmėniřkas, -a²⁸*. Iki tol kirčio vietos kaita balsinių priesagų vediniuose nebuvo laikoma bk. norma;
- *-tojas, -a* – pati darioji veikėjų (ir veiksmožodinės ypatybės turėtojų) pavadinimų priesaga: *budėtojas, -a* (⇔ *budėti*), *gýdytojas, -a* (⇔ *gýdyti*), *liudytojas* (⇔ *liudyti*), *pėrsekio tojas, -a* (⇔ *pėrsekioti*), *úžautojas, -a* (⇔ *úžauti*), *įvaikintojas* (⇔ *įvaikinti*) ir t. t., bet – *artójas* (vienintelis vedinys, padarytas iš nepriesaginio pamatinio veiksmožodžio *árti*).

Kitos šios grupės priesagos yra paprastai nedarios, pvz.:

- *-ana: dąrgana* (⇔ *dėrgti, dėrgia, -ė*), *driėkana* (⇔ *driėktis, driėkiasi, -ėsi*), *liėkana* (⇔ *liėka, liko, likti*). Plg. savus žodžius su baigmeniu *-ana: gąrbana, sāmana* ir kt., bet – *dovanà–dóvaną 3^a*; nelietuviški žodžiai su atitinkamu baigmeniu kirčiuojami 2-ąja kirčiuote (žr. toliau);
- *-(i)ava: lýgiava* (⇔ *lýgus 3*), *žąliava* (⇔ *žąlias 4*), *baūdžiava* (⇔ *baūdė, baūsti*), *gāniava* (⇔ *gānė, ganýti*); *pýliava* (⇔ *pýlė, pilti*), *pýniava* (⇔ *pýnė, pinti*) ir t. t. – paskutiniai du atvejai rodo cirkumfleksinę metatonią; bet – *velniavà–vėlniavą 3^a*²⁹. Plg. darybiškai neskaidų savą žodį *vėliava*; nelietuviški daiktavardžiai su atitinkamu baigmeniu kirčiuojami 2-ąja kirčiuote (žr. toliau);
- *-ena; -enos* (dgs.), pvz.: *iřkasena* (⇔ *iřkasė, iřkasti*), *gaiřsena* (⇔ *gaiřti*), *sniėgena 1* (⇔ *sniėgas 4*); *dùženos* (⇔ *dùžti*), *pùvenos* (⇔ *pùvo, pùti*), *riėtenos* (⇔ *riėtis*) ir t. t. Pasitaiko akcentinių variantų ir išimčių, pvz.: *dañtenos 3^b || 1* (⇔ *dañtys 4*), *rañkena*

²⁸ Daugiau balsinių priesagų vedinių su galima kirčio vietos kaita žr. <http://www.vlkk.lt/lit/nutarimai/tartis-kirciavimas.html>.

²⁹ Kaip gretybė kilnojamasis kirtis yra rekomenduojamas ir kitiems šios priesagos vediniams: *baudžiavà, žaliavà 3^b*, *lygiavà, painiavà 3^a*, žr. <http://www.vlkk.lt/lit/nutarimai/tartis-kirciavimas/rekomendacija5.html>.

- 1 || *rankenà* 3^b, *ragenà* 3^b (⇐ *rāgas* 4);
- *-estis*, pvz.: *gāilestis* (⇐ *gāili-si*, *-ėti-s*), *mókestis* (⇐ *móka*, *-ėti*), *rūpestis* (⇐ *rūpi*, *-ėti*); vediniai paprastai išlaiko nepriešdėlinių pamatinių veiksmažodžių kirčio vietą ir priegaidę. Įdomu tai, kad priešdėlinių šios priesagos vedinių kirtį „pasiima“ priešdėlis, plg. *mókestis* (⇐ *móka*, *-ėti*) ir *ūžmokestis* (⇐ *užmóka*, *-ėti*);
 - *-eta*: *kùpeta* (⇐ *kùpti*), *vařgeta* (⇐ *vařgti*) ir kt. Prie šių vedinių šlyja ir keli darybiškai neskaidūs daiktavardžiai, turintys baigmenį *-eta*, pvz.: *ėlgeta*, *lópezeta*, *skēpeta*;
 - *-etas*: tai kuopinių skaitvardžių priesaga, pvz.: *víenetas* (⇐ *víenas*, *-à* 3), *trējetas* (⇐ *trejì*, *trējos* 4), *septýnetas* (⇐ *septynì*, *-ýnios* 3);
 - *-sena* (veiksmažodžių abstraktai): *búsena* (⇐ *búti*), *ešsena* (⇐ *ešti*), *elģsena* (⇐ *elģtis*), *kalbésena* (⇐ *kalbėti*), *laikýsena* (⇐ *laikýtis*), *vartósena* (⇐ *vartóti*) ir t. t.;
 - *-(i)uviene*: vos vienas kitas bendrinis žodis, pvz., *sùkčiuviene* (⇐ *sùkčius*). Su šia priesaga daromos tradicinės ištekėjusių moterų pavardės iš vyrų dviskiemenių pavardžių, kurios baigiasi *-us* ar *-ius*, pvz.: *Bařkuviene* (⇐ *Bařkus*), *Bùtkuviene* (⇐ *Bùtkus*), *Vēliuviene* (⇐ *Vēlius*). Neretai tos pavardės turi ir tvirtapradę priesagą *-ienė*, pvz.: *Balčienė* (⇐ *Balčius*), *Vaitkienė* (⇐ *Vaitkus*).

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kaip kirčiuojami stiprinančiųjų silpnųjų priesagų vediniai? Pateikite pavyzdžių su dariomis priesagomis.
2. Sukirčiuokite šiuos balsinių priesagų vedinius, nustatykite jų kirčiuotę: *tvaršliava*, *painiava*, *skaitmenintojas*, *-a*, *medžiagiškias*, *-a*. Susiekite kirčiavimą su žodžių daryba, pasitikrinkite, ar jis atitinka bk. normą.
3. Sukirčiuokite tradicines ištekėjusių moterų pavardes, padarytas iš šių pavardžių: *Pōcius*, *Seņkus*, *Greičius*, *Šādžius*, *Zùbrus*.

2.2.1.3. Silpninančiosios priesagos ir su jomis sutampantys baigmenys

Šių priesagų, kurioms būdinga pamatinį kamieną susilpninti arba išlaikyti silpną, bk. yra gerokai mažiau negu stiprinančiųjų. Vedinių kirtis yra kilnojamas iš galinio skiemens paprastai į pradinį skiemenį. Pagal santykį su pamatinio kamieno priegaide vedinius galima skirstyti į dvi grupes: vieni tą priegaidę išlaiko, kiti patiria cirkumfleksinę metatoniją, t. y. tvirtapradę pamatinio kamieno priegaidę virsta tvirtagale.

Vediniai, nepatiriantys priegaidžių kaitos, padaromi su šiomis dariomis silpninančiosiomis balsinėmis priesagomis ir yra kirčiuojami (a) 3^a arba (b) 3^b kirčiuotėmis (priešdėliniai žodžiai gauna 3^{4a} arba 3^{4b} kirčiuotes):

- *-inas*, *-à*, pvz.:
 - a) *ámžinas*, *-à* 3^a (⇐ *ámžius* 1), *dùlkinas*, *-à* 3^a (⇐ *dùlkė* 1), *mėšlinas*, *-à* 3^a (⇐ *mėšlas* 3);
 - b) *kùpinas*, *-à* 3^b (⇐ *kùpti*), *laikinas*, *-à* 3^b (⇐ *laikas* 4), *puřvinas*, *-à* 3^b (⇐ *puřvas* 4), *šiùkšlinas*, *-à* (⇐ *šiùkšlė* 2);

- *-inỹs* (-ė); *-iniai* (dgsk.), pvz.:
 - a) *leidinỹs*–*léidinį* 3^a (⇐ *léido, léisti*), *perdirbinỹs*, *pérdirbinį* 3^{4a} (⇐ *pérdirbti*); *mokinỹs*, *-ė*–*mókinį*, *-ę* 3^a (⇐ *mókyti*); *kailiniai*–*káilinius* 3^a (⇐ *káilis* 1);
 - b) *pirkinỹs*–*pírkinį* 3^b (⇐ *pírkti*); *rašinỹs*–*rášinį* 3^b (⇐ *rášo, rašyti*), *papildinỹs*–*páplidinį* 3^{4b} (⇐ *papildyti*); *samdinỹs*, *-ė*–*sařdinį*, *-ę* 3^b (⇐ *sařdo, -yti*); *akiniai*–*ákinius* 3^b (⇐ *ákyti*), *skalbiniai*–*skalbinius* 3^b (⇐ *skalbti*). Plg. žodžius su baigmeniu *-inỹs*; *-inė*: *kastinỹs*, *židinỹs*; *dešinė* (3^b), bet *-giltinė*–*giltinę* 3^a || *giltinė* 1. Dauguma vedinių eina veiksmo rezultato (ir objekto) pavadinimais, kelios dešimtys žymi veiksmažodinės bei vardažodinės ypatybės turėtojus, taip pat abstraktus. Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimams būdingesnės priesagos *-inis* bei *-inė* (pastaroji labai įprasta vietai žymėti) akcentiškai skiriasi (žr. toliau). Prie bendrinių daiktavardžių kirčiavimu pritampa ir būrelis tikrinių žodžių, turinčių priesagas ar baigmenis *-inys*, *-iniai*, pvz.: *Švitinỹs*–*Švitinį* 3^b (up.); *Ceikiniai*–*Céikinius* 3^a (k.), *Sauginiai*–*Sauginius* 3^b (k.);
- *-mena*; *-menos* (dgsk.), pvz.:
 - a) *plonmenà*–*plónmeną* 3^a (⇐ *plónas*, *-à* 3), *stormenà*–*stórmeną* 3^a (⇐ *stóras*, *-à* 3) – teikiami kaip gretybės (žr. toliau);
 - b) *puošmenà*–*puošmeną* 3^b (⇐ *puošti*), *staigmenà*–*staigmeną* 3^b (⇐ *staigy*, *-iq*, *stai-giūs*, *-i* 4); *māžmenos* 3^b (⇐ *māžas*, *-à* 4).
Pasitaiko kirčiavimo gretybų (*plónmena* 1 || *plonmenà*–*plónmeną* 3^a, *stórmena* 1 || *stormenà*–*stórmeną* 3^a), išimčių (*smūlkmena* 1 ⇐ *smūlkus*, *-i* 3, *trupmena* 1 ⇐ *trupėti*) ir netgi atvejais su cirkumfleksine metatonija (*naūdmenos* 3^b ⇐ *náudq*, *naudà* 3);
- *-muō* (vns. kilm. *-meñs*); *-menys* (dgsk.), pvz.:
 - a) *dėmuō*–*dėmenį* 3^a (⇐ *dėti*), *lygmuō*–*lygmenį* 3^a (⇐ *lygus*, *-i* 3), *sprogmuō*–*spró-gmenį* 3^a (⇐ *sprógti*); *ródmenys* (⇐ *ródyti*). Plg. žodžius su baigmeniu *-muo*: *liemuō*, *piemuō*, *skiemuō* (3^a) ir t. t.;
 - b) *žymuō*–*žymenį* 3^b (⇐ *žymi*, *žymėti*), *plaukmuō*–*plaukmenį* 3^b (⇐ *plaukti*). Plg. žodžius su baigmenimis *-muo*; *-menys* (dgsk.): *akmuō*; *āšmenys* (3^b) ir t. t.;
- *-ulỹs*; *-ulė*; *-uliai* (dgsk.):
 - a) *čiaudulỹs*–*čiaudulį* 3^a (⇐ *čiaudi*, *čiaudėti*), *gyvulỹs*–*gývulį* 3^a (⇐ *gývas*, *-à*), *kosulỹs*–*kósulį* 3^a (⇐ *kósi*, *kósėti*), *nuobodulỹs*–*núobodulį* 3^{4a} (⇐ *nuobodūs*, *-i*, *nuobōdy*, *-džią*);
 - b) *drebulỹs*–*drėbulį* 3^b (⇐ *drėba*, *drėbėti*), *graudulỹs*–*graūdulį* 3^b (⇐ *graūdy*, *-džią*, *graudūs*, *-i*), *iškyšulỹs*–*iškyšulį* 3^{4b} (⇐ *iš-si-kišti*), *spindulỹs*–*spiñdulį* 3^b (⇐ *spiñdi*, *spindėti*); *drebulė*–*drėbulę* 3^b; *krituliai*–*kritulius* 3^b ir t. t. Plg. žodžius su baigmenimis *-ulỹs*; *-ulė*: *rutulỹs*; *stebulė*, *žiezulė* (3^b).

Kirčiavimo požiūriu čia pritampa tikriniai daiktavardžiai, turintys baigmenis *-ulỹs*; *-uliai* (dgsk.), pvz.: *Žirgulỹs*–*Žirgulį* 3^b (avd.); *Deguliai*–*Dėgulus* 3^b (k.); bet *Giruliai*–*Girulius* 4 (Kauno dalis).

Nedariōs stiprinančiosios stipriosios priesagos *-(i)ūlis* (-ė); *-ulė* vediniai paprastai išsiskiria mažybiniu-maloniniu atspalviu (dažniau vartojama vos keletas žodžių, pvz.: *ponūlis*, *tetulė*; *didžiūlis*, *-ė* (2 kirč.); žr. p. 81.

- *-umà*, pvz.:

a) *aukštumà*–*áukštumą* 3^a (⇐ *áukštas*, *-à* 3), *lygumà*–*lygumą* 3^a (⇐ *lygus*, *-i* 3),

minkštumą–minkštumą 3^a (⇐ *minkštas*, –à 3); *nuolaidumą, nuolaidumą* 3^{4a} (⇐ *nuolaidūs*, –ì, *nuolaidų*, –džiq 4);

b) *mažumą–mąžumą* 3^b (⇐ *mąžas*, –à 4), *sausumą–sausumą* 3^b (⇐ *sausas*, –à 4); *apvalumą–āpvalumą* 3^{4b} (⇐ *apvalūs*, –ì, *apvalų*, –iq);

Be išvardytų priesagų, kurių vediniai išlaiko pamatinio kamieno priegaidę, dar minėtinos kelios nedarios priesagos:

- *-atis* (vns. kilm. *-ies*) – veiksmazodiniai ir vardažodiniai abstraktai, pvz.:
 - a) *ilgatis–ilgatį* 3^a (⇐ *ilgas*, –à 3), *vienatis–vienatį* 3^a (⇐ *vienas*, –à 3); bet – *graužatis–graužatį* 3^b (cirkumfleksinė metatonija) || *graužatis–graužatį* 3^a (⇐ *graužti*). Vienu kitu atveju kaip pagrindinė teikiama pastovaus kirčio gretybė, pvz.: *jáunatis* 1 || *jaunatis* 3^a (⇐ *jáunas*, –à 3), *pilnatis* 1 || *pilnatis* 3^a (⇐ *pilnas*, –à 3);³⁰
 - b) *bendratīs–beñdratį* 3^b (⇐ *beñdras*, –à 4), *gaišatis–gaišatį* 3^b (⇐ *gaišti*), *maišatis–maišatį* 3^b (⇐ *maišosi*, *maišytis*);
- *-enà* – odų bei kailių pavadinimai, pvz.:
 - a) *arklenà–árkleną* 3^a (⇐ *árklį*, *arklỹs* 3), *jautenà–jáuteną* 3^a (⇐ *jáutis* 1), *žvėrenà–žvéreną* 3^a (⇐ *žvérij*, *žvėrīs*);
 - b) *triūšenà–triūšeną* 3^b (⇐ *triūšis* 2), *vilkenà–vilkeną* 3^b (⇐ *vilkas* 4);
- *-erì, -ios* – dauginiai skaitvardžiai, pvz.:
 - a) *vienerì, víenerios* 3^a (⇐ *víenas*, –à 3); *septynerì, septýnerios* 3^a (⇐ *septynì, septýnios* 3);
 - b) *ketverì, kėtverios* 3^b (⇐ *keturì, kėturios* 3^b); *šešerì, šėšerios* 3^b (⇐ *šešì, šėšios* 4).

Aptartųjų priesagų vediniai, kaip sakytą, išlaiko pamatinio kamieno priegaidę. Vis dėlto pasitaiko atvejų, paprastai teikiamų kaip gretybės, ir su cirkumfleksine metatonija, pvz.: *pjaustinỹs–pjaūstinį* 3^b || *pjaustinỹs–pjáustinį* 3^a (⇐ *pjáusto*, *pjáustyti*); *kartulỹs–kařtulį* 3^b || *kartulỹs–kártulį* 3^a (⇐ *kártų*, –čiq, *kartūs*, –ì 3), *snaudulỹs–snaūdulį* 3^b || *snaudulỹs–snáudulį* 3^a (⇐ *snáudė*, *snáusti*). Ankstesniuose žodynuose vedinių su cirkumfleksine metatonija būta daugiau.

Jei pamatinis žodis yra priešdėlinis, tai vedinio kirtis paprastai šokinėja iš galūnės į priešdėlį, nepriklausomai nuo pamatinio žodžio kirčio vietos, pvz.: *apskritumą–āpskritumą* 3^{4b}, *iškyšulỹs–iškyšulį* 3^{4b}, *nuobodulỹs–núobodulį* 3^{4a}, *perdirbinỹs–pėrdirbinį* 3^{4a}. Taigi laikomasi pagrindinės kirčiavimo taisyklės: kirtį gauna pirmoji vienodos arba didesnės akcentinės vertės morfema. Tačiau pasitaiko ir išimčių, pvz.: *įpėdinis*, *prāgiedrulis*, *sąsiuvinis* (1); *atitikmuō–atitikmenį* (3^b). Tokius atvejus kaip prozodiškai idiomatizuotus reikia įsidėmėti.

Darios silpninančiosios balsinės priesagos, kurių vediniams, padarytiems iš tvirtapradės šaknies pamatinių žodžių, būdinga cirkumfleksinė metatonija (taigi ir 3^b kirčiuotė), yra dvi – *-alas* ir *-esỹs*.

- *-alas*; *-alai* (dgsk.): *barškalas* (⇐ *bárška*, –éti), *ėdalas* (⇐ *ėda*, *ėsti*), *vėmalai*–*vėmalus* (⇐ *vėmė*, *vėmti*) ir t. t. Tvirtagalė pamatinio žodžio šaknies priegaidė vediniuose visada išlaikoma, pvz.: *rỹškalas* (⇐ *rỹškinti*); *rūkalai*–*rūkalus* (⇐ *rūko*, *rūkyti*). Vienas kitas daiktavardis išlaiko tvirtapradę priegaidę ir priklauso 3^a kirčiuotei, pvz.:

³⁰ Šias gretybes VLKK 2013 m. rekomendavo sukeisti vietomis, žr. <http://www.vlkk.lt/lit/nutarimai/tartis-kirciavimas/rekomendacija5.html>.

áugalas 3^a (⇐ *áugti*); *riebalaĩ–riébalus* 3^a (⇐ *riéby, -iq, riebùs, -ì*). Kai kurių žodžių bk. teikiamos gretybės su abiem šaknies priegaidėmis, pvz.: *páistalas* 3^a || *paĩstalas* 3^b (⇐ *páistyti, páisto, -é*), *tráiškalas* 3^a || *traĩškalas* 3^b (⇐ *tráiškyti, tráiško, -é*). 3^b kirčiuotei skiriami ir bendriniai bei tikriniai daiktavardžiai, turintys baigmenį *-alas*, pvz.: *gābalas, kēvalas, pātalas, vābalas; Gaĩgalas* (avd.), *Taũsalas* (ež.).

Iš priešdėlinių veiksmažodžių padarytiems daiktavardžiams paprastai būdingas iš galūnės į priešdėlį šokinėjantis kirtis (3^{4b} ir rečiau 3^{4a} kirčiuotės), pvz.: *āpdangalas* 3^{4b} (⇐ *apdeñgti, apdeñgia, āpdengé*), *pāpuošalas* 3^{4b} (⇐ *papuōšti, papuōšia, pāpuošé*), *pātiekalas* 3^{4b} (⇐ *patiekti, patiekia, pātieké*), *ūztiesalas* 3^{4b} (⇐ *užtiēsti, užtiēsia, užtiesé*); *apmušalaĩ–āpmušalus* 3^{4b} (⇐ *apmūšti, àpmuša, -é*).

- *-esỹs*, pvz.: *bildesỹs–bĩldešj* (⇐ *bĩlda, -éti*), *dardesỹs–dařdesj* (⇐ *dārda || dařda, dar-déti*), *virpesỹs–viřpesj* (⇐ *viřpa, -éti*), *žvangesỹs–žvañgesj* (⇐ *žvānga, -éti*). Išimtis *trobēsỹs–tróbešj* 3^a (⇐ *tróbaq, trobà*) – atvejis be cirkumfleksinės metatonijos. Tvirtagalė pamatinio žodžio šaknies priegaidė vediniuose visada išlaikoma, pvz.: *elgesỹs–ēlgesj* (⇐ *ēlgtis*), *liūdesỹs, liūdesj* (⇐ *liūdi, -éti*), *švilpesỹs–švilpesj* (⇐ *švilpti*); *pašnekesỹs–pāšnekesj* (3^{4b}) išvestas iš priešdėlinio veiksmažodžio *pa-si-šnekéti, pa-sì-šneka, -éjo*.

Cirkumfleksinė metatonija ir 3^b kirčiuotė būdinga šių nedarių priesagų vediniams:

- *-ėlė* daiktavardžiams, pvz.: *spirgėlė–spiřgėlę* (⇐ *spĩrga, spirgéti*), *tarškėlė–tarškėlę* (⇐ *tārška, tarškéti*); bet *-dĩlgėlė–dĩlgėlę* 3^a (⇐ *dĩlginti*) – atvejis be cirkumfleksinės metatonijos. Tvirtagalė pamatinio žodžio šaknies priegaidė vediniuose išlaikoma, pvz.: *siurbėlė–siuřbėlę* (⇐ *siuřbti*). Prie vedinių pritampa pluoštelis daiktavardžių, turinčių priesagą ar baigmenį *-ėlė* ir priklausančių 3^b bei 3^a kirčiuotėms, pvz.: *kiřmėlė–kiřmėlę, skruzdėlė–skruzdėlę* (3^b); *skrybėlė–skrybėlę, vėgėlė–vėgėlę* (3^a);
- *-inas* daiktavardžiams, paprastai žymintiems gyvulių bei paukščių patinus, pvz.: *aĩtinas* (⇐ *ántis*), *stĩrninas* (⇐ *stĩrna*). Tvirtagalė pamatinio žodžio šaknies priegaidė ar trumpas skiemuo vediniuose išlaikomi, pvz.: *kātinas* (⇐ *kātę, katė*), *žqšinas* (⇐ *žqšj, žqšis*). Plg. įvairios kilmės bendrinius ir tikrinius žodžius su baigmeniu ar priesaga *-inas*: *kāminas, miļžinas, stĩpinas; Gařdinas* (mst.), *Lāpinas* (avd.) (3^b);
- *-zganas, -à* būdvardžiams, pvz.: *balžganas, -à* (⇐ *báltas, -à*), *juožganas, -à* (⇐ *júodas, -à*), *žalžganas, -à* (⇐ *žālias, -à*) – pastarajame vedinyje susidaro tvirtagalis dvigarsis *-al-*.

Vienos kitos silpninančiosios balsinės priesagos žodžių kirtis kilnojamas iš galinio skiemens ne į pradinį skiemenį, o į tą, kurio branduolys priklauso priesagai. Darus toks afiksas tėra vienas – aukštesniojo laipsnio būdvardžio formų darybos priesaga *-esnis, -é* (žr. p. 96).

KONTROLINIS KLAUSIMAS IR UŽDUOTIS

1. Kaip skirstomi silpninančiųjų priesagų vediniai pagal santykį su pamatinio kamieno priegaide?
2. Nustatykite, pagal kurią kirčiuotę kirčiuojate šiuos balsinių priesagų vedinius: *akiniai, čiaudulys, snaudulys, nuobodulys, pragiedruliai, pjaustinys, traiškalas, papuošalas, patiekalas*. Siedami kirčiavimą su žodžių daryba atkreipkite dėmesį į galimas prozodines kaitas. Pasitikrinkite, ar jūsų kirčiavimas atitinka bk. normą.

2.2.1.4. Akcentiškai keleriopos bei nenusistovėjusios priesagos ir su jomis sutampantys baigmenys

Keleto darių balsinių priesagų akcentinės savybės priklauso nuo pamatinio veiksmažodžio morfologinių arba morfologinių bei akcentinių ypatumų. Priesaga *-imas/-ymas*, pagal darumą tarp veiksmažodinių abstraktų priesagų užimanti pirmą vietą, laikytina stiprinančiuoju stipriuoju afiksu, kai pamatinis veiksmažodis esti paprastas (nepriesaginis), pvz.: *augimas* (⇐ *áugti*), *bėgimas* (⇐ *bėgti*), *davimas* (⇐ *dāvė, dúoti*), *puošimas* (⇐ *puošti*); vediniai kirčiuojami 2-ąja kirčiuote. Išimčių vos viena kita, jos susijusios su reikšmių – gryno veiksmo ir veiksmo rezultato – skyrimu, plg.: *gėrimas* 2 (veiksmaž.) ir *gėrimas* 1 ‚gėralas‘, *klausimas* 2 ir *kláusimas* 1, *pylimas* 2 ir *pylímas* 1 ‚sankasa‘.

Jeigu pamatinis veiksmažodis esti priesaginis (nelygiaskiemenis ar lygiaskiemenis), aptariamoji priesaga laikytina stiprinančiąja silpnąja morfema, realizuojama dviem alomorfais – a) *-ymas* (vediniai iš nelygiaskiemenių o asmenuotės veiksmažodžių, pvz.: *darýti, dāro; sakýti, sāko*) ir b) *-imas* (vediniai iš (i)a ir i asmenuočių nelygiaskiemenių ir lygiaskiemenių veiksmažodžių), pvz.:

- a) *dārymas* (⇐ *dāro, darýti*), *padārymas* (⇐ *padāro, -ýti*), *pėrdarymas* (⇐ *pėrdaro, -yti*);
- b) *kalbėjimas* (⇐ *kalbėjo, -ėti*), *kálbínimas* (⇐ *kálbino, -inti*), *pėrkalbėjimas* (⇐ *pėrkalbėjo, -ėti*), *pāsakojimas* (⇐ *pāsakojo, -oti*).

Vediniai kirčiuojami 1-ąja kirčiuote ir, kaip matyti iš pavyzdžių, išlaiko pamatinio veiksmažodžio kirčio vietą bei priegaidę.

Veiksmažodinių daiktavardžių priesaga *-tinis (-ė)*; *-tinė* taip pat yra akcentiškai dvejopa. Vediniams iš paprastųjų veiksmažodžių bendračių būdingas priesagos kirtis, pvz.: *megztinis, sumuštinis; šauktinis, -ė; grietinė, rinktinė* (visi 2-osios kirčiuotės). Iš priesaginių bendračių padaryti daiktavardžiai išlaiko pamatinio veiksmažodžio kirčio vietą ir priegaidę, pvz.: *áuklėtinis* (⇐ *áuklėti*), *globótinis* (⇐ *globóti*), *sugyvėntinis* (⇐ *sugyvėnti*). Taigi pirmuoju atveju aptariamoji priesaga laikytina stiprinančiąja stipriąja, antruoju – stiprinančiąja silpnąja. Be to, retkarčiais iš dviskiemenių bendračių padaryti žodžiai turi silpninančiąją nemetatoninę priesagą *-tinỹs (-ė̃)*, pvz.: *sėtinỹs* 3^a, *tremtinỹs, -ė̃* 3^b (plg. silpninančiąją priesagą *-inỹs, -ė̃*; žr. p. 89).

Priesaga *-inis, -ė; -inė; -iniai, -inės* (dgsk.) laikytina bene dariausiu lietuvių kalbos afiksu. Dėl šios priesagos vedinių kirčiavimo bendrinėje kalboje daug diskutuota ir diskutuojama. Pagrindinė ginčų ir normos koregavimo priežastis – *-inis, -ė* žodžių kirčiavimo įvairavimas tarmėse ir naujadarų gausumas.

Priesagos *-inis, -ė* būdvardžių (bei daiktavardžių) kirčiavimas pirmiausia siejamas su pamatinio kamieno akcentine verte, jei pamatinis žodis yra kirčiuojamas ne tolimesniame nei priešpaskutinis skiemuo. Stiprieji kamienai kirtį ir priegaidę vediniuose paprastai išlaiko, pvz.: (būdvardžiai) *jūrinis, -ė* (⇐ *jūra* 1), *pasáulinis, -ė* (⇐ *pasáulis* 1), *dvāsinis, -ė* (⇐ *dvāsiq, dvāsià* 2), *automātinis, -ė* (⇐ *automātas* 2); (daiktavardžiai) *ligóninė* (⇐ *ligónis, -ė* 1), *máلكinė* (⇐ *máلكos* 1), *kanópiniai* (⇐ *kanópa* 1), *várpiniai* (⇐ *várpa* 1); *drúskinė* (⇐ *druskà* 2), *lākštiniai* (⇐ *lākštas* 2) – vediniai 1-osios kirčiuotės.

Iš silpnųjų pamatinių kamienų kirtis perkeliamas į priesagą, pvz.: (būdvardžiai) *darbìnis, -ė* (⇐ *dárbas* 3); *kampìnis, -ė* (⇐ *kaĩpas* 4); (daiktavardžiai) *paláidinė* (⇐ *paláidas, -à* 3); *šáltinis* (⇐ *šáltas, -à* 3), *krepšínis* (⇐ *krepšỹs* 4), *įžambinė* (⇐ *įžambùs, -ì* 4);

vardinės (⇐ *vařdas* 4); *guminiai* (⇐ *gumà* 4) – vediniai 2-osios kirčiuotės.

Šios grupės vedinių pamatiniai žodžiai kartais turi ir stiprųjį kamieną, pvz.: *bdv. šiaurinis, -ė* (⇐ *šiaurė* 1); *dkt. elektrinė* (⇐ *elektrà* 2), *kareivinės* (⇐ *kareivis* 2). Teikiama ir akcentinių gretybių, pvz.: *dkt. Joninės 2 || Jōninės 1, Vėlinės 2 || Vėlinės 1*)³¹;

Antrajai kirčiuotei taip pat priklauso nemažai tikrinių daiktavardžių su kirčiuotomis priesagomis ar baigmenimis *-inis; -iniai; -inė*, pvz.: *Beržinis, Galinis, Miškinis* (avd.); *Miškiniai* (k.); *Aušrinė* (avd.), *Gumbinė* (mst.), *Merkinė* (mstl.), *Šeškinė* (Vilniaus mst. dalis).

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, pamatinis kamienas vediniuose visais atvejais yra sustiprinamas arba išlaikomas stiprus, taigi priesaga yra tarsi stiprinančioji. Tuo tarpu vedinio kirčio vietą lemia ne priesaga, o pamatinio kamieno akcentinė vertė. Išimtis – medžiagą žymintys būdvardžiai, kurių priesaga *-inis, -ė* laikytina stiprinančiąja stipriąja, vadinasi, pritraukiančia kirtį ir lemiančia vedinių kirčio vietą, nepaisant pamatinio žodžio šaknies akcentinės vertės, pvz.: *drobėnis, -ė* (⇐ *dróbė* 1), *bulvinis, -ė* (⇐ *būlvė* 1), *miežinis, -ė* (⇐ *miėžis* 2), *kanapinis, -ė* (⇐ *kanāpė* 2); *lininis, -ė* (⇐ *linai* 4).

Jeigu kirčiuotas pamatinio žodžio skiemuo yra trečias ar tolesnis nuo galo, kamieno akcentinė vertė dažniausiai nebevidina jokio vaidmens, ir priesaga *-inis, -ė* pritraukia kirtį, taigi traktuotina kaip stiprinantysis stiprusis afiksas, pvz.: (būdvardžiai) *autorinis, -ė* (⇐ *ātorius* 1), *qžuolinis, -ė* (⇐ *qžuolas* 3^a); *požeminis, -ė* (⇐ *pōžemis* 1); *valandinis, -ė* (⇐ *vālandq, valandà* 3^b); *asmeninis, -ė* (⇐ *āsmenį, asmuō* 3^b), *visuomeninis, -ė* (⇐ *visuōmenė* 1)³²; (daiktavardžiai) *katilinė* (⇐ *kātilas* 3^b), *tūkstantinė* (⇐ *tūkstantis* 1).

Reguliari išimtis yra būdvardžiai, padaryti iš tarptautinių žodžių – daiktavardžių su baigmenimis ar priesagomis *-ija, -ika* ir *-osas* atmetant baigmenį ar priesagą: *demokratinis, -ė* (⇐ *demokrātija*), *kòsminis, -ė* (⇐ *kòsmosas*), *matematinis, -ė* (⇐ *matemātika*) ir t. t. Šiuo atveju vediniai išlaiko pamatinio kamieno kirčio vietą. Jeigu baigmuo ar priesaga nėra atmetama, vedinys gauna priesagos kirtį, pvz.: *linijinis, -ė* (⇐ *linija*), *fizikinis, -ė* (⇐ *fizika*), *plg. fizinis, -ė*.

Pasitaiko ir kitokių išimčių. Antai ketvirtojo nuo galo skiemens pastovų kirtį išlaiko vediniai su priešdėliu *pér-* (bdv. *pėreiginis, -ė, pėviršinis, -ė* 1 ir t. t.), neretai – ir su priešdėliu *sq-, san-*, pvz.: *bdv. sąjunginis, -ė, sántuokinis, -ė* 1 (bk. toks kirčiavimas teikiamas kaip gretiminis, t. y. *sąjunginis, -ė* 2 || *sąjunginis, -ė* 1, *santuokinis, -ė* 2 || *sántuokinis, -ė* 1). Daugelis išimčių – pavieniai atvejai, tarp jų nemaža pasenusių ar tarmiinių, t. y. pasyviosios bendrinės leksikos, žodžių, pvz.: *bdv. kãtorginis, -ė* (⇐ *kãtorga* 1), *pãdalyvinis, -ė* (⇐ *pãdalyvis* 1).

Vadinasi, galima teigti, kad būdvardžių priesaga *-inis, -ė* bei daiktavardžių *-inis, -inė, -iniai* yra keleriopo akcentinio statuso afiksas. Tas statusas pirmiausia priklauso nuo kirčiuoto skiemens vietos pamatiniame žodyje. Jeigu pamatinio žodžio kirčiuojamas ne tolimesnis nei priešpaskutinis skiemuo, kalbamoji priesaga pamatinį kamieną sustiprina arba išlaiko stiprų, tačiau vedinio kirčio vieta priklauso nuo pamatinio kamieno akcentinės vertės. Kai pamatiniam žodžiui būdingas trečiojo bei tolesniojo nuo galo skiemens kirtis – tiek pastovus, tiek kilnojamas, arba kai vedinys reiškia medžiagą, aptariamą priesaga laikytina stiprinančiuoju stipriuoju afiksu.

Realios vartosenos stebėjimai rodo, kad *-inis, -ė* būdvardžių kirčiavimui turi

³¹ VLKK 2013 m. rekomendavo šias ir kai kurias kitas gretybes sukeisti vietomis, žr. <http://www.vlkk.lt/lit/nutarimai/tartis-kirciavimas/rekomendacija5.html>.

³² Paskutiniams dviem vediniams šnekamojoje kalboje labai būdinga kirčio vietos kaita (*asmėninis, -ė* ⇐ *āsmenį, asmuō; visuomėninis, -ė* ⇐ *visuōmenė*) neseniai kaip gretybė rekomenduota ir bendrinei kalbai (http://www.vlkk.lt/lit/nutarimai/tartis-kirciavimas/priesaginiu_budvardziu_kirciavimas.html).

įtakos ir žodžio naujumas: naujesni šios priesagos vediniai, padaryti iš dviskiemenių silpnojo kamieno daiktavardžių, linksta gauti šaknies kirtį, plg. plačiai paplitusius šnekamosios kalbos variantus: *buitinis*, -ė (⇐ *buītj*, *buitis* 4), *lytinis*, -ė (⇐ *lytj*, *lytis* 4), *plāninis*, -ė (⇐ *plānas* 4), *taūtinis*, -ė (⇐ *taūtq*, *tautà* 4), *vaizdinis*, -ė (⇐ *vaizdas* 4), *žiedinis*, -ė (⇐ *žiedas* 3) ir t. t. Tuo tarpu vedinius, padarytus iš daugiaskiemenių stipriojo kamieno daiktavardžių su kirčiuota penultima, linkstama kirčiuoti priesagoje, pvz.: *keleivinis*, -ė (⇐ *keleivis* 2), *savaitinis*, -ė (⇐ *savaitė* 1), *pasaulinis*, -ė (⇐ *pasaulis* 1). Tokie realios vartosenos atvejai, kurie kaip gretybės jau rekomenduojami (žr. http://www.vlkk.lt/lit/nutarimai/tartis-kirciavimas/priesaginiu_budvardziu_kirciavimas.html), rodo, kad priesagos -inis, -ė būdvardžių kirčiavimo taisyklė, paremta pamatinio kamieno akcentine verte, darosi nebegyva. Tai vyksta tiesiog mūsų akyse.

Į priesagą -inis, -ė; -inis, -inė, -iniai akcentiškai panaši daiktavardžių priesaga -ininkas, -ė, kurios vedinių kirčiavimas remiamas pamatinio kamieno akcentine verte. Iš stipriojo kamieno, t. y. pirmosios ir antrosios kirčiuočių, daiktavardžių padaryti vediniai paprastai išlaiko pamatinio žodžio kirčio vietą bei priegaidę ir gauna 1-ąją kirčiuotę, pvz.: *ámžininkas*, -ė (⇐ *ámžius* 1), *dvìratininkas*, -ė (⇐ *dvìratis* 1), *jūrininkas*, -ė (⇐ *jūra* 1), *sájungininkas*, -ė (⇐ *sájunga* 1), *visúomeninkas*, -ė³³ (⇐ *visúomenė* 1); *dvāsininkas*, -ė (⇐ *dvāsiq*, *dvāsià* 2), *malūnininkas*, -ė (⇐ *malūnas* 2), *viētīninkas*, -ė (⇐ *viētq*, *viētà* 2). Pastovų pradinio skiemens kirtį turi ir grupelė tikrinių daugiskaitinių daiktavardžių, kurie baigiasi -ininkai, pvz.: *Drūskininkai* (mst.), *Girinininkai* (k.), *Mėdininkai* (k.), *Šalčininkai* (mst.).

Iš silpnojo kamieno, t. y. trečiosios ir ketvirtosios kirčiuočių, daiktavardžių padaryti vediniai linkę gauti priesagos kirtį ir 2-ąją kirčiuotę, pvz.: *darbiniñkas*, -ė (⇐ *dárbas* 3), *naudiniñkas* (⇐ *naudà* 3), *valandiniñkas*, -ė (⇐ *valandà* 3^b); *kampiniñkas*, -ė (⇐ *kañpas* 4), *šauksminiñkas* (⇐ *šauksmas* 4), *valdiniñkas*, -ė (⇐ *valdžià* 4). Kirčiavimo požiūriu čia pritampa ir kai kurie tikriniai daiktavardžiai, turintys kirčiuotą priesagą ar baigmenį -ininkai: *Naujiniñkai*, *Saliniñkai* (Vilniaus mst. dalys), *Valkiniñkai* (mstl.) ir kt.

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad vedinio kirčio vietai ši priesaga įtakos nedaro, tačiau pamatinio žodžio kamieną visais atvejais sustiprina arba išlaiko stiprų, ir tai rodo ją esant stiprinantįjį afiksą. Vis dėlto suformuluotoji taisyklė galioja tik iš dalies, nes pastovų šaknies kirtį išlaiko nemažas būrys daiktavardžių, padarytų ir iš silpnojo kamieno, t. y. 3-osios ar 4-osios kirčiuočių, žodžių³⁴, pvz.: *daīlininkas*, -ė (⇐ *daīlė*, *daīlė* 4), *gaīsrininkas* (⇐ *gaīsras* 4), *krēpšininkas*, -ė (⇐ *krēpšj*, *krēpšys* 4), *mėšininkas*, -ė (⇐ *mėšq*, *mėšà*, 4), *pāskaitininkas*, -ė (⇐ *paskaità* 3^b), *pìrmininkas*, -ė (⇐ *pìrmas*, -à 3), *širdininkas*, -ė (⇐ *širdj*, *širdis* 3).

Priesaga -ininkas, -ė šiuo atveju lemia vedinio kirčio vietą ir kamieno akcentinę vertę, taigi funkcionuoja kaip stiprinantysis silpnasis afiksas. Priesagos akcentinio statuso pasikeitimą lemia ne pamatinio žodžio kirčio vieta ar vedinio reikšmė, o vedinio naujumas – nesilaikant suformuluotos taisyklės kirčiuojama dauguma naujadarų. Polinkį nekirčiuoti priesagos, be abejo, skatina -ininkas, -ė vediniai, padaryti iš stipriojo kamieno pamatinių daiktavardžių (*cìrkininkas* ⇐ *cìrkas* 1, *múrininkas* ⇐ *múras* 1, *trāktorininkas* ⇐ *trāktorius* 1 ir t. t.). Tokių vedinių yra apie du trečdaliai.

Nedari priesaga -ienė, kurios vediniai žymi asmenų žmonas, rečiau – gyvūnų pateles, irgi yra akcentiškai dvejopa: stiprinančioji stiprioji tvirtapradė ir stiprinančioji

³³ Šio ir dar vieno kito -ininkas, -ė vedinio, padaryto iš daugiaskiemenio pamatinio žodžio, kirtis realioje vartosenoje linkstamas perkelti į gretimą skiemenį, t. y. neretai kirčiuojama *visuomėnininkas*, -ė (toks kirčiavimas kaip gretybė jau teikiamas ir bk., žr. ankstesnes išnašas).

³⁴ Arvydo Vidžiūno duomenimis, DŽ² pateikti 164 priesagos -ininkas, -ė vediniai, kurių pamatiniai žodžiai yra 3 bei 4 kirčiuotės; 68 (41%) iš jų kirčiuojama ne priesaga.

silpnoji (abiem atvejais vediniai priklauso 1-ajai kirčiuotei). **Tvirtapradę priesagą -ienė** paprastai turi tie bendriniai daiktavardžiai, kurių pamatiniai žodžiai yra nepastovaus kirčiavimo (2-osios, 3-osios ar 4-osios kirčiuotės), pvz.: *carienė* (⇐ *cāras* 4), *dėdienė* (⇐ *dėdė* 2), *karalienė* (⇐ *karālius* 2), *velnienė* (⇐ *vėlnias* 3). Priesagos -ienė kirtį turi ir ištekėjusių moterų pavardės, padarytos iš vyrų pavardžių, priklausančių 2-ajai ir 4-ajai kirčiuotei, taip pat 3-iajai kirčiuotei, jei žodžiui būdinga kirčiuota vns. vardininko galūnė, pvz.: *Aleknienė* (⇐ *Aleknā* 2), *Balsienė* (⇐ *Balsys* 4), *Ramonienė* (⇐ *Ramōnas* 2), *Rekašienė* (⇐ *Rekāšius* 2); *Šepetienė* (⇐ *Šepetys* 3^b), *Vėgėlienė* (⇐ *Vėgėlė* 3^a), *Vėžienė* (⇐ *Vėžys* 3).

Stiprinančiąją silpnąją priesagą -ienė gauna tie bendriniai daiktavardžiai ir ištekėjusių moterų pavardės, kurių pamatiniai žodžiai yra 1-osios kirčiuotės, pvz.: *brólienė* (⇐ *brólis* 1), *kálvienė* (⇐ *kálvis* 1), *úošvienė* (⇐ *úošvis* 1); *Gáulienė* (⇐ *Gáulia*, *Gáulė* 1), *Gėrvienė* (⇐ *Gėrvė* 1), *Karaliūnienė* (⇐ *Karaliūnas* 1), *Vizgirdienė* (⇐ *Vizgirda* 1). Priesaga paprastai nekirčiuojama ir tada, kai vedinių pamatiniai žodžiai priklauso 3-iajai kirčiuotei ir neturi kirčiuotos vns. vardininko galūnės, pvz.: *sárgienė* (⇐ *sárgas* 3), *Bìtinienė* (⇐ *Bìtinias* 3^b), *Šėrnienė* (⇐ *Šėrnas* 3), *Vānagienė* (⇐ *Vānagas* 3^b). Pasitaiko viena kita akcentinė gretybė, pvz.: *kunigaikštienė* || *kunigáikštienė*, *viršininkienė* || *viršíninkienė*. Primintina, kad yra dar ir stiprinančioji stiprioji tvirtagalė priesaga -iėnė (žr. p. 84).

Akcentiškai dvejoja ir netekėjusių moterų priesaga -aitė (vediniai priklauso 1-ajai kirčiuotei). Vyraujantį stiprinantįjį **stiprųjį** tvirtapradi šios priesagos **variantą** turi moterų pavardės, padarytos iš vyrų pavardžių, kurios baigiasi -as, -a, išskyrus pavardes su priesagomis ar baigmenimis -ėnas, -ynas, -(i)ūnas, pvz.: *Beržaitė* (⇐ *Bėržas*), *Katinaitė* (⇐ *Kātinas*), *Pikturnaitė* (⇐ *Piktūrna*), *Strazdaitė* (⇐ *Strāzdas*), *Šarkaitė* (⇐ *Šarka*), *Vizgirdaitė* (⇐ *Vizgirda*). Jei vyrų pavardės turi išvardytas kirčiuotas priesagas ar baigmenis, priesaga -aitė funkcionuoja kaip **stiprinančioji silpnoji**, pvz.: *Jurgėlnaitė* (⇐ *Jurgėlnas*), *Savukynaitė* (⇐ *Savukynas*), *Šimkūnaitė* (⇐ *Šimkūnas*), *Vaičiūnaitė* (⇐ *Vaičiūnas*). (Apie bendrinių ir tikrinių žodžių priesagas -aitis, -aitė, -aičiai ir pan. žr p. 85).

Keleto nedarių balsinių priesagų akcentinė galia nėra nusistovėjusi ir kartais priklauso tiesiog nuo konkretaus pamatinio žodžio. Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų priesaga -imas, -ymas; -ymai (dgsk.) laikytina stiprinančiąja stipriąja morfema (pvz.: *apskritimas* 2 ⇐ *āpskritas*, -à 3^b, *minkštimas* 2 ⇐ *minkštas*, -à 3, *skystimas* 2 ⇐ *skýstas*, -à 3, *tirštimai* 2 ⇐ *tiřštas*, -à 4), tačiau kai kuriais atvejais – stiprinančiąja silpnąja, realizuojama alomorfu -ymas, pvz.: *júodymas* 1 (⇐ *júodas*, -à 3), *súrymas* 1 (⇐ *sūrùs*, -ì 3). Išimtį sudaro *báltymas* 3^a.

Vieno ar kito priesagos alomorfo (-imas ar -ymas) pasirinkimas susijęs su konkrečiu žodžiu, nors keleto vedinių teikiami abu variantai, pvz.: *karštimas* 2 || *kárštymas* 1 (⇐ *kárštas*, -à 3), *rūgštimas* 2 || *rúgštymas* 1 (⇐ *rūgštùs*, -ì 3).

Į silpninančiuosius afiksus linksta nedari priesaga -astis, pvz.: *bjaurastis*–*bjaūrastis* 3^b (⇐ *bjaūrys*, -iq, *bjaurùs*, -ì 4), *gyvastis*–*gývastis* 3^a (⇐ *gývas*, -à 3), *savastis*–*sāvastis* 3^b (⇐ *sāvas*, -à 4)³⁵; paskutiniai du vediniai yra šalutinės gretybės šalia pagrindinių *gývastis* 1, *sāvastis* 1. Prie tokių afiksų būtų galima priskirti ir nedarių priesagą -uonis; -iuonis, -ė, pvz.: *ėduonis*–*ėduonį* 3^a (⇐ *ėda*, *ėsti*), *gyvuonis*–*gývuonį* 3^a (⇐ *gývas*, -à 3) *geluonis*–*gėluonį* 3^a (⇐ *gėlia*, *gėlti*), *landuonis*–*lañduonį* 3^b med. ‚votis piršto gale‘ (⇐ *leñda*, *lįsti*). Tačiau plačiai vartojami vediniai rodo šią priesagą linkstant į stiprinančiąją stipriąją morfemą, pvz.: *deguonis* 2, *grobuonis*, -ė, *žiniuonis*, -ė, *palikuonis*, -ė (2). Bk. teikiama ir akcentinių gretybių, senovės paveldo, pvz.: *deguonis* 3^b, *grobuonis* 3^a, *palikuonis* 3^{4b}, *žiniuonis* 4, kurios iš tikro vartojamos gana retai

³⁵ Plg. ir darybiškai neskaidų žodį *priežastis*–*prėžastį* 3^a.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kaip skirstomi silpninančiųjų priesagų vediniai pagal santykį su pamatinio kamieno priegaide? Pateikite pavyzdžių su dariomis priesagomis.
2. Nuo ko priklauso akcentiškai keleriopų priesagų vedinių kirčiavimas?
3. Apibūdinkite priesagos *-imas/-ymas* akcentines savybes, pateikite pavyzdžių.
4. Apibūdinkite priesagos *-tinis, (-ė)* akcentines savybes, pateikite pavyzdžių.
5. Apibūdinkite priesagos *-inis, -ė; -inis, -inė, -iniai* akcentines savybes, pateikite pavyzdžių.
6. Apibūdinkite priesagos *-ininkas, -ė* akcentines savybes, pateikite pavyzdžių.
7. Pateikite pavyzdžių tokių priesagų, kurios linksta į silpninančiuosius afiksus.
8. Nustatykite, pagal kurią kirčiuotę kirčiuojate šiuos balsinių priesagų vedinius: *skynimas, drobinis, -ė, skaitmeninis, -ė, klimatinis, -ė, medžiaginis, -ė, planinis, -ė, vaizdinis, -ė, amatininkas, -ė, tautininkas, -ė, valdininkas, -ė, žiniuonis, -ė, palikuonis, -ė*. Siedami kirčiavimą su žodžių daryba atkreipkite dėmesį į galimas prozodines kaitas. Pasitikrinkite, ar jūsų kirčiavimas atitinka bk. normą.
9. Sukirčiuokite netekėjusių moterų pavardes, padarytas iš šių pavardžių: *Adoménas, Vařnas, Ğimbutas, Káttinas, Kriaučiućnas, Kniūkštà, Smilga*.
10. Sukirčiuokite tradicines ištekejusių moterų pavardes, padarytas iš šių pavardžių: *Bùtrimas, Strãzdas, Ragaišis, Grúodis, Rùdis, Kárpis, Rtingáila, Ğérvė, Krėgždė, Gáulia, Bùdà, Póžėla, Aleknà, Bùtėnas, Janónis, Šepetýs, Vaitkėvićius, Babilius, Vaitiėkus*.

2.2.2. Balsinių priesagų išvestinės formos (būdvardžio laipsniai)

LITERATŪRA

- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 74–76, 83–84; 1978, p. 56–58, 63.
- Mikulėnienė D., A. Pakerys, B. Stundžia. *Ben-drinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*, p. 197, 201–202.
- Skardžius P. *Lietuvių kalbos kirčiavimas*, p. 66–67, 70.
- Vaitkevićiūtė V. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*, p. 83, 106, 108–109.

Kaitomųjų vardažodžių formų daryboje vartojamos dvi balsinės priesagos. Viena iš jų yra stiprinančioji. Tai stiprioji tvirtapradė aukščiausiojo laipsnio būdvardžių priesaga

-iausias, -ia (formos kirčiuojamos 1-ąja kirčiuote), pvz.: *aukšćiausias, -ia* (\Leftarrow *aukštas, -à* 3), *geriausias, -ia* (\Leftarrow *gėras, -à* 4), *laimingiausias, -ia* (\Leftarrow *laimingas, -a* 1).

Kita priesaga – būdvardžių aukštesniojo laipsnio

-ėsnis, -ė – laikytina silpninanćiaja stipriąja (formos kirčiuojamos 4-ąja kirčiuote), pvz.: *aukšćėsnis, -ė* (\Leftarrow *aukštas, -à* 3), *darbšćėsnis, -ė* (\Leftarrow *darbštus, -ì* 4), *iškalbingėsnis, -ė* (\Leftarrow *iškalbingas, -a* 1). Tai vienintelė dari silpninanćioji stiprioji priesaga; jos vedinių kirtis kilnojamas iš galinio ne į pradinį, o į priešpaskutinį skiemenį, kurio branduolys priklauso priesagai (plg. *geresnė*s ir *gerėsnę*). Aukštesniojo laipsnio formų vienaskaitos vardininkas yra išlaikęs senesnės 2-osios kirčiuotės kirčio vietą, taigi laikytinas morfonologiškai idiomatizuotu.

KONTROLINIS KLAUSIMAS

Kokias žinote balsines priesagas, vartojamas kaitomųjų vardažodžių formų daryboje? Apibūdinkite šių priesagų akcentines savybes.

2.2.3. Priebalsinių priesagų nepriešdėliniai vediniai

LITERATŪRA

- Mikulėnienė D., A. Pakerys, B. Stundžia. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*, p. 45–142, 171–185.
- Pakerys A. Daiktavardžių kirčiavimas: darijų priebalsinių priesagų vediniai. *Kalbotyra*, 1988, t. 39 (1), p. 60–69.
- Pakerys A. *Akcentologija*, t. 1, p. 41–204, 313–362.
- Stundžia B. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, p. 78–89.

Išskaitant ir vedinius su priešdėliais, bk. vartojama per 800 daiktavardžių, sudarytų su 75 priebalsinėmis priesagomis, kurių didžioji dalis yra nedarios. Šios priesagos, savo sudėtyje neturėdamos balsio ar dvibalsio, negali gauti kirčio, tad joms būdinga pamatinį kamieną tik sustiprinti arba susilpninti. Apytiksliais skaičiavimais, daugiau yra *stiprinančiųjų* priebalsinių priesagų, taigi jų vedinių kamienai funkcionuoja kaip stiprieji. Šių priesagų vediniai išlaiko pamatinio žodžio (veiksmažodžio) priešpaskutinio skiemens kirtį, dažniausiai – ir priegaidę, kuri paprastai lemia išvestinio daiktavardžio kirčiuotę: a) tvirtapradė priegaidė – 1-ąją, o b) tvirtagalė priegaidė (bei trumpas priešpaskutinis skiemo) – 2-ąją kirčiuotę.

Pirmiausia aptartinos dariosios priesagos (remiamasi Antano Pakerio duomenimis).

- *-(s)tas; -(s)tai* (dgsk.). Didžioji dalis vedinių yra įrankių arba veiksmo rezultato pavadinimai; veiksmažodžių abstraktai reti:
 - a) *káltas* 1 (⇔ *kálti*), *sóstas* 1 (⇔ *sésti*); *bùrtai* 1 (⇔ *bùrti*), *láiptai* (⇔ *láipioti*) ir t. t.;
 - b) *gaũbtas* 2 (⇔ *gaũbti*), *grãžtas* 2 (⇔ *grẽžti*), *keřštas* 2 (⇔ *keřšyti*), *neřštas* 2 (⇔ *neřšti*), *rãstas* 2 (⇔ *rẽsti*), *vařžtas* 2 (⇔ *vẽrži*) ir t. t.

Pasitaiko atvejų su cirkumfleksine metatonija bei kirčiavimo gretybų; mišrūs tokie aktyviau vartojami žodžiai: *gruĩstas* 2 (⇔ *gruĩti*), *rỹžtas* 2 (⇔ *rỹžtis*), *vaĩtai* 2 (⇔ *vėĩti*), *sraĩgtas* 1 || *sraĩgtas* 2 (⇔ *sraĩgti*), *šmeĩžtas* 4 || 2 (⇔ *šmeĩžti*). Vienam daiktavardžiui – *guĩtas* 1 (⇔ *guĩti*) – būdinga neįprasta akūtinė metatonija. Keletas vedinių yra 4-osios kirčiuotės, pvz., *smeĩgtas* (⇔ *smeĩgti*). Šiuo atveju aptariamai priesagai būdingos silpninančiojo afikso savybės.

- *-snis* (vns. kilm. *-io*); *-sniai* (dgsk.). Dauguma vedinių reiškia veiksmą ar jo rezultatą, pvz.:
 - a) *dėsnis* 1 (⇔ *dėĩti*), *kąsnis* 1 (⇔ *kąĩti*), *síeksnis* 1 (⇔ *síekti*), *skĩrsnis* 1 (⇔ *skĩrti*);
 - b) *žiĩngsnis* 2 (⇔ *žeĩngti*), *žvilĩgnis* 2 (⇔ *žveĩgti*); *driĩsniai* 2 (⇔ *driĩbti*).

Išimtis – keletas veiksmo rezultato reikšmę turinčių daiktavardžių bei veikėją reiškiantys vediniai, kurie aptariamą priesagą rodo esant silpninančiąją (vediniams būdinga cirkumfleksinė metatonija), pvz.: *keĩksnỹs*, *-ė-keĩksnĩ*, *-ę* 4 (⇔ *keĩkti-s*), *pjausnỹs-pjaũsnĩ* 4 (⇔ *pjaũti*); *bruĩksnỹs* 4 (⇔ *braũkti*), *veĩksnỹs* 4 (⇔ *veĩkti*), *verksnỹs*, *-ė* 4 (⇔ *veĩkti*); plg. priesagą *-lỹs*, *-ė* (p. 98).

- *-(s)tis* (vns. kilm. *-čio*). Vediniai paprastai žymi įnagius, nesudėtingus prietaisus:
 - a) *sámstis* 1 (⇔ *sėĩti*); *tvárstis* 1 (⇔ *tvėĩti*) ir t. t.;
 - b) *daĩngtis* 2 (⇔ *deĩngti*), *pỹktis* 2 (⇔ *pỹkti*), *raĩstis* 2 (⇔ *reĩti*), *svaĩstis* 2 (⇔ *sveĩti* || *svėĩti*) ir t. t.

Kitos keliolika stiprinančiųjų silpnųjų priebalsinių priesagų yra nedarios, daugumai jų vedinių nebūdinga metatonija. Vediniai paprastai kirčiuojami 1-ąja arba 2-ąja kirčiuote, o jų pasirinkimą lemia pamatinio veiksmažodžio priešpaskutinio skiemens priegaidė bei kiekybė. Minėtinos šios priesagos:

- *-ta; -tos* (dgsk.):
 - a) *júosta* 1 (⇐ *júosti*), *šlúota* 1 (⇐ *šlúoti*);
 - b) *laktà* 2 (⇐ *lēkia*, *lēkti*); *srùtos* 2 (⇐ *srúti*) ir t. t.; išimtis – *naštà* 4 (⇐ *nèšti*), *šnektà* 4 (⇐ *šnēka*, *-ėti*); plg. priesagos *-(s)tas* vedinius (p. 97);
- *-klas*, pvz.:
 - a) *dùrklas* 1 (⇐ *dùrti*), *ìrklas* 1 (⇐ *ìrti*), *pjúklas* 1 (⇐ *pjáuti*);
 - b) keletas atvejų su cirkumfleksine metatonija: *dēklas* 2 (⇐ *dėti*), *gūnklas* 2 (⇐ *ginti*).

Silpninančiųjų priebalsinių priesagų vediniams paprastai būdinga cirkumfleksinė metatonija ir 4-oji kirčiuotė (tvirtapradė pamatinio žodžio priegaidė pakinta į tvirtagalę). Didžiąją vedinių dalį sudaro daiktavardžiai, turintys abstrakčią arba veiksmažodinės ypatybės turėtojo reikšmę. Dar pasitaiko įrankių bei veiksmo rezultato pavadinimų (tarp pastarųjų žodžių, beje, daugiausia išimčių).

Darumu išsiskiria keturios priesagos: *-lỹs* (*-ē*), *-lē*; *-tĩs* (vns. kilm. *-iēs*), *-smas* ir *-mē*.

- *-lỹs* (*-ē*); *-lē*; *-liaĩ* (dgsk.): *auglỹs–aūglĩ* (⇐ *áugti*), *bēglỹs*, *-ē–bēglĩ*, *-ę* (⇐ *bēgti*), *drožlē–drōžlę* (⇐ *drōžti*), *siulē–siūlē* (⇐ *siúti*); *siurbỹs–siur̃blĩ* (⇐ *siur̃bti*), *veržlē–veřžlę* (⇐ *veřžti*) ir t. t. Ktvirtąją kirčiuotę gauna ir atitinkamas priesagas ar tik baigmenis turintys tikriniai žodžiai, pvz.: *Baublỹs–Baūblĩ*, *Kviklỹs–Kviklĩ*, *Šaulỹs–Šaūlĩ* (avd.); *Kurkliaĩ*, *Šaukliaĩ* (k.).

Pasitaiko išimčių – vedinių bei cirkumfleksinės metatonijos, tiek išlaikančių afikso silpninantįjį pobūdį (pvz., *grēblỹs–grēblĩ* 3 ⇐ *grēbti*), tiek tokių, kuriuose aptariamoji priesaga funkcionuoja kaip stiprinančioji morfema, pvz., *žnyplēs* 1 (⇐ *žnybti*). Vedinys *dieglỹs* teikiamas ir su metatonija, ir be jos, t. y. *dieglỹs* – *díeglĩ* 3 || *dieglỹs* – *dīeglĩ* 4 (⇐ *díegti*), o *rēplēs*, *ūglis*, *veĩslē* (⇐ *veĩsti*) yra 2-osios kirčiuotės žodžiai.

- *-tĩs* (vns. kilm. *-iēs*); *-tys* (dgsk.): *griūtĩs–griūťĩ* (⇐ *griúti*), *stotĩs–stōťĩ* (⇐ *stótĩ*); *mirtĩs–miřťĩ* (⇐ *miřti*), *tartĩs–tařťĩ* (⇐ *tařti*) ir t. t. Kaip priesagos *-lỹs*, *-ē* atveju, taip ir čia teikiama kirčiavimo gretybių, pasitaiko išimčių. Kelios gretybės išlaiko silpninantįjį priesagos pobūdį, o metatonija yra fakultatyvi, t. y.: *jungtĩs–jūngťĩ* 3 || *jungtĩs–juňgtĩ* 4 (⇐ *jūngti*), *lemtĩs–lēmťĩ* 3 || *lemtĩs–leňťĩ* 4 (⇐ *lēmti*), *rungtĩs–rūngťĩ* 3 || *rungtĩs–ruňgtĩ* 4 (⇐ *rūngti-s*), *viltĩs–viltĩ* 3 || *viltĩs–viltĩ* 4 (⇐ *viltis*). Du vediniai irgi rodo metatonijos fakultatyvumą, tačiau pirmosios gretybės priesaga yra stiprinančioji (vediniai 1-osios kirčiuotės): *kliūtĩs* 1 || *kliūtĩs–kliūťĩ* 4 (⇐ *kliúti*), *liūtĩs* 1 || *liūtĩs–liūťĩ* 4 (⇐ *liėti*, *lýti*). Keletui konkrečios reikšmės daiktavardžių nebūdinga ir metatonija, ir silpninančiosios priesagos savybės, pvz.: *skiltis* 1 (: *skilti*), *žiótis* 1 (: *žiótis*).
- *-smas*: *griaūsmas* (⇐ *griáušti*), *keĩksmas* (⇐ *kėĩkti-s*); *rēksmas* (⇐ *rēkti*), *šauksmas* (⇐ *šaukti*), *teĩsmas* (⇐ *teĩsti*), *veĩksmas* (⇐ *veĩkti*) ir t. t. – visi

vediniai priklauso 4-ajai kirčiuotei.

- *-mė*: *drėgmė–drėgmę* (⇔ *drėgti*), *kilmė–kilnę* (⇔ *kilti*), *smulkmė–smulknę* (⇔ *smulkus, -i*); *grėsmė–grėsmę* (⇔ *grėsti*), *sėkmė–sėkmę* (⇔ *sėktis*), *tařmė–tařnę* (⇔ *tařti*), *trukmė–truknę* (⇔ *truktį*) ir t. t. – visi vediniai priklauso 4-ajai kirčiuotei.

Kitos silpninančiosios priebalsinės daiktavardžių priesagos yra nedarios, pvz.:

- *-rą*: *aušrą–aušrą* ⇔ *aušti*, *sausrą–sausrą* ⇔ *sausas* ir t. t.;
- *-smė* išsiskiria tuo, kad jos vediniams nebūdinga metatonija (išlaikoma pamatinio veiksmazodžio šaknies priegaidė), pvz.: *giesmė–gįsmę* 3 (⇔ *gįda, -óti*), *versmė–vėřsmę* 3 (⇔ *vėřda, vėřti*); *bausmė–baųsmę* 4 (⇔ *baųsti*), *drausmė–draųsmę* 4 (⇔ *draųsti*).

Silpninančiosios yra dauguma priebalsinių būdvardžio priesagų (išskyrus *-lūs, -į*, nepasižyminčios darumu). Jų vediniams būdinga cirkumfleksinė metatonija ir 4-oji kirčiuotė. Pavyzdžiui:

- *-lūs, -į*: *bėglūs, -į–bėgly, -iq* (⇔ *bėgti*), *taiklūs, -į–taikly, -iq* (⇔ *táikyti*), *vislūs, -į* (⇔ *vįsti*) ir t. t.;
- *-rūs, -į*: *ėdrūs, -į–ėdry, -iq* (⇔ *ėda, ėsti*), *plėšrūs, -į–plėšry, -iq* (⇔ *plėšti*) ir t. t.;
- *-svas, -ą*: *balšvas, -ą* (⇔ *báltas, -ą*), *juósvas, -ą* (⇔ *júodas, -ą*), *žalšvas, -ą* (⇔ *žálias, -ą*) ir t. t.

Priesagos *-tas, -ą* dviskiemenių būdvardžių kirčiuotė priklauso nuo pamatinės bendraties priešpaskutinio skiemens priegaidės bei kiekybės. Jeigu tas skiemuo yra tvirtapradis, būdvardis būna 3-iosios kirčiuotės (pvz.: *báltas, -ą* ⇔ *bálti, lémtas, -ą* ⇔ *lémti, šáltas, -ą* ⇔ *šálti*), o jeigu priešpaskutinio skiemens esama tvirtagalio arba trumpojo, būdvardis gauna 4-ąją kirčiuotę, pvz.: *glauštas, -ą* (⇔ *glaušti*), *keįštas, -ą* (⇔ *keįsti*), *sųktas, -ą*. Pagal tokią pačią taisyklę kirčiuojami ir neveikiamosios rūšies būtojo laiko dalyviai (žr. p. 138).

Kelintinių skaitvardžių priebalsinė priesaga *-t-as, -a* pamatinių žodžių kamieno akcentinei vertei įtakos nedaro. Jeigu kiekinis skaitvardis turi silpnąjį kamieną, tai ir išvestiniam kelintiniam skaitvardžiui būdingas silpnasis kamienas bei 4-oji kirčiuotė, plg. *šeši, šešios* 4 ir *šeštas, -ą* 4; *devyni, devynios* 3 ir *deviņtas, -ą* 4; *keturi, keturios* 3^b ir *ketviřtas, -ą* 4 (paskutiniu atveju dar vyksta kirčio vietos kaita, plg. *kėturis* ir *ketviřtas*). Ketvirtąją kirčiuotę taip pat kirčiuojamas kelintinis skaitvardis *dešimtás, -ą* (plg. kiekinio skaitvardžio *dėšimt* linksniuojamąją silpnojo kamieno formą *dešimtįs–dėšimtį* 3^b), o pagal šį – ir sudurtiniai skaitvardžiai *dvidešimtás, -ą* ... *devyniasdešimtás, -ą* (dažnesnės įvardžiuotinės jų formos, žr. toliau).

Stipriojo kamieno kiekinis skaitvardis savo akcentinės vertės nepraranda ir kelintinėje formoje, plg.: *túkstantis* 1 ir *túkstantas, -a* 1, *vienúolika* 1 ir *vienúoliktas, -a* 1 ... *devyniólika* 1 ir *devynióliktas, -a* 1.

Pastaba. Kelintiniai skaitvardžiai *pįrmas, -ą* 3, *aņtras, -ą* 4 ir *trėčias, -ią* 4 paklūsta dviskiemenių pirminių nedaiktavardžių (būdvardžių, įvardžių ir skaitvardžių) kirčiavimo dėšningumams, pagal kuriuos žodžio kirčiuotę – trečiąją ar ketvirtąją – lemia priešpaskutinio skiemens priegaidė bei kiekybė (žr. p. 67).

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kaip skirstomos priebalsinės priesagos pagal jų akcentinį poveikį pamatiniam kamienui?
2. Kaip kirčiuojami stiprinančiųjų priebalsinių priesagų nepriešdėliniai vediniai? Pateikite pavyzdžių su dariomis priesagomis.
3. Kaip kirčiuojami silpninančiųjų priebalsinių priesagų nepriešdėliniai vediniai? Koks jų santykis su metatonija? Pateikite pavyzdžių su dariomis priesagomis.
4. Nustatykite, pagal kurią kirčiuotę kirčiuojate šiuos priebalsinių priesagų vedinius: *verslas*, *tvinksnis*, *kamštis*, *tankmė*, *siurblys*, *rėksnys*, *rėksnė*, *grėblys*, *dieglys*. Siedami kirčiavimą su žodžių daryba atkreipkite dėmesį į galimas prozodines kaitas. Pasitikrinkite, ar jūsų kirčiavimas atitinka bk. normą.

2.2.4. Galūnių vediniai be priešdėlių

LITERATŪRA

- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 27–28, 60–61, 78; 1978, p. 20–21.
- Mikulėnienė D. Morfonologinis kirčio ir priegaidžių vaidmuo vardažodiniuose galūnių darybos daiktavardžiuose. *Žmogus ir žodis*, 2004, t. 1, p. 23–31.
- Mikulėnienė D. *Cirkumfleksinė metatonija lietuvių kalbos vardažodiniuose daiktavardžiuose ir jos kilmė*, p. 71–87.
- Mikulėnienė D., A. Pakerys, B. Stundžia. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*, p. 142–150, 185–188.
- Pakerys A. *Akcentologija*, t. 1, p. 205–247, 363–373; t. 2, p. 20–22, 34.
- Stundžia B. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, p. 89–97.

Kalbant apie galūnes kaip žodžių darybos formantus, turimi galvoje tam tikri linksniavimo tipai, kuriuos įprasta įvardyti vienaskaitos vardininko galūne. Daugeliui darybinių galūnių vedinių būdinga metatonija, paprastai cirkumfleksinė priegaidžių bei kirčio vietos kaita. Būdvardžiai patiria tik cirkumfleksinę metatoniją, beveik be išimčių. Iš daiktavardžių nuoseklia cirkumfleksine priegaidžių bei kirčio vietos kaita išsiskiria galūnės *-ius* (*-ė*) vediniai, pvz.: *puodžius* (⇔ *púodas*), *skýrius* (⇔ *skýrė*, *skìrti*); *ašárius*, *-ė* (⇔ *ášara*). Apie kitų galūnių vedinius daiktavardžius to pasakyti negalima. Nuoseklesnė cirkumfleksinė metatonija būdinga vediniams tų galūnių, kurios eina po minkštojo priebalsio, taigi *-is* (*-ys*, *-ė*), *-ė* (plg. tai, kas sakyta apie cirkumflekso ryšį su balsinės priesagos galinio priebalsio minkštumu, žr. p. 79–83).

Galūnių, išskyrus *-ius* (*-ė*), vediniuose pasitaiko atvejų ir su (a) perimta iš pamatinės formos, ir su (b) metatonine tvirtaprade priegaide, pvz.: a) *niùrnga* (⇔ *niùrnga*, *-ėti*), *díegas* (⇔ *dýgti*); b) *mùrza* (⇔ *muřzinas*, *-à*), *vìlkė* (⇔ *vìlkas*). Šiaip jau akūtinė metatonija vardažodžių daryboje yra reta, būdingesnė bene tik menkinamiesiems žodžiams, pvz.: *drìmba* (⇔ *driřba*, *dribti*), *kváiša* (⇔ *kvaįšti*), *žliùmba* (⇔ *žliuřbti*). Galūnių vediniai su tvirtaprade priegaide – tiek perimta iš pamatinės šaknies, tiek ypač metatonine, paprastai turi veiksmažodinės ar vardažodinės ypatybės turėtojo, įrankio, taigi konkrečią reikšmę. Be jau minėtų menkinamųjų žodžių, plg.: *márgis*, *-ė* ‚margas gyvulus‘ ir *mařgis* ‚margumas‘ (⇔ *márgas*, *-à*), *sùris* ‚toks pieno produktas‘ ir *sùris* ‚sūrumas‘ (⇔ *súry*, *-iq-sùrùs*, *-i*); taip pat *dìldė* (⇔ *dildyti* (plg. priesagos *-lė* vedinį *žnýplės* ⇔ *žnýbti*), *dìlgė* (⇔ *dìlginti*), *édžios* (⇔ *éda*, *ésti*), *jùngas* ‚pakinktas jaučiams kinkyti‘ (⇔ *jùngti*), *sárgas*, *sárgė* (⇔ *sérgėti*) ir t. t.

Galūnių vediniai be priešdėlių metatonijos atžvilgiu panašūs į priebalsinių priesagų vedinius, plg. atvejus (a) su cirkumfleksine priegaidžių ir kirčio vietos

kaita ir (b) su akūtine metatonija: a) *ũg-is* ir *ũg-lis* (⇔ *áugti*), *bėg-is* ir *bėg-l̥s-bėg-l̥j* (⇔ *bėgti*); *vasār-is* (⇔ *vāsara*) ir *vidur̥-kis* (⇔ *v̥idur̥j-v̥idur̥ys*); b) *kvėš-a* (⇔ *kvėšti*) ir *vėp-la* (⇔ *vėpti*).

Vardažodžių darybinės galūnės pagal jų akcentines savybes skirstytinos į tris grupes: a) stiprinančiosios, b) silpninančiosios ir c) akcentiškai keleriopos. Paskutinių galūnių akcentiniam pobūdžiui turi įtakos pamatinio žodžio kalbos dalis ir/ar vedinio darybos reikšmė.

Stiprinančioji darybinė galūnė tėra viena – silpnoji *-ius* (*-ė*). Vediniams būdinga cirkumfleksinė priegaidžių arba kirčio vietos kaita. Vedinių yra ir vardažodinių, ir veiksmažodinių, visi kirčiuojami 2-ąja kirčiuote, pvz.: *puōdžius* (⇔ *púodas*), *seīlius*, *-ė* (⇔ *séilės*); *garbānius*, *-ė* (⇔ *gáršana*), *vienišius*, *-ė* (⇔ *vienišas*, *-à*); *bal̥džius* (⇔ *bal̥das*), *kn̥ygius*, *-ė* (⇔ *kn̥ygā-knygà*); *sk̥yrius* (⇔ *sk̥yrė*, *sk̥irti*); *dr̥iskius* (⇔ *dr̥isko*, *dr̥iksti*), *st̥ygius* (⇔ *st̥igti*).

Silpninančiaisiais afiksais laikytinos šios darybinės galūnės: daiktavardžių dari *-(i)a*, ne itin darios *-as* bei *-(i)ai̥*, būdvardžių dari galūnė *-ūs*, *-i̥* (apie afiksų darumą sprendžiama tik pagal vedinius be priešdėlių).

- *-a* (vediniai dažniausiai su cirkumfleksine metatonija). Vyrauja 4-oji kirčiuotė, pvz.: *brandà-brañdā* (⇔ *bréndo*, *brésti*), *gaidà-gaiñdā* (⇔ *gíeda*, *-óti*), *raudà-raũdā* (⇔ *ráuda*, *-óti*), *sējà-sějā* (⇔ *séti*), *skaldà-skaļdā* (⇔ *skáldyti*), *traukà-traũkā* (⇔ *tráukti*); *dr̥sà-dr̥q̥sā* (⇔ *dr̥sūs*, *-i̥-dr̥qsū*, *-iq̥*), *kan̥cià-kañciā* (⇔ *keñcia*, *kęsti*), *narsà-nařsā* (⇔ *narsūs*, *-i̥-nařsū*, *-iq̥*).

Išimtis – veiksmažodinės ir vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai (ppr. menkinamieji), kuriems būdinga priešpaskutinio skiemens tvirtapradė priegaidė (tiek perimta iš pamatinio kamieno, tiek metatoninė) ir 1-oji kirčiuotė, pvz.: *niurna* (⇔ *niurna*, *-éti*), *niurzga* (⇔ *niurzga*, *-éti*), *niūra* ‚paniures žmogus‘ (⇔ *niūra*, *niurti*). Šiuo atveju galūnė *-a* yra stiprinančioji silpnoji (pamatinį kamieną sustiprina, bet pati kirčio negauna). Tačiau toli gražu ne visi menkinamąją reikšmę turintys galūnės *-a* vediniai priklauso prie išimčių, pvz.: *gleizà* 4 ‚terlius‘ (⇔ *gleizóti*), *snūdà* 4 ‚snaudalius‘, *-ė‘* (⇔ *snáušti*).

Pasitaiko viena kita ir kitokia išimtis, pvz.: *édžios* 1 (⇔ *éda*, *ésti*), *galià* 2 (⇔ *gāli*, *-éti*).

- *-as* (vediniai paprastai patiria cirkumfleksinę metatoniją, kirčiuojami 4-ąja kirčiuote), pvz.: *laĩdas* (⇔ *léido*, *léisti*), *spaũdas* (⇔ *spáudė*, *spáušti*), *vařnas* (⇔ *várna*); *juōkas* (⇔ *juōktis*), *lañkas* (⇔ *leñkti*), *nāras* (⇔ *nēria*, *nėrti*), *smaĩgas* (⇔ *smeĩgti*).

Pasitaiko vedinių be metatonijos, tačiau išlaikančių silpninantįjį afikso pobūdį, taigi kirčiuojamų 3-iąja kirčiuote, pvz.: *rāugas* (⇔ *rúgti*, *ráugti*), *spĩrgas* (⇔ *spĩrga*, *-éti*), *sārgas* (⇔ *sérgėti*); *dáigas* 3 || *daĩgas* 4 (⇔ *dýgti*) – akcentinė gretybė.

Išimtimis laikytini 2-ąja arba labai retai 1-ąja kirčiuote kirčiuojami galūnės *-as* vediniai (antrieji be cirkumfleksinės metatonijos). Aktyviau vartojamų tokių žodžių yra vos keletas: *aũkštas* (⇔ *áukštas*, *-à*), *stōvas* (⇔ *stóvi*, *-éti*), *svāras* (⇔ *svēria*, *svėrti*), *šliužas* (⇔ *šliaužti*) – visi vediniai 2-osios kirčiuotės; *jūngas* 1 (⇔ *jūngti*).

- *-(i)ai̥*. Šią daugiskaitinę darybinę galūnę turi tik vienas kitas bendrinis žodis, pvz.: *tėvaĩ* 4 ‚tėvas ir motina‘ (⇔ *tėvas* 3), *uošvoiaĩ* 4 ‚uošvis ir uošvė; jų šeima, namai = uošvijà‘ (⇔ *úošvis*, *-ė* 1). Šio afikso vediniams būdingas galūninis kirtis (4-oji kirčiuotė) ir kuopinė reikšmė. Vediniai plačiai vartojami asmenvardžių sistemo-

je: žymi šeimą ar šiaip žmonių būrį pagal vyro pavardę, pravarde ar vardą, pvz.: *Antanaičiai* ‚Antanaičio šeima; kaimynai, giminės ir t. t. pavarde Antanaitis‘ (⇐ *Antanaitis* 1), *Karoliai* ‚Karolio šeima; kaimynai, giminės ir t. t. vardu ar pavarde, pravarde Karolis‘ (⇐ *Kārolis* 1), *Kiščiai* ‚Kiškio šeima...‘ (plg. apeliatyvą *kiškis*, dgs. *kiškiai* 2) ⇐ *Kiškis* 2.

Su galūne *-ai* išvedami kuopiniai daiktavardžiai ir iš *-(i)u* linksniuotės asmenvardžių, pvz.: *Čipkai* 4 (⇐ *Čipkus* 2), *Karaliai* 4 (plg. *karaliai* 2) ⇐ *Karalius* 2.

Daugelyje tarmių (tarp jų ir toje, kurios pagrindu sukurta bk.), daugiskaitinė galūnė *-ai* apibendrinta visų kamienų asmenvardžiams, pvz.: *Garlai* 4 (⇐ *Gārla* 1), *Gauliai* 4 (⇐ *Gāulia* ar *Gāulė* 1), *Gerviai* 4 (⇐ *Gėrvė* 1), *Noreikai* 4 (⇐ *Norėika* 1 || *Noreikà* 2).

Dalis kuopinės reikšmės asmenvardinių vedinių yra tapę gyvenamųjų vietų vardais, pvz.: *Banaičiai* 4 (Šiauliai) ⇐ *Banaitis* 1, *Bložiai* 4 (Šilutė) ⇐ *Blōžė* 2, *Jurgeliai* 4 (Biržai) ⇐ *Jurgėlis* 2, *Noreikai* 4 (Pakruojis) ⇐ *Norėika* 1 || *Noreikà* 2, *Perkūnai* 4 (Klaipėda) ⇐ *Perkūnas* 1.

Aptartus galūnės *-ai* vedinius galima sąlygiškai vadinti kuopine daugiskaita, kuriai, kaip matyti, būdinga galūninio kirčio paradigma, nepriklausanti nuo pamatinės vienaskaitos kirčiavimo, o daugelyje tarmių – ir linksniuotės. Galūninio kirčio apibendrinimas kuopinės daugiskaitos paradigmoje, išskyrus o linksniuotės asmenvardžius, pažįstamas plačiai, beveik visoje Lietuvoje. Dviskiemeniai žodžiai gauna 4-ąją kirčiuotę, o daugiaskiemeniai – kartais 4-ąją, kartais – 3-iąją (tai priklauso ir nuo asmenvardžio akcentinių ypatumų, ir nuo tarmės).

Dalis tarmių (pavyzdžiui, rytų bei šiaurės rytų) *(i)u* ir *-ė* linksniuotės asmenvardžių kuopinę daugiskaitą išreiškia įprastinės daugiskaitos paradigma, išlaikanti vienaskaitos linksniuotę ir kirčiavimą, pvz.: *Bimbos* 1 ‚Bimbos šeima...‘ (⇐ *Bimba* 1), *Kūdabos* 1 (⇐ *Kūdaba* 1), *Pėmpės* 1 (⇐ *Pėmpė* 1), *Raugėlės* 2 (⇐ *Raugėlė* 2). Kitų linksniuotės asmenvardžių daugiskaita šiose tarmėse turi galūnę *-ai*, kuri vienur kirčiuojama visuomet, kitur – priklausomai nuo asmenvardžio vienaskaitos kirčiavimo.

Kai kuriose aukštaičių šnektose aptinkamos abi daugiskaitos – įprastinė (gramatinė) ir kuopinė (leksinė). Pirmoji išlaiko vienaskaitos kirtį ir linksniuotę, antrajai būdinga kirčiuota galūnė *-ai*, plg.: *Jōnai* 2 ‚pusbroliai, dėdės, kaimynai t. t. šiuo vardu‘ ir *Jonai* 4 ‚Jonas su žmona, jų šeima, namai‘ (⇐ *Jōnas* 2), *Dīndos* 1 ‚broliai, pusbroliai t. t. šia pavarde‘ ir *Dindai* 4 ‚Dinda su žmona...‘ (⇐ *Dīnda* 1), *Dīrsės* 1 ‚broliai, pusbroliai t. t. šia pavarde‘ ir *Dīrsiai* 4 ‚Dīrsė su žmona...‘ (⇐ *Dīrsė* 1).

Kaip vartoti asmenvardžių daugiskaitą bendrinėje kalboje, plačiau niekur nėra rašyta, todėl čia aptarti tarmių faktai. Turint galvoje, kad *(i)a* ir *(i)u* linksniuotės asmenvardžių daugiskaitinė galūnė *-ai* yra pažįstama bene visame lietuvių kalbos plote, ji rekomenduotina ir bendrinei kalbai. Dviskiemeniai šios galūnės vediniai kirčiuotini 4-ąją kirčiuote, pvz.: *Čepai* (⇐ *Čėpas*), *Gurskai* (⇐ *Gūrskas* || *Guřskas*), *Jurkai* (⇐ *Juřkus*), *Kruopiai* (⇐ *Kruōpis*), *Makniai* (⇐ *Maknys*), *Girniai* (⇐ *Gīrnius* || *Giřnius*).

Daugiaskiemenių *(i)a* ir *(i)u* linksniuotės vedinių kirčiavimas, remiantis realios vartosenos stebėjimais, sietinas su asmenvardžio vienaskaitos kirčio vieta. Jeigu vienaskaitoje kirčiuojamas priešpaskutinis skiemuo, kuopinė daugiskaita paprastai būna 4-osios kirčiuotės, pvz.: *Bekampiai* (plg. *bekampiai* 2) ⇐ *Bekampis* 2, *Jurgeliai* (⇐ *Jurgėlis* 2), *Kubiliai* (⇐ *Kubilius* 2), *Lauriūnai* (⇐ *Lauriūnas* 1), *Vitkauskai* (⇐ *Vitkauskas* 1). Kai priešpaskutinis skiemuo tvirtapradis, pasitaiko kirčiuojančių ir 3-iąją kirčiuote (*Lauriūnai*–*Lauriūnus* ir t. t.).

Jeigu asmenvardžio vienaskaitai būdingas trečiojo ar tolesnio nuo galo skiemens kirtis, daugiskaita paprastai kirčiuojama 3-iaja kirčiuote, pvz.: *Gedgaudai–Gėdgaudus* 3^b (⇔ *Gėdgaudas*), *Gibavičiai–Gibavičius* 3^b (⇔ *Gibavičius*), *Jokantai–Jokantus* 3^a (⇔ *Jokantas*).

(i) o ir *ė* linksniuotųjų asmenvardžių daugiskaitą (tiek įprastinę, tiek kuopinę) bendrinėje kalboje būtų parankiausia darytis ir kirčiuoti pagal vienaskaitos linksniuotę, pvz.: *Būlotos* 1 (⇔ *Būlota* 1), *Juškos* 2 (⇔ *Juška* 2), *Dirsės* 1 (⇔ *Diršė* 1), *Juodėlės* 2 (⇔ *Juodėlė* 2). Tačiau turint galvoje tai, kad asmenvardžių daugiskaita dažniausiai vartojama kuopine reikšme, kuri yra glaudžiai susijusi su kirčiuota galūne *-ai*, bendrinei kalbai teiktini ir platokai pažįstami šios galūnės vediniai, pvz.: *Dirsiai*, *Juškaĩ*, *Juodeliaiĩ* (visi 4-osios kirčiuotės), *Bulotai* 3^b. Vargu ar šiuo atveju realioje vartosenoje būtų skiriama kuopinė daugiskaita nuo įprastinės. Jeigu tokio skyrimo pasitaikytų, jį reiktų toleruoti.

Dariūs silpninančiosios galūnės *-ūs*, *-i* dviskiemeniai **būdvardžiai** kirčiuojami 4-ąja kirčiuote, pasižymi cirkumfleksine metatonija, pvz.: *laidūs*, *-i-laidų*, *-džių* (⇔ *lėido*, *lėisti*), *tingūs*, *-i-tiņgų*, *-iq* (⇔ *tingi*, *-ėti*), *šiaurūs*, *-i-šiaūrų*, *-iq* (⇔ *šiaūrė*); *kalbūs*, *-i-kalbų*, *-iq* (⇔ *kalba*, *-ėti*), *erdvūs*, *-i-ėrdvų*, *-iq* (⇔ *ėrdvė*, *erdvė*). Vediniai su perimta iš pamatinio žodžio tvirtaprade priegaide reti, pvz.: *norūs*, *-i-norų*, *-iq* 3 (⇔ *nóri*, *-ėti*).

Kitos dviskiemenių būdvardžių darybinės galūnės yra nedarios ir problemiškos, todėl jų neaptarsime.

Daiktavardžio darybinių galūnių *-is/-ys (-ė)* ir *-ė* akcentiniam pobūdžiui turi reikšmės pamatinio žodžio kalbos dalis ir/ar vedinio darybos reikšmė.

Darios galūnės *-is/-ys (-ė)* akcentinės savybės daugiausia priklauso nuo vedinio darybos reikšmės. Jeigu vedinys nereiškia veiksmožodinės ar vardažodinės ypatybės turėtojo, taip pat veiksmo rezultato, aptariamoji galūnė paprastai funkciojuoja kaip **stiprinantysis silpnasis afiksas**. Sustiprintas pamatinis kamienas vedinyje išlaiko kirtį, o tvirtapradė jo priegaidė paprastai virsta tvirtagale (vyksta ir kirčio vietos kaita). Vediniai kirčiuojami 2-ąja kirčiuote, pvz.: *alkis* (⇔ *alkti*), *brėžis* (⇔ *brėžti*), *grōbis* (⇔ *grōbti*), *krūvis* (⇔ *krōvė*, *krāuti*), *trūkis* (⇔ *trūkti*), *valgis* (⇔ *vālgyti*); *skrīdis* (⇔ *skrīdo*, *skristi*), *šūkis* (⇔ *šāukti*); *stōris* (⇔ *stōras*, *-à*); *lietūvis*, *-ė* (⇔ *Lietuvq*, *Lietuvà*), *vakāris*, *-ė* (⇔ *vākaras*); *blōgis* (⇔ *blōgas*, *-à*), *gēris* (⇔ *gēras*, *-à*). Pasitaiko iš to paties būdvardžio išvestų daiktavardžių, vartojamų ir abstrakčiai, ir konkrečiai reikšme. Cirkumfleksine metatonija tokiais atvejais pasižymi tik pirmieji, plg.: *gỹvis* ‚gyvumas‘ ir *gỹvis* ‚gyvas padaras‘, *maĩgis* ‚margumas‘ ir *mārgis* ‚margas gyvulus‘. Plg. 2-osios kirčiuotės tikrinius daiktavardžius su *-is*, pvz.: *Ilgis* (ež.), *Rỹtis* (avd.).

Veiksmožodinės bei vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai (a) ir veiksmo rezultatą reiškiantys vediniai (b) dažniausiai kirčiuojami 4-ąja kirčiuote ir tai rodo aptariamąją galūnę esant **silpninančiąją**, pvz.:

- (a) *luošys*, *-ė-luōšĩ*, *-ė* (⇔ *luošas*, *-à*), *plepỹs*, *-ė-plēpi*, *-ė* (⇔ *plēpa*, *-ėti*), *žynỹs*, *-ė-žynĩ*, *-ė* (⇔ *žino*, *-óti*), *bailỹs*, *-ė-bailĩ*, *-ė* (⇔ *bailūs*, *-i-bailų*, *-iq*), *kvailỹs*, *-ė-kvailĩ*, *-ė* (⇔ *kvaĩlas*, *-à*);
- (b) *būrỹs-būrĩ* (⇔ *būrė*, *būrti*), *plyšỹs-plyšĩ* (⇔ *plyšti*); *ryšỹs-rỹšĩ* (⇔ *rišti*);

bet: *jaūnis*, *-ė* (⇔ *jaunas*, *-à*), *plīkis*, *-ė* (⇔ *plīkas*, *-à*), *šlūbis*, *-ė* (⇔ *šlūbas*, *-à*) – vediniai 2-osios kirčiuotės. Taigi ir vėl susiduriame su vardažodinės (bei veiksmožodinės) ypatybės turėtojų pavadinimais, „komplikuojančiais“ galūnių vedinių kirčiavimo dėsninumus.

Plg. tikrinius 4-osios kirčiuotės daiktavardžius su -ys, pvz.: *Audr̄ys–Aūdr̄j*, *Giedr̄ys–Giēdr̄j* (avd.), *Balt̄ys–Balt̄j* (ež.), *Merk̄ys–Mer̄k̄j* (up.).

Galūnės -ė akcentinės savybės pirmiausia priklauso nuo pamatinio žodžio kalbos dalies. Vardažodiniai vediniai paprastai kirčiuojami 2-ąja kirčiuote, jiems būdinga cirkumfleksinė metatonija bei kirčio vietos kaita, taigi šis afiksas yra stiprinantysis silpnasis, pvz.: *piēnė* (⇐ *pīenas*), *t̄yrė* (⇐ *t̄yras*, -à); *pelėnė* (⇐ *pēlenus*, *pelenai*); *plikė* (⇐ *plikas*, -à), *striūkė* (⇐ *striūkas*, -à). Pasitaiko atvejų be cirkumfleksinės metatonijos ar kirčio vietos kaitos; daugiausia tai patelių pavadinimai (plg. gyvulių pavadinimus pagal spalvą, galūnės -is, -ė vedinius, žr. p. 100): *brīedė* (⇐ *briedis*), *ēlnė* (⇐ *ēlnias*); *āsilė* (⇐ *āsilas*) ir t. t. – vediniai 1-osios kirčiuotės. Akūtinė metatonija – labai reta, pvz., *vil̄kė* (: *vil̄kas*). Stiprinančiosios galūnės savybių neatitinka keletas vardažodinių vedinių, kirčiuojamų 4-ąja kirčiuote ir paprastai turinčių abstrakčią reikšmę, pvz.: *draugė* ‚draugija; būrys‘ (plg. *draūgė* 2 ⇐ *draūgas*), *kaltė* (⇐ *kaltas*, -à), *vertė* (⇐ *veřtas*, -à).

Veiksmažodinių vedinių galūnės -ė akcentinės savybės lemia vedinio darybos reikšmė. Įrankių bei veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai galūnė -ė rodo esant stiprinančiąją silpnąją morfemą (vediniai yra 1-osios arba 2-osios kirčiuotės, priklausomai nuo pamatinio kamieno priešpaskutinio skiemens priegaidės bei kiekybės), pvz.: *dildė* 1 (⇐ *dildyti*), *blizgė* 2 (⇐ *blizga*, -ėti), *sėgė* 2 (⇐ *sėgti*), *slaūgė* 2 (⇐ *slaūgo*, -yti). Keletas žodžių kirčiuojami 4-ąja kirčiuote, pvz.: *sagė*, *smeigė–smeigę* (⇐ *smeigti*), o *plūdė* 2 || *plūdė* 4 (⇐ *plūdo*, *plūsti*) variantiškai; jiems būdinga cirkumfleksinė metatonija.

Abstraktų ir veiksmo rezultato pavadinimų grupėje galūnė -ė funkcionuoja kaip silpninantysis afiksas (vediniai kirčiuojami 4-ąja kirčiuote), pvz.: *pynė–pynę* (⇐ *pynė*, *pinti*); *brydė–brydę* (⇐ *brido*, *bristi*), *riekė–riekę* (⇐ *riėkti*), *žymė–žymę* (⇐ *žymi*, -ėti); plg. vardažodinius abstraktus *kaltė*, *vertė* (4).

Apibendrinant vardažodžio galūnių vedinių be priešdėlių kirčiavimo dėsningumus pabrėžtina, kad vienais atvejais jie priklauso nuo paties darybos formanto (galūnių -a, -as, -ai ir -ūs, -i vediniai), kitais – tie dėsningumai daugiausia susiję su pamatinio žodžio kalbos dalimi ar vedinio darybos reikšme. Didžiąją dalį išimčių sudaro menkinamosios reikšmės daiktavardžiai.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Koks nepriešdėlinių galūnių vedinių santykis su metatonija?
2. Kaip skirstomos vardažodžių darybinės galūnės pagal jų akcentines savybes?
3. Kokios akcentinės galios yra daiktavardžių darybinė galūnė -ius (-ė) ir kaip kirčiuojami jos vediniai?
4. Kokios akcentinės galios yra daiktavardžių darybinė galūnė -(i)a ir kaip kirčiuojami jos nepriešdėliniai vediniai?
5. Kokios akcentinės galios yra daiktavardžių darybinė galūnė -as ir kaip kirčiuojami jos nepriešdėliniai vediniai?
6. Kokios akcentinės galios yra daiktavardžių darybinė galūnė -(i)ai ir kaip kirčiuojami jos nepriešdėliniai vediniai?
7. Kokios akcentinės galios yra daiktavardžių darybinė galūnė -is/-ys (-ė) ir kaip kirčiuojami jos nepriešdėliniai vediniai?
8. Kokios akcentinės galios yra daiktavardžių darybinė galūnė -ė ir kaip kirčiuojami jos nepriešdėliniai vediniai?
9. Kokios akcentinės galios yra būdvardžių darybinė galūnė -us, -i ir kaip kirčiuojami jos nepriešdėliniai vediniai?
10. Nustatykite, pagal kurią kirčiuotę kirčiuojate šiuos galūnių vedinius: *kraikas*, *talka*, *plotis*, *ilgis*, *šiaurys*, *samanė*, *gaida*, *dora*, *saugus*, *saugi*. Siedami kirčiavimą su žodžių daryba atkreipkite dėmesį į galimas prozodines kaitas. Pasitikrinkite, ar jūsų kirčiavimas atitinka bk. normą.

2.2.5. Priešdėliniai vardažodžiai

2.2.5.1. ĮVADINĖS PASTABOS. METATONIJA

2.2.5.2. STIPRINANTIEJI PRIEŠDĖLIAI

2.2.5.3. SILPNINANTIEJI PRIEŠDĖLIAI

2.2.5.4. AKCENTIŠKAI KELERIOPĖI PRIEŠDĖLIAI

LITERATŪRA

- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 29–30, 59–60, 77; 1978, p. 23, 46, 59.
- Lyberis A. Daiktavardžių su priešdėliu *ant-* kirčiavimas. *Kalbos kultūra*, 1972, sąs. 23, p. 66–68.
- Lyberis A. Priešdėlinių daiktavardžių su galūne *-a* kirčiavimas. *Kalbos kultūra*, 1973, sąs. 25, p. 81–84.
- *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 1, p. 237–246, 537–544.
- Mikulėnienė D. Linksniuojamųjų priešdėlio **pā-* vedinių kirčiavimas. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1994, t. 34, p. 118–129.
- Mikulėnienė D. *Cirkumfleksinė metatonija lietuvių kalbos vardažodiniuose daiktavardžiuose ir jos kilmė*, p. 71–87.
- Mikulėnienė D., J. Žeizienė. Priešdėlinių daiktavardžių kirčiavimas morfonologijos požiūriu. *Kalbotyra*, 1994, t. 43 (1), p. 65–76.
- Mikulėnienė D., A. Pakerys, B. Stundžia. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*, p. 150–156, 188–192.
- Pakerys A. *Akcentologija*, t. 1, p. 247–262, 374–379.
- Stundžia B. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, p. 97–108.

2.2.5.1. Įvadinės pastabos. Metatonija

Priešdėlinių vardažodžių kirčiavimui pirmiausia turi įtakos žodžio kalbos dalis. Daiktavardžių kirtį paprastai lemia priešdėlio akcentinės savybės, nesvarbu ar priešdėlis yra darybos formantas, ar perimtas iš pamatinio kamieno. Būdvardžių kirčiavimo dėsningumai susiję ir su daryba, ir su priešdėlių bei galūnių akcentinėmis savybėmis. Didžioji dalis daiktavardžio priešdėlių pamatinį kamieną sustiprina arba išlaiko stiprų ir gauna kirtį, taigi yra stiprinantieji stiprieji afiksai, o būdvardžio, priešingai, – pamatinį kamieną susilpnina arba išlaiko silpną, taigi yra silpninantieji afiksai.

Dėsninga cirkumfleksinė priegaidžių bei kirčio vietos kaita būdinga priešdėlio *be-* vediniams ir silpninančiuosius priešdėlius turintiems *u* linksniuotės būdvardžiams, pvz.: *bedar̃bis*, *-ė* (⇔ *dárbas*), *bevidūris*, *-ė* (⇔ *vidur̃j*, *vidur̃ys*); *apkūnūs*, *-i*–*apkūnų*, *-i*q (⇔ *kūnas*). Galūnių arba priebalsinių priesagų vediniuose, kurie turi kirčiuotus priešdėlius, irgi galima išžiūrėti kirčio vietos kaitą: kirtis iš priešpaskutinio keliamas į trečiąją nuo galo skiemenį, t. y. į priešdėlį, plg.: *įmoka* ir *įmóka*, *-ėti*, *išgąstis* ir *išsigąsti* (bet *-įnašas* ⇔ *įneša*, *iškalba* ⇔ *iškalba*, *-ėti*).

Pasitaiko ir nereguliarių (a) cirkumfleksinės bei (b) akūtinės metatonijos atvejų (ypač tai būdinga vediniams su priešdėliu *pa-*), pvz.: a) *pastōvas* (⇔ *pastóvi*, *-ėti*), *pavýdas* (⇔ *pavýdi*, *-ėti*); b) *padángė* (⇔ *dañgų*, *dangùs*), *pakrántė* (⇔ *krañtas*).

Priešdėlinių vardažodžių klasifikacijos pagrindu pasirinktos priešdėlių akcentinės savybės. Daiktavardžio priešdėliai patogumo sumetimais surašyti pagal abėcėlę. Jų produktyvumas nevienodas, o apie darumą galima kalbėti tik tais atvejais, kai priešdėlis eina darybos formantu. Be priešdėlinių vardažodžių, pasitaiko ir vienas kitas paprastasis žodis, turintis vadinamąjį pradmenį – žodžio pradžią, formaliai sutampančią su priešdėliu, plg. *atóstogos*, *pašiūrė* (paprastieji žodžiai) ir *ató-veiksmis*, *pa-gálvė* (priešdėlių vediniai).

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kuo skiriasi priešdėlinių daiktavardžių ir būdvardžių pagrindiniai kirčiavimo dėsningumai?
2. Kaip priešdėlinių vardažodžių grupėje reiškiasi metatonija?

2.2.5.2. Stiprinantieji priešdėliai

Didžiąją dalį šios grupės afiksų sudaro **stiprieji** daiktavardžio **priešdėliai**, kuriuos turintys žodžiai yra 1-osios kirčiuotės, o priešdėlis ar bent vienas jo alomorfai gauna **tvirtapradę priegaidę**:

- **apý-**. Vyrauja priešdėlio vediniai: *apýaušris* (↔ *aušrà*), *apýkakilė* (↔ *káklas*), *apýrankė* (↔ *rankà*) ir t. t. Galūnių vedinių vartojama nedaug, pvz.: *apýbraiža* (↔ *apibraižýti*), *apýtaka* (↔ *aptekėti*), *apýlinkė* (↔ *apleñkti*).
- **ató-**³⁶. Dauguma žodžių – galūnių vediniai, pvz.: *atódanga* (↔ *atideñgti*), *atódūsis* (↔ *atsidūsti*), *atóslūgis* (↔ *atslūgti*). Priešdėlio ir priebalsinių priesagų vedinių rėta, pvz., *atóveiksmis* (↔ *veiksmas*).
- **í-**³⁷. Didžiąją žodžių dalį sudaro galūnių vediniai, pvz.: *ímoka* (↔ *ímoka*, *-ėti*), *ístaiga* (↔ *ísteigt*), *ínašas* (↔ *inèšti*), *íprotis* (↔ *ípràsti*), *íniršis* (↔ *iniršti*). Grupelė galūnės *-as* vedinių gali būti kirčiuojami ne tik pastoviu, bet ir kilnojamuoju kirčiu, t. y. 1-ąja ir 3^a kirčiuote, pvz.: *ídagas* (↔ *ídègti*), *ížadas* (↔ *ížadėti*). Tarp priešdėlio vedinių (pvz.: *íkainis* ↔ *káina*, *íkalnė* ↔ *kálnas*, *ísaulis* ↔ *sáulė*) kilnojamojo kirčio žodžių nėra, išskyrus gretybę *ínamis*, *-ė* 1 || *ínamýs*, *-ė* *ínamý*, *-ę* 3^a (↔ *nāmas*, *namai*). Priebalsinių priesagų vediniai negausūs, aktyviau vartojami tik keli, pvz., *íde-klas* 1 (↔ *ídėti*).
- **núo-**. Didžiąją dalį žodžių sudaro galūnių vediniai, pvz.: *núolaida* (↔ *nulėido*, *nulėisti*), *núotrauka* (↔ *nutráukti*), *núožiūra* (↔ *nužiūrėti*), *núosmukis* (↔ *nusmùkti*). Priešdėlio ir priebalsinių priesagų vedinių rėta, pvz.: *núo-kalnė* (↔ *kálnas*); *núodė-mė* (↔ *nusidėti*), *núosto-lis* (↔ *nustóti*).
- **pér-**³⁸. Galūnių (a) ir reti priebalsinių priesagų (b) vediniai, pvz.: a) *pérklausa* (↔ *pérklausyti*), *péržiūra* (↔ *péržiūrėti*), *pérkasas* (↔ *pérkasti*), *pértrūkis* (↔ *pértraukti*), *pérgalė* (↔ *pérgalėti*); b) *pérversmas* (↔ *péroersti*), gretybė su abiem priegaidėmis – *pérteklis* || *pérteklis* 1 (↔ *pértekti*).
- **pó-**. Maždaug per pusę – priešdėlio ir galūnės *-is* vediniai, pvz.: *pórūšis* (↔ *rúšis*, *rūšis*), *póskyris* (↔ *skýrius*), *póžemis* (↔ *žēmė*); *póbūvis* (↔ *pabūvo*, *pabūti*), *póelgis* (↔ *pasielgti*). Žodžiai su priebalsinėmis priesagomis itin reti, pvz., *pódelis* (↔ *padėti*).
- **príe-**. Maždaug pusės žodžių priešdėlis yra darybos formantas, pvz.: *príegaidė* (↔ *gaidà*), *príemiestis* (↔ *miēstas*), *príezodis* (↔ *žōdis*). Atvejų su nekirčiuotu priešdėliu nepasitaiko; tas pat pasakytina ir apie galūnių (a) bei retus priebalsinių priesagų (b) vedinius, pvz.: a) *príedanga* (↔ *prideñgti*), *príeplauka* (↔ *priplaũkti*), *príesaga* (↔ *prisègti*), *príerašas* (↔ *prirašýti*), *príepuolis* (↔ *prípúolė*, *-pùlti*), kirčiavimo gretybė *príekalas* 1 || *priekálas* 2 (↔ *prikálti*); b) *príeauglis* (↔ *príáugti*), *príedermė* (↔ *priderėti*).

³⁶ Šio priešdėlio alomorfai *ata-* dėl savo sandaros (padėtinio ilgumo balsis!) negali būti tvirtapradis (žr. toliau).

³⁷ Šio priešdėlio alomorfai *in-* ir *im-* yra tvirtagaliai (žr. toliau).

³⁸ Yra ir retas tvirtagalys priešdėlis *per-* (žr. toliau).

- *prieš-*. Beveik visų žodžių priešdėlis yra darybos formantas, pvz.: *priešaušris* (⇐ *aušrà*), *prieškaris* (⇐ *kàras*), *priešvėjis* (⇐ *vėjas*), bet – *priešakys–priešakį* 3^a (⇐ *akis*).
- *pró-*. Maždaug per pusę – priešdėlio ir galūnės *-a* vediniai, pvz.: *prókalbė* (⇐ *kalbà*), *prósenelis*, *-ė* (⇐ *senėlis*, *-ė*); *próskyna* (⇐ *praskinti*), *próvėža* (⇐ *pravėžti*).
- *są-* (*sán-*, *sám-*). Visi žodžiai – galūnių (a) arba reti priebalsinių priesagų (b) vediniai, pvz.: a) *sąlyga* (⇐ *sulýgti*), *sąjūdis* (⇐ *sujudėti*), *sąmonė* (⇐ *sumanyti*), *sándūra* (⇐ *sudūrti*), *sántykis* (⇐ *sutikti*), *sámbūris* (⇐ *susibūrė*, *susibūrti*); b) *sámokslas* (⇐ *susimókyti*), *sándėlis* (⇐ *sudėti*), *sántarvė* (⇐ *sutařti*). Kirčiavimo variantų bei kilnojamojo kirčio atvejų – vos keletas, pvz.: *sąnarįs–sąnarį* 3^a (⇐ *sunėrti*), *sąrašas* 3^a || 1 (⇐ *surašyti*) (plg. *užrašas* 3^b || 1).
- *užúo-*. Palyginti reti galūnės vediniai, pvz.: *užúojauta* (⇐ *užjaušti*), *užúolaida* (⇐ *užlėido*, *-lėisti*), *užúomina* (⇐ *už-si-miūnti*), ir priešdėlio vedinys *užúovėja* (⇐ *vėjas*).

Kelių stipriųjų priešdėlių ar priešdėlio alomorfų kirčiuotas skiemuo yra trumpas arba turi padėtinio ilgumo balsį, tad negali būti tvirtapradis. Tokiu atveju priešdėlis gauna trumpą kirtį arba tvirtagalę priegaidę, o kirčiuotė nesikeičia – yra pirmoji.

- *atā-*. Galūnių vediniai, pvz.: *atāskaita* (⇐ *at-si-skaityti*), *atātranka* (⇐ *at-si-treñkti*), *atātoaras* (⇐ *atitvėrti*). Kilnojamoji kirtį turi *atābradas–atabradai* 3^b (⇐ *atbristi*).
- *iš-*. Akivaizdžiai vyrauja galūnių vediniai, pvz.: *iškalba* (⇐ *iškalbėti*), *išnaša* (⇐ *išnešti*), *išrašas* (⇐ *išrašyti*), *išpuolis* (⇐ *išpūlti*). Priešdėlio (a) ir priebalsinių priesagų (b) vedinių – per dvidešimt, pvz.: a) *išnaktės* || *išnaktos* (⇐ *naktis*), *išoakarės* (⇐ *vàkaras*); b) *iškilmės* (⇐ *iškilti*), *išteklis* (⇐ *ištėkti*). 3-ioji ar netgi 2-oji kirčiuotė bei kirčiavimo variantai būdingesni bene tik žodžiams su priebalsinėmis priesagomis, pvz.: *išimtis–išimį* 3^b (⇐ *išimti*), plg. *užduotis* 3^b; *iškirptė* 2 || *iškirptė* 1 (⇐ *iškirpti*), *įmaūtė* 2 || *įmaūtė* 1 (⇐ *įmauti*), *ištvermė* 3^b || *ištvermė* 1 (⇐ *ištverti*).
- *ùž-*; *užù-*. Kiek mažiau negu pusės daiktavardžių priešdėlis yra darybos formantas, pvz.: *ùžkampis* (⇐ *kaĩmpas*), *ùžkrosnis* (⇐ *krósnis*), *ùžstalė* (⇐ *stàlas*); kitą dalį sudaro (a) galūnių *-a*, *-as*, *-is* vediniai ir (b) būrelis priebalsinių priesagų vedinių, pvz.: a) *ùžtvanka* (⇐ *užtvenkti*), *ùžgaidas* (⇐ *už-si-geĩsti*), *ùžtvara* (⇐ *užtvėrti*); *ùžutekis* (⇐ *užtekėti*); b) *ùždangtis* (⇐ *uždeñgti*). Bk. teikiama keletas kirčiavimo variantų – galūnės *-as* vedinių, pvz.: *ùžrašas* 3^b || 1 (⇐ *užrašyti*).

Priesagos *-tis* (vns. kilm. *-iēs*) vediniams būdinga 3^b kirčiuotė, pvz.: *užduotis–ùžduotį* (⇐ *užduoti*), *užmirštis–užmirštį* (⇐ *užmiršti*). Šiuo atveju vedinio kirčiavimą lemia priebalsinės priesagos akcentinės savybės, plg. nepriešdėlinius žodžius *griūtis*, *klotis*, *rimtis* (4) ir t. t. (žr. p. 98). Su silpninančiąja priesaga *-tis* susiduriama aptariant ir kitus priešdėlinius daiktavardžius.

Pasitaiko vienas kitas žodis, kurio tiek priebalsinė priesaga, tiek priešdėlis funkcionuoja kaip stiprinantieji silpnieji afiksai, pvz.: *užgaulė* 1 (⇐ *užgauti*), *užklōtas* 2 (⇐ *užklōti*). Kaip matyti, šiais atvejais vediniai išlaiko pamatinio veiksmoždžio kirčio vietą, o antrajam žodžiui būdinga ir cirkumfleksinė metatonija.

Įsidėmėtini keli stiprinantieji stiprieji **daiktavardžio priešdėliai**, kurie turi prigimtinio ilgumo skiemenį, tačiau yra **tvirtagaliai** (daiktavardžiai paprastai gauna 1-ąją kirčiuotę). Tai:

- *añt-*. Didžiosios dalies daiktavardžių priešdėlis yra darybos formantas, pvz.: *añtakis* (⇐ *akis*), *añtgalis* (⇐ *gàlas*), *añkainis* (⇐ *káina*), *añtrankis* (⇐ *rankà*). Vartojama ir (a) galūnių bei (b) priebalsinių priesagų vedinių, pvz.: a) *añskrydis* (⇐ plg. *skri-*

do, skristi), *añtpuolis* (⇔ plg. *púolė, pùlti*), *añtvožas* (⇔ plg. *vožti*); b) *añtklodė* (⇔ plg. *klóti*), *añtraštė* (⇔ plg. *rašyti*).

- *iñ-*; *iñ-* (priešdėlio *ĩ-* alomorfa). Labai reti (a) galūnių ar (b) priebalsinių priesagų vediniai, pvz.: a) *iñtakas* (⇔ *itekėti*), *iñtarpas* (⇔ *iteřpti*), b) *iñdėlis* (⇔ *idėti*). Galūnių vediniai *iñkilas–inkilaiĩ* (⇔ *ikėlti*), *iñpilas–impilaiĩ* (⇔ *ipilti*) kirčiuojami 3^b kirčiuote, taigi priešdėlis ir galūnė šiuo atveju elgiasi kaip silpninantieji afiksai.
- *peř-*. Retų žodžių darybos formantas, pvz.: *peřkaklis* (⇔ *kāklas*), *peřnugaris* (⇔ *nūgara*), *peřpetė* (⇔ *petys*).

Iš būdvardžio priešdėlių stiprinantieji stiprieji yra trys, visi atlieka darybos formantų funkciją:

- *apý-*, pvz.: *apýtamsis*, *-ė* (⇔ *tamsūs, -ĩ*), *apýžalis*, *-ė* (⇔ *žālias, -iā*);
- *pó-*, pvz.: *pólaisvis*, *-ė* (⇔ *laisvas, -à*), *pótamsis*, *-ė* (⇔ *tamsūs, -ĩ*);
- *príe-*, pvz.: *príekurtis*, *-ė* (⇔ *kuřcias, -iā*), *príekvailis*, *-ė* (⇔ *kvailas, -à*), bet – *prieraišūs, -ĩ–prieraišų, -iq* 4 ir t. t. Paskutinio žodžio kirčiavimo pobūdis priklauso nuo galūnės ir darybos – tai yra galūnės vedinys (⇔ *pri-si-rišti*).

Apartarės priešdėlinių vardažodžių grupės kirčiavimo dėsningumai yra labai akivaizdūs – pastovų kirtį paprastai gauna priešdėlis (1-oji kirčiuotė). Tiktai priesagos *-tis* (vns. kilm. *-iēs*) abstraktams būdingas kilnojamas kirtis (*išmintis, užduotis* 3^b ir t. t.), kurį lemia priesaga. Kirčiavimo gretybių bei išimčių kiek daugiau yra tarp galūnės *-as* vedinių su priešdėliais *ùž-* ir *ĩ-* (*iñ-*), pvz.: *ùžrašas* 3^b || 1, *ĩžadas* 1 || 3^a, *iñkilas* 3^b.

Dauguma stiprinančiųjų stipriųjų priešdėlių, turinčių prigimtinio ilgumo skiemenį, yra tvirtapradžiai. Išimtį sudaro tvirtagalys priešdėlis *añt-*, priešdėlis *ĩ-/iñ-/iñ-*, kurio pirmasis alomorfas yra tvirtapradis, o antrieji – tvirtagaliai, ir *per-*. Pastarojo priegaidę lemia darybos veiksnys: galūnių bei priebalsinių priesagų vediniuose šis priešdėlis esti tvirtapradis (priegaidė perimama iš pamatinio kamieno, plg.: *pėrklausa* ir *pėrklausyti*, *pėrversmas* ir *pėrversti*), o kaip darybos formantas – tvirtagalys (*peřnugaris* : *nūgara* ir t. t.). Iš tiesų tai du skirtingi priešdėliai.

Stiprinantysis silpnasis priešdėlis yra tik *be-*. Jo vediniam būdinga cirkumfleksinė priegaidžių bei kirčio vietos kaita ir 2-oji kirčiuotė, pvz.: *begālvīs, -ė* (⇔ *gāloq, galvā*), *bebaĩmis, -ė* (⇔ *bāimė*), *bestubūris, -ė* (⇔ *stūburas*). Tvirtagalė pamatinio žodžio priegaidė išlaikoma, pvz., *bedañtis, -ė* (⇔ *dañti, dantis*). Išimtį sudaro keletas vedinių be metatonijos, pvz.: *begėdis, -ė* (⇔ *gėda*), *besótis, -ė* (⇔ *sótis*), *befōrmis, -ė* (⇔ *fōrma*) – visi kirčiuojami pagal 1-ąją kirčiuotę.³⁹ Tai ankstesnės kirčiavimo sistemos reliktai, jų pamatiniai žodžiai yra 1-osios kirčiuotės.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kaip stiprinantieji stiprieji vardažodžio priešdėliai pasiskirsto pagal santykį su priegaide? Pateikite pavyzdžių.
2. Kurie stiprinantieji stiprieji daiktavardžio priešdėliai kirčiuojami tvirtagaliskai?
3. Kurie stiprinantieji stiprieji daiktavardžio priešdėliai kirčiuojami ir tvirtapradiskai, ir tvirtagaliskai?
4. Kuri priesaga nurungia stiprinančiuosius stipriuosius daiktavardžio priešdėlius?
5. Kuris vardažodžio priešdėlis yra stiprinantysis silpnasis? Kaip kirčiuojami jo vediniai?
6. Nustatykite, pagal kurią kirčiuotę kirčiuojate šiuos priešdėlinius vardažodžius: *prietranka, parašas, užuolanka, iškirptė, prijuoštė, nuostabus, -i*. Siedami kirčiavimą su žodžių daryba atkreipkite dėmesį į galimas prozodines kaitas. Pasitikrinkite, ar jūsų kirčiavimas atitinka bk. normą.

³⁹ Pasitaiko ir kitokio kirčiavimo *be-* vedinių, pvz.: *bėgalė* 1, *bekelė* 3^b (pirmuoju atveju priešdėlis yra stiprinantysis stiprusis, antruoju – silpninantysis).

2.2.5.3. Silpninantieji priešdėliai

Tikri silpninantieji daiktavardžio priešdėliai tėra du – *ap-* ir *pra-*. Juos turintiems žodžiams būdinga 3^b kirčiuotė.

ap-. Akivaizdžiai vyrauja galūnių vediniai: *apkalbà–āpkalbą* (⇐ *apkalbėti*), *aprašìkà–āprašìką* (⇐ *aprašìkti*), *apsaugà–āpsaugą* (⇐ *apsaugoti*), *āpkasas* (⇐ *ap-kàsti*), *āplankas* (⇐ *apleñkti*) ir t. t. Priebalsinių priesagų vedinių retai pasitaiko, o aktyviau vartojamų – vos vienas kitas, kartais kitaip kirčiuojamas (ne 3-iaja kirčiuote) atvejis, pvz.: *apeigà, āpeigos* 3^b (⇐ *apeiti*), *apgáulė* 1 ⇐ *apgáuti* (plg. *užgáulė*), *apklòtas* 2 ⇐ *apklóti* (plg. *užklòtas, paklòtas* 2). Kaip darybos formantas *ap-* būdingas tik keliems vediniams, pvz.: *āpgalvis* 1, moters galvos papuošalas; apynasrio dalis' (⇐ *galvà*).

pra-. Daugiausia galūnių vedinių, pvz.: *prakalbà* (⇐ *prakalbėti*), *prastovà* (⇐ *prastovėti*), *prānašas, -ė* (⇐ *pranėšti*). Likusią dalį sudaro žodžiai, kurių darybos formantas yra priebalsinė priesaga (a) arba priešdėlis (b), pvz.: a) *prākeiksmas* (⇐ *prakėikti*), *pražūtis* (⇐ *pražúti*), *pratarmė* (⇐ *pratařti*); b) *pradalgė* (⇐ *dalģis*), *pravardė* (⇐ *vařdas*). Pasitaiko 2-osios ar rečiau 1-osios kirčiuotės žodžių, pvz.: *praeivis* 2 (plg. *ateivis, išėivis*), *prāmonė* 1 (plg. *išmonė, sámonė* 1). Šiais atvejais priešdėlis *pra-* funkcionuoja kaip stiprinantysis silpnasis ar stiprusis afiksas.

Būdvardžiai su priešdėliais *ap-*, *at-*, *į-*, *iš-*, *nuo-*, *pa-*, *pra-*, *san-*, *su-*, *už-* irgi turi silpnąjį kamieną, nesvarbu, kokios jie darybos (dauguma – galūnių vediniai, ne visų daryba yra akivaizdi). Tačiau vieni žodžiai kirčiuojami 3-iaja kirčiuote (kirtis šokinėja iš galūnės į priešdėlį pagal pagrindinę kirčiavimo taisyklę), o kiti – 4-ąja kirčiuote, nesilaikant pagrindinės kirčiavimo taisyklės.

Nevienodas kirčio kilnojimo pobūdis priklauso nuo žodžio galūnės. 3-oji kirčiuotė būdinga *-as, -a* galūnės būdvardžiams, pvz.: *ātdaras, -à* (⇐ *atidarýti*), *įprastas, -à* (⇐ *įprásti*), *pābiras, -à* (⇐ *pabirti*), *ūždaras, -à* (⇐ *ūždarýti*) – visi vediniai 3^b kirčiuotės; *núosavas, -à* 3^a (⇐ *nusāvinti*). 4-ąją kirčiuotę gauna *-us, -i* galūnės būdvardžiai, pvz.: *apkūnūs, -ì–apkūnų, -iq* (⇐ *kūnas*); *atlaidūs, -ì–atlaidų, -džiq* (⇐ *atlėido, atlėisti*); taip pat *nuostabūs, -ì, sandarūs, -ì, sumanūs, -ì* ir t. t. Atkreiptinas dėmesys, kad gavęs kirtį būdvardžių priešdėlis *į-* yra tvirtagalys (*ĩ-*), o *nuo-* – tvirtapradis (*núo-*).

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kurie daiktavardžio priešdėliai yra silpninantieji? Kaip kirčiuojami juos turintys žodžiai?
2. Kurie būdvardžio priešdėliai yra silpninantieji? Nuo ko priklauso juos turinčių žodžių kirčiuotė?
3. Kurią priegaidę gauna būdvardžio priešdėliai *į-* ir *nuo-* būdami kirčiuoti?
4. Pasvarstykite, kuri afiksinė morfema implikuoja metatoniją žodžiuose *atlaidūs, -ì–atlaidų, -džiq* (⇐ *atlėido, atlėisti*), *apkūnūs, ì–apkūnų, -iq* (⇐ *kūnas*).

2.2.5.4. Akcentiškai keleriopi priešdėliai

Šiai grupei priklauso daiktavardžio priešdėliai *at-*, *ne-* ir *pa-*, kurių akcentinėms savybėms turi įtakos žodžio darybiniai, morfologiniai ir fonetiniai ypatumai.

Priešdėlis *at-*, būdamas darybos formantu, sustiprina pamatinį kamieną ir gauna kirtį, taigi funkcionuoja kaip stiprinantysis stiprusis afiksas: *ātbalsis* 1 (⇐

bal̄sas 4), *at̄garsis* 1 (⇐ *gārsas* 4), *at̄spalvis* (⇐ *spalv̄a* 4) ir t. t. Tokias pat priešdėlio *at-* akcentines savybės rodo ir negausūs galūnės *-is* vediniai, pvz.: *at̄ilsis*, *at̄lygis*, *at̄skyris* (1), bet – *at̄spind̄ys* 3^b. Tačiau galūnių *-a* ir *-as* bei priebalsinių priesagų vediniams būdingas kilnojamas kirtis (= silpnasis kamienas), taigi priešdėlis *at-* šiuo atveju yra *silpninantysis* afiksas, pvz.: *at̄liekos*, *atsarḡa*, *at̄žal̄a*, *at̄laid̄a*, *at̄lapas*, *at̄pildas*; *apim̄tis* (visi 3^b kirčiuotės). Išimtys – *at̄st̄ovas*, *-ė* 2 (plg. *past̄ovas* 2), kirčiavimo gretybė *at̄varta* 1 || *at̄vart̄a* 3^b ir dar vienas kitas atvejis.

Priešdėlis *ne-* kaip darybos formantas nedaro jokios įtakos nei pamatinio kamieno akcentinei vertei, nei kirčio vietai ar priegaidei, pvz.: *nel̄aisv̄ė* 1 (⇐ *l̄aisv̄ė* 1), *nes̄q̄mon̄ė* 1 (⇐ *s̄q̄mon̄ė* 1), *nes̄veikat̄a* 2 (⇐ *s̄veikat̄a* 2), *ned̄ar̄bas* 3 (⇐ *d̄ar̄bas* 3), *ned̄raūgas* 4 (⇐ *draūgas* 4). Daugiaskiemeniams daiktavardžiams, kaip sakyta, 4-oji kirčiuotė nebūdinga, todėl grupei priešdėlio *ne-* vedinių, padarytų iš pamatinių 4-osios kirčiuotės daiktavardžių, bk. teikiama ir 3^b, ir 4-oji kirčiuotė, pvz.: *nes̄ėkm̄ė–n̄ėsk̄m̄ę* 3^b || *nes̄ėkm̄ę* 4 (⇐ *s̄ėkm̄ė* 4), *nebūt̄is–n̄ebūt̄j* 3^b || *nebūt̄j* 4 (⇐ *būt̄is* 4), *net̄vark̄a–n̄ėtvark̄ą* 3^b || *net̄vark̄ą* 4 (⇐ *t̄vark̄a* 4)⁴⁰.

Galūnių ir priebalsinių priesagų vedinių grupėje priešdėlio *ne-* akcentinės savybės susijusios su pamatinio žodžio morfologiniais ir kitokiais ypatumais. Jeigu minėtų tipų vedinys turi vien tik priešdėlį *ne-*, tai, rodos, linkstama jį kirčiuoti; vediniui būdingas stiprusis kamienas (1-oji kirčiuotė), pvz.: *n̄ėkrik̄štas*, *n̄ėmiga*, *n̄ėrimas*, *n̄ėtik̄ša*. Šiuo atveju aptariamąjį priešdėlį galima laikyti stiprinančiuoju stipriuoju.

Išimtys, pvz.: *nebyl̄ys*, *nereḡys* (3^b); *nežinīa* 3^b || 4; *netekt̄is*, *nederm̄ė* (3^b), plg. *paslap̄tis*, *pratart̄is*, *pratarm̄ė* ir t. t.

Jeigu galūnės arba priebalsinės priesagos vedinys, be *ne-*, dar turi kitą priešdėlį, tai pastarasis ir lemia vedinio kirčiavimo pobūdį. Tas antrasis priešdėlis dažniausiai yra stiprinantysis stiprusis (pvz., *ap̄y-*, *n̄uo-*, *pr̄ie-*: *neap̄ykanta*, *nen̄uorama*, *nen̄uovoka*, *nep̄riemoka* ir t. t.), tačiau gali būti ir silpninantysis, pvz., *pa-*: *nepakant̄a* (3^b) ir pan.

Daiktavardžių su priešdėliu *pa-* yra daugiausia – per penkis šimtus. Apie 200 yra priešdėlio vediniai, o apie 300 – galūnių vediniai.

Priešdėlio *pa-* kaip *darybos formanto* akcentinėms savybėms turi įtakos pamatinio žodžio skiemenų skaičius, priešpaskutinio skiemens priegaidė bei kiekybė ir šiek tiek kirčiuotė, taip pat – vedinio reikšmė. Daiktavardžiai, padaryti iš tvirtagalį ir trumpą priešpaskutinį skiemenį turinčių *dviskiemenių* pamatinių žodžių ir *žymintys vieta* (ši reikšmė būdingiausia), paprastai gauna kilnojamąjį kirtį (3^b kirčiuotė). Stiprusis pamatinis kamienas (šiuo atveju – 2-osios kirčiuotės) yra susilpninamas (plg.: *m̄arios* 2 ir *pamar̄ys* 3^b, *ž̄em̄ė* 2 ir *paž̄em̄ė* || *paž̄em̄ys* 3^b ir t. t.), o silpnasis pamatinis kamienas (šiuo atveju – 4-osios kirčiuotės) lieka silpnas (plg.: *kr̄aštas* 4 ir *pakrašt̄ys* 3^b, *m̄iškas* 4 ir *pamišk̄ė* 3^b ir t. t.). Vadinas, priešdėlis *pa-* šiuo atveju elgiasi kaip *silpninantysis* afiksas. Plg. kilnojamą kirtį turinčius vietovardžius su atsakančiu priešdėliu ar tik pradmeniu *Pabrad̄ė–P̄abrad̄ę*, *Pasval̄ys–P̄asval̄j*, *Paneriaī–P̄aneriaus* (3^b) ir kt.

Nustatytam dėsningumui nepaklūsta keliolika vedinių, kuriems būdingas stiprusis kamienas ir kirčiuota šaknis. Vieni jų yra išlaikę pamatinio žodžio tvirtagalę priegaidę ir kirčiuojami 2-ąja kirčiuote, pvz.: *paskliaūt̄ė* (⇐ *skliaūt̄as* 2), *pašlaīt̄ė* (⇐ *šlaīt̄as* 2), *pavir̄šius* (⇐ *vir̄šų*, *vir̄šūs* 4); keletas vedinių patiria akūtinę metatoniją ir yra 1-osios kirčiuotės, pvz.: *pad̄anḡė* (⇐ *dañḡų*, *dangūs* 4), *pakr̄ant̄ė* (⇐ *krañtas* 4), *pat̄amsis*

⁴⁰ Paskutinio pavyzdžio norminė yra ir 1-oji kirčiuotė, t. y. *n̄ėtvarka*. Kai kurie iš aptariamųjų žodžių gali būti suvokiami kaip priebalsinių priesagų ar galūnių vediniai, pvz., *nebūt̄is* darybiškai galima sieti su *nebūt̄i*.

(⇐ *taṁsq, tamsà* 4). Šiuo atveju priešdėlis *pa-* funkcionuoja kaip stiprinantysis silpnasis afiksas (pamatinį kamieną sustiprina arba išlaiko stiprų, tačiau pats lieka nekirčiuotas).

Vietos reikšmės priešdėlio *pa-* vediniai, padaryti iš tvirtapradį priešpaskutinį skiemenį turinčio dviskiemenio žodžio, paprastai išlaiko pamatinę priegaidę ir yra 1-osios kirčiuotės, pvz.: *pajūris* (⇐ *jūra*), *palangė* (⇐ *lángas*), *pastogė* (⇐ *stógas*). Kadangi pamatinis kamienas yra sustiprinamas arba išlaikomas stiprus, *pa-* čia funkcionuoja kaip stiprinantysis silpnasis afiksas. Cirkumfleksinė **metatonija** šio tipo vediniams nebūdinga, pasitaiko tik išimtiniais atvejais šalia gretybių be metatonijos, pvz., *pakálnė* 2 || *pakálnė* 1 (⇐ *kálnas*). Prie išimčių priskirtinas ir vienas kitas vedinys, variantiškai kirčiuojamas 3-iaja kirčiuote, pvz., *paširdžiaĩ* 3^b || *paširdžiai* 1 (⇐ *širdj, širdis*).

Apibendrinant reikėtų pabrėžti, kad vietą reiškiantys vediniai, padaryti iš dviskiemenių daiktavardžių, rodo priešdėlį *pa-* esant vienu atveju silpninantįjį, kitu – stiprinantįjį silpnąjį afiksą. Toks aptarto afikso akcentinis dvilypumas daugiausia susijęs su pamatinio žodžio priešpaskutinio skiemens priegaide bei kiekybe.

Jeigu pamatinis žodis yra **daugiaskiemenis**, tai priešdėlio *pa-* vediniui, turinčiam vietos ar laiko reikšmę, būdinga 3-oji kirčiuotė, taigi silpnasis kamienas, pvz.: *paežerė–pāežerę, parudenys–pārudenį, pavakarys–pāvakarį* 3^{4b} (prie šių turbūt priderintas ir *parytys–pārytį* 3^b, padarytas iš dviskiemenio daiktavardžio *rýtas*), *pauodegys, pavieškelys* (3^{4b}). Pamatinio kamieno akcentinės savybės šiuo atveju neturi jokios reikšmės (plg. *viėškelis* 1 ir *ruduō, vākaras* 3^b, *uodegà* 3^a), tad darybos formantas *pa-*, pamatinį kamieną susilpninantis arba išlaikantis silpną, yra **silpninantysis** afiksas (išimtis – *pavāsaris* 1 ⇐ *vāsara* 1).

Kitokias reikšmes (ne vietos ir ne laiko) turinčių priešdėlio *pa-* vedinių pasitaiko palyginti retai, o jų kirčiavimas įvairuoja. Be aptartų dviejų kirčiavimo tipų – kilnojamojo (pvz.: *pabrolys, pameistrys, pāmuilės, patarmė* – visi 3^b) ir pastovaus, išlaikančio pamatinio žodžio kirčio vietą (*pasąmonė* 1 ⇐ *sąmonė, patėvis* 1 ⇐ *tėvas* ir t. t.), pažįstamas ir trečias tipas su kirčiuotu priešdėliu. Pastovų priešdėlio kirtį gauna tie vediniai, kurie žymi daiktą, esantį ar skirtą būti apačioje ar šalia pamatiniu žodžiu pasakyto daikto, pvz.: *pābėgis* 1 (⇐ *bėgis*), *pāžibintis* 1 (⇐ *žibiñtas*). Šitaip kirčiuojami ir *pa-* vediniai, žymintys žemesnio lygmens padalinius ar pareigybes, pvz.: *pākomisė* 1 (⇐ *komisija*), *pākomitėtis* 1 (⇐ *komitėtas*), *pāpulkininkis* 1 (⇐ *pułkininkas*). Pasitaiko atvejų, turinčių kokią specialesnę reikšmę, pvz.: *pādalyvis* (⇐ *dalỹvis*). Atkreiptinas dėmesys, kad dauguma paskutinės grupės daiktavardžių yra įvairūs naujadarai. Šiuo atveju priešdėlis ir išlaiko stiprų (arba sustiprina) pamatinį kamieną, ir gauna kirtį, vadinasi, jį reikia vadinti **stiprinančiuoju stipriuoju** afiksu kaip ir giminaitį su ilguoju vokalizmu *pó-*.

Priešdėlį *pa-* turi apie trys šimtai **galūnių vedinių** (a) ir kelios dešimtys žodžių, padarytų su **priebalsinėmis priesagomis** (b), pvz.:

a) *pamokà* (⇐ *pamókyti*), *pārašas* (⇐ *parašyti*), *patránka* (plg. *treñkti, trankýtis*), *pažymỹs* (⇐ *pažỹmi, -ėti*);

b) *paklōdė* (⇐ *paklóti*), *paskirtis–pāskirtį* (⇐ *paskirti*), *patarlė–pātarlę* (⇐ *patařti*).

Paskutinį žodį galima kirčiuoti ir 2-ąja kirčiuote (<http://www.vlkk.lt/lit/nutari-mai/tartis-kirciavimas/rekomendacija5.html>).

Patys gausiausi yra galūnės *-a* vediniai; didžiajai jų daliai būdingas silpnasis kamienas ir 3^b kirčiuotė, pvz.: *pājamos, pakraipà–pākraipq, parodà–pārodq*. Susilpnintas pamatinis kamienas įgalina priešdėlį *pa-* traktuoti kaip **silpninantįjį** afiksą.

Kiti galūnės *-a* vediniai su priešdėliu *pa-* išlaiko pamatinio veiksmožodžio

kirčio vietą ir turi stiprųjį kamieną (1-oji kirč.). Tarp šių vedinių yra veiksmožodžių abstraktų, veiksmo rezultato pavadinimų, menkinamosios reikšmės žodžių, pvz.: *pagálba* (↔ *pagélbėti*), *pagùnda* (plg. *pagùndyti*), *pagúoda* (↔ *pagúosti*), *pamáiva* (plg. *pasimáivyti*). Tvirtapradę priešpaskutinio skiemens priegaidę, kaip matyti iš pavyzdžių, vediniai išlaiko, o tvirtagalį priešpaskutinis skiemuo patiria akūtinę *metatoniją*, pažįstamą ir nepriešdėliniams galūnės *-a* vediniams (žr. p. 101), pvz.: *pačiúža* (plg. *pačiuóžti*), *padáuža* (plg. *pasidaúžo*, *-ýti*), *patránka* (plg. *pasitraňko*, *-ýti*).

Vienam kitam galūnės *-a* vediniui teikiamas ir pastovus, ir kilnojamas priešdėlio *pa-* kirtis. Tai daugiausia veiksmo rezultato pavadinimai, pvz.: *pásukos* (1 || 3^b), *pānieka* 1 || *paniekà* 3^b.

Galūnės *-as* vedinių, turinčių priešdėlį *pa-*, yra gerokai mažiau. Daugumai jų irgi būdingas silpnasis kamienas ir 3^b kirčiuotė, pvz.: *pādaras*, *pāgrindas*, *pārašas*, *pāžadas*. Išimtis – dažnas 2-osios kirčiuotės daiktavardis *pavýdas* (↔ *pavýdi*, *-éti*) ir keletas retesnių žodžių. Be to, pridurtini keli priebalsinės priesagos *-kl-as* ir kt. vediniai, pvz., *padēklas* 2 (↔ *padéti*), bet – *pamósklas* 1 (↔ *pamókyti*), plg. *mósklas* 1 (↔ *mókyti*). Vediniai išlaiko pamatinio veiksmožodžio kirčio vietą, jiems paprastai būdinga cirkumfleksinė *metatonija*.

Palyginti reti galūnės *-is (-ys)* vediniai su priešdėliu *pa-*. Jų kirčiuojamas tiek priešdėlis (1 kirč.), tiek šaknis (1, 2 kirč.); pasitaiko ir 3^b kirčiuotės atvejų. Daugelis šio tipo vedinių yra tarmybės ar šiaip retesni daiktavardžiai. Iš bk. plačiau vartojamų žodžių minėtini *pāgreitis* 1 (↔ *pagreitėti*), *pavādis* 2 (↔ *pāvēda*, *pavēsti*); *paprotýs* 3^b (↔ *paprāto*, *paprāsti*), *pažymýs* 3^b (↔ *pažými*, *-éti*).

Skyrium aptartini negausūs priebalsinių priesagų *-tis* (vns. kilm. *-ies*); *-lys/-lis*; *-lē*; *-mē* vediniai, turintys priešdėlį *pa-*. Daugumai jų būdingas silpnasis kamienas ir 3^b kirčiuotė, pvz.: *padētis*, *pasekmē*, *paslaptis*; *paauglýs*, *patarlē* (ir *patařlē* 2).

Įvairios darybos daiktavardžių su priešdėliu *pa-* kirčiavimo aptarimas rodo šioje leksikos grupėje vyraujant silpnąjį kamieną ir 3^b kirčiuotę. Taigi priešdėlis *pa-*, tiek būdamas darybos formantas, tiek juo nebūdamas, dažniausiai funkcionuoja kaip *silpninantysis* afiksas (pamatinį kamieną susilpnina arba išlaiko silpną). Maždaug tris kartus retesni yra daiktavardžiai, išlaikantys pamatinio žodžio kirčio vietą, kartais ir priegaidę, ypač penultimos tvirtapradę (daugiausia tai būdinga priešdėlio vediniams). Iš pamatinio kamieno perimtas kirčiuotas priešpaskutinis skiemuo gali patirti tiek cirkumfleksinę (galūnių ir priebalsinių priesagų vediniai), tiek akūtinę (priešdėlio vediniai) *metatoniją*. Pastovų priešdėlio kirtį aptariamieji daiktavardžiai gauna labai retai.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kokie veiksniai turi įtakos keleriopo akcentinio statuso priešdėlius turinčių daiktavardžių kirčiavimui?
2. Kaip kirčiuojami daiktavardžiai su priešdėliu *at-*?
3. Kaip kirčiuojami daiktavardžiai su priešdėliu *ne-*?
4. Kokie veiksniai turi įtakos priešdėlio *pa-* kaip darybos formanto akcentinėms savybėms? Apibūdinkite tas savybes.
5. Kokie veiksniai turi įtakos priešdėlio *pa-*, neinančio darybos formantu, akcentinėms savybėms? Apibūdinkite tas savybes.
6. Kada priešdėlis *pa-* yra silpninantysis afiksas? Pateikite įvairios darybos pavyzdžių.
7. Kada priešdėlis *pa-* yra stiprinantysis silpnasis afiksas? Ar jam būdinga implikuoti *metatoniją*? Pateikite įvairios darybos pavyzdžių.
8. Kada priešdėlis *pa-* yra stiprinantysis stiprusis afiksas? Pateikite įvairios darybos pavyzdžių.
8. Nustatykite, pagal kurią kirčiuotę kirčiuojate šiuos priešdėlinius daiktavardžius: *nemiga*, *neviltis*, *patarlė*, *pabaisa*, *padēklas*, *pabėgis*. Siedami kirčiavimą su žodžių daryba atkreipkite dėmesį į galimas prozodines kaitas. Pasitikrinkite, ar jūsų kirčiavimas atitinka bk. normą.

2.2.6. Dūriniai

LITERATŪRA

- Kazlauskienė A. Dūrinių kirčiavimo gretybės studentų kalboje. *Kalbos kultūra*, 2003, sąs. 76, p. 108–114.
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 25–26, 61–63, 78; 1978, p. 19–20, 47–48, 59–60.
- *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 1, p. 249–251, 546–548.
- Mikulėnienė D. Dviskiemenio kamieno darinių kirčiavimas. *Kalbos kultūra*, 1993, sąs. 65, p. 72–74.
- Mikulėnienė D. *Cirkumfleksinė metatonija lietuvių kalbos vardažodiniuose daiktavardžiuose ir jos kilmė*, p. 106–136.
- Mikulėnienė D., A. Pakerys, B. Stundžia. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*, p. 156–161, 192–195.
- Pakerys A. *Akcentologija*, t. 1, p. 262–303, 379–389; t. 2, p. 22–23.
- Stundžia B. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, p. 108–117.
- Stundžia B., D. Mikulėnienė. Dūrinių kirčiavimo dėsniumai. *Kalbotyra*, 1989, t. 40 (1), p. 83–90.
- Vitkauskas V. Keli žodžiai dėl daiktavardiškųjų dūrinių kirčiavimo. *Kalbos kultūra*, 2004, sąs. 77, p. 109–111.

Dūrinių kirčiavimui svarbi dėmenų sandūros morfema – jungiamasis balsis ir apskritai pati sandūra. **Jungiamieji balsiai**, išskyrus *-a-*, yra **stiprinančiosios stipriosios morfemos**, pvz.: *akimirka, darbýmetis, eiléraštis, viršùkálnė, galvúgalis, kalbótyra, vasaróšiltis, -ė* (visiems žodžiams būdingas stiprusis kamienas ir 1-oji kirčiuotė; prigimtinio ilgumo jungiamieji balsiai gauna tvirtapradę priegaidę).

Jungiamojo balsio *-a-* akcentinės savybės nėra iki galo nusistovėjusios, tačiau dažniausiai jį irgi linkstama kirčiuoti, pvz.: *daiktávardis, kamščiátraukis, kraujágyslė, laisvólaikis, moksládraugis, -ė, senámiestis, veiks mážodis* (plg. ir vietovardžius *Aukštáduvaris, Žaliákalnis* ir kt.). Nemažas tokios sandaros sudurtinių daiktavardžių būrys bk. kirčiuojamas dvejopai – pirmajame dėmenyje ir jungiamajame balsyje, pvz.: *búlviakasis* || *bulviákasis, cùkraligė* || *cukráligė, rùgiagėlė* || *rugiágėlė, pùsiasalis* || *pusiásalis*. Ir tik nedidelė dalis žodžių su šia sandūros morfema kirčiuojami pagal pagrindinę kirčiavimo taisyklę: stiprusis pirmas dėmuo kirtį išlaiko, silpnasis – atiduoda jungiamajam balsiui (dūrinio kamienas abiem atvejais yra stiprusis), plg. *vėjamatis* (plg. *vėjas* 1) ir *kampámatis* (plg. *kañpas* 4), *aguřkalapis* (plg. *aguřkas* 2) ir *keliálapis* (plg. *kėlias* 4). Pirmojo dėmens kirtį turintys aptariamojo tipo daiktavardžiai yra senovės reliktai.

Dūriniais su nuline sandūra ar jungiamuoju balsiu *-a-* būdingas **trejopas kirčiavimas**: a) pastovus pirmojo dėmens arba jungiamojo balsio kirtis (1-oji kirčiuotė); b) paprastai kilnojamasis pagal priešpaskutinio skiemens dėsni antrojo dėmens kirtis (2-oji kirčiuotė) ir c) kilnojamasis iš galūnės į pirmąjį dėmenį kirtis (3-iosios kirčiuotės atmainos). Konkretaus kirčiavimo tipo pasirinkimas daug priklauso nuo semantinių bei gramatinių žodžio ypatumų. Pirmiausia reikšmės turi, iš kurios kalbos dalies yra kilęs dūrinio antrasis dėmuo. Daugumą sudurtinių vardažodžių sudaro dariniai su **vardažodiniu** (dažniausiai daiktavardiniu) **antruoju dėmeniu**. Tai dūriniai, kurių paprastai kirčiuojamas vienas iš dėmenų arba jungiamasis balsis *-a-*. **Pastovų** pirmojo dėmens ar jungiamojo balsio *-a-* **kirtį** linkę gauti tiesioginės ar retai perkeltinės metaforinės reikšmės žodžiai, beveik išimtinai daiktavardžiai (pirmasis dėmuo dažniausiai perima pamatinio žodžio kirtį ir priegaidę), pvz.: *výnuogė* (plg. *výnas*), *mėdvoilnė* (plg. *mėdis*), *mážvaikis, -ė* (plg. *mážas, -à*), *mólžemis* (plg. *mólis*), *rañkpinigiai* (plg. *rañkq, rankà*), *saváitraštis*

(plg. *savaitė*), *trėčdalis* (plg. *trėčias*, *-ià*), *valgiàraštis*; *dvišakas*, *-a*, *dvišakis*, *-ė* (plg. *dvi*). Plg. tokios pat sandaros tikrinius žodžius, pvz.: *Báltupiai*, *Liepkaľnis* (Vilniaus mst. d.), *Puskunigis* (avd.), *Raudondvaris* (k.).

Kilnojamasis antrojo dėmens **kirtis** (2-oji kirčiuotė; priešpaskutinis skiemuo tvirtagalis arba trumpas) būdingas perkeltinės metoniminės reikšmės, vadinamiesiems posesyviniams dūriniais, kurie dažniau vartojami būdvardiškai, pvz.: *atlepaũsis*, *-ė* (plg. *aũsį*, *ausis*), *aukštakuľnis*, *-ė* (plg. *kuľnas*), *ilgplaũkis*, *-ė* (plg. *plaukas*, įvykusi cirkumfleksinė metatonija), *ilgaliežũvis*, *-ė* (plg. *liežũvis*), *kairiaraiķis*, *-ė* (plg. *raiķq*, *rankà*), *kupranugãris* (plg. *nũgara*, įvykusi kirčio vietos kaita).

Esti dūrinų, kurių tiesioginė **reikšmė** nuo perkeltinės metoniminės **skiriama** tik **kirčiu** arba kirčiu ir jungiamojo balsio buvimu ar nebuvimu, plg.: *dešimtmetis* ‚dešimties metų laikotarpis‘ ir *dešimtmėtis*, *-ė* ‚dešimties metų, trunkantis, -i dešimt metų‘, *šventadienis* ‚šventa (poilsio) diena‘ ir *šventadiėnis*, *-ė* ‚šventai dienai skirtas, -a‘. Pateiktų porų pirmieji nariai, vartojami tiesiogine reikšme, yra daiktavardžiai, o antrieji, perkeltinės reikšmės, – būdvardžiai.

Daiktavardžių ir būdvardžių skyrimas kirčiu taip pat pažįstamas ir dūriniais, kurie vartojami tik perkeltine metonimine reikšme ir kurių pirmasis dėmuo paprastai yra skaitvardinis, plg.:

- *dviãratis* 1 ‚tokia susisiekimo priemonė‘ ir *dviãrãtis*, *-ė* 2 ‚su dviem ratais‘;
- *penkiãkampis* 1 ‚penkių kampų figũra‘ ir *penkiãkamãpis*, *-ė* 2 ‚su penkiomis kampais‘;
- *trispalvė* 1 ‚trijų spalvų vėliava‘ ir *trispalvis*, *-ė* 2 ‚kuris, -i trijų spalvų‘;
- *tritašķis* 1 ‚trijų tašķų vertės krepšinio metimas‘ ir *tritašķis*, *-ė* 2 ‚vertinamas trimis tašķais‘.

Kirčiavimo atžvilgiu tokie dariniai nėra vieniši, turi paralelių tarp priešdėlių vedinių, plg.: *dviãbalsis* 1 ‚diftongas‘ ir *priebalsis* 1, *ãtbalsis* 1; *dviãbalsis*, *-ė* 2 ‚dviejų balsų‘ ir *bebalsis*, *-ė* 2 ‚kas neturi balso‘.

Veiksmažodinį antrąjį dėmenį bk. turi maždaug ketvirtadalis sudurtinių daiktavardžių. Jų kirčiavimas gana glaudžiai susijęs su darybos reikšme. Didžiausią grupę čia sudaro dūriniai, artimi veikėjus bei veiksmažodinės ypatybės turėtojus žymintiems vediniams ir išsiskiriantys **kilnojamu** iš galūnės į pirmąjį dėmenį **kirčiu** (šio dėmens priegaidė paprastai perimama iš pamatinio kamieno), pvz.: *knygnešỹs*, *-ė-knygnešį*, *-ę* 3^b (plg. *knỹgq*, *knygà*), *stogdengỹs*, *-ė-stogdengį*, *-ę* 3^a (plg. *stógas*), *ũkvedỹs*, *-ė-ũkvedį*, *-ę* 3^a (plg. *ũkis*), *ziemkenčiaĩ-ziemkenčius* 3^b (plg. *ziẽmq*, *ziemà*)⁴¹. Jeigu šio tipo dūriniai turi jungiamąjį balsį *-a-*, bk. nuosekliai teikiamos **gretybės** su kilnojamu pradinio dėmens ir jungiamojo balsio kirčiu, pvz.: *aišķiaregỹs*, *-ė-aišķiaregį*, *-ę* 3^{4a} || *aišķiãregį*, *-ę* 3^b (plg. *aišķus*, *-i*), *ugniagesỹs*, *-ė-ũgniagesį*, *-ę* 3^{4b} || *ugniãgesį*, *-ę* 3^b (plg. *ũgnį*, *ũgnis*). Dviskiemeniame pirmajame dėmenyje gali vykti kirčio vietos kaita, tokiais atvejais irgi kirčiuojama dvejopai, pvz.: *akmenskaldỹs*, *-ė-ãkmenskaldį*, *-ę* 3^{4b} || *akmėnskaldį*, *-ę* 3^a (plg. *ãkmenį*, *akmuo*), plačiau apie prozodines kaitas žr. toliau.

Aptartoji kilnojamojo kirčio paradigma laikytina savitu veiksmažodinių dūrinų bruožu, retkarčiais aptinkamu ir dūrinuose su vardažodiniu antruoju dėmeniu, pvz.: *aukštupỹs-ãukštupį* 3^a (plg. *ãukštas*, *-à*), *mėsgalỹs-mėsgalį* 3^b (plg. *mėsq*, *mėsa*), taip pat tikriniuose žodžiuose, pvz.: *Skaistgirỹs-Skaistgirį* 3^a (mstl.), *Taurupỹs-Taũrupį* 3^b (ež.). Tiesa, pasitaiko ir išimčių – veiksmažodinių dūrinų,

⁴¹ Kilnojamąjį kirtį gauna ir vienas kitas kitokios reikšmės bei galūnės dūrinys su antruoju veiksmažodiniu dėmeniu, pvz.: *ašķkaras*, *labdarà-lãbdarq*, *kãspinas* (3^b).

kurių pastoviai kirčiuojamas pirmasis dėmuo arba jungiamasis balsis *-a-*. Tai daugiausia gyvių bei augalų pavadinimai; pvz.: *mėdgraužis, mūsmirė, šilkāverpis* (1).

Pastovus pirmojo dėmens arba jungiamojo balsio *-a-* kirtis įprastas aptariamojo tipo sudurtiniams daiktavardžiams, kurie žymi įrankius, mašinas, šiaip priemones ar savo reikšme primena veiksmožodžių abstraktus ir pan.: *bulviakasė* || *bulviākasė* 1 ‚bulvių kasamoji mašina‘, *bulviakasis* || *bulviākasis* 1 ‚bulvių kasimo metas‘, *šienāpjovė* 1 ‚mašina šienai pjauti‘, *laīkrodīs* 1, *lovātiesė* 1 ‚marška lovai užtiesti‘, *mėšlāvežīs* 1 ‚mėšlo vežimo darbų laikas‘, *širdgėla* 1 ‚sielvartas, liūdesys‘ ir t. t. Šitaip dažniausiai kirčiuojami ir reti veiksmožodiniai sudurtiniai būdvardžiai, labai linkę daiktavardėti, pvz., *dūonriekīs*, *-ė* ‚skirtas duonai riekti‘. Šie dūriniai kirčiavimo pobūdžiu artimi tiesioginės reikšmės sudurtiniams daiktavardžiams su vardažodiniu antruoju dėmeniu, pvz.: *dūonkubīlīs*, *ugniāvietė*, *laīkraštīs*, *pievāgrybīs*.

Moterų vardai su galūne *-a*, kurių antrasis dėmuo dažnai yra veiksmožodinės kilmės, linkstami kirčiuoti dvejopai – nepastoviai (pagal 3^a, 3^b kirčiuotę) ir pastoviai pirmajame dėmenyje (1-oji kirčiuotė), pvz.: *Rimovydā–Rīmovydą* 3^a || *Rīmovyda* 1, *Gražvydā–Grāžvydą* 3^b || *Grāžvyda* 1, *Tautvydā–Taūtvoydą* 3^b || *Taūtvoyda* 1.

Kilnojamas antrojo dėmens kirtis tarp veiksmožodinių dūrinių yra retas, pvz.: *mažakālīs*, *-ė* ‚kas mažai kalba‘, *visagālīs*, *-ė* (2). Dar retesni dūriniai, kurių antrasis veiksmožodinis dėmuo kirčiuojamas pastoviai, pvz.: *pelėda*; *rugsėjīs*, *rugpjūtīs*; *rugiapjūtė*, *šienapjūtė* (1). Taip pat plg. dūrinių kilmės asmenvardžius *Jogāila*, *Mingāilė* ir kt.

Dūrinių kirčiavimui svarbūs ne tik minėti semantiniai bei gramatiniai veiksniai, bet ir **prozdinės kaitos** (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Prozdinės kaitos dūriniuose

Dūriniai		Kirčiuojama		
		1 dėmuo	Jung. balsis	2 dėmuo
Pastoviojo kirčio	Prozdinės kaitos	Vyksta		
	Nevyksta			
Kilnojamojo kirčio	Prozdinės kaitos	Vyksta		
	Nevyksta			

Iki šiol plačiau rašyta tik apie cirkumfleksinę metatoniją dūrinių antrajame dėmenyje: *bendradarbis*, -ė (plg. *dárbas*), *klumpakojis* (plg. *kója*) ir t. t. Dviskiemenį kirčiuotą kamieną turintiems šio tipo dūriniams būdingas kirčio pasislinkimas į priešpaskutinį skiemenį (t. y. antrojo dėmens galinį skiemenį, esantį prieš galūnę), pvz.: *doiašmėnis*, -ė (plg. *āšmenys*), *kupranugāris* (plg. *nùgara*), *bendrapavařdis*, -ė (plg. *pāvardę, pavarde*), *gėlavandėnis*, -ė (plg. *vāndenį, vanduō*), *minkštavidūris*, -ė (plg. *vidurį, vidurys*).

Kirčiavimu šie žodžiai niekuo nesiskiria nuo tos pačios struktūros dūrinių be kirčio vietos kaitos (pvz.: *ilgaliežuvis*, -ė, plg. *liežuvis*; taip pat *silpnasveikātis*, -ė, *žaliakėpūris*, -ė) ir nuo priešdėlio *be-* bei galūnių ar priebalsinių priesagų vedinių, padarytų iš daugiaskiemenių pamatinių žodžių, pvz.: *beuodėgis*, -ė (← *úodegą, uodegà*), *vasāris*, -ė (← *vāsara*), *viduřkis* (← *vidurį, vidurys*). Šiuose dariniuose vykstančios prozodinės kaitos susijusios su priešpaskutinio skiemens kirčiavimu ir tvirtagale jo priegaide ar trumpu balsiu.

Kirčio vietos kaita būdinga ir dūriniams, kurie turi kirčiuotą pirmąjį dviskiemenį dėmenį, pvz.: *akmėnligė* (plg. *ākmenį, akmuō*), *asmėnvardis* (plg. *āsmenį, asmuō*), *milžinkapis* (plg. *milžinas*), *nugārkaulis* (plg. *nùgara*), *svetīmžodis* (plg. *svētimas, -à*), *vandėnsvydis* (plg. *vāndenį, vanduō*), *vasārvietė* (plg. *vāsara*). Šiuo atveju kirtis perkeliamas į pirmojo dėmens galą prie dėmenų sandūros – paprastai į trečiąjį nuo galo skiemenį, kur susidaro samplaikinis tvirtapradis dvigarsis (žr. 10 schemą). Bk. teikiamas vienas kitas šios struktūros dūrinyse be kirčio vietos kaitos (pvz., *pōpierdėžė*) arba akcentinių gretybų, pvz., *pōpiergalis* || *popiērgalis*).

10 schema. Prozodinės kaitos dūriniuose

Dūriniai	Kirčiuojamas	
	I dėmuo	II dėmuo
Pastoviojo kirčio	$\begin{array}{c} \downarrow \quad \downarrow \\ \frac{4}{4} \quad \frac{3}{3} \end{array}$	dėmenų sandūra
Kilnojamojo kirčio	$\begin{array}{c} \downarrow \quad \downarrow \\ \frac{4}{4} \quad \frac{3}{3} \end{array}$	$\begin{array}{c} \overset{\sim}{\rightarrow} \\ \frac{2}{2} \\ \downarrow \\ \frac{3}{3} \quad \frac{2}{2} \end{array}$

Kirčio įsitvirtinimui pirmojo dviskiemenio dėmens gale bei kirčiuoto skiemens tvirtapradei priegaidei, matyt, turi įtakos tokios pat struktūros dūriniai be kirčio vietos kaitos, pirmajame dėmenyje gaunantys tvirtapradį samplaičinį dvigarsį, pvz.: *kišėnpinigiai* (plg. *kišėnė*), *pipirmalė* (plg. *pipiras*), *šlapimtakis* (plg. *šlapimas*).

Dūrinio pirmasis dėmuo tvirtapradę priegaidę gauna ir tada, kai samplaikinis dvigarsis susidaro vienskiemenėje šaknyje, kuri paprastai sutampa su trečiuoju nuo galo skiemeniu: *gārlaivis* 1 (plg. *gāras*), *karžygys*, -ė-*kāržygį*, -ę 3^a (plg. *kāras*), *žėmkasė* 1 (plg. *žėmė*), *žėmdirbį*, -ę (*žėmdirbys*, -ė) 3^a ir t. t. Taigi tvirtapradė priegaidė yra svarbi dūrinių trečiojo nuo galo skiemens savybė. Primintina, kad tvirtapradžiai yra ir visi prigimtinio ilgumo jungiamieji balsiai – irgi dažniausiai trečiasis nuo galo skienuo.

Į svarbiausias dūrinių prozodines savybes – kirčio slinktį prie dėmenų sandūros bei tvirtapradę kirčiuoto skiemens priegaidę – reikia atsižvelgti vertinant palyginti

neseniai šnekamojoje kalboje išplitusią naujovišką kilnojamąją paradigmą, kur keturskiemenių ir ilgesnių sudurtinių daiktavardžių kirtis šokinėja iš galūnės į skiemeni, esantį prieš dėmenų sandūrą, pvz.: *akmentašys*, *-ė-akméntaši*, *-ę*; *kaminkrėtys*, *-ė-kaminkrėti*, *-ę*; *nuodėmklausys*–*nuodėmklausį* (tradicinis kirčiavimas ir ankstesnė norma pripažino tik *ākmentaši*, *-ę*; *kāminkrėti*, *-ę*; *núodėmklausį*, ir dabar laikomus pagrindiniais variantais). Toks kilnojamas kirtis, kurį bendrinei kalbai pirmą kartą nuosekliai įteisino LKTŽ (1985), o vėliau ir DŽ³ (1993), gerai dera prie pastovaus kirčio, išryškinančio pirmojo dėmens galinį skiemenį, plg.: *akménskaldį* (*akmenskaldys*) 3^a ir *akménligė* 1, *kaminkrėti* (*kaminkrėtys*) 3^a ir *kaminšluostė* 1.

Kirčiuotas trečiasis nuo galo skiemuo, sutampantis su dėmenų sandūra, būdingas ir pastovaus kirčio dūriniais, turintiems jungiamąjį balsį *-a-*, kuris vienu skiemeniu tarsi pailgina pirmąjį dėmenį, sudarydamas sąlygas kirčio perkėlimui, pvz.: *bulviākasis*, *cukrāligė*, *rugiāgėlė*, *sidabrāžolė*, *vėjāraupiai*. Tokį kirčiavimą, bk. teikiamą kaip gretybę šalia pastovaus pirmojo dėmens kirčio, be abejo, skatina dūriniai su kirčiuotais jungiamaisiais balsiais, pvz.: *saulėkaita*, *šikšnósparnis*, *ugnikalnis*.

Tas pats polinkis – kirčiuotas jungiamasis balsis *-a-* – šnekamojoje kalboje būdingas ir dūriniais, kurių kirtis pagal tradicinę normą kilnojamas iš galūnės į pirmąjį dėmenį, pvz.: *angliākasis*, *-ę-angliakasys*, *-ė* 3^b, *jaunāvedj*, *-ę-jaunavedys*, *-ė* 3^b. Šitokį kirčiavimą, kaip sakyta, gretybės statusu kodifikavo LKTŽ ir DŽ³, pvz.: *dešragalys*–*dėšragalį* 3^{4b} || *dešrāgalį* 3^b; taip pat *krósniakurį* 3^{4a} || *krósniakurį* 3^b, *piktadarį* 3^{4b} || *piktādarį* 3^b.

Tipas su kirčio kilnojimu iš galinio į trečiąjį nuo galo skiemenį, įprastas triskiemeniams trečiosios kirčiuotės dūriniais (pvz.: *darbdavys*–*dārbdavj* 3^a, *knygnešys*–*knýgnešj* 3^b), kaip matyti, įsigali ir daugiau skiemenų turinčiuose sudurtiniuose daiktavardžiuose be kirčiuotų jungiamųjų balsių, pvz.: *barzdaskutys*–*barzdāskutj*, *geradarys*–*gerādarj*, *akmentašys*–*akméntaši*. Trečiasis nuo galo skiemuo dažniausiai kirčiuojamas ir pastovaus kirčio tiesioginės reikšmės dūrinuose. Tačiau svarbiausia čia yra tai, kad šis skiemuo atitinka arba dėmenų sandūros elementą – jungiamąjį balsį, arba pirmojo dėmens skiemenį, esantį tiesiai prieš nulinę sandūrą. Vadinasi, tiesioginės reikšmės dūrinių kirčio vieta yra susijusi su dėmenų sandūra – ir materialiai išreikšta, ir nuline. Dūriniai šiuo atžvilgiu labai primena vedinius, kurių kirčiavimą lemia afiksų, paprastai – darybos formantų, akcentinės savybės. Tik vedinių grupėje šis dėsningumas yra akivaizdesnis, ne tiek supintas su semantiniais bei gramatiniais žodžio ypatumais, kaip tai būdinga dūriniais.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kokios akcentinės savybės būdingos dūrinių jungiamiesiems balsiams?
2. Kuriais kirčiuotėmis kirčiuojami dūriniai, turintys vardažodinį 2-ąjį dėmenį?
Nuo ko priklauso žodžio kirčiuotės pasirinkimas?
3. Kokios sandaros ir reikšmės dūriniai linkę gauti pastovų 1-ojo dėmens ar jungiamojo balsio *-a-* kirtį? Kaip juose reiškiasi metatonija?
4. Kokios sandaros ir reikšmės dūriniais paprastai būdingas 2-ojo dėmens kirtis?
5. Kiek bk. išplitęs sudurtinių daiktavardžių ir būdvardžių skyrimas kirčiu?
6. Kokios sandaros ir reikšmės dūriniai paprastai kirčiuojami 3-iaja kirčiuote?
Kurie šios kirčiuotės variantai įteisinti kaip norminiai?
7. Kokių žinote dūrinių, kurie gauna pastovų antrojo dėmens kirtį?
8. Kokios prozodinės kaitos būdingos dūrinių pirmajam dėmeniui?
9. Kokios prozodinės kaitos būdingos dūrinių antrajam dėmeniui?
10. Nustatykite, pagal kurią kirčiuotę kirčiuojate šiuos dūrinius: *poliakalė*, *arbatpinigiai*, *šaltalankis*, *obuolmušis*, *-ė*, *balsadėžė*, *šiaudagalys*, *darbdavys*, *-ė*, *baltmiškis*, *popierdėžė*. Siedami kirčiavimą su žodžių daryba atkreipkite dėmesį į galimas prozodines kaitas. Pasitikrinkite, ar jūsų kirčiavimas atitinka bk. normą.

2.2.7. Įvardžiuotinės ir sangražinės formos

LITERATŪRA

- Kazlauskienė A. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologijos pagrindai*, p. 94–96.
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 79–81, 93; 1978, p. 60–62, 70.
- Mikulėnienė D., A. Pakerys, B. Stundžia. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*, p. 197–199, 204, 210.
- Skardžius P. *Lietuvių kalbos kirčiavimas*, p. 66–67, 70.
- Stundžia B. Įvardžiuotinių formų kirčiavimo normos ir realiosios vartosenos pamokos. *Gimtoji kalba*, 2011, sąs. 4, p. 8–12.
- Vaitkevičiūtė V. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*, p. 58, 83–86, 107, 115.

Vienų įvardžiuotinių vardažodžių kirtis yra pastovus, kitų – kilnojamas (kirčiuotė kaip nors neįžymima), nelygu paprastųjų formų kamieno akcentinė vertė. Iš stipriojo kamieno, arba 1-osios kirčiuotės, žodžių padarytos įvardžiuotinės formos kirčiuojamos **pastoviai**, išlaikant paprastosios (neįvardžiuotinės) formos kirčio vietą ir priegaidę, pvz.:

- *aukščiausias*, -ia 1 ⇒ *aukščiausiasis*, -ioji,
- *dañgiškąs*, -a 1 ⇒ *dañgiškasis*, oji,
- *kalvotas*, -a 1 ⇒ *kalvotasis*, -oji;
- *vienóliktas*, -a 1 ⇒ *vienóliktasis*, -oji.

Kilnojamuoju kirčiu, arba nepastoviai, išlaikant paprastosios formos kamieno priegaidę, kirčiuojami tie įvardžiuotiniai vardažodžiai, kurių paprastoji forma yra silpnojo kamieno, o žodis – 3-iosios ar 4-osios kirčiuotės. Jų kirtis kaitant šokinėja iš skiemens, esančio prieš įvardinį dėmenį, į trečiąjį ar tolesnį nuo galo skiemenį – nelygu žodžio ilgis (panašiai kaip paprastųjų formų – iš galinio į priešpaskutinį ar tolesnį nuo galo skiemenį), pvz.:

- *brangùsis*, *brangióji*–*brangiājame*, *brangiôjoje*–*brángujų*, *brángiqą* (plg.: *brangùs*, -i–*brangiámè*, -iojè–*brángų*, *brángiq* 3);
- *penktásis*, -óji–*penktājame*, -ôjoje–*peñktąjį*, -ąją (plg.: *peñktas*, -à–*penktamè*, -ojè–*peñktą* 4);
- *manàsis*, -óji–*manājame*, -ôjoje–*māñąjį*, -ąją (plg.: *mānas*, -à–*manamè*, -ojè–*māñą* 4);
- *ištikimàsis*, -óji–*ištikimājame*, -ôjoje–*ištikimąjį*, -ąją (plg. *ištikimas*, -à–*ištikimamè*, -ojè–*ištikimą* 3^{4b}).

Prieš įvardinį dėmenį esantis skiemuo atitinka paprastosios formos vienskiemenę galūnę, arba dviskiemenės galūnės pirmąjį skiemenį, plg.: *aukštų-jų* ir *aukštų*, *aukštėsnį-jį* ir *aukštėsnį*, *aukštôjoje* ir *aukštôjè*, *aukštuôsiuose* ir *aukštuosè*.

Prieš įvardinį dėmenį esantis skiemuo kirčiuojamas tada, kai paprastosios formos galūnė yra kirčiuota arba trumpa vienskiemenė. Jeigu ta galūnė yra tvirtagalė ar dviskiemenė su kirčiuotu galiniu balsiu, prieš įvardinį dėmenį esantis skiemuo gauna tvirtagalę priegaidę, plg. būdvardžių *báltas*, -à, *grazùs*, -i ir *kairÿs*, -ẽ įvardžiuotines formas:

- *baltų* ir *baltųjų*, *grazių* ir *graziųjų*, *kairių* ir *kairiųjų*;
- *baltais* ir *baltaisiais*, *graziais* ir *graziaisiais*, *kairiais* ir *kairiaisiais*;
- *baltôs* ir *baltôsios*; *graziôs* ir *graziôsios*; *kairiôs* ir *kairiôsios*;
- *baltamè* ir *baltājame*; *graziamè* ir *graziājame*; *kairiamè* ir *kairiājame*;
- *baltojè* ir *baltôjoje*; *graziôjè* ir *graziôjoje*; *kairiôjè* ir *kairiôjoje*;
- *baltuosè* ir *baltuôsiuose*; *graziuosè* ir *graziuôsiuose*; *kairiuosè* ir *kairiuôsiuose*;

- *baltosè* ir *baltôsiosè*; *gražiosè* ir *gražiôsiosè*; *kairiosè* ir *kairiôsiosè*;
- *baltomis* ir *baltôsiomis*; *gražiomis* ir *gražiôsiomis*; *kairiomis* ir *kairiôsiomis*;

Tvirtapradę ar trumpą vienskiemenės paprastosios formos galūnę atitinka tvirtapradis prieš įvardinį dėmenį esantis skiemuo, plg.:

- *baltám*, *gražiám*, *kairiám* ir *baltájam*, *gražiájam*, *kairiájam*;
- *baltiems*, *baltóms* ir *baltiesiems*, *baltósioms*; *gražiems*, *gražióms* ir *gražiesiems*, *gražiósioms*; *kairiems*, *kairióms* ir *kairiesiems*, *kairiósioms*;
- *baltà* ir *baltóji*; *graži* ir *gražióji*; *didì* ir *didžióji*; taip pat *kairė* ir *kairióji*;
- *báltu*, *bálta* ir *baltúoju*, *-ája*; *gerù*, *gerà* ir *gerúoju*, *-ája*; *kairiù*, *kairià* ir *kairiúoju*, *-iája*;
- *báltus*, *báltas* ir *baltúosius*, *-ąsias*; *gerùs*, *geràs* ir *gerúosius*, *-ąsias*; *kairiùs*, *kairiàs* ir *kairiúosius*, *-iąsias*;
- *baltì* ir *baltíeji*, *gerì* ir *geríeji*, *kairì* ir *kairíeji*, taip pat *grāžūs* ir *grāžíeji*;
- *ištikimu*, *-a* ir *ištikimúoju*, *-ája*;
- *ištikimus*, *-as* ir *ištikimúosius*, *-ąsias*.

Išimtis – vyriškosios giminės vns. vardininkas, kurio priešpaskutinis skiemuo turi trumpus kirčiuotus balsius *-à-*, *-ù-* arba tvirtagalį *-ỹ-*, plg.: *báltas*, *gėras* ir *baltàsis*, *geràsis*; *áiškus*, *gražùs* ir *aiškùsis*, *gražùsis*; *didėsnis* ir *didesnỹsis*. **Taigi trumpàs vienskiemenės paprastųjų formų galūnes**, išskyrus vyriškosios giminės vns. vardininko, atitinka įvardžiuotinių formų tvirtapradžiai *-úo-*, *-íe-* (vyr. giminė) arba *-ó-*, *-q-* (mot. giminė)⁴².

Atkreiptinas dėmesys, kad silpnosios galūnės *-as* (vyr. gim. vns. vard.) balsis *-a-* įvardžiuotinėje formoje tampa kirčiuotas (plg. *gėras* ir *geràsis*, *ištikimas* ir *ištikimàsis*). Kaip rodo šnekamosios bendrinės kalbos stebėjimai, kilnojamas įvardžiuotinių žodžių kirtis linkęs išstumti pastovųjį. Daugelis kirčiuoja *dangiškàsis*, *dangiškájam*–*dañgiškąjį*; *dangiškóji*, *dangiškòsios*–*dañgiškąją*; *išmintingàsis*, *išmintingájam*–*išmintingąjį* ir t. t. Kilnojamojo kirčio plitimą įvardžiuotinių formų klasėje turbūt daugiausia lemia tai, kad toks kirčiavimas būdingas visoms iš dviskiemenių žodžių padarytoms atitinkamoms formoms ir daugeliui įvardžiuotinių formų, pamatuotų nepastovaus kirčio daugiaskiemenėmis paprastosiomis formomis, taigi pagal *baltàsis*, *-òji*, *rudàsis*, *-óji* ir pan. imama kirčiuoti ir *geltonàsis*, *-óji* ir pan.; pagal *laukiamàsis*, *-óji*, *miegamàsis*, *-óji* ir pan. (⇐ *láukiamas*, *-à* 3^a, *miėgamas*, *-à* 3^b) – ir *valgomàsis*, *-óji*, *valgomàsis*–*válgomąjį* ir pan.; pagal *kuliamóji*, *pjaunamóji* ir pan. (⇐ *kùliamas*, *-à* 3^b, *pjáunamas*, *-à* 3^a) – ir *barstomóji*–*barstomąją* ‚barstymo padargas‘, *valomóji*–*váломąją* ‚valymo padargas‘.

Atsižvelgiant į įvardžiuotinių formų kirčiavimo polinkius ir kilnojamojo kirčio plitimą šnekamojoje kalboje, kai kurios būdvardžių, skaitvardžių ir esamojo laiko dalyvių įvardžiuotinės formos, padarytos iš pastovaus kirčio paprastųjų formų, 2011 m. VLKK rekomendacijoje (<http://vlkk.lt/lit/97208>) teikiamos kirčiuoti dvejopai – pastoviai arba kilnojamuoju kirčiu.

Dvejopas kirčiavimas pirmiausia teikiamas įvardžiuotiniams būdvardžiams, padarytiems iš darių priesagų *-ingas*, *-a* ir *-iškas*, *-a* vedinių, ir kelintiniams skaitvardžiams (dėl dalyvių žr. p. 151 t.), pvz.: *laimingàsis*, *-oji* (⇐ *laimingas*, *-a* 1) || *laimingàsis*, *-óji*, vns. gal. *laimingąjį*, *-ąją*; *draūgiškàsis*, *-oji* (⇐ *draūgiškas*, *-a* 1) ||

⁴² Šį atitikimą lengva paaiškinti istoriškai: tos galūnės kažkada yra buvusios tvirtapradės (akūtinės), o jų sutrumpėjimą nustatė vokiečių kalbininkas Augustas Leskynas (Leskien). Prie paprastosios formos priaugus įvardiniam enklitikui, kirčiuotas skiemuo nebebuvo galinis, tad ir netrumpėjo, išlaikė tvirtapradę priegaidę (akūtą), plg. *gerà* (< **gerā*) ir *geró-ji*, *gerù* (< **gerúo*) ir *gerúo-ju*.

draugiškàsis, -óji, vns. gal. *draugiškąjį, -ąją*; *vienúoliktàsis, -oji* (⇔ *vienúoliktas, -a 1*) || *vienuoliktàsis, -óji* (vns. gal. *vienuoliktąjį, -ąją*)... *devyniòliktàsis, -oji* (⇔ *devyniòliktas, -a 1*) || *devynioliktàsis, -óji* (vns. gal. *devynioliktąjį, -ąją*); *túkstantàsis, -oji* (⇔ *túkstantas, -a 1*) || *túkstantàsis, óji* (vns. gal. *túkstantąjį, -ąją*). Čia pritampa ir įvardis *keliòliktàsis, -oji* (⇔ *keliòliktas, -a 1*) || *kelioliktàsis, -óji*, vns. gal. *kelioliktąjį, -ąją*.

KILNOJAMOJO KIRČIO PARADIGMŲ PAVYZDŽIAI

Vienaskaita				
V. Š.	<i>baltàsis, -óji</i>	<i>vyresnÿsis, -ióji</i>	<i>puikùsis, -ióji</i>	<i>tavàsis, -óji</i>
K.	<i>báltojo, -òsios</i>	<i>vyrèsniojo, -iòsios</i>	<i>puikiojo, -iòsios</i>	<i>tàvojo, -òsios</i>
N.	<i>baltájam, báltajai</i>	<i>vyresniájam, vyrèsniajai</i>	<i>puikiájam, puikijai</i>	<i>tavájam, tãvajai</i>
G.	<i>báltąjį, -ąją</i>	<i>vyrèsniįjį, -iąją</i>	<i>puikųjį, -iąją</i>	<i>tãvąjį, -ąją</i>
Įn.	<i>baltúoju, -ąja</i>	<i>vyresniúoju, -iąja</i>	<i>puikiúoju, -iąja</i>	<i>tavúoju, -ąja</i>
Vt.	<i>baltájame, -òjoje</i>	<i>vyresniájame, -iòjoje</i>	<i>puikiájame, -iòjoje</i>	<i>tavájame, -òjoje</i>
Daugiskaita				
V. Š.	<i>baltíejį, báltosios</i>	<i>vyresniejį, vyrèsniosios</i>	<i>puikíejį, puikiosios</i>	<i>tavíejį, tãvosios</i>
K.	<i>baltųjį</i>	<i>vyresniųjį</i>	<i>puikiųjį</i>	<i>tavųjį</i>
N.	<i>baltiesiems, -òsioms</i>	<i>vyresniesiems, -iòsioms</i>	<i>puikiesiems, -iòsioms</i>	<i>taviesiems, -òsioms</i>
G.	<i>baltúosius, -ąšias</i>	<i>vyresniúosius, -iąšias</i>	<i>puikiúosius, -iąšias</i>	<i>tavúosius, -ąšias</i>
Įn.	<i>baltaišiais, -òsiomis</i>	<i>vyresniaišiais, -iòsiomis</i>	<i>puikiaišiais, -iòsiomis</i>	<i>tavaišiais, -òsiomis</i>
Vt.	<i>baltuòsiuose, -òsiose</i>	<i>vyresniuòsiuose, -iòsiose</i>	<i>puikiuòsiuose, -iòsiose</i>	<i>tavuòsiuose, -òsiose</i>

Pastaba. Šnekamojoje kalboje įvardžiuotinių vardažodžių moteriškosios giminės vns. naudininkas neretai pasakomas su priešpaskutiniu skiemens kirčiu, t. y. *baltájai, vyresniájai, pirmájai, manájai* ir t. t. Toks variantas turbūt plinta dėl netaisyklingai kirčiuojamos paprastosios formos: *baltái, vyresnéi, pirmái*⁴³ ir t. t. (šios galūninio kirčio formos pažįstamos kai kurioms tarmėms, pavyzdžiui, vakarų aukštaičiams kauniškiams). Tam tikrą reikšmę čia turi ir vyriškosios giminės analogija (*baltám, vyresniám* ir t. t.).

Vardažodžio formų sangrąžos afiksas *-s(i)* kirčiavimui įtakos nedaro, taigi išlaikoma paprastųjų formų kirčio vieta ir priegaidė, tik 2-osios kirčiuotės daiktavardžiai tampa pastovaus kirčio žodžiais (kirtis niekada nenušoka į galūnę, žr. antrą pavyzdį), pvz.:

- *ródymas 1* ⇔ *ródymasis, ródymosi, ródymuisi, ródymąsi, ródymusi, ródymesi, ródymaisi, ródymųsi* (kiti linksniai nevartojami);
- *traukìmas 2* ⇔ *traukìmasis, -osi, -uisi, -ąsi, -usi, -esi, -aisi, -ųsi* (plg *traukimù, -è* ir *traukìmusi, -esi*);
- *paródymas 1* ⇔ *pasiródymas, -o, -ui, -ą, -u, -e; pasiródymai, -ų, -ams, -us, -ais, -uose*.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kokie yra ir nuo ko priklauso įvardžiuotinių vardažodžių kirčiavimo tipai? Pateikite pavyzdžių.
2. Kada prieš įvardinį dėmenį esantis ilgasis skiemuo yra tvirtapradis, o kada – tvirtagalys? Pateikite pavyzdžių.
3. Padarykite, išlinksnuokite ir sukirčiuokite šių vardažodžių įvardžiuotines formas: *àpskritas, -à, mandagùs, -ì, dèmétas, -a, sãvas, -à, doylìktas, -a*.
4. Kaip akcentiškai traktuotinas sangrąžos afiksas *-s(i)*?

⁴³ Norminis kirčiavimas: *báltai, vyrèsnei, pirmái*.

2.3. SVETIMŽODŽIŲ KIRČIAVIMAS

LITERATŪRA

- Kuzavinis K. Tarptautinių žodžių kirčio vietos dėsningumas. *Mūsų kalba*, 1971, sąs. 5, p. 11–22.
- Kazlauskienė A. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologijos pagrindai*, p. 82–88.
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 63–67; 1978, p. 48–51.
- Pakerys A. *Tarptautinių žodžių kirčiavimas*. Kaunas, 1991.
- Stundžia B. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, p. 49–53.
- Vaitkevičiūtė V. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*, p. 59–69.

Didžiąją dalį daugiaskiemenių svetimžodžių sudaro vadinamieji tarptautiniai žodžiai (internacionalizmai, naujieji svetimžodžiai), kuriems būdingi stiprieji kamienai ir paprastesnis kirčiavimas, nusakomas keliomis nesudėtingomis taisyklėmis. Viena iš jų tokia: žodžius su tuo pačiu baigmeniu (ar priesaga) linkstama kirčiuoti vienodai, nepaisant skiemenų skaičiaus, kamieno morfemino, neretai ir darybinio skaidumo, plg.: *doktorántas* ir *interes-ántas*, *kultūrà* ir *doktorant-ūrà*, *literat-ūrà*; *ārija*, *avārija* ir *kulinār-ija*, *veterinār-ija*, bet: *student-ijà*, *tiron-ijà* (šiedu yra kuopinės reikšmės vediniai, kurių pasidaroma ir iš savųjų žodžių: *lap-ijà*, *žmon-ijà* ir t. t.). Taisyklė patogi mokantis kirčiuoti, pvz.: jeigu kirčiuojame *kvartétas*, tai ir *biudžétas*, *komitétas*, *neutralitétas*...; jeigu – *kurórtas*, tai ir *ekspórtas*, *transpórtas* ir t. t.

Daugiaskiemenių svetimžodžių kirčio vietą ir kirčiavimo pobūdį paprastai lemia baigmenų ar priesagų akcentinės savybės ir kalbos dalis. Daugiausia žodžių turi baigmenis ar priesagas su kirčiuotu priešpaskutiniu skiemeniu, ypač tvirtagaliu arba trumpu. Tokie daiktavardžiai ir reti skaitvardžiai kirčiuojami 2-ąja kirčiuote, taigi tam tikruose linksniuose kirtis nušoka į žodžio galą pagal priešpaskutinio skiemens dėsnį, pvz.: vns. vard. *kultūrà*, *satyrà*, *tribūnà* ir t. t.; vns. įn. (*su*) *kultūrà*..., *kolektyvù*, *parlamentù*, *milijonù* ir t. t.; vns. vt. *kolektyvè*, *parlamentè*, *milijonè* ir t. t.; dgs. gal. *satyràs*, *tribūnàs*; *kolektyvùs*, *parlamentùs*, *milijonùs* ir t. t. Daugiaskiemeniams svetimiesiems būdvardžiams su priešpaskutiniu tvirtagaliu ar trumpuoju skiemeniu paprastai būdingos priesagos ar baigmenys *-alius*, *-i* bei *-yovùs*, *-i* ir 4-oji kirčiuotė, pvz.: *muzikalùs*, *-i*, *natūralùs*, *-i*; *agresyovùs*, *-i*, *subjektyvùs*, *-i*. Tad kirčiuojame *muzikālų*, *-iq*, *agresyovų*, *-iq* ir pan.

Toliau išvardijami produktyvesni daiktavardžių baigmenys ar priesagos su kirčiuotu tvirtagaliu ir trumpuoju skiemeniu (žodžiai 2-osios kirčiuotės; pateikiant medžiagą daugiausia remiamasi Antano Pakerio duomenimis). Iliustraciniai pavyzdžiai užrašomi vienskaitos vardininku, o vieno kito žodžio, kuriam įprasta daugiskaitinė forma, duodamas dgs. vardininkas. Kai kurie išvardytuosius baigmenis ar priesagas turintys žodžiai kirčiuojami ir tolimesniame nuo galo skiemenyje ir paprastai gauna 1-ąją kirčiuotę (būdingesnių pavyzdžių, įskaitant ir akcentines gretybes, duodama skliausteliuose).

- *-adà* (vns. gal. *-ādą*): *blokadà*, *estradà*, *olimpiadà*; *Kanadà* (mst.)...;
- *-ādas*: *fasādas*, *šokoladas*; *Bagdādas* (mst.)...;
- *-āfas (-ė)*: *fotogrāfas*, *-ė*, *biogrāfas*, *-ė*, *paraqrāfas*, *kenotāfas*...;
- *-ākas (-ė)*: *barākas*, *konjākas*, *maniākas*, *-ė*; *Irākas* (valst.), *Spartākas* (avd.)...;
- *-ālas (-ė)*: *kvartālas*, *sandālai*, *signālas*, *vandālas*, *-ė*; *Nepālas*, valst. (bet:

- máršalas* 1);
- *-ālē*: *detālē, morālē, spirālē...*;
 - *-amà* (vns. gal. *-āmą*): *programà, reklamà, telegramà; Panamà* (valst.)...;
 - *-ānas (-ē)*: *mangānas, šampānas, veterānas, -ē...* (bet: *òrganas, štúrmanas, -ē* 1);
 - *-āras (-ē)*: *bulvāras, jaguāras, notāras, -ē; Apolināras* (avd.), *Dakāras* (mst.)... (bet: *bárbaras* 1, *rabárbaras* 1, *kaĩmparas* 1; apie *dāktaras, -ē* žr. toliau);
 - *-atà* (vns. gal. *-ātą*): *citatà, palatà; Renatà* (avd.)...;
 - *-ātas (-ē)*: *agregātas, advokātas, -ē, biurokrātas, -ē, šachmātai; Donātas* (avd.)... (bet: *klīmatas* 1);
 - *-āžas*: *bagāžas, garāžas, tirāžas...*;
 - *-ēktas*: *defēktas, konspēktas, objēktas...*;
 - *-èlè*: *akvarèlè, karamèlè, paralèlè... Adèlè* (avd.)...;
 - *-emà* (vns. gal. *-emą*): *fonemà, morfemà, problemà...*;
 - *-enà* (vns. gal. *-eną*): *arenà, migrenà, sirenà; Irenà* (avd.)...; plg. savųjų žodžių priesagą *-ena* (p. 87 t.);
 - *-ènas*: *fenomènas, džentelmènas, polietilènas; Šopènas*, avd. (bet: *reĩtgenas* 1 || *rentgènas* 2);
 - *-eĩntas (-ē)*: *instrumeĩntas, parlameĩntas, prezideĩntas, -ē; Taškeĩntas* (mst.)... (bet: *pātentas* 1, *tālentas* 1, *pròcentas* 1 || *proceĩntas* 2);
 - *-erà* (vns. gal. *-erą*): *fanerà, karjerà, premjerà; Venerà* (sen. Romos deivė; planeta)... (bet: *chòlera* 1, *kāmera* 1);
 - *-èras (-ē)*: *karjèras, premjèras, -ē; Homèras* (avd.)...;
 - *-èsas*: *interèsas, komprèsas, procèsas; Peloponèsas* (pss.)... (bet: *kāriesas* 1, apie *ādresas* žr. toliau);
 - *-ètas*: *alfabètas, bufètas, kabinètas, portrètās; Anicètās* (avd.)... (bet: *dèbetas* 1, *epìtetās* 1 || *epitètās* 2); plg. savųjų žodžių priesagą *-etas* (p. 88);
 - *-ètè*: *berètè, etikètè, kasètè, krevètès...*;
 - *-ètras*: *centimètras, termomètras, voltmètras...* (bet: *hegzāmetras* 1, *parāmetras* 1, *perĩmetras* 1 || *perimètras* 2...);
 - *-iērius, -ē*: *inžiniērius, -ē, kontroliērius, -ē, režisiērius, -ē...*;
 - *-ĩlis*: *automobilis, kadrĩlis, ventĩlis; Emĩlis* (avd.)... (bet: *dāktĩlis* 1, *pròfilis* 1); plg. savųjų žodžių priesagą *-ĩlis* (p. 81);
 - *-inà* (vns. gal. *-iną*): *kabinà, mašinà, razĩnos, želatinà; Kristinà* (avd.), *Ukrainà* (valst.)...;
 - *-ĩnas (-ē)*: *blondĩnas, -ē, delfĩnas, jazmĩnas, kofeĩnas; Albĩnas* (avd.), *Pekĩnas* (valst.)... (bet: *òrdĩnas* 1, *egzāminas* 1 || 3^b, *teĩminas* 1 || 3^b); plg. savųjų žodžių priesagą *-inas* (p. 91);
 - *-ỹras (-ē)*: *garnỹras, juvelỹras, -ē; Alžỹras* (valst.)...;
 - *-ĩstas, -ē*: *artĩstas, -ē, formalĩstas, -ē, specialĩstas, -ē* (bet: *bātĩstas* 1);
 - *-ĩtas*: *apendicĩtas, bronchĩtas, limitās; Sigĩtas* (avd.)... (bet: *spĩritas* 1);
 - *-ỹvas*: *aktỹvas, kolektỹvas, negatỹvas...*;
 - *-ĩzas*: *kaprĩzas, narcĩzas, servĩzas...*;
 - *-ĩzmas*: *archaĩzmas, klasicĩzmas, organĩzmas, realĩzmas...*;

- *-ògas (-è)*: *dialògas, ideològas, -è, katalògas, pedagògas* (bet: *hèrcogas* || *heřcogas* 1)...;
- *-òlis*: *alkohòlis, gazòlis, monopòlis...* (bet: *akròpolis* 1, *siñbolis* 1);
- *-òpas (-è)*: *flantròpas, -è, mikroskòpas...*;
- *-òsas*: *chaòsas, kolòsas, patòsas; Laòsas* (valst.)... (bet: *kòkosas* 1, *kòsmo-* *sas* 1, *sìlosas* 1);
- *-òzè*: *diagnòzè, narkòzè, prognòzè...*;
- *-(i)ūrà* (vns. gal. *-ūrą*): *graviūrà, kultūrà, literatūrà...*;
- *-(i)ūras*: *manikiūras; Amūras* (up.), *Strasbūras* (mst.)... (bet: *kòntūras* 1);
- *-(i)ùtas (-è)*: *debiùtas, institùtas, lilipùtas, -è...* (bet: *dìsputas* 1, *skòrbutas* 1).

Kiek ypatingesni yra keletas baigmenų, turinčių kirčiuotą priešpaskutinio skiemens *-o-*, kuris naujųjų svetimžodžių paprastai būna trumpas, senųjų – ilgas tvirtagalis (žodžių kirčiuotė taip pat 2-oji), pvz.:

- *-òlas* (*benzòlas, protokòlas...*; bet: *fùtboldas* 1, *kùpoldas* 1) ir *-òlas (-è)*, pvz.: *generòlas, -è, kardinòlas, tribunòlas...*;
- *-òmas (-è)* (*agronòmas, -è, atòmas, simptòmas...*; bet: *slàlomas* 1) ir *-òmas*, pvz.: *Abraòmas* (avd.), *Adòmas* (avd.)...;
- *-ònas* (*telefonas, vagònas ...*; bet: *dèmonas* 1, *diàkonas* 1, *bàdmintonas* 1) ir *-ònas (-è)*, pvz.: *kapitònas, -è, milijònas; Marijònas* (avd.)...;
- *-òras* (*furòras, motòras, teròras; Teodòras* (avd.)...; bet: *fòsforas* 1, *hùmoras* 1, *tènoras* 1) ir *-òras, -è*, pvz.: *bajòras, -è, majòras, -è...*;
- *-òtas (-è)* (*anekdòtas, despòtas, -è, kompòtas; Herodòtas* (avd.)...), bet: *ceĩt-* *notas* 1, *ròbotas* 1) ir *-òtas*, pvz.: *majestòtas; Ignòtas* (avd.)...

Minėtina ir grupelė baigmenų, kuriuos turinčių daiktavardžių yra nedaug, bet tarp jų pasitaiko aktyviai vartojamų (taip pat gaunančių 2-ąją kirčiuotę):

- *-ėjus*: *licėjus, korifėjus; Brunėjus* (valst.)...;
- *-ėksas*: *komplėksas, reflėksas...*;
- *-ėstas*: *anapėstas, manifėstas; Modėstas* (avd.)... (bet: *āsbestas* 1);
- *-ėstras*: *orkėstras, semėstras, trimėstras...*;
- *-ėzè*: *genèzè, hipotèzè...*;
- *-iėjus*: *aliėjus, jubiliejus, muziejus; Motiejus* (avd.)...;
- *-įksas*: *afįksas, prefįksas, sufįksas...* (bet: *apeñdiksas* 1, *kòmiksas* 1);
- *-imas*: *antonimas, homonimas, sinonimas; Maksimas* (avd.)...; plg. savųjų žodžių priesagą *-imas* (p. 92);
- *-yrà* (vns. gal. *-yrą*): *rapyrà, satyrà...*;
- *-yvà* (vns. gal. *-yvą*): *iniciatyvà, perspektyvà...*;
- *-òdas*: *metòdas, periòdas...*;
- *-òfas (-è)*: *apotròfas, filosofas, -è...*;
- *-ūnà* (vns. gal. *-ūną*): *karūnà, tribūnà...*;
- *-ūnas*: *kartūnas, šampūnas; Neptūnas* (sen. rom. dievas; planeta)...;
- *-ūzas (-è)*: *kukurūzas, prancūzas, -è...*;

Tvirtapradė priegaidė ir 1-oji kirčiuotė būdingesni daiktavardžiams su priešpaskutinio skiemens dvigarsiu, pvz.:

- *-ánsas: balánsas, disonánsas, renesánsas...*;
- *-ántas: diplomántas, muzikántas, protestántas; Atlántas* (gr. mitinis veikėjas; vandenynas)... (bet: *dėĩmantas* 1);
- *-òrtas: impòrtas, komfòrtas, transpòrtas...* (bet: *rāportas* 1).

Baigmenys, kurių kirčiuoto skiemens pagrindą sudaro dvigarsiai bei dvi-balsiai, apskritai nėra dažni, neretai būdingi vienam kitam žodžiui, pvz.: *-ùlsas* (*impùlsas*), *-ùrsas* (*konkùrsas*, bet *rākùrsas* 1), *-ìnkta* (*instìnkta*). Tarp jų pasitai-ko ir tvirtagalių, pavyzdžiui, jau minėtas baigmuo *-eĩntas*. Bendrinėje kalboje tvirtagališkai galima kirčiuoti ir baigmenis su dvigarsiu *-er-*, pvz.: *koncèrtas* ir *koncèřtas, konsèrvas* ir *konseřvas*.

Kai priešpaskutinio skiemens pagrindą sudaro ilgasis balsis, tvirtapradži-kai kirčiuojami tik keletas baigmenų. Kiek produktyvesni yra *-éja* (*aléja, idéja, panacéja; Eritréja* [valst.] ir t. t.; plg. ir *-éjas: choréjas, spondéjas; Odiséjas* [avd.] ir t. t.) ir *-énas, -é* (*arménas, -é, turkménas, -é* ir t. t.), sutampantys su lietuviškomis priesagomis, plg. *kirpéjas, -a, anykšténas, -é*.

Kazio Kuzavinio apskaičiavimu, antrą vietą pagal pavyzdžių gausumą užima tarptautiniai daugiaskiemeniai daiktavardžiai su kirčiuotu trečiuoju nuo galo skiemeniu. Didelę jų dalį sudaro 1-osios kirčiuotės žodžiai, turintys baigmenis:

- *-ija: dramatiùrgija, epilèpsija, periferija, stìchija; Ánglija, Makedònija, Súo-mija, Šveicàrija* (valst.); *Leokàdija, Viktòrija, Virgìnija*, avd. (bet: *Kalvarijà* 2 [mst.], *lelijà* 2, *tironijà* 2 || *tirònija* 1; *Prancūzijà* 2, valst.); plg. savųjų žodžių priesagą *-ija* (p. 80);
- *-ika: aritmètika, matemàtika, mùzika; Amèrika* (valst.), *Mònika* (avd.) ir t. t.

Kiti produktyvesni baigmenys yra:

- *-elis: artìkelis, fòtelis, kàbèlis, skàlpelis ... Ābèlis*, avd. (bet: *epitèlis* 2, *kartèlis* 2)...;
- *-eris: dóleris, konvèjeris, kùrjeris, trèneris; Liùteris* (avd.)...;
- *-ijus: gènijus, mòrfijus, scenàrijus; Remìgijus* (avd.)...;
- *-ikas (-é): akadèmikas, -é, lÿrikas, -é, tròpikai; Heĩrìkas* [avd.]... (bet: *bolševikas, -é* 2, *katalikas, -é* 2); plg. savųjų žodžių priesagą *-ikas* (p. 80);
- *-ingas: keĩpingas, mìtingas, vìkingas; Lèsingas* (avd.)...;
- *-orius: àktorius, inspèktorius, korèktorius...* (senųjų svetimžodžių bai-gmuo *-orius* yra tvirtagalis: *kalendòrius* 2, *totòrius* 2 ir t. t.);
- *-usas: lākumusas, papĩrusas, rādiusas...* (bet: *autobùsas* 2, *troleibùsas* 2)...

Daugiaskiemenius daiktavardžius, kurie baigiasi *-ija* ir *-ika*, paprastai mokama kirčiuoti taisyklingai. Jų kirčio vieta sutampa su priesagų *-inis, -é* bei *-iškas, -a* vedinių kirčio vieta, plg.: *chèmija* ir *chèminis* bei *chèmiškas; epilèpsija*

ir *epilèpsinis* bei *epilèpsiškas*; *matemàtika* ir *matemàtinis* bei *matemàtiškas*. Tačiau kai kurių žodžių, ypač ligų pavadinimų, su baigmeniu *-ija* kirčiavimas šneka-mojoje kalboje šlubuoja.

Tas pats skiemuo kirčiuojamas ne tik baigmenis ar priesagas *-ija*, *-ika*, *-inis*, *-ė* bei *-iškas*, *-a* turinčių bendrašaknių tarptautinių žodžių, bet ir jų trum-pesnių giminaičių. Tad kaip *filològija*, *filològinis* kirčiuojama ir *filològas*; kaip *geogràfija*, *geogràfinis* – ir *geogràfas*. Šią Kuzavinio suformuluotą trijų bendra-šaknių svetimžodžių kirčio vietos taisyklę galima taikyti ir atvirkščiai: jeigu kirčiuojame *chirùrgas*, *psichiàtras*, tai ir *chirùrgija*, *psichiàtrija* (bet: *akùšeris*, *-ė* – *akušèrija*; *buhàlteris*, *-ė* – *buhalteràja*; *dirèktorius*, *-ė* – *direktòrija*; *oràtorius*, *-ė* – *oratòrija* ir t. t.).

Tolesnis nei trečiasis nuo galo svetimžodžių skiemuo kirčiuojamas retai. Galima paminėti 1-osios kirčiuotės tarptautinius žodžius su baigmeniu *-umas*, pvz.: *kolòk-vi-u-mas*, *konsì-li-u-mas*, *prezi-di-u-mas*, *tèchnikumas*, *và-ku-u-mas* (bet: *albùmas* 2, *kostiùmas* 2). Dalis šio produktyvaus baigmens daiktavardžių gauna trečiojo nuo galo skiemens kirtį (taip pat 1-oji kirčiuotė), pvz.: *linolèumas*, *refereñdumas*, *plènumas*.

Itin retai daugiaskiemeniai tarptautiniai daiktavardžiai kirčiuojami 3-iąja kirčiuote, taigi turi silpnąjį kamieną, pvz.: *àdresas*, *dàktaras*, *fàbrikas* (3^b); *egzà-minas*, *teřminas* (1 || 3^b). Trečioji kirčiuotė gerokai dažnesnė tarp senųjų svetim-žodžių, kurie yra labiau prisitaikę prie lietuvių kalbos ir kurių baigmenys kada ne kada sutampa su kokiomis nors lietuviškomis priesagomis ar baigmenimis, pvz.: *àsilas* 3^b (plg. *biřb-ilas*, *eřžilas* 3^b); *kāminas*, *lūbinas* 3^b (plg. *lāp-inas*, *kìmi-nas* 3^b); *āmatas*, *kambarỹs*, *šālikas* (visi 3^b kirčiuotės). Primintina, kad nemaža svetimos kilmės vardažodžių nagrinėjami kituose skyriuose, greta lietuviškų balsinių priesagų vedinių bei žodžių su baigmenimis.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Suformuluokite bendriausią daugiaskiemenių svetimžodžių kirčiavimo polinkį.
2. Pakomentuokite trijų bendrašaknkų svetimžodžių kirčio vietos taisyklę.
3. Kas paprastai lemia daugiaskiemenių svetimžodžių kirčio vietą ir kirčiavimo pobūdį?
4. Kokie daugiaskiemenių svetimžodžių baigmenys pagal jų santykį su kirčiu ir priegaide yra vyraujantys? Kurią kirčiuotę gauna juos turintys žodžiai? Pateikite pavyzdžių su produktyviais baigmenimis.
5. Kuo ypatingi svetimžodžių baigmenys, turintys penultimoje kirčiuotą *-o-*?
6. Kurių baigmenų daugiaskiemeniai svetimžodžiai kirčiuojami trečiajame nuo galo skiemenyje (1-oji kirčiuotė)?
7. Ar yra daugiaskiemenių svetimžodžių, gaunančių pastovų ketvirtojo nuo galo skiemens kirtį?
8. Ar pasitaiko 3-iosios kirčiuotės daugiaskiemenių svetimžodžių?
9. Nustatykite, pagal kurią kirčiuotę kirčiuojate šiuos daugiaskiemenius svetimžodžius: *neuralgija*, *kotletas*, *lakmusas*, *kolokoviumas*, *prezidiumas*, *transportas*, *reversas*, *jogurtas*. Pasitikrinkite, ar jūsų kirčiavimas atitinka bk. normą.

3. NEKAITOMIEJI VARDAŽODŽIAI

LITERATŪRA

- Kazlauskienė A. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologijos pagrindai*, p. 121–122.
- Mikulėnienė D., A. Pakerys, B. Stundžia. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*, p. 44, 192–195.
- Pakerys A. *Tarptautinių žodžių kirčiavimas*, p. 91–93.
- Stundžia B. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, p. 118.

Beveik visi nekaitomieji vardažodžiai – tai svetimoms kilmės žodžiai, paprastai daiktavardžiai. Kadangi visi šie žodžiai yra morfemiškai neskaidūs, galima kalbėti tik apie jų kirčiuotą skiemenį, t. y. kirčio vietą, o jeigu skiemuo ilgas – ir priegaidę.

Svetimi nekaitomieji vardažodžiai dažniausiai turi kirčiuotą galinį skiemenį, kuris baigiasi tvirtagaliu *-ė* arba trumpaisiais balsiais *-(i)ù, -ò, -ì, -à* (paskutinis balsis retas), pvz.: *ateljė, fojė, kupė, želė; interviù, meniù, tabù; lotò, metrò; taksì, žiurì; buržuà*.

Svetimuosius daiktavardžius su *-ė* šnekamojoje kalboje linkstama bent iš dalies kaityti, pavyzdžiui, vns. kilmininkas vartojamas su *-s* (*ateljės, fojės, kupės* t. t.). Vienas kitas žodis turi net ištisą paradigmą ir yra 4-osios kirčiuotės, pvz., *relė* 4 (ir *rėlė* 2). Kaityti imami ir kurie ne kurie žodžiai, turintys *-i*, pvz., *taksì* → *tāksis* (plg. BKKŽ *taksì* || *tāksis* 2).

Grupelė nekaitomųjų svetimžodžių, kurių gale yra balsis *-o* (kartais ir *-a, -i, -u*), turi priešpaskutinio arba trečiojo nuo galo skiemens kirtį, pvz.: *esperánto, lèdi, tángo, ālibi*. Vienas kitas žodis baigiasi dvibalsiu, mišriuojų dvigarsiu arba priebalsiu (kirtį gauna tiek galinis, tiek tolesnis nuo galo skiemuo), pvz.: *èpsilon, jìdiš, šòu*.

Plg. įvairios sandaros nekaitomuosius svetimvardžius: *Bizė, Debiusì, Diumà, Kamiù, Bordò; Tártu*.

Savos kilmės nekaitomųjų daiktavardžių ir būdvardžių nėra. Tradiciškai nekaitomaisiais vadinami savybiniai įvardžiai *màno, tàvo, sàvo, kienò* (taip pat suaugtiniai *kažkienò* ir *niėkienò*). Nekaitomieji skaitvardžiai yra *dėšimt, dvidešimt...*, *devýniasdešimt*, tačiau prireikus jie yra linksniuojami ir gauna pastovų kirtį.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kuris nekaitomųjų žodžių skiemuo dažniausiai gauna kirtį?
2. Jei šis skiemuo ilgasis, kurią priegaidę gauna?

III.

VEIKSMAŽODŽIŲ KIRČIAVIMAS

1.

PAGRINDINĖS ASMENUOJAMOSIOS
FORMOS IR KIRČIAVIMO TIPAI

2.

BENDRATIES KIRČIAVIMO RYŠYS
SU PAGRINDINIŲ ASMENUOJAMŲJŲ
FORMŲ KIRČIAVIMU

3.

IŠVESTINĖS NEPRIEŠDĖLINĖS
IR NESANGRAŽINĖS FORMOS

4.

PRIEŠDĖLINIAI IR SANGRAŽINIAI
VEIKSMAŽODŽIAI

5.

DVISKIEMENIAI (PAPRASTIEJI,
NEPRIESAGINIAI) VEIKSMAŽODŽIAI

6.

MIŠRIEJI VEIKSMAŽODŽIAI

7.

DAUGIASKIEMENIAI (PRIESAGINIAI)
VEIKSMAŽODŽIAI

Veiksmazodžių kirčiavimas dėl kelių ypatumų yra paprastesnis už daiktavardžių ir apskritai vardažodžių kirčiavimą. Pirma, veiksmazodis turi labai nedaug darybos priesagų. Antra, veiksmazodžio kirčiavimo sistemoje daug didesnę vaidmenį vaidina pagrindinės formos ir pamatiniai žodžiai. Ypač tai akivaizdu aptariant išvestines formas – jų kirčiavimas dažniausiai remiasi pagrindinių formų kirčiavimu. Antai bendratis kirčio vietą ir priegaidę perima būtojo dažninio ir būsimojo laikų, tariamosios ir liepiamosios nuosakų, taip pat ir atitinkamos dalyvių, pusdalyvių bei padalyvių formos. Pavyzdžiui, pagal *gyvėnti* kirčiuojame ir *gyvėndavau*, *-ai*, *-ome*, *-ote*, *-o*; *gyvėnsiu*, *-i*, *-ime*, *-ite* (3-iajame asmenyje pasikeičia priegaidė – *gyveñs*); *gyvėnčiau*, *gyvėntum*, *-u(mė)me*, *-umėte*, *-ų*; *gyvėnk*, *-ime*, *-ite*; *gyvėnsiqs*, *-ianti*; *gyvėntinas*, *-a*; *gyvėndamas*, *-a*; *gyvėnsiant*.

Trečias veiksmazodžių kirčiavimo ypatumas yra tas, kad asmenuojamosios formos turi tik du kirčiavimo tipus – pastovųjį (pvz.: *láukiu*, *láuki*, *láukia...*; *láučiau*, *láukei*, *láuké...*) ir nepastovųjį (kilnojamąjį), pvz.: *šaukiù*, *šauki*, *šaukia...*, *šaukiaũ*, *šaukeĩ*, *šauké...* Vardažodžio kirčiavimo sistemoje šiedu tipai atitiktų stipriųjų kamienų žodžių 1-ąją ir 2-ąją kirčiuotes. Vadinasi, veiksmazodžio asmenuojamųjų formų kamienai funkcionuoja kaip stiprieji, kitaip sakant, čia neutralizuota kamienų priešprieša pagal jų akcentinę vertę. Dėl šios priežasties nagrinėjant veiksmazodžių vedinius nėra pagrindo kalbėti apie pamatinių kamienų stiprinimą ir silpninimą, taigi ir apie stiprinančiuosius ar silpninančiuosius darybos formantus.

Skirtingos akcentinės vertės kamienų aptinkama tik tarp dalyvių – linksniuojamųjų veiksmazodžio formų, plg.: *dāromas*, *-a*, *darýtas*, *-a* (1 kirč., stiprieji kamienai) ir *láuktas*, *-à* 3, *šauktas*, *-à*, 4, *láukiamas*, *-à* 3^a, *šaukiamas*, *-à* 3^b (silpnieji kamienai).

Kadangi veiksmazodžio kirčiavimui yra svarbios pagrindinės formos, pirmiausia jos ir aptartinos. Iš trijų pagrindinių formų viena yra nekaitoma, o dvi kaitomos (asmenuojamos). Pirmoji – tai bendratis, o antrasis – esamojo ir būtojo kartinio laiko tretieji asmenys.

KONTROLINIS KLAUSIMAS

Išvardykite bruožus, kuriais veiksmazodžių kirčiavimas skiriasi nuo vardažodžių kirčiavimo.

1. PAGRINDINĖS ASMENUOJAMOSIOS FORMOS IR KIRČIAVIMO TIPAI

LITERATŪRA

- *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, p. 338–340.
- Kazlauskienė A. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologijos pagrindai*, p. 98–101.
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 95–98, 111–112; 1978, p. 71–73, 83–84.
- *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 2, p. 298–300.

Esamojo bei būtojo kartinio laiko veiksmažodžių skirstymas į kirčiavimo tipus yra grindžiamas vns. 1-ojo ir 2-ojo asmens galūnių savybe atitraukti kirtį iš tvirtagalio ir trumpojo priešpaskutinio skiemens (prisimintina priešpaskutinio skiemens taisyklė), plg.:

- *šaukia* ir *šaukiù*, *šauki*; *šaukė* ir *šaukiaù*, *šaukėi*;
- *lipa* ir *lipù*, *lipi*; *lipo* ir *lipaù*, *lipaì*.

Jei 3-iasis asmuo turi tvirtapradį priešpaskutinį arba bet kurį kirčiuotą tolesnį nuo galo skiemenį, 1-ojo ir 2-ojo asmenų galūnės kirčio negauna, plg.:

- *láukia* ir *láukiu*, *láuki*; *láuškė* ir *láuškiau*, *láuškėi*;
- *bárškina* ir *bárškinu*, *-i*; *bárškino* ir *bárškinau*, *-ai*;
- *bùdina* ir *bùdinu*, *-i*; *bùdino* ir *bùdinau*, *-ai*;
- *pāsakoja* ir *pāsakoju*, *-i*; *pāsakojo* ir *pāsakojau*, *-ai*.

Pagal pagrindinių formų vns. 1-ojo ir 2-ojo asmens galūnių santykį su kirčiu visi veiksmažodžiai skiriami į pastoviojo kirčio grupę (minėtos galūnės kirčio negauna) ir kilnojamojo kirčio grupę (minėtos galūnės iš netvirtapradžio priešpaskutinio skiemens kirtį pritraukia). Šis skirtumas žodynuose specialiai nėra žymimas.

Pastoviojo kirčio veiksmažodžiai pagrindinėje formoje turi tvirtapradį priešpaskutinį arba bet kokį tolimesnį nuo galo kirčiuotą skiemenį. Schemiškai tai galima pavaizduoti taip: $\underline{\text{~}} \underline{\text{~}} \underline{\text{~}} \underline{\text{~}} \underline{\text{~}}$. Pagrindinės formos kirtis ir priegaidė išlaikomi visoje paradigmoje (žr. paradigmas, kur pagrindinė forma pateikta pirmoji, o kirčiuoti skiemenys paspalvinti).

PASTOVIOJO KIRČIO PARADIGMŲ PAVYZDŽIAI

Esamasis laikas					
<i>láukia</i>	<i>šokinėja</i>	<i>jùdina</i>	<i>pėrsodina</i>	<i>pāsakoja</i>	<i>sùkalioja</i>
<i>láukiu</i>	<i>šokinėju</i>	<i>jùdinu</i>	<i>pėrsodinu</i>	<i>pāsakoju</i>	<i>sùkalioju</i>
<i>láuki</i>	<i>šokinėji</i>	<i>jùdini</i>	<i>pėrsodini</i>	<i>pāsakoji</i>	<i>sùkalioji</i>
<i>láukiame</i>	<i>šokinėjame</i>	<i>jùdiname</i>	<i>pėrsodiname</i>	<i>pāsakojame</i>	<i>sùkaliojame</i>
<i>láukiate</i>	<i>šokinėjate</i>	<i>jùdinate</i>	<i>pėrsodinate</i>	<i>pāsakojate</i>	<i>sùkaliojate</i>
Būtais kartinis laikas					
<i>láuškė</i>	<i>šokinėjo</i>	<i>jùdino</i>	<i>pėrsodino</i>	<i>pāsakojo</i>	<i>sùkaliojo</i>
<i>láuškiau</i>	<i>šokinėjau</i>	<i>jùdinau</i>	<i>pėrsodinau</i>	<i>pāsakojau</i>	<i>sùkaliojau</i>
<i>láuškėi</i>	<i>šokinėjai</i>	<i>jùdinai</i>	<i>pėrsodinai</i>	<i>pāsakojai</i>	<i>sùkaliojai</i>
<i>láuškėme</i>	<i>šokinėjome</i>	<i>jùdinome</i>	<i>pėrsodinome</i>	<i>pāsakojome</i>	<i>sùkaliojome</i>
<i>láuškėte</i>	<i>šokinėjote</i>	<i>jùdinote</i>	<i>pėrsodinote</i>	<i>pāsakojote</i>	<i>sùkaliojote</i>

Kilnojamasis kirtis būdingas tiems veiksmažodžiams, kurių pagrindinė forma (3-iasis asmuo) turi tvirtagalį arba trumpąjį kirčiuotą priešpaskutinį skiemenį (**- - ̇ -**). Vienaskaitos 1-ojo ir 2-ojo asmens kirtis pagal priešpaskutinio skiemens taisyklę nukeliamas į traukliają galūnę (ilgoji galūnę gauna tvirtagalę priegaidę), žr. paradigmas.

KILNOJAMOJO KIRČIO PARADIGMŲ PAVYZDŽIAI

Esamasis laikas			
šaukia	gyvėna	vadina	laiko
šaukiù	gyvenù	vadinù	laikaù
šauki̇	gyvenì	vadinì	laikaĩ
šaukiamė	gyvėname	vadiname	laikome
šaukiate	gyvėnate	vadinate	laikote
Būtasias kartinis laikas			
šaukė	gyvėno	vadino	laikė
šaukiaū	gyvenaū	vadinaū	laikiaū
šaukeĩ	gyvenaĩ	vadinaĩ	laikeĩ
šaukėmė	gyvėnome	vadīnome	laikėmė
šaukėtė	gyvėnote	vadīnote	laikėtė

Yra nemažai priešpaskutiniame skiemenyje kirčiuojamų veiksmažodžių, kurių esamasis laikas priklauso vienai grupei, o būtasias kartinis – kitai, plg.: *dainuoja, dúoda, šlúoja* (pastovusis kirtis) ir *dainávo, dāvė, šlávė* (kilnojamasis kirtis); *búria, gĩna, liúdi, týli, kiurksó* (kilnojamasis kirtis) ir *búre, gýnė, liúdėjo, tylėjo, kiurksójo* (pastovusis kirtis).

Prišpaskutinio skiemens taisyklę veiksmažodžiams kaip ir vardažodžiams galima taikyti ir antraip, t. y. iš vns. 1-ojo ir 2-ojo asmens kirčio vietos galima spręsti, kurią priegaidę turi rūpimo žodžio priešpaskutinis skienuo: tvirtapradę – jei galūnė kirčio negauna, ir tvirtagalę – jei ji kirčiuojama, plg.:

- *̇bėgu, bėgi, bėgau, bėgai* (vadinasi, *bėga, bėgo*) ir
- *rėkiù, rėki, rėkiaù, rėkeĩ* (vadinasi, *rėkia, rėkė*).

Taip pat: jei kirčiuojame *̇puolu, puoli, puoliau, puolei*, tai priešpaskutinis skienuo yra tvirtapradis (*púola, púolė*); jei *ruošù, ruošĩ, ruošiaù, ruošėĩ* – tai tvirtagalis (*ruošia, ruošė*);

- jei *̇lieju, lieji, liejau, liejai*, tai – *lėja, lėjo*; jei *lieçiù, lietì, liečiaù, lieteĩ*, tai – *liėčia, liėtė*;
- jei *̇trokštu, trokšti, troškau, troškai*, tai – *trókšta, tróško*; jei *skobiù, skobi, skobiaù, skobeĩ*, tai – *skòbia, skòbė*.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kuo grindžiamas esamojo bei būtojo kartinio laiko formų skirstymas į kirčiavimo tipus? Tiems tipams iliustruoti pateikite pavyzdžių.
2. Pateikite pavyzdžių veiksmažodžių, kurių esamasis laikas priklauso vienam, o būtasias kartinis laikas – kitam kirčiavimo tipui?
3. Paaiškinkite, kaip veiksmažodžio sistemoje veikia priešpaskutinio skiemens taisyklė.

2. BENDRATIES KIRČIAVIMO RYŠYS SU PAGRINDINIŲ ASMENUOJAMŲJŲ FORMŲ KIRČIAVIMU

LITERATŪRA

- Bernadišienė P. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo pagrindai*, p. 33–38.
- Stundžia B. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, p. 121–124.

Pirmiausia reikia atkreipti dėmesį į dviskiemenių (nepriesaginių) bendračių kirčiavimo dėsningumus. *Bendratis, turinti ilgąjį balsį, kuris eina tiesiai prieš formantą -ti*, yra *tvirtapradė*, pvz.: *būti, dėti, dúoti, rieti, stóti, vyti* (kelios *-ie-* šaknyje turinčios bendratys teikiamos su abiem priegaidėmis, pvz.: *glíeti* || *gliėti, síeti* || *siėti, šlíeti* || *šliėti*). Minimąją taisyklę ir kitus bendraties kirčiavimo polinkius verta įsidėmėti, nes jie padės kirčiuoti ir asmenuojamąsias formas.

Jeigu dviskiemenės bendraties ilgojo skiemens branduolį, einantį tiesiai prieš *-ti*, sudaro dvibalsis ar mišrusis dvigarsis, tai tvirtapradė priegaidė yra akivaizdžiai vyraujanti, pvz.: *gáuti, gùiti; bárti, nérti, dúrti, vòrti; kálti, kélti, kìlti, pùlti, gìmti, sémti, stùmti, trìnti*⁴⁴. Tvirtagalę priegaidę turi apie penktadalį aptariamų sandaros formų, dažniau su mišriaisiais dvigarsiais ir rečiau dvibalsiais, pvz.: *gul̃ti, im̃ti, mĩrti, rẽmti, tãrti; aũti, eĩti*. Bk. teikiama kirčiavimo gretybų, pvz.: *bẽrti* || *bé̃rti, pẽrti* || *pé̃rti, svẽrti* || *sõérti, žẽrti* || *žé̃rti*. Be to, esti ir homoformų, kurios skiriasi tik priegaide, plg.: *gĩnti* || *varyti*⁴ ir *gìnti* ‚saugoti, užstoti‘; *mĩnti* ‚turėti galvoje, nepamiršti‘ ir *mìnti* ‚trypti‘.

Dviskiemenės bendratys, tarp ilgojo skiemens branduolio ir formanto *-ti* turinčios vieną ar kelis priebalsius, yra daugiau nei keturiskart gausesnės už bendraties, kurių ilgojo skiemens branduolys eina tiesiai prieš *-ti*. Priegaidžių pasiskirstymas čia priešingas – vyrauja tvirtagalės formos: *drė̃bti, čiuõžti, lō̃šti, tē̃šti, vỹkti, vō̃gti, žvĩęgti; kaũkti, sveĩkti; gẽr̃bti, rẽng̃ti, tem̃pti, stul̃bti* ir t. t. Tvirtapradė priegaidė aptariamoms sandaros bendratyse yra palyginti reta, pvz.: *grė̃bti, gró̃bti, gúosti, klỹsti, plũsti, síek̃ti, spr̃ęsti; kė̃ikti, smáug̃ti; ál̃kti, br̃ink̃ti, d̃ir̃bti, j̃ung̃ti*. Be to, daugiau negu dvidešimčiai atvejų būdingos homoformos su tvirtagale priegaide, plg.: *áũšti* ir *aũ̃šti, dý̃gti* ir *dỹ̃kti* ‚tvirkti‘, *dũ̃l̃kti* ‚dulkėti‘ ir *dũl̃kti* ‚smulkiai lyti‘, *mér̃kti* ir *mẽr̃kti, ráug̃ti* ir *raũ̃kti, rú̃gti* ir *rũ̃kti*. Variantai su skirtingomis šaknies priegaidėmis itin reti, pvz.: *lō̃bti* || *lób̃ti, nō̃rti* || *nó̃rti, smũrg̃ti* || *smũ̃rg̃ti, tẽr̃pti* || *tér̃pti*.

Dviskiemenės bendraties priegaidę išlaiko pagrindinės asmenuojamosios formos (būtojo kartinio laiko – visada, esamojo – su išimtimis), jei tik jos turi ilgąjį vokalizmą, t. y. prigimtinio ilgumo balsį ar dvigarsį, plg.:

(*tvirtapradė priegaidė*)

- *dėti* ir *dėjo*, *móti* ir *mója*, *mójo*; *klỹsti* ir *klỹsta*, *klýdo*; *plũsti* ir *plũsta*, *plũdo*;
- *kásti* ir *kánda*, *kándo*; *líeti* ir *líeja*, *líejo*, *áũsti* ir *áudžia*, *áudė*; *ráũti* ir *ráuna*, *róvė*;
- *gìnti* ir *gýnė*, *stùmti* ir *stúmė*;

⁴⁴ Ilgojo skiemens branduolio, einančio tiesiai prieš *-ti*, akivaizdus polinkis į tvirtapradžiškumą nėra tik dviskiemenių bendračių ypatumas – tvirtapradės yra ir visos kirčiuotos veiksmažodžio priesagos su ilguoju vokalizmu, einančiu taip pat tiesiai prieš *-ti*: *darỹti, galé̃ti, giedó̃ti, kilnó̃ti, mojũoti, prekiáũti, raminti, skardé̃ti*.

(tvirtagalė priegaidė)

- *drėbti* ir *drėbė*, *smōgti* ir *smōgia*, *smōgė*; *kęsti* ir *keñčia*, *keñtė*; *lięsti* ir *lięčia*, *liętė*;
- *čiuōžti* ir *čiuōžia*, *čiuōžė*; *sveikti* ir *sveiksta*, *sveiko*; *skalbti* ir *skalbia*, *skalbė*;
- *teñpti* ir *teñpia*, *teñpė*; *tīrpti* ir *tīrpta*, *tīrpo*; *vilkti* ir *velka*, *vilko*.

Reguliariesnė išimtis, prieštaraujanti dviskiemenių pagrindinių formų atitikimui pagal priegaidę, yra **esamojo laiko** formos su ilgaisiais tvirtagaliais balsiais *-ỹ-* ir *-ũ-*, kuriuos bendratyje atliepia tvirtapradis skiemuo, o būtajame kartiniame laike – trumpieji balsiai *-i-*, *-u-*, plg.:

- *gỹja* ir *gỹti* (*gỹjo*), *lỹja* ir *lỹti* (*lỹjo*); *bỹra* ir *bĩrti* (*bĩro*), *kỹla* ir *kĩlti* (*kĩlo*);
- *griũva* ir *griũti* (*griũvo*), *kliũva* ir *kliũti* (*kliũvo*), *žũva* ir *žũti* (*žũvo*); *bjũra* ir *bjũrti* (*bjũro*).

Baigiant šį skyrelį, atkreiptinas dėmesys į tas dviskiemenių veiksmažodžių pagrindines asmenuojamąsias formas, kurių kirčiuoto skiemens branduolį sudaro padėtinio ilgumo balsiai *-e-* ir *-a-*. Dėl kirčio pailgėję jie tegali būti tvirtagaliai, todėl pagrindinių formų atitikimo pagal priegaidę taisyklės negriauna, plg.: *kėlti*, *kėlė* ir *kėlia*; *gąuti*, *gąuna* ir *gąvo*. Taigi priegaidė iš tikro sutampa tik tose pagrindinėse formose, kurioms būdingas prigimtinio ilgumo vokalizmas (suprantama, turint galvoje pasitaikančias išimtis).

Pastaba. Remiantis dviskiemenių (nepriesaginių) pagrindinių veiksmažodžio formų priegaidės atitikimo taisykle, bendraties priegaidę sudėtingesniais atvejais galima nustatyti pagal asmenuojamąsias – geriausiai būtojo kartinio laiko – vns. 1-ojo ir 2-ojo asmens formas. Pavyzdžiui, jei minėtos formos kirčiuojamos pastoviai, taigi tvirtapradiškai, ir bendratis bus tvirtapradė (pagal *klýdau*, *klýdai* kirčiuosime ir *klýsti*, pagal *bégau*, *bégai* – ir *bégti*, pagal *šókau*, *šókai* – ir *šókti*, pagal *púoliau*, *púolei* – ir *púlti*...). Jeigu būtojo kartinio laiko vns. 1-ojo ir 2-ojo asmens formų su ilga šaknimi kirčiuojama galūnė, tai bendratis bus tvirtagalė, taigi pagal *lošiaũ*, *lošeĩ* kirčiuosime ir *lōšti*; pagal *ruošiaũ*, *ruošeĩ* – *ruōšti* ir t. t.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kurią priegaidę gauna dviskiemenės bendratys su ilgoju balsiu, einančiu tiesiai prieš formantą *-ti*?
2. Kaip kirčiuojamos dviskiemenės bendratys, kurių ilgojo skiemens branduolį, einantį tiesiai prieš *-ti*, sudaro dvigarsis?
3. Kaip kirčiuojamos dviskiemenės bendratys, tarp ilgojo skiemens branduolio ir formanto *-ti* turinčios priebalsių?
4. Kurios dviskiemenės pagrindinės asmenuojamosios formos priegaidė visada sutampa su bendraties priegaide?
5. Kurio laiko ir kokių vokalizmu pasižyminčios dviskiemenės pagrindinės formos yra tvirtagalės, o bendratis tvirtapradė?
6. Kurią priegaidę gauna pagrindinės asmenuojamosios formos, kurių kirčiuoto skiemens branduolį sudaro *e*, *a*?
7. Sukirčiuokite šių veiksmažodžių bendratis ir paaiškinkite jų kirčiavimo ryšį su asmenuojamosiomis pagrindinėmis formomis: *ploti*, *kuopti*, *dirti*, *slysti*, *sliuogti*, *mėlti*, *pliekti*, *lemti*, *soirti*, *bjurti*, *slėgti*, *diegti*, *maukti*, *sverti*, *brėžti*. Pasitikrinkite, ar sukirčiavote pagal bk. normą.

3. IŠVESTINĖS NEPRIEŠDĖLINĖS IR NESANGRAŽINĖS FORMOS

- 3.1. ASMENUOJAMOSIOS FORMOS (BŪTASIS DAŽNINIS IR BŪSIMASIS LAIKAS, TARIAMOJI IR LIEPIAMOJI NUOSAKA)
- 3.2. LINKSNIUOJAMOSIOS FORMOS
 - 3.2.1. VEIKIAMIEJI DALYVIAI
 - 3.2.2. NEVEIKIAMIEJI IR REIKIAMYBĖS DALYVIAI
- 3.3. RIBOTAI KAITOMOS IR NEKAITOMOSIOS FORMOS
 - 3.3.1. PADALYVIAI
 - 3.3.2. PUSDALYVIAI

Išvestinių formų esti ir kaitomų (asmenuojamų, linksniuojamų, riboto kaitymo) ir nekaitomų. Jos taip pat nagrinėjamos paliekant nuošalyje priešdėlius ir sangražos formantą, kurie yra arčiau žodžių, o ne formų darybos.

3.1. ASMENUOJAMOSIOS FORMOS

(būtasias dažninis ir būsimasis laikas, liepiamoji ir tariamoji nuosaka)

LITERATŪRA

- Bernadišienė P. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo pagrindai*, p. 42–47.
- Dabartinės lietuvių kalbos gramatika, p. 340–345.
- Kazlauskienė A. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologijos pagrindai*, p. 102–107.
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, p. 2002, 112–114; 1978, p. 84–85.
- *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 2, p. 301–302.
- Vaitkevičiūtė V. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*, p. 172–176.

Išvestinės priesaginės veiksmažodžio formos, t. y. būtasias dažninis ir (paprastai) būsimasis laikas, liepiamoji ir tariamoji nuosaka, išlaiko pagrindinės formos – bendraties – kirtį ir priegaidę. Vadinasi, išvestinių veiksmažodžio formų priesagos *-dav-*, *-s(i)-*, *-čia-/tum-* ir *-k(i)-* laikytinos silpnaisiais afiksais (kirčio niekada negauna). Asmenuojant kirtis pastovus, pvz.:

<i>plaūkti</i>	⇒	<i>plaūkdavau, plaūkdavai, -ome...</i> <i>plaūksiu, plaūksi, -ime...</i> <i>plaūkčiau, plaūktum, -u(mė)me...</i> <i>plaūk, plaūkime, -ite;</i>
<i>láukti</i>	⇒	<i>láukdavau, láukdavai, -ome...</i> <i>láuksiu, láuksi, -ime... laūks</i> <i>láukčiau, láuktum, -u(mė)me...</i> <i>láuk, láukime, -ite;</i>

<i>vértinti</i>	⇒	<i>vértindavau, vértindavai, -ome... vértinsiu, vértinsi, -ime... vértinčiau, vértintum, -u(mė)me... vértink, vértinkime, -ite;</i>
<i>tikrinti</i>	⇒	<i>tikrindavau, tikrindavai, -ome... tikrinsiu, tikrinsi, -ime... tikrinčiau, tikrintum, -u(mė)me... tikrink, tikrinkime, -ite.</i>

Išimtis, kaip matyti iš antro pavyzdžio, – būsimąjo laiko 3-iasis asmuo: bendraties tvirtapradė priegaidė, atsidūrusi galiniame skiemenyje, pakeičiama į tvirtagalę (prisimintina žodžio galo taisyklė), plg.: *augti* ir *aūgs*, *dúoti* ir *duōs*, *gyvénti* ir *gyveñs*, *matýti* ir *matýs*. Taigi įvyksta tvirtagalė, arba cirkumfleksinė, priegaidžių kaita (metatonija). Tvirtagalė arba negalinio skiemens tvirtapradė priegaidė išlaikoma, plg.: *plaūkti* ir *plaūks*, *táikyti* ir *táikys*⁴⁵.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Suformuluokite ir pailiustruokite pavyzdžiais išvestinių priesaginių veiksmažodžio formų kirčiavimo taisyklę.
2. Kurio laiko ir asmens forma patiria cirkumfleksinę metatoniją? Su kokia žinoma kirčiavimo taisykle galima susieti priegaidės pasikeitimą?
3. Sukirčiuokite šias išvestines asmenuojamąsias veiksmažodžių formas: *karty*, *matuosiu*, *eikite*, *naikindavo*, *važiuos*.

3.2. LINKSNIUOJAMOSIOS FORMOS

3.2.1. VEIKIAMIEJI DALYVIAI

3.2.2. NEVEIKIAMIEJI IR REIKIAMYBĖS DALYVIAI

Linksniuojamosios, taigi vardažodinės, veiksmažodžio formos yra dalyviai. Veikiamųjų ir neveikiamųjų dalyvių kirčiavimo dėsningumai nėra vienodi, todėl aptartini skyrium.

⁴⁵ Būsimąjo laiko 3-iojo asmens balsis gali ir sutrumpėti, plg.: *búti* ir *bùs*, *gýti* ir *gìs*, *lýti* ir *lìs*. Tariamąsios nuosakos šaknies ir priesagos priegaidė bendrinėje kalboje, kitaip negu kai kuriose tarmėse, nekinta, plg.: *gáuti* ir *gáutų...*, *gyvénti* ir *gyvéntų...*

3.2.1. Veikiamieji dalyviai

LITERATŪRA

- Bernadišienė P. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo pagrindai*, p. 43–44.
- *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, p. 355–361.
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 115–119; 1978, p. 86–89.
- *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 2, p. 368–370.
- Stundžia B. Veikiamųjų dalyvių trumposios formos: Būgos taisyklė ir vingiuotas kodifikacijos kelias. *Gimtoji kalba*, 2011, sąs 2, p. 4–8.
- Vaitkevičiūtė V. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*, p. 199–203.
- Vitkauskas V. *Lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*. Vilnius, 1995, p. 88–90.

Visų laikų veikiamosios rūšies dalyviai kirčiuojami pastoviai, išlaikant pagrindinės formos kirčio vietą ir priegaidę, vadinasi, šių dalyvių priesagos *-nt-*, *-(sia)nt-*, *-us-*, *-(dav)us-* laikytinos silpnaisiais, taigi negaunančiais kirčio, afiksais (žr. paradigmų pavyzdžius).

ESAMOJO LAIKO DALYVIAI

(Pagrindinė forma – es. l. 3 asmuo: *áuga, tỹli, jáudina*)

Vienaskaita			
V., Š.	áugantis augãš áugãš áuganti	tỹlintis tylĩš tỹlĩš tỹlinti	jáudinantis jáudinãš jáudinanti
K.	áugančio, -ios	tỹlinčio, -ios	jáudinančio, -ios
N.	áugančiam, -iai	tỹlinčiam, -iai	jáudinančiam, -iai
G.	áugantį, -čią	tỹlintį, -čią	jáudinantį, -čią
Įn.	áugančiu, -ia	tỹlinčiu, -ia	jáudinančiu, -ia
Vt.	áugančiame, -ioje	tỹlinčiame, -ioje	jáudinančiame, -ioje
Daugiskaita			
V., Š.	áugantys augã áugã áugančios	tỹlintys tylĩ tỹlĩ tỹlinčios	jáudinantys jáudinã jáudinančios
K.	áugančių	tỹlinčių	jáudinančių
N.	áugantiems, -čioms	tỹlintiems, -čioms	jáudinantiems, -čioms
G.	áugančius, -ias	tỹlinčius, -ias	jáudinančius, -ias
Įn.	áugančiais, -iomis	tỹlinčiais, -iomis	jáudinančiais, -iomis
Vt.	áugančiuose, -iose	tỹlinčiuose, -iose	jáudinančiuose, -iose

Pastaba. Ypatingesnės yra vyriškosios giminės vienaskaitos ir daugiskaitos vardininko trumposios formos, išlaikiusios dalyvio veiksmažodinį pobūdį, plg. *mỹlintis vyras* (būdvardinė reikšmė) ir *vyras jáq mylĩš || mýlĩš* (veiksmažodinė reikšmė). Šios formos, padarytos iš veiksmažodžių, atitraukiančių kirtį į priešdėlį, kirčiuojamos tvirtagaliskai galiniame skiemenyje, pvz.: *kalbãš, kalbã* (plg. *àpkalba*), *sukãš, sukã* (plg. *àpsuka*). Tas formas, kurios padarytos iš kirčio į priešdėlį neatitraukiančių dviskiemenių veiksmažodžių, rekomenduojama kirčiuoti dvejopai – arba galiniame skiemenyje, arba šaknyje, pvz.: *augãš, augã || áugãš, áugã* (plg. *išáuga*); *šaukiãš, šaukiã || šaũkiãš, šaũkiã* (plg. *apšáũkia*). Kaip pagrindinis teikiamas galūninio kirčio variantas, vyraujantis realioje vartosenoje, siūlytas daugelio kalbininkų pradedant prieškarium. Ankstesnės normos pagrindinis variantas buvo šakninio kirčiavimo.

Iš daugiaskiemenių veiksmazodžių padaryti trumpieji dalyvių vardininkai dažniausiai kirčiuojami išlaikant pamatinės kamieno formos kirtį ir priegaidę, pvz.: *dainúojąs, dainúoją* (plg. *dainúoja*), *pāsakojąs, pāsakoją* (plg. *pāsakoja*), *láiminąs, láiminą* (plg. *láimina*), *šnėkinąs, šnėkiną* (plg. *šnėkina*). Tik kalbаміејі dalyvių vardininkai, išvesti iš veiksmazodžių, turinčių kirčiuotas priesagas *-ėna, -ija* ir *-ina*, neretai gauna galinio skiemens kirtį, kuris teikiamas kaip kamieninio kirčio gretybė, taigi: *gyvėnąs, gyvėną* (plg. *gyvėna*) || *gyvenąs, gyveną*; *dalijąs, daliją* (plg. *dalija*) || *dalijąs, daliją; vadinąs, vadiną* (plg. *vadina*) || *vadinąs, vadiną* (plačiau žr. <http://www.vlkk.lt/lit/95879>).

BŪTOJO KARTINIO LAIKO DALYVIAI

(Pagrindinė forma – būtojo kartinio l. 3 a.: *áugo, tylėjo, jáudino*)

Vienaskaita			
V., Š.	<i>áugeš, áugusi</i>	<i>tylėjės, tylėjusi</i>	<i>jáudinės, jáudinsi</i>
K.	<i>áugusio, -ios</i>	<i>tylėjusio, -ios</i>	<i>jáudinusio, -ios</i>
N.	<i>áugusiam, -iai</i>	<i>tylėjusiam, -iai</i>	<i>jáudinusiam, -iai</i>
G.	<i>áugusį, -ią</i>	<i>tylėjusį, -ią</i>	<i>jáudinusį, -ią</i>
Įn.	<i>áugusiu, -ia</i>	<i>tylėjusiu, -ia</i>	<i>jáudinusiu, -ia</i>
Vt.	<i>áugusiame, -ioje</i>	<i>tylėjusiame, -ioje</i>	<i>jáudiniame, -ioje</i>
Daugiskaita			
V., Š.	<i>áuge, áugusios</i>	<i>tylėję, tylėjusios</i>	<i>jáudinę, jáudinusios</i>
K.	<i>áugusių</i>	<i>tylėjusių</i>	<i>jáudinusių</i>
N.	<i>áugusiems, -ioms</i>	<i>tylėjusiems, -ioms</i>	<i>jáudiniams, -ioms</i>
G.	<i>áugusius, -ias</i>	<i>tylėjusius, -ias</i>	<i>jáudinusių, -ias</i>
Įn.	<i>áugusiais, -iomis</i>	<i>tylėjusiais, -iomis</i>	<i>jáudinusių, -iomis</i>
Vt.	<i>áugusiuose, -iose</i>	<i>tylėjusiuose, -iose</i>	<i>jáudinusių, -iose</i>

BŪTOJO DAŽNINIO LAIKO DALYVIAI

(Padaryti iš būtojo dažninio laiko, plg. 3-ąjį asmenį: *áugdavo, tylėdavo, jáudindavo*)

Vienaskaita			
V., Š.	<i>áugdavęs, áugdavusi</i>	<i>tylėdavęs, tylėdavusi</i>	<i>jáudindavęs, jáudindavusi</i>
K.	<i>áugdavusio, -ios</i>	<i>tylėdavusio, -ios</i>	<i>jáudindavusio, -ios</i>
N.	<i>áugdavusiam, -iai</i>	<i>tylėdavusiam, -iai</i>	<i>jáudindavusiam, -iai</i>
G.	<i>áugdavusį, -ią</i>	<i>tylėdavusį, -ią</i>	<i>jáudindavusį, -ią</i>
Įn.	<i>áugdavusiu, -ia</i>	<i>tylėdavusiu, -ia</i>	<i>jáudindavusiu, -ia</i>
Vt.	<i>áugdavusiame, -ioje</i>	<i>tylėdavusiame, -ioje</i>	<i>jáudindavusiame, -ioje</i>
Daugiskaita			
V., Š.	<i>áugdavę, áugdavusios</i>	<i>tylėdavę, tylėdavusios</i>	<i>jáudindavę, jáudindavusios</i>
K.	<i>áugdavusių</i>	<i>tylėdavusių</i>	<i>jáudindavusių</i>
N.	<i>áugdavusiems, -ioms</i>	<i>tylėdavusiems, -ioms</i>	<i>jáudindavusiems, -ioms</i>
G.	<i>áugdavusius, -ias</i>	<i>tylėdavusius, -ias</i>	<i>jáudindavusius, -ias</i>
Įn.	<i>áugdavusiais, -iomis</i>	<i>tylėdavusiais, -iomis</i>	<i>jáudindavusiais, -iomis</i>
Vt.	<i>áugdavusiuose, -iose</i>	<i>tylėdavusiuose, -iose</i>	<i>jáudindavusiuose, -iose</i>

BŪSIMOJO LAIKO DALYVIAI

(Padaryti iš būsimąjo laiko, plg. vns. 1-ąjį asmenį: *áugsiu, tylėsiu, jáudinsiu*)

Vienaskaita			
V., Š.	<i>áugsias, áugsianti</i>	<i>tylėsiąs, tylėsianti</i>	<i>jáudinsias, jáudinsianti</i>
K.	<i>áugsiančio, -ios</i>	<i>tylėsiančio, -ios</i>	<i>jáudinsiančio, -ios</i>
N.	<i>áugsiančiam, -iai</i>	<i>tylėsiančiam, -iai</i>	<i>jáudinsiančiam, -iai</i>
G.	<i>áugsiantį, -čią</i>	<i>tylėsiantį, -čią</i>	<i>jáudinsiantį, -čią</i>
Įn.	<i>áugsiančiu, -ia</i>	<i>tylėsiančiu, -ia</i>	<i>jáudinsiančiu, -ia</i>
Vt.	<i>áugsiančiame, -ioje</i>	<i>tylėsiančiame, -ioje</i>	<i>jáudinsiančiame, -ioje</i>
Daugiskaita			
V., Š.	<i>áugsiantys, áugsiančios</i>	<i>tylėsiantys, tylėsiančios</i>	<i>jáudinsiantys, jáudinsiančios</i>
K.	<i>áugsiančių</i>	<i>tylėsiančių</i>	<i>jáudinsiančių</i>
N.	<i>áugsiantiems, -čioms</i>	<i>tylėsiantiems, -čioms</i>	<i>jáudinsiantiems, -čioms</i>
G.	<i>áugsiančius, -ias</i>	<i>tylėsiančius, -ias</i>	<i>jáudinsiančius, -ias</i>
Įn.	<i>áugsiančiais, -iomis</i>	<i>tylėsiančiais, -iomis</i>	<i>jáudinsiančiais, -iomis</i>
Vt.	<i>áugsiančiuose, -iose</i>	<i>tylėsiančiuose, -iose</i>	<i>jáudinsiančiuose, -iose</i>

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Suformuluokite ir pailiustruokite pavyzdžiais veikiamųjų dalyvių kirčiavimo taisyklę.
2. Kaip kirčiuojamos vyriškosios giminės vns. ir dgs. vardininko trumposios formos?
3. Sukirčiuokite šias išvestines linksniuojamasias veiksmažodžių formas: *bėgantis, verkianti, klausęs, sakydavusi, būsianti*.

3.2.2. Neveikiamieji ir reikiamybės dalyviai

LITERATŪRA

- *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, p. 361–364.
- Vaitkevičiūtė V. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*, p. 204–213.
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 119–124; 1978, p. 89–94.
- Vitkauskas V. *Lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*. Vilnius, 1995, p. 90–95.
- *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 2, p. 370–374.

Vieni neveikiamieji ir reikiamybės dalyviai turi pastovųjį (1-oji kirčiuotė), kiti – kilnojamąjį kirtį (3, 3^a ar 3^b, 4 kirčiuotės). Konkretaus kirčiavimo tipo pasirinkimas daugiausia priklauso nuo pagrindinės formos skiemenų skaičiaus, t. y. ar toji forma yra dviskiemenė, ar daugiaskiemenė. Šiek tiek reikšmės turi ir veiksmažodžio asmenuotė, taip pat dalyvio laikas. Neveikiamųjų ir reikiamybės dalyvių priesagas akcentiškai galima vertinti kaip dvejopas: vienais atvejais jos elgiasi kaip stiprinančiosios, kitais – kaip silpninančiosios. Kadangi kalbamieji dalyviai kirčiuojami ir linksniuojami kaip atitinkamų kirčiuočių būdvardžiai, kirčiuotų paradigmų pavyzdžių nebus pateikta.

Pastoviai (pagal 1-ąją kirčiuotę), išlaikant pagrindinės formos kirčio vietą ir priegaidę, kirčiuojami:

a) esamojo laiko neveikiamieji dalyviai, padaryti iš *a* asmenuotės daugiaskiemenių (priesaginių) ir *o* asmenuotės veiksmažodžių, pvz.: *dainuojamas, -a, kálbinamas, -a* (⇐ *dain-úoja, kálb-ina; a* asmenuotė); *klaūsomas, -a, úgdomas, -a, válgomas, -a* (⇐ *klaūso, úgdo, válgo; o* asmenuotė);

b) būtojo bei būsimosio laiko neveikiamieji ir reikiamybės dalyviai, padaryti iš daugiaskiemenės (priesaginės) bendraties, pvz.:

<i>dainúoti</i>	⇒	<i>dainúotas, -a; dainúosimas, -a; dainúotinas, -a;</i>
<i>lávinti</i>	⇒	<i>lávintas, -a; lávinsimas, -a; lávintinas, -a;</i>
<i>válgyti</i>	⇒	<i>válgytas, -a; válgysimas, -a; válgytinas, -a</i>

(būsimosio laiko neveikiamieji dalyviai beveik nebevartojami); kirčiuojami ir linksniuojami kaip būdvardžiai *dañgiškas, -a, káimiškas, -a, rùsiškas, -a, langúotas, -a*.

Pastoviojo kirčio neveikiamųjų ir reikiamybės dalyvių priesagos *-mas, -a, -tas, -a, -(si)mas, -a* ir *-tinas, -a* funkcionuoja kaip stiprinantieji silpnieji afiksai.

Kilnojamuoju kirčiu, išlaikant pagrindinės formos priegaidę ir dažniausiai kiekybę (nuo jų priklauso konkreti kirčiuotė!), kirčiuojami tie kalbamieji dalyviai, kurie padaryti iš dviskiemenių (nepriesaginių, o esamojo laiko – iš *(i)a* ir *i* asmenuotės) veiksmažodžių:

a) 3^a ar 3^b kirčiuotę gauna esamojo bei būsimosio laiko neveikiamieji ir reikiamybės dalyviai, pvz.:

- 3^a kirčiuotė: *láukiamas, -à* (⇐ *láukia*), *mýlimas, -à* (⇐ *mýli*); *láuksimas, -à, láuktinas, -à* (⇐ *láukti*), *búsimas, -à, bútinas, -à* (⇐ *búti*) – kirčiuojami ir linksniuojami kaip būdvardžiai *álkanas, -à, ámžinas, -à*;
- 3^b kirčiuotė: *kalbamas, -à* (⇐ *kalba*), *sùkamas, -à* (⇐ *sùka*); *plaúksimas, -à, plaúktinas, -à* (⇐ *plaúkti*); *sùksimas, -à, sùktinas, -à* (⇐ *sùkti*); *kàstinas, -à* (⇐ *kàsti*), *sèksimas, -à, sèktinas, -à* (⇐ *sèkti*) – kirčiuojami ir linksniuojami kaip būdvardžiai *vařganas, -à, uždaras, -à*;

b) 3-iąją ar 4-ąją kirčiuotę gauna būtojo laiko neveikiamieji dalyviai, pvz.:

- 3-ioji kirčiuotė: *dúotas, -à* (⇐ *dúoti*), *láuktas, -à* (⇐ *láukti*) – kirčiuojami ir linksniuojami kaip *báltas, -à* 3;
- 4-oji kirčiuotė: *praústas, -à* (⇐ *praústi*), *skùstas, -à* (⇐ *skùsti*), *vèžtas, -à* (⇐ *vèžti*), *kàstas, -à* (⇐ *kàsti*) – kirčiuoti *a* ir *e* pailgėja (kirčiuojami ir linksniuojami kaip būdvardžiai *káltas, -à, gėras, -à, mážas, -à, rùdas, -à* 4).

Kilnojamojo kirčio neveikiamųjų ir reikiamybės dalyvių priesagos *-mas, -a, -tas, -a, -(si)mas, -a* ir *-tinas, -a* funkcionuoja kaip silpninantieji afiksai. Šias priesagas galima palyginti su akcentiškai dvejopu darybos formantu – veiksmažodinių daiktavardžių priesaga *-imas/-ymas* (žr. p. 92 t.).

Neveikiamųjų ir reikiamybės dalyvių nederinamosios (bevardės giminės) formos turi tą pačią kirčio vietą ir priegaidę kaip vyriškosios giminės vns. vardininkas: *láukiama* (plg. *láukiamas*), *šaukiama* (plg. *šaukiamas*), *dúota* (plg. *dúotas*), *darýta* (plg. *darýtas*), *darýtina* (plg. *darýtinas*).

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Nuo ko priklauso neveikiamųjų ir reikiamybės dalyvių kirčiuotės pasirinkimas?
2. Kurie dalyviai kirčiuojami pagal 1-ąją kirčiuotę? Pateikite pavyzdžių ir pakomentuokite jų kirčiavimo ryšį su pamatinių formų kirčiavimu.
3. Kurie dalyviai kirčiuojami pagal 3^a ir 3^b kirčiuotes? Pateikite pavyzdžių ir pakomentuokite jų kirčiavimo ryšį su pamatinių formų kirčiavimu.
4. Kurie dalyviai kirčiuojami pagal 3-iąją kirčiuotę? Pateikite pavyzdžių ir pakomentuokite jų kirčiavimo ryšį su pamatinių formų kirčiavimu.
5. Kurie dalyviai kirčiuojami pagal 4-ąją kirčiuotę? Pateikite pavyzdžių ir pakomentuokite jų kirčiavimo ryšį su pamatinių formų kirčiavimu.
6. Apibūdinkite ir pailiustruokite pavyzdžiais neveikiamųjų ir reikiamybės dalyvių priesagų akcentines savybes.
7. Kaip kirčiuojamos neveikiamųjų ir reikiamybės dalyvių nederinamosios (bevardės giminės) formos?
8. Sukirčiuokite šias išvestines linksniuojamąsias veiksmažodžių formas: *laukiamas, -a, matuojamas, -a, šaukiamas, -a, rašytas, -a, klausas, -a, pasakotinas, -a, trauktinas, -a, kastinas, -a*.

3.3. RIBOTAI KAITOMOS IR NEKAITOMOSIOS FORMOS

3.3.1. PADALYVIAI

3.3.2. PUSDALYVIAI

LITERATŪRA

- *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, p. 361, 379.
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 125–126; 1978, p. 94–95.
- *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 2, p. 383, 397.
- Vaitkevičiūtė V. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*, p. 217–220.
- Vitkauskas V. *Lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*, p. 95–97.

3.3.1. Padalyviai

Šioms laikais kaitomoms veiksmažodžio formoms būdinga išlaikyti pagrindinės formos kirtį ir priegaidę, plg. visų laikų padalyvius, padarytus iš veiksmažodžių *gąuti, gąuna, gąvo; kalbėti, kalba, kalbėjo* ir *kiřsti, keřta, kiřto*:

- esamasis laikas: *gąunant, kalbant, keřtant* (⇐ *gąuna, kalba, keřta*);
- būtasis kartinis laikas: *gąvus, kalbėjus, kiřtus* (⇐ *gąvo, kalbėjo, kiřto*);
- būtasis dažninis laikas: *gądavus, kalbėdavus, kiřsdavus* (⇐ *gąuti, kalbėti, kiřsti*);
- būsimasis laikas: *gąsiant, kalbėsiant, kiřsiant* (⇐ *gąuti, kalbėti, kiřsti*).

Kaip matyti iš pavydžių, padalyvių priesagos *-nt, -us, -(dav)us* ir *-(sia)nt* funkcionuoja kaip silpnieji afiksai.

3.3.2. PUSDALYVIAI

Šios giminėmis ir skaičiais kaitomos veiksmažodžio formos kirčiuojamos pagal panašų dėsningumą kaip neveikiamieji bei reikiamybės dalyviai (žr. p. 137 t.). Iš daugiaskiemenių (priesaginių) bendračių padarytiems pUSDalyviams būdingas pastovusis kirtis (išlaikoma pagrindinės formos kirčio vieta ir priegaidė), pvz.:

- *kalbėti* ⇒ *kalbėdamas, -a, kalbėdami, -os*;
- *kálbinti* ⇒ *kálbindamas, -a, kálbindami, -os*;
- *pāsakoti* ⇒ *pāsakodamas, -a, pāsakodami, -os*⁴⁶.

PUSDalyvių, padarytų iš dviskiemenių (nepriesaginių) bendračių, kirtis yra kilnojamas iš galinio skiemens į trečiąją nuo galo skiemenį (išlaikoma pagrindinės formos priegaidė ir kiekybė), pvz.:

- *gáuti* ⇒ *gáudamas, -à, gaudami, gáudamos*;
- *pláukti* ⇒ *pláukdamas, -à, plaukdami, pláukdamos*;
- *sėkti* ⇒ *sėkdamas, -à, sekdami, sėkdamos*⁴⁷.

Pastovusis pUSDalyvių kirtis primena vardažodžių 1 kirčiuotę, o kilnojamas – 3^a ar 3^b kirčiuotę. Kadangi šios veiksmažodžio formos nelinkniuojamos, kalbėti apie kirčiuotes nėra pagrindo.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Suformuluokite padalyvių kirčiavimo taisyklę. Pateikite pavyzdžių ir juos pakomentuokite.
2. Nuo ko priklauso pastovusis ar kilnojamas pUSDalyvių kirtis? Pateikite pavyzdžių ir juos pakomentuokite.
3. Sukirčiuokite šiuos padalyvius ir pUSDalyvius : *maitinant, maitindamas, -a, sakytinas, -a, ruošdavus, ruošdamas, -a, šoksiant*.

⁴⁶ Plg. neveikiamuosius bei reikiamybės dalyvius: *kalbėtas, -a, kalbėti, -os; kalbėtinas, -a, kalbėtini, -os; kálbintas, -a, kálbinti, -os; kálbintinas, -a, kálbintini, -os*.

⁴⁷ Plg. neveikiamuosius bei reikiamybės dalyvius: *gáunamas, -à, gaunami, gáunamos; pláukiamas, -à, plaukiami, pláukiamos; sėktinas, -à, sektini, sėktinos*.

4. PRIEŠDĒLINIAI IR SANGRAŽINIAI VEIKSMAŽODŽIAI

4.1. ASMENUOJAMOSIOS FORMOS

4.2. LINKSNIUOJAMOSIOS FORMOS

4.3. RIBOTAI KAITOMOS IR NEKAITOMOSIOS FORMOS (PADALYVIS, PUSDALYVIS)

LITERATŪRA

- Andronovas A. Priešdėlinių veiksmažodžių kirčiavimas morfologinės akcentologijos požiūriu. *Baltistica*, 1995, t. 30 (1), p. 93–100.
- Kazlauskienė A. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologijos pagrindai*, p. 108–114.
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 106–110, 114; 1978, p. 80–82, 85.
- *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 2, p. 308–311.
- Vaitkevičiūtė V. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*, p. 176–198.

Priešdėliai ir sangražos formantas veiksmažodžių kirčiavimui turi palyginti nedidelę įtaką. Vis dėlto labai svarbu įsidėmėti, kuriais atvejais šie afiksai gauna kirtį. Iš veiksmažodžio priešdėlių išsiskiria *per-*, kuris yra *stiprusis tvirtapradis*, pvz.:

- *pérnešti* (⇐ *nėšti*), *pérneša*, *-ė*, *pérnešdavo*, *pérnešk*, *pérneštų*; *pérnešąs*, *-anti*, *pérnešamas*, *-a*, *pérneštas*, *-a*, *pérneštinas*, *-a*; *pérnešant*, *pérnešus* ir t. t.
- *pérduoti* (⇐ *dúoti*), *pérduoda*, *pérdavė*...
- *pérpasakoti* (⇐ *pāsakoti*), *pérpasakoja*, *-ojo*...

Visi kiti veiksmažodžio priešdėliai, taip pat ir afiksai *te-*, *tebe-* primena kirtį negaunančias, taigi *silpnąsias*, morfemas, plg.:

- *išbėga*, *-o*, *tebėga*, *-o*, *tebebėga*, *-o* ir *bėga*, *-o*;
- *nuvaĩgsta*, *tevaĩgsta*, *tebevaĩgsta* ir *vaĩgsta*;
- *nuvaĩgo* ir *vaĩgo*.

Ypatingas šių priešdėlių ir afiksų *te-*, *tebe-* bruožas – tam tikrais atvejais *atitraukti kirtį iš gretimo netvirtapradžio priešpaskutinio skiemens*, plg.:

- *pàbaigė* ir *baigė*,
- *sùkiša*, *tèkiša*, *tebèkiša* ir *kiša*,
- *nùperka*, *tèperka*, *tebèperka* ir *perka*.

Kirtį gavę veiksmažodžio priešdėliai ir afiksai *te-*, *tebe-* pasižymi trumpuoju balsiu (*àt-*, *atì-*, *àp-*, *apì-*, *pà-*, *iš-*, *nè-*, *nebè-*, *sù-*, *ùž-*, *tè-*, *tebè-*), o *ĩ-* ir *paĩ-* – tvirtagale priegaide.

Sangražinių veiksmažodžių kirčiavimui tam tikrą reikšmę turi sangražos formanto vieta žodyje, plg. *nėšasi* ir *pasinėša* (: *nėša*). Priešdėliniai ir sangražiniai veiksmažodžiai aptariami tokia pat tvarka kaip ir ankstesniame skyriuje išnagrinėti jų giminaičiai be šių afiksų.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kuo kirčiavimo požiūriu ypatingas veiksmažodžio priešdėlis *per-*?
2. Apibūdinkite veiksmažodžio priešdėlių (išskyrus *per-*) ir afiksų *te-*, *tebe-* santykį su kirtiu ir priegaide.
3. Kas turi įtakos sangražinių veiksmažodžių kirčiavimui?

4.1. ASMENUOJAMOSIOS FORMOS

4.1.1. VEIKSMAŽODŽIO FORMOS SU AFIKSU *te-*

4.1.2. SANGRAŽINIAI VEIKSMAŽODŽIAI

Kaip sakytą, veiksmažodžio priešdėliai, išskyrus stiprųjų tvirtapradį *pér-*, yra silpnieji ir dažniausiai būna nekirčiuoti, vadinasi, priešdėliniai veiksmažodžiai paprastai kirčiuojami taip, tarsi priešdėlio nebūtų, plg.:

- *išáuga*, *-o* ir *áuga*, *-o*, *išáugdavo* ir *áugdavo*, *išáušs* ir *aušs*, *išáugtų* ir *áugtų*, *išáuk* ir *áuk*;
- *pakýla* ir *kýla*, *pakílo* ir *kílo*, *pakíldavo* ir *kíldavo*, *pakíls* ir *kíls*, *pakíltų* ir *kíltų*, *pakílk* ir *kílk*;
- *parlýdi* ir *lýdi*, *parlydéjo* ir *lydéjo...*; *sugyvėna* ir *gyvėna*, *sugyvėno* ir *gyvėno...*

Tačiau tam tikrais atvejais priešdėliai pritraukia kirtį iš gretimo netvirtapradžio (tvirtagalio arba trumpojo) priešpaskutinio skiemens. Tai būdinga tik esamojo ir būtojo kartinio laiko dviskiemenėms (nepriesaginėms) formoms. Įsidėmėtinus atvejus su kirčiuotais priešdėliais sudaro:

1. (*ia* ir *i* asmenuotės **esamojo laiko** formos, šaknyje turinčios:
 - a) trumpąjį arba padėtinio ilgumo balsį, pvz.: *pàkiša* (⇐ *kiša*), *nùlupa* (⇐ *lupa*), *sùmeta* (⇐ *mėta*), *išravi* (⇐ *rāvi*)⁴⁸, *nėžada* (⇐ *žada*);
 - b) besikaitaliojančius tvirtagalius dvigarsius *el/il*, *em/im*, *en/in* (ir *en/i*), *er/ir*, pvz.: *įvelka* (⇐ *velka*, plg. *vilko*), *sùkemša* (⇐ *keňša*, plg. *kiňšo*), *sùrenka* (⇐ *reňka*, plg. *riňko*), *pařskrenda* (⇐ *skreňda*, plg. *skrido*), *pàperka* (⇐ *peřka*, plg. *piřko*);
 - c) tvirtagalius dvigarsius *āl*, *añ*, *ař* (būdinga tik mišriesiems *a* asmenuotės veiksmažodžiams), pvz.: *pàkalba* (⇐ *kalba*), *sùskamba* (⇐ *skam̃ba*), *nùvarva* (⇐ *vařva*);
2. (*ia* asmenuotės žodžių **būtojo kartinio laiko** formos su galūne *-ė*, pvz.: *pàbaigė* (⇐ *baigė*), *sùplaukė* (⇐ *plaukė*), *įlėkė* (⇐ *lėkė*); *iřkasė* (⇐ *kāsė*), *sùmetė* (⇐ *mėtė*).

Veiksmažodžių priešdėliams būdingas kirčio pritraukimas primena priešpaskutinio skiemens taisyklę, pagal kurią traūkliosios kaitomųjų žodžių galūnės prisitraukia kirtį iš netvirtapradžio priešpaskutinio skiemens. Tik kirčio slinktis yra skirtingos krypties: vienu atveju į pradinį, kitu – į galinį žodžio skiemenį.

Jeigu čia išvardytų požymių nėra, esamajame ir būtajame kartiniame laike kirtis į priešdėlį nebus atitraukiamas. Įsidėmėtini du svarbiausi tokių veiksmažodžių bruožai:

- a) tvirtapradė šaknis, pvz.: *neláukia*, *neláukė* (⇐ *láukia*, *láukė*), *palíėja*, *palíejo* (⇐ *líėja*, *líejo*), *iřspréndžia*, *iřspréndė* (⇐ *spréndžia*, *spréndė*);
- b) tvirtagalė esamojo laiko šaknis (išskyrus 1b ir 1c nurodytus atvejus), pvz.: *iřplauķia* (⇐ *plauķia*), *pakviėčia* (⇐ *kviėčia*), *papuošia* (⇐ *puošia*), *pralōšia*⁴⁹ (⇐ *lōšia*), *nutýli* (⇐ *týli*), *įžiūri* (⇐ *žiūri*).

⁴⁸ Išimtinio kirčiavimo atvejai yra *ne(be)gāli* ir *ne(be)tūri*.

⁴⁹ Realioje vartosenoje tokie *ia* asmenuotės veiksmažodžiai dažnai kirčiuojami priešdėlyje, pvz.: *nùplauķia*, *pàpuošia* (matyt, daro įtaką būtojo kartinio laiko kirčiavimas, plg. *nùplauķė*, *pàpuošė* ir t. t.). Taip kirčiuoja ir dalis vakarų aukštaičių kauniškių, kai kurios kitos tarmės.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Išvardykite ir pakomentuokite atvejus, kai silpnieji veiksmažodžio priešdėliai gauna kirtį
a) esamajame laike, b) būtajame kartiniame laike.
2. Kokiais bruožais pasižymi veiksmažodžiai, kurių esamojo ir būtojo kartinio laiko formose kirtis neperkeliamas į silpnąjį priešdėlį?
3. Sukirčiuokite šių priešdėlinių veiksmažodžių nurodytas asmenuojamąsias formas: *papuošia, pašiepia, išguli, neturi, pavelka, patyli, suošia, pasiekia, pasiekė, nudrožia, nudrožė*. Pasitikrinkite, ar jūsų kirčiavimas atitinka bk. normą.

4.1.1. Veiksmažodžio formos su afiksų *te-*

Savitas yra liepiamosios nuosakos 3-iojo asmens (tradiciškai vadinamos geidžiamąja nuosaka) kirčiavimas. Formų, kurių pagrindą sudaro esamojo laiko 3-iasis asmuo, afiksas *te-* niekuo nesiskiria nuo aptartų veiksmažodžio priešdėlių, plg.:

- *teáuga, tekýla, telýdi, tegyvėna, tedāro (taip pat tebeáuga...)* ir
- *tėkiša, tėlupa, tēmeta, tēravi⁵⁰, tēkemša, tērenka, tēperka, tēkalba, tēskamba* (bet – *tebėkiša...*).

Liepiamosios nuosakos 3-iojo asmens su formantu *-ie* kirčiavimas priklauso nuo veiksmažodžio skiemenų skaičiaus: iš dviskiemenio žodžio padaryta kalbamoji forma gauna galinio skiemens kirtį ir tvirtagalę priegaidę (*tedirbiē, teeiniē, tevežiē* ir t. t.), o padarytoji iš daugiaskiemenio veiksmažodžio išlaiko pagrindinės formos kirčio vietą ir priegaidę, plg.: *tedainúojie* ir *dainúoja, teskūbinie* ir *skūbina, tegyvėnie* ir *gyvėna*.

Formos su formantu *-ai* paprastai išlaiko pagrindinės formos kirčio vietą ir priegaidę, pvz.: *tedārai* (⇐ *dāro*), *terāšai* (⇐ *rāšo*), *teródai* (⇐ *ródo*).

KONTROLINIS KLAUSIMAS

Nuo ko priklauso liepiamosios nuosakos 3-iojo asmens formų su afiksų *te-* kirčiavimas? Pateikite pavyzdžių.

4.1.2. Sangražiniai veiksmažodžiai

Sangražos formanto įtaka veiksmažodžio kirčiavimui yra nedidelė ir priklauso nuo jo vietos žodyje. Veiksmažodžių su galiniu sangražos formantu kirčio vieta ir priegaidė perimama iš paprastųjų veiksmažodžių, vadinasi, kalbamasis formantas funkcionuoja kaip *silpnoji morfema*, negaunanti kirčio, pvz.:

⁵⁰ Išimtiniai atvejai yra *te(be)gāli, te(be)tūri* (plg. išn. 48).

- es. l. *daraũ* ⇒ *daraũsi, ródau* ⇒ *ródausi, daraĩ* ⇒ *daraĩsi, ródai* ⇒ *ródaisi, dāro* ⇒ *dārosi, ródo* ⇒ *ródosi*;
- būt. k. l. *dariaũ* ⇒ *dariaũsi...*;
- būt. dažn. l. *darydavau* ⇒ *darydavausi...*;
- liep. nuos. *daryk* ⇒ *darykis, rodyk* ⇒ *rodykis*;
- tariam. nuos. *daryčiau* ⇒ *daryčiausi, rodyčiau* ⇒ *rodyčiausi*.

Vis dėlto skirtumų tarp paprastųjų ir sangražinių formų yra, tik jie daugiau susiję ne su kirčiavimu, o su galūnių kiekybe: paprastųjų formų trumpąsias galūnes sangražinėse formose, išskyrus 3-įjį asmenį, atitinka ilgosios. Kirčiavimo atžvilgiu įsidėmėtinos *-(i)a* ir *-i* asmenuočių esamojo laiko vns. 1-ojo ir 2-ojo asmens galūnės *-(i)uo-* ir *-ie-*, kurios būdamos kirčiuotos gauna tvirtapradę priegaidę, pvz.:

sukù ⇒ *sukiuosi, sukì* ⇒ *sukiesi; tikiù* ⇒ *tikiuosi, tiki* ⇒ *tikiesi*.

(Bet: *láukiu* ⇒ *láukiuosi, láuki* ⇒ *láuokiesi*, nekirčiuotos galūnės).

Tokias pat, tik visada nekirčiuotas, galūnes turi ir būsimasis laikas, plg.:

sùksiu ⇒ *sùksiuosi, sùksi* ⇒ *sùksiesi; taip pat tráuksiu* ⇒ *tráuksiuosi...*

Ilgasis galūnės balsis *-é*, palyginti su paprastųjų formų trumpuoju *-e*, būdingas ir sangražinių formų daugiskaitos 1-ajam bei 2-ajam asmeniui, bet su kirčiavimu ryšio čia nėra, pvz.:

- *sùkame* ⇒ *sùkamés, sùkate* ⇒ *sùkatés; sùkome* ⇒ *sùkomés;*
- *sùkdavome* ⇒ *sùkdavomés; sùksime* ⇒ *sùksimés;*
- *sùkime* ⇒ *sùkimés; sùktume* ⇒ *sùktu(mè)més.*

Kad būtų galima susidaryti išsamesnį vaizdą, pateikiamos sangražinių veiksmažodžių *kráutis, kráunasi, króvėsi* (pastovusis kirtis) ir *praũstis, praũsias, praũsėsi* (kilnojamas kirtis) laikų ir nuosakų paradigmos.

Esamasis laikas			
kráunuosi	kráunamés	prausiúosi	praũsiamés
kráuniesi	kráunatés	prausiesi	praũsijatés
kráunasi		praũsias	
Būtas kartinis laikas			
króviausi	króvémés	prausiaũsi	praũsémés
króveisi	króvétés	prauseĩsi	praũsėtés
króvėsi		praũsėsi	
Būtas dažninis laikas			
kráudavausi	kráudavomés	praũsdavausi	praũsdavomés
kráudavaisi	kráudavotés	praũsdavaisi	praũsdavotés
kráudavosi		praũsdavosi	
Būsimasis laikas			
kráuſiuosi	kráuſimés	praũſiuosi	praũſimés
kráuſiesi	kráuſités	praũſiesi	praũſités
kraũsis		praũsis	

Pastaba. Būsimojo laiko sangražinė 3-iojo asmens forma kaip ir paprastoji patiria tvirtagalę metatoniją, plg.: *kráutis ir kraūsis* (kaip *kraūs*).

Liepiamoji nuosaka			
	kráukimės		praūskimės
kráukis	kráukitės	praūskis	praūskitės
	tesikráuna		tesipraūsia
Tariamoji nuosaka			
kráučiausi	kráu(mė)mės	praūsčiausi	praūstu(mė)mės
kráutumeisi	kráu(mė)tės	praūstumėisi	praūstu(mė)tės
	kráutūsi		praūstūsi

Tarp priešdėlio ir šaknies įsiterpęs **sangražos formantas** perima visas priešdėliams būdingas savybes, taigi funkcionuoja kaip silpnoji morfema, esamojo ir būtojo kartinio laiko formose gaunanti kirtį tada, kai paprastojoje formoje jį gauna priešdėlis, plg.:

- es. l. *pasidīrba* (⇔ *padīrba*); *pasišaukia* (⇔ *pašaukia*), *susidāro* (⇔ *sudāro*) ir *pasīkelia* (⇔ *pākelia*), *susīsuka* (⇔ *sūsuka*), *nusīkerpa* (⇔ *nūkerpa*), *nesīkalba* (⇔ *nēkalba*);
- būt. k. l. *pasidīrbo* (⇔ *padīrbo*), *susidārė* (⇔ *sudārė*), *susīsūko* (⇔ *susūko*) ir *pasišaukė* (⇔ *pāšaukė*), *nusīnėšė* (⇔ *nūnėšė*).

Tie patys kirčiavimo dėsniumai būdingi ir liepiamosios nuosakos 3-iojo asmens sangražinėms formoms, padarytoms su afiksais *te-*, *tebe-* iš esamojo laiko 3-iojo asmens, plg.: *tesidīrba*, *tesišaukia* ir *tesīkelia*, *tesīperka*, *tesīkalba*; *tebesitráukia* ir *tebesīkelia*.

Pastaba. Priešdėlis *pér-* visais atvejais yra stiprusis tvirtapradis, pvz.: *pėrsidīrba*, *pėrsidīrbo*, *pėrsīkelia*, *pėrsīkėlė*.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kokia sangražos formanto įtaka veiksmožodžių kirčiavimui ir akcentinė vertė? Ar šis formantas gali gauti kirtį?
2. Kuo ypatingos sangražinių formų galūnės?
3. Kuo ypatinga būsimojo laiko 3-iojo asmens sangražinė forma?

4.2. LINKSNIUOJAMOSIOS FORMOS

4.2.1. VEIKIAMIEJI DALYVIAI

4.2.2. NEVEIKIAMIEJI IR REIKIAMYBĖS DALYVIAI

4.2.3. SANGRAŽINIAI DALYVIAI

4.2.4. ĮVARDŽIUOTINIAI DALYVIAI

4.2.1. Veikiamieji dalyviai

Priešdėliniai veikiamieji dalyviai paprastai kirčiuojami pagal pagrindines priešdėlines formas. Be jokių išimčių šis dėsningumas galioja dalyviams su stipriuotu tvirtapradžiu priešdėliu *pér-* (kirtis pastovus), pvz.:

- *pérkerpa* ⇒ *pérkerpąs, pérkerpantis, -i*;
- *pérkirpo* ⇒ *pérkirpęs, pérkirpusi*;
- *pérkirpti* ⇒ *pérkirpdavęs, -usi* (plg. *pérkirpdavo*), *pérkirpsiąs, -ianti* (plg. *pérkirpsiu*).

Pagrindinių priešdėlinių formų kirčio vietą ir kirčiuoto skiemens priegaidę bei kiekybę išlaiko ir veikiamieji dalyviai su silpnaisiais priešdėliais, išskyrus būtajį kartinį laiką ir esamojo laiko trumpąsias formas, pvz.:

- *nuplaũkia* ⇒ *nuplaũkiantis, -i; pašóka – pašókantis, -i*;
- *sùneša* ⇒ *sùnešantis, -i*;
- *nuplaũkti* ⇒ *nuplaũkdavęs, -usi* (plg. *nuplaũkdavo*), *nuplaũksiąs, -ianti* (plg. *nuplaũksiu*);
- *pašókti* ⇒ *pašókdavęs, -usi* (plg. *pašókdavo*), *pašóksiąs, -ianti* (plg. *pašóksiu*);
- *sunėšti* ⇒ *sunėšdavęs, -usi* (plg. *sunėšdavo*), *sunėšiąs, -ianti* (plg. *sunėšiu*).

Būtojo kartinio laiko veikiamųjų dalyvių priešdėlinėms formoms būdinga nepaisyti pagrindinės priešdėlinės formos kirčio vietos tais atvejais, kai kirtis toje formoje yra atitraukiamas į priešdėlį (dalyvis kirčiuojamas taip, tarsi priešdėlio nebūtų), pvz.:

- *pànešė* ⇒ *panėšęs, panėšusi* (plg. *nėšęs, -usi* ⇔ *nėšė*);
- *įvertė* ⇒ *įvertęs, įvertusi* (plg. *vertęs, -usi* ⇔ *vertė*).

Esamojo laiko vyr. giminės vardininko priešdėlinės trumposios formos irgi kirčiuojamos taip, lyg priešdėlio nebūtų, pvz.:

- *patỹli* ⇒ *patỹlīs, patỹlĩ* || *patỹlīs, patỹlĩ* (plg. *tylīs, tylĩ* || *tỹlīs, tỹlĩ* ⇔ *tỹli*);
- *sùneša* ⇒ *sunešąs, sunešą* (plg. *nešąs, nešą* ⇔ *nėša*);
- *pajùdina* ⇒ *pajùdinąs, pajùdiną* (plg. *jùdinąs, jùdiną* ⇔ *jùdina*).

Toliau pateikiama visų laikų kirčiuotų paradigmų pavyzdžių, išskyrus dalyvius su stipriuotu priešdėliu *pér-*.

BŪTOJO DAŽNINIO LAIKO DALYVIAI

Esamasis laikas			
Vienaskaita			
V., Š.	pànešantis, -i ir panešàs	prišókantis, -i ir prišókàs prišókàs	
K.	pànešančio, -ios	prišókančio, -ios	
N.	pànešančiam, -iai	prišókančiam, -iai	
G.	pànešantį, -čią	prišókantį, -čią	
Įn.	pànešančiu, -ia	prišókančiu, -ia	
Vt.	pànešančiame, -ioje	prišókančiame, -ioje	
Daugiskaita			
V., Š.	pànešantys, -čios ir panešã	prišókantys, -čios ir prišókã prišókã	
K.	pànešančių	prišókančių	
N.	pànešantiems, -čioms	prišókantiems, -čioms	
G.	pànešančius, -ias	prišókančius, -ias	
Įn.	pànešančiais, -iomis	prišókančiais, -iomis	
Vt.	pànešančiuose, -iose	prišókančiuose, -iose	
Būtais kartinis bei dažninis ir būsiamasis laikai			
Vienaskaita			
V., Š.	panėšęs, -usi	panėšdavęs, -usi	panėšiąs, -ianti
K.	panėšusio, -ios	panėšdavusio, -ios	panėšiančio, -ios
N.	panėšusiam, -iai	panėšdavusiam, -iai	panėšiančiam, -iai
G.	panėšusį, -ią	panėšdavusį, -ią	panėšiantį, -čią
Įn.	panėšusiu, -ia	panėšdavusiu, -ia	panėšiančiu, -ia
Vt.	panėšusiame, -ioje	panėšdavusiame, -ioje	panėšiančiame, -ioje
Daugiskaita			
V., Š.	panėšę, -usios	panėšdavę, -usios	panėšiã, -iančios
K.	panėšusių	panėšdavusių	panėšiančių
N.	panėšusiems, -ioms	panėšdavusiems, -ioms	panėšiantiems, -čioms
G.	panėšusius, -ias	panėšdavusius, -ias	panėšiančius, -ias
Įn.	panėšusiais, -iomis	panėšdavusiais, -iomis	panėšiančiais, -iomis
Vt.	panėšusiuose, -iose	panėšdavusiuose, -iose	panėšiančiuose, -iose

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kaip kirčiuojami veikiamieji dalyviai su stipriuoju priešdėliu *pér-*?
2. Kaip kirčiuojami veikiamieji dalyviai su silpnaisiais priešdėliais?
3. Sukirčiuokite šias priešdėlines veikiamųjų dalyvių formas: *sukviesdavęs, -usi, parnešiąs, -ianti, nuskyņės, -usi, nuskinsiąs, -ianti, sušaukiąs, nemaitinęs, besnūduriuojąs*.

4.2.2. Neveikiamieji ir reikiamybės dalyviai

Neveikiamieji ir reikiamybės dalyviai su stipriuoju priešdėliu *pér-* yra pastovaus kirčio, priešdėlio tvirtapradė priegaidė perimama iš pagrindinės formos, pvz.:

- *pérnešamas*, -a 1 ⇔ *pérneša* (plg. *nėšamas*, -à 3^b);
- *pérneštas*, -a 1, *pérneštinas*, -a 1 ⇔ *pérnešti* (plg. *nėštas*, -à 4, *nėštinas*, -à 3^b).

Šių dalyvių formos, padarytos su silpnaisiais priešdėliais, kaip ir nepriešdėlinės, kirčiuojamos dvejopai – pastoviai ir kilnojamuoju kirčiu. Pastoviojo kirčio neveikiamiesiems dalyviams priešdėlis jokios įtakos neturi, plg.:

- *rāšomas*, -a 1 ir *išrāšomas*, -a 1 (⇔ *išrāšo*);
- *rašýtas*, -a 1 ir *išrašýtas*, -a 1 (⇔ *išrašýti*);
- *rašýtinas*, -a 1 ir *išrašýtinas*, -a 1 (⇔ *išrašýti*).

Kilnojamasis kirtis, pridėjus silpnąjį priešdėlį, taip pat lieka kilnojamasis, bet pasikeičia tvirtagalės ir trumposios šaknies formų (išskyrus esamojo laiko dalyvius su ilga šaknimi ir visus reikiamybės dalyvius, o būsimąjo laiko dalyviai nevartojami) kirčio kilnojimo pobūdis:

a) vietoj 4-osios kirčiuotės priešdėlinis būtojo laiko neveikiamasis dalyvis gauna 3^b kirčiuotę;

b) vietoj 3^b kirčiuotės priešdėlinis esamojo laiko neveikiamasis dalyvis su trumpuoju ar padėtinio ilgumo šaknies balsiu gauna 3^{4b} kirčiuotę, plg.:

a) *kviēstas*, -à 4 ir *pàkviēstas*, -à 3^b (⇔ *pakviēsti*),

šauktas, -à ir *sūšauktas*, -à 3^b (⇔ *sušaukti*),

nēštas, -à 4 ir *īnēštas*, -à 3^b (⇔ *īnēšti*),

sūktas, -à 4 ir *àpsuktas*, -à 3^b (⇔ *apsukti*);

b) *sūkamas*, -à 3^b ir *sūsukamas*, -à 3^{4b} (⇔ *sūsuka*, plg. *sūka*); *nēšamas*, -à 3^b

ir *paŕnešamas*, -à 3^{4b} (⇔ *paŕneša*, plg. *nēša*).

Kaip matyti iš pavyzdžių, būtojo laiko netvirtapradės šaknies priešdėliniai neveikiamieji dalyviai neišlaiko pagrindinės priešdėlinės formos (bendraties) kirčio vietos – kirtis tam tikruose linksniuose atitraukiamas į silpnąjį priešdėlį.

Tvirtapradės šaknies neveikiamųjų dalyvių, taip pat daugelio tvirtagalės šaknies esamojo laiko neveikiamųjų ir visų reikiamybės dalyvių kirčiavimui silpnasis priešdėlis įtakos nedaro, plg.:

- *láuktas*, -à 3 ir *neláuktas*, -à 3 (⇔ *neláukti*);
- *láukiamas*, -à 3^a ir *nesuláukiamas*, -à 3^a (⇔ *nesuláukia*);
- *kviēčiamas*, -à 3^b ir *pakviēčiamas*, -à 3^b (⇔ *pakviēčia*);
- *šaukiamas*, -à 3^b ir *sušaukiamas*, -à 3^b (⇔ *sušaukia*)⁵¹;
- *gáuťinas*, -à 3^a ir *išgáuťinas*, -à 3^a (⇔ *išgáuťi*);
- *vēžťinas*, -à 3^b ir *atvėžťinas*, -à 3^b (⇔ *atvėžťi*).

⁵¹ Tie, kurie paskutiniaisiais dviem atvejais esamojo laiko formose atitraukia kirtį į priešdėlį, t. y. kirčiuoja *pàkviēčia*, *sūšaukia* ir t. t. (žr. išn. 49), atitinkamus neveikiamuosius dalyvius priskiria 3^{4b} kirčiuotei (kirčiuojama *pàkviēčiamas*, -à, *sūšaukiamas*, -à, taip kaip *sūsukamas*, -à ir kt., plg. b punktą).

Priešdėlinių neveikiamųjų ir reikiamybės dalyvių nederinamosios (bevardės giminės) formos turi tą pačią kirčio vietą ir priegaidę kaip vyriškosios giminės vns. vardininkas: *pérduodama* (plg. *pérduodamas*), *pérduota* (plg. *pérduotas*), *sùsukta* (plg. *sùsuktas*), *àpšaukta* (plg. *àpšauktas*); *suláukiamo* (plg. *suláukiamas*), *apšáukiamo* (plg. *apšáukiamas*), *padúota* (plg. *padúotas*), *padarýta* (plg. *padarýtas*), *padarýtina* (plg. *padarýtinas*).

Toliau duodamos tik tokios kilnojamojo kirčio paradigmos, kurios skiriasi nuo nepriešdėlinių dalyvių paradigmų.

PRIEŠDĖLINIAI NEVEIKIAMIEJI DALYVIAI

Būtais laikas		Esamasis laikas	
Vienaskaita			
	3 ^b	3 ^b	3 ^{4b}
V., Š.	ĩneštas, -à	sùtiktas, -à	pànešamas, -à
K.	ĩnešto, -òs	sùtikto, -òs	pànešamo, -òs
N.	ĩneštám, ĩneštai	sutiktám, sùtiktai	pànešámám, pànešamai
G.	ĩneštą	sùtik tą	pànešamą
Įn.	ĩneštu, -a	sùtiktu	pànešamu, -a
Vt.	ĩneštamè, -ojè	sutiktamè, -ojè	pànešamamè, -ojè
Daugiskaita			
V., Š.	ĩneštì, ĩneštos	sutiktì, sùtiktos	pànešamì, pànešamos
K.	ĩneštų	sutiktų	pànešamų
N.	ĩneštíems, -óms	sutiktíems, -óms	pànešamíems, -óms
G.	ĩneštus, -as	sùtiktus, -as	pànešamus, -as
Įn.	ĩneštais, -omis	sutiktais, -omis	pànešamais, -omis
Vt.	ĩneštuosè, -osè	sutiktuosè, -osè	pànešamuosè, -osè

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kaip kirčiuojami neveikiamieji ir reikiamybės dalyviai su stipriu juo priešdėliu *pér-*?
2. Kaip kirčiuojami neveikiamieji ir reikiamybės dalyviai su silpnaisiais priešdėliais?
3. Kaip kirčiuojamos priešdėlinių neveikiamųjų ir reikiamybės dalyvių nederinamosios (bevardės giminės) formos?
1. Sukirčiuokite šias priešdėlines neveikiamųjų ir reikiamybės dalyvių formas: *pakviestas, -a, parneštinas, -a, nuskinamas, -a, nuskintas, -a, sušaukiamas, -a, iškastinas, -a, pamatuojamas, -a, išmatuotas, -a*.

4.2.3. Sangražiniai dalyviai

Sangražos formanto įtaka nepriešdėlinių veikiamųjų dalyvių kirčiavimui pasireiškia tik tuo, kad **trumpiosiose** vyriškosios giminės vardininko **formose** kirtis

nenukeliamas į galūnę (šiuo atveju – priešpaskutinį skiemenį), plg.: *nešąs* ir *nėšąsis*, *nešą* ir *nėšąsi*; *keliąs* ir *kėliąsis*, *kelią* ir *kėliąsi*. Šiaip jau sangražinės formos kirčiuojamos taip pat kaip ir paprastosios.

Priešdėlinių dalyvių **sangražinės formos** (neveikiamieji bei reikiamybės dalyviai sangražiniai būna tik su priešdėliais) kirčiuojamos taip pat kaip ir nesangražinės tada, kai a) dalyvis turi stiprųjį priešdėlį *pér-* ar b) silpnuosius priešdėlius, nepritraukiančius kirčio, plg.:

- a) *pérsitvarkantis* (*pérsitvarkąs*), *-anti* ir *pértvarkantis* (*pértvarkąs*), *-anti*;
pérsitvarkęs, *-iusi* ir *pértvarkęs*, *-iusi*;
pérsitvarkydavęs, *-usi* ir *pértvarkydavęs*, *-usi*;
pérsitvarkysiąs, *-ianti* ir *pértvarkysiąs*, *-ianti*;
pérsirašomas, *-a* ir *pérrašomas*, *-a*;
pérsirašytas, *-a* ir *pérrašytas*, *-a*;
- b) *apsitvarkantis* (*apsitvarkąs* || *apsitvarkęs*), *-anti* ir
aptvarkantis (*aptvarkąs* || *aptvarkęs*), *-anti*;
išsikviečiantis (*išsikviečiąs* || *išsikviečięs*), *-ianti* ir
iškviečiantis (*iškviečiąs* || *iškviečięs*), *-ianti*⁵²;
apsitvarkęs, *-iusi* ir *aptvarkęs*, *-iusi*;
apsitvarkýdavęs, *-usi* ir *aptvarkýdavęs*, *-usi*;
apsitvarkýsįs, *-ianti* ir *aptvarkýsįs*, *-ianti*;
pasirāšomas, *-a* 1 ir *parāšomas*, *-a* 1;
pasirašýtas, *-a* 1 ir *parašýtas*, *-a* 1;
išsitráukiamas, *-à* 3^a ir *ištráukiamas*, *-à* 3^a;
išsitráuktas, *-à* 3 ir *ištráuktas*, *-à* 3;
pasirašýtinas, *-a* 1 ir *parašýtinas*, *-a* 1;
išsitráuktinas, *-à* 3^a ir *ištráuktinas*, *-à* 3^a.

Tais atvejais, kai priešdėliai kirtį atitraukia, šią **trauklumo savybę** iš jų perima **sangražos formantas**, plg.:

- *parsinėšantis*, *-i* ir *pařnešantis*, *-i* (bet – *parsinešąs*, *-ą* kaip *parnešąs*, *-ą*);
- *pasitikitintis*, *-i* ir *tikitintis*, *-i* (bet – *pasitikęs*, *-į* kaip *tikęs*, *-į*);
- *nusiperkamas*, *-à* 3^{ab} ir *nùperkamas*, *-à* 3^{ab};
- *įsivežtas*, *-à* 3^b ir *įvežtas*, *-à* 3^b.

Priešdėlinių neveikiamųjų ir reikiamybės dalyvių sangražinės nederinamosios (bevardės giminės) formos turi tą pačią kirčio vietą ir priegaidę kaip vyriškosios giminės vns. vardininkas: *pérsinešama* (plg. *pérsinešamas*), *pérsinešta* (plg. *pérsineštas*), *susisukta* (plg. *susisuktas*); *pasidarýta* (plg. *pasidarýtas*), *pasidarýtina* (plg. *pasidarýtinas*).

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kokia sangražos formanto įtaka nepriešdėlinių veikiamųjų dalyvių kirčiavimui?
2. Nuo ko priklauso priešdėlinių dalyvių sangražinių formų kirčiavimas?
3. Kaip kirčiuojamos priešdėlinių neveikiamųjų ir reikiamybės dalyvių sangražinės nederinamosios (bevardės giminės) formos?

⁵² Tie, kurie veiksmožodžio es. l. formoje atitraukia kirtį į priešdėlį, netrumpojoje dalyvio formoje kirčiuoja sangražos formantą.

4.2.4. Įvardžiuotiniai dalyviai

LITERATŪRA

- Kazlauskienė A. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologijos pagrindai*, p. 115.
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 119, 124; 1978, p. 89, 93–94.
- *Lietuvių kalbos gramatika*, t.2, p. 370, 375.
- Stundžia B. Įvardžiuotinių formų kirčiavimo normos ir realiosios vartosenos pamokos. *Gimtoji kalba*, 2011, sąs. 4, p. 8–12.
- Vaitkevičiūtė V. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*, p. 203–204, 213–215.

Įvardžiuotiniai **veikiamieji** dalyviai, išskyrus esamojo laiko formas, padarytas iš dviskiemenių (nepriesaginių) veiksmažodžių, kirčiuojami taip pat kaip ir atitinkami paprastieji dalyviai, pvz.:

- *pāsakojantis*, -i ⇒ *pāsakojantysis*, -čioji,
- *láuķęs*, -usi ⇒ *láuķusysis*, -ioji,
- *láuķdavęs*, -usi ⇒ *láuķdavusysis*, -ioji,
- *láuķsiqs*, -ianti ⇒ *láuķsiantysis*, -čioji.

Tie įvardžiuotiniai veikiamieji dalyviai, kurių pamatas yra dviskiemenės veiksmažodžių formos, kirčiuojami dvejopai: pastoviai šaknyje ir kilnojamuoju kirčiu, pvz.: *láuķiantysis*, -čioji (⇐ *láuķiantis*, -i ⇐ *láuķia*) || *lauķiantỹsis*, -čioji (vns. gal. *láuķiantĩjĩ*, -čiąjį); *tikintysis*, -čioji (⇐ *tikintis*, -i ⇐ *tiki*) || *tikintỹsis*, -čioji (vns. gal. *tikintĩjĩ*, -čiąjį); *gýdantysis*, -čioji (⇐ *gýdantis*, -i ⇐ *gýdo*) || *gydantỹsis*, -čioji (vns. gal. *gýdantĩjĩ*, -čiąjį). Plg. trumpąsias neįvardžiuotines formas *lauķiāqs*, -iā || *láuķiāqs*, -iā, *tikĩqs*, -ĩ; taip pat kilnojamojo kirčio aukštesniojo laipsnio įvardžiuotinių būdvardžių vardininkus *auķštesnỹsis*, -ioji.

Įvardžiuotiniai **neveikiamieji** dalyviai iš esmės kirčiuojami pagal tuos pačius dėsniumus kaip ir atitinkami vardažodžiai (žr. p. 118 t.). **Pastoviai**, išlaikant paprastosios formos kirtį ir priegaidę, kirčiuojami įvardžiuotiniai kalbamieji dalyviai (išskyrus esamojo laiko formas), padaryti iš pastoviojo kirčio paprastųjų formų, pvz.:

- *gairvintasis*, -oji ⇐ *gairvintas*, -a 1;
- *redagúotasis*, -oji ⇐ *redagúotas*, -a 1;
- *redagúotinasis*, -oji ⇐ *redagúotinas*, -a 1 (būsimasis laikas nevartojamas).

Linksnuojami ir kirčiuojami kaip įvardžiuotiniai būdvardžiai *auķščiáuśiasis*, -ioji.

Kilnojamas kirtis, primenantis 3^b, 3^a ar 3^{4b} kirčiuotes, būdingas tiems įvardžiuotiniams dalyviams, kurių paprastosios formos irgi yra kilnojamojo kirčio, pvz.:

- *baudžiamàsis*, *baudžiamóji* (⇐ *baūdžiamas*, -à 3^b);
- *lauķiamàsis*, *lauķiamóji* (⇐ *láuķiamas*, -à 3^a);
- *baustàsis*, *baustóji* (⇐ *baūstas*, -à 4), *lauktàsis*, *lauktóji* (⇐ *láuktas*, -à 3).

Linksnuojami ir kirčiuojami kaip įvardžiuotiniai būdvardžiai *artimàsis*, -óji, *amžinàsis*, -óji, *kaltàsis*, -óji, *baltàsis*, -óji (žr. p. 120).

Neveikiamieji įvardžiuotiniai esamojo laiko dalyviai, padaryti iš pastoviojo kirčio paprastųjų formų, kirčiuojami dvejopai: pastoviai, išlaikant paprastosios formos kirtį ir priegaidę, ir kilnojamuoju kirčiu, pvz.: *gýdomasis*, -oji (⇐ *gýdomas*, -a 1 ⇐ *gýdo*) || *gydomàsis*, -óji (vns. gal. *gýdomąjĩ*, -ąjį); *gyvėnamasis*, -oji (⇐ *gyvėnamas*, -a 1 ⇐ *gyvėna*) || *gyvenamàsis*, -óji (vns. gal. *gyvėnamąjĩ*, -ąjį). Dvejopą kirčiavimą perima ir visi sudaiktavardėję dalyviai, pvz.: *káltinamasis*, -oji || *kaltinamàsis*, -óji

(vns. gal. *káltinamąjį, -ąją*) ‚kaltinamas asmuo‘, *válgomasis* || *valgomasis* (vns. gal. *válgomąjį, -ąją*) ‚valgyti skirta patalpa‘, *sodīnamoji* || *sodinamoji* (vns. gal. *sodīnamąją*) ‚padargas, skirtas sėklų sodinimui‘ (kilnojamąjį sudaiktavardėjusių dalyvių kirtį žodynai dar ne visais atvejais duoda).

Linksniuojami ir kirčiuojami kaip įvardžiuotiniai būdvardžiai *draūgiškasis, -oji* || *draugiškasis, -oji, galīngasis, -oji* || *galingasis, -oji*.

Toliau pateikiama tik esamojo laiko įvardžiuotinių dalyvių paradigmų pavyzdžių.⁵³

ĮVARDŽIUOTINIAI VEIKIAMIEJI DALYVIAI

Esamasis laikas		
Vienaskaita		
V., Š.	láukiantysis, -čioji laukiantỹsis, -čioji	tìkintysis, -čioji tikintỹsis, -čioji
K.	láukiančiojo, -sios, -iōsios	tìkinčiojo, -sios -iōsios
N.	láukiančiajam -iájam, láukiančiajai	tìkinčiajam -iájam, tìkinčiajai
G.	láukiantįjį, -čiąją	tìkintįjį, -čiąją
Įn.	láukiančiuoju, -iąja -iúoju, -iája	tìkinčiuoju, -iąja -iúoju, -iája
Vt.	láukiančiajame, -iojoje -iājame, -iōjoje	tìkinčiajame, -iojoje -iājame, -iōjoje
Daugiskaita		
V., Š.	láukiantieji laukiantíejį, láukiančiosios	tìkintieji tikintíejį tìkinčiosios
K.	láukiančiųjų -iūjų	tìkinčiųjų -iūjų
N.	láukiantiesiems, -čiosioms -íesiams, -čiósioms	tìkintiesiems, -čiosioms -íesiams, -čiósioms
G.	láukiančiuosius, -iąsias -iúosius, -iásias	tìkinčiuosius, -iąsias -iúosius, -iásias
Įn.	láukiančiaisiais, -iosiomis -iaīšiais, -iōsiomis	tìkinčiaisiais, -iosiomis -iaīšiais, -iōsiomis
Vt.	láukiančiuosiuose, -iosiose -iuōsiuose, -iōsiose	tìkinčiuosiuose, -iosiose -iuōsiuose, -iōsiose

ĮVARDŽIUOTINIAI NEVEIKIAMIEJI DALYVIAI

Esamasis laikas		
	Vienaskaita	Daugiskaita
V., Š.	gýdomasis, -oji gydómasis, -óji	gýdomieji gydómieji, gýdomosios
K.	gýdomojo, -osios -ōsios	gýdomųjų -ūjų
N.	gýdomajam -ájam, gýdomajai	gýdomiesiems, -osioms -íesiams, -ósioms
G.	gýdomąjį, -ąją	gýdomuosius, -ąsias -úosius, -ąsias
Įn.	gýdomuoju, -ąja -úoju, -ąja	gýdomaisiais, -osiomis -aīšiais, -ōsiomis
Vt.	gýdomajame, -ojoje -ājame, -ōjoje	gýdomuosiuose, -osiose -uōsiuose, -ōsiose

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kaip kirčiuojami įvardžiuotiniai veikiamieji dalyviai?
2. Kuo ypatingas vyr. giminės es. laiko įvardžiuotinių dalyvių vns. ir dgs. vardininkas, padarytas iš dviskiemenių veiksmažodžių?
3. Kaip kirčiuojami įvardžiuotiniai neveikiamieji dalyviai?
4. Išlinksniuokite ir sukirčiuokite šiuos įvardžiuotinius dalyvius: *gyvenantysis, -čioji, kviečiantysis, -čioji, pasakojantysis, -čioji, vadovaujantysis, -čioji, gyvenamasis, -oji, pasakojamasis, -oji, kalbėtasis, -oji*. Ar jų kirčiavimas atitinka bk. formuluojamus dėsningumus?

⁵³ Įvardžiuotinių dalyvių (taip pat ir sudaiktavardėjusių) kirčiavimą reglamentuoja atskira VLKK rekomendacija (<http://www.vlkk.lt/lit/96683>).

4.3. RIBOTAI KAITOMOS IR NEKAITOMOSIOS FORMOS (padalyvis, pUSDalyvis)

Šių veiksmažodžio formų **priešdėliai** yra panašūs į linksniuojamųjų formų priešdėlius. Stiprusis priešdėlis *per-* iš pagrindinės formos visada perima tvirtapradę priegaidę, pvz.:

(**padalyvis**) *pėreinant* (⇐ *pėreina*), *pėreidavus*, *pėreisiant* (⇐ *pėreiti*, plg. *pėreidavo*, *pėreisiu*);
(**pusdalyvis**) *pėreidamas*, *-a* (⇐ *pėreiti*), pastovusis kirtis (plg. kilnojamojo kirčio nepriešdėlinę formą *ėidamas*, *-à*).

Silpnieji priešdėliai kirčio paprastai negauna – kirčiuojama taip, tarsi priešdėlio nebūtų, pvz.:

(**padalyvis**) *įėjus* (plg. *ėjus*), *įėdavus* (plg. *ėdavus*), *įėsiant* (plg. *ėsiant*);
(**pusdalyvis**) *įėdamas*, *-à* (plg. *ėdamas*, *-à*) – kilnojamas kirtis;

Tik esamojo laiko priešdėliniai padalyviai kirčiuojami pagal pagrindinę priešdėlinę formą – esamojo laiko 3-iąją asmenį, pvz.:

- *pànešant* (⇐ *pàneša*, plg. *nėšant*), *nùperkant* (⇐ *nùperka*, plg. *perkant*); bet – *parbėgant* (⇐ *parbėga*, plg. *bėgant*), *išeinant* (⇐ *išeina*, plg. *ėinant*).

Sangrąžos formantas yra toks pat kaip ir aptartieji silpnieji priešdėliai – kirčiuojama taip, tarsi jo nebūtų, pvz.:

- *susiėjus*, *susieėdavus*, *susieėsiant*;
- *susieėdamas*, *-à*; *susieėdami*, *susieėdamos*.

Tais atvejais, kai esamojo laiko padalyviai kirčiuoja priešdėlį, jo kirtį „pa-siima“ sangrąžos formantas, plg.: *pasinėšant* ir *pànešant*, *nusùperkant* ir *nùperkant*, bet – *susiláukiant* (plg. *suláukiant*), *susieėnant* (plg. *sueėnant*).

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Nuo ko priklauso priešdėlinių padalyvių ir pUSDalyvių kirčiavimas?
2. Nuo ko priklauso priešdėlinių padalyvių ir pUSDalyvių sangrąžinių formų kirčiavimas?

5. DVISKIEMENIAI PAPRASTIEJI (NEPRIESAGINIAI) VEIKSMAŽODŽIAI

5.1. TVIRTAPRADĖS ŠAKNIES VEIKSMAŽODŽIAI

5.2. NETVIRTAPRADĖS ŠAKNIES VEIKSMAŽODŽIAI

5.3. VEIKSMAŽODŽIAI, KURIŲ TVIRTAPRADĖ ŠAKNIS KAITALIOJASI SU NETVIRTAPRADE

LITERATŪRA

- Bernadišienė P. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo pagrindai*, p. 34–40.
- Pakerys A. *Akcentologija*, t. 2, p. 45–224.
- *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 2, p. 298–302.
- Vaitkevičiūtė V. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*, p. 117–137.

Aptarus veiksmažodžio formų kirčiavimo dėsningumus, pagrįstus principu, kad išvestinės formos paprastai išlaiko pagrindinių formų kirčio vietą ir priegaidę, toliau aiškinama, kaip kirčiuojamos atskiros veiksmažodžių klasės, sugrupuotos pagal darybinius, morfologinius ar kitokius požymius. Darybiškai veiksmažodžiai kaip ir kitos kalbos dalys skirstomi į paprastuosius (pirminius) ir darinius. Kadangi priešdėliniai ir sangražiniai žodžiai jau aptarti, iš darinių beliko priesagų vediniai, arba priesaginiai veiksmažodžiai (veiksmažodžių dūrinių nėra), pvz.: *keliąuti, keliąuja, keliąavo; kálbinti, kálbina, kálbino*. Lietuvių kalbos gramatikos tradicija dar skiria vadinamųjų mišriųjų veiksmažodžių grupę, tarsi tarpinę tarp paprastųjų ir priesaginių žodžių, kurios skiriamasis požymis – priesagos nebuvimas esamojo (kartais ir būtojo kartinio) laiko formoje, pvz.: *daryti, dāro, dārė; gáudyti, gáuđo, gáuđė; kalbėti, kalba, kalbėjo; sáugoti, sáugo, sáugojo*.

Dėstant kirčiavimo ar kitus kalbotyros dalykus studentams, svarbu remtis kuo paprastesniais nagrinėjamų vienetų (šiuo atveju – žodžių) požymiais. Vienas iš lengviausiai suprantamų tokių požymių yra žodžio skiemenų skaičius. Šiuo požymiu verta naudotis ypač tada, kai jis koreliuoja su žodžių gramatiniais ar leksiniais ypatumais.

Nagrinėjant veiksmažodžių kirčiavimo dėsningumus, remtis žodžio skiemenų skaičiumi patogu, nes, išskyrus retas išimtis: 1) paprastieji (pirminiai) veiksmažodžiai yra dviskiemeniai (priešdėlis neįskaičiuojamas); 2) mišriųjų veiksmažodžių grupėje yra ir dviskiemenių, ir daugiaskiemenių formų; 3) priesaginiai veiksmažodžiai (priesagų vediniai) yra daugiaskiemeniai⁵⁴. Šios klasifikacijos skiriamasis kriterijus gali būti ir žodžio santykis su priesaga: dviskiemeniai, arba paprastieji, veiksmažodžiai darybinių priesagų neturi; mišriųjų veiksmažodžių vienos pagrindinės formos yra su priesagomis, kitos – be jų; daugiaskiemeniams veiksmažodžiams būdingos priesagos.

Toliau iš eilės aptariami dviskiemeniai, mišrieji ir daugiaskiemeniai veiksmažodžiai.

Pagal pagrindinių formų šaknies (t. y. priešpaskutinio skiemens) priegaidę bei kiekybę dviskiemenius veiksmažodžius galima suskirstyti į tris grupes: 1) tvirtapradės šaknies veiksmažodžiai, 2) netvirtapradės šaknies veiksmažodžiai, 3) veiksmažodžiai, kurių tvirtapradė šaknis kaitaliojasi su netvirtaprade.

⁵⁴ Logiškesnė būtų skirtis į lygiaskiemenius ir nelygiaskiemenius (t. y. vad. mišriuosius) veiksmažodžius. Lygiaskiemeniai toliau skiltų į dviskiemenius ir daugiaskiemenius.

5.1. TVIRTAPRADĖS ŠAKNIES VEIKSMAŽODŽIAI

Tokie veiksmažodžiai, pasižymintys pastoviuoju kirčiu, yra *-(i)a* asmenuotės, būtojo kartinio laiko 3-iasis asmuo baigiasi *-ė* arba *-o*, pvz.: *láukti, láu-
kia, láu-
kė; šókti, šóka, šóko; griáu-
ti, griáu-
na, grióvė*.

Šiam tipui priklauso visi veiksmažodžiai, kurių bendraties ilgieji balsiai *ė, o, ie* eina tiesiai prieš *-ti* (žr. dviskiemenių bendračių kirčiavimo dėsningumas, p. 131) ir yra išlaikomi kitose pagrindinėse formose, pvz.:

- *sėti, sėja, séjo*; taip pat *spėti, gróti, jóti, líeti, pilti vandenį; laistyti⁵⁵, skríeti*.

Keletas veiksmažodžių su *-ie-* kirčiuojami dvejopai, pvz.:

- *síeti* || *siėti, šlíeti* || *šliėti*.

Tvirtapradžiai yra tie dviskiemeniai veiksmažodžiai, kurių pagrindinių formų šaknyse kaitaliojasi *au* : *au* : *o*, pvz.:

- *kráu-
ti, kráu-
na, króvė*; taip pat *pjáuti, pláu-
ti, šáu-
ti*.

Kirčiavimo praktikai naudingas vienas dėsningumas, nusakantis ryšį tarp dviskiemenių *-(i)a* asmenuotės veiksmažodžių ir giminiškų *-(st)yti* mišriųjų veiksmažodžių: jeigu *-(st)yti* mišrusis veiksmažodis kirčiuojamas šaknyje (priegaidė tvirtapradė), jo dviskiemeniam giminaičiui paprastai būdinga tvirtapradė priegaidė. Vadinasi, jei kirčiuojame *skáidyti, skáido, skáidė*, tai ir *skíesti, skíedžia, skíedė*; jei *láistyti, láisto, laistė*, tai ir *líeti*. Taip pat:

- *báldyti(s) – bėlsti(s), gróbstyti – gróbtí,*
- *láužyti – lúžti, máigyti – mýgti, plėšyti – plėšti,*
- *ráižyti – réžti, skáidyti – skíesti,*
- *tráukyti – trúkti, úostyti – úosti, žnábyti – žnybti.*

Priegaidės atžvilgiu taip pat esama ryšio tarp giminiškų *-ia* ir *-a* asmenuotės veiksmažodžių, plg.: *láužti, láužia, láužė* ir *lúžti, lúžta, lúžo*; taip pat: *ráu-
gti – rúgti, snáu-
sti – snústi, tráukti – trúkti*. Kaip matyti iš pavyzdžių, ne vienu atveju nustatant dviskiemenio veiksmažodžio šaknies tvirtapradę priegaidę, galima remtis keliais požymiais. Pavyzdžiui: *klóti, klója, klójo* tvirtapradžiškumą remia tiesiai prieš *-ti* einantis ilgasis balsis *o* ir šaknyje kirčiuojamas mišrusis veiksmažodis *klóstyti, klósto, klóstė*; *lúžti, lúžta, lúžo* tvirtapradę priegaidę remia bendrašakniai giminaičiai *láužti* ir *láužyti*.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kodėl nagrinėjant veiksmažodžių kirčiavimą patogu remtis žodžio skiemenų skaičiumi?
2. Kaip skirstomi dviskiemeniai veiksmažodžiai pagal šaknies priegaidę ir kiekybę?
3. Apibūdinkite tvirtapradės šaknies dviskiemenių veiksmažodžių morfologinius ir morfonologinius požymius.
4. Nusakykite ir pailiustruokite pavyzdžiais kirčiavimo požiūriu svarbų ryšį tarp dviskiemenių *(i)a* asmenuotės tvirtapradžių veiksmažodžių ir giminiškų *-(st)yti* mišriųjų veiksmažodžių.
5. Koks ryšys sieja *ia* ir *a* asmenuotės giminiškus veiksmažodžius?
6. Išvardykite požymius, padedančius nustatyti šių veiksmažodžių priegaidę: *dėti, duoti, džiūti*.

⁵⁵ Veiksmažodis *lieti* 'daryti iš lydyto metalo ar ko kito' kirčiuojamas dvejopai: *líeti, líeja, líejo* || *liėti, liėja, liėjo*.

5.2. NETVIRTAPRADĖS ŠAKNIES VEIKSMAŽODŽIAI

5.2.1. TVIRTAGALĖS ŠAKNIES VEIKSMAŽODŽIAI

5.2.2. TRUMPOS ŠAKNIES VEIKSMAŽODŽIAI

5.2.3. VEIKSMAŽODŽIAI, KURIŲ TRUMPA ŠAKNIS KAITALIOJASI SU TVIRTAGALE

Vienų šios grupės dviskiemenių veiksmažodžių visos pagrindinės formos turi tvirtagalę šaknį, kitų – trumpą šaknį, trečių – mišrią šaknį (tvirtagalė kaitaliojasi su trumpa).

5.2.1. Tvirtagalės šaknies veiksmažodžiai

Šių veiksmažodžių šaknies ilgasis balsis niekada neina tiesiai prieš *-ti*, šaknyje nebūdinga *au : au : o* kaita. Didžiausią šios grupės būrį sudaro *-ia* asmenuotės veiksmažodžiai, kuriems labai būdingi mišrieji dvigarsiai, *ie, uo* ir dvibalsiai, pvz.:

- *čiułpti, čiułpia, čiułpė;*
taip pat *geřbti, knařkti, leñkti, niuřgzti, telkti, tempti, griębti, liępti, tuōkti, kreįpti.*

Minėtinos kai kurios kirčiavimo gretybės, pvz.:

- *beřti, bėria, bėrė || bėrti, bėria, bėrė;*
taip pat *peřti || pėrti, sveřti || svėrti, žeřti || žėrti.*

Dalis tvirtagalės šaknies dviskiemenių veiksmažodžių turi *-a* asmenuotę. Iš jų išsiskiria:

1) būrelis *-(s)ta* žodžių, kuriems taip pat labai būdingi mišrieji dvigarsiai, dvibalsiai, pvz.:

- *ałpti, ałpsta, ałpo;* taip pat *kliñpti, kuřsti, meñkti, silpti, šiuřpti, leįpti, sveįkti, raįbti, niřšti, skuřsti.*

2) grupelė žodžių, kurių šaknyse kaitaliojasi *il : el : il, im : em : im, in : en : in, ir : er : ir* arba *į : en : in*, pvz.:

- *kiñšti, keñša, kiñšo; kiřsti, keřta, kiřto; piřkti, peřka, piřko; riñkti, reñka, riñko; tiłpti, telpa, tiłpo; viłkti, velka, viłko; lįsti, leñda, liñdo.*

Tvirtagalę (kaip ir tvirtapradę) dviskiemenių veiksmažodžių šaknį taip pat liudija giminiški mišrieji *-(st)yti* veiksmažodžiai, šiuo atveju kirčiuojami paprastai bendraties priesagoje (šaknis tvirtagalė), ir bendrašakniai dviskiemeniai giminaičiai. Taigi jei kirčiuojame *rūkųti, rūko, rūkė*, tai ir *rūkti, rūksta, rūko*; taip pat: *blaškųti – blōkšti, draskųti – drėksti, grasųti – grėsti, kratųti – krėsti, kraipųti – kreįpti (ir krypti), lakstųti – lėkti, raitųti – riėsti, sklandųti – sklėsti, slapstųti – slėpti, šaipųtis – šiepti(s), tąsųti – tįsti (plg. ir tęsti), taškųti – tėkšti, vaipųtis – viepti(s) ir t. t.*

5.2.2. Trumpos šaknies veiksmažodžiai

Šios negausios grupės dviskiemeniai veiksmažodžiai pagrindinių formų šaknyse turi trumpuosius balsius *i, u* ir būtojo kartinio laiko asmenuotė yra *-o*, išskyrus *mùšti, mùša, mùšė*, pvz.: *kišti, kiša, kišo*; taip pat *lìpti, lùpti, sùkti; rìsti, rìta, -o; skùsti, skùta, -o*.

5.2.3. Veiksmažodžiai, kurių trumpa šaknis kaitaliojasi su tvirtagale

Išskyrus keletą išimčių, šiam skyriui priklauso tie *-a* asmenuotės veiksmažodžiai, kurių bendratis šaknis yra trumpa, esamojo laiko – tvirtagalė (kai kirčiuoto skiemens pagrindą sudaro padėtinio ilgumo balsiai *e, a*) arba trumpa, kai kirčiuoto skiemens pagrindą sudaro trumpieji balsiai *i, u*.

Gausiausią būrį sudaro vadinamieji intarpiniai veiksmažodžiai, esamajame laike turintys mišriuosius dvigarsius a) *am, an, em, en* arba b) *im, in, um, un*, o būtajame kartiniame laike – balsius a) *e, a* arba b) *i, u* ir galūnę *-o*, pvz.:

a) *àkti, ańka, áko; gèsti, geńda, gèdo; lèpti, leńpa, lèpo; ràsti, rańda, ràdo; sèkti, seńka, sèko;*

b) *bùsti, buńda, bùdo; čiùpti, čiũmpa, čiùpo; driùti, driũba, driùo; jùsti, juńta, jùto; kìbti, kiũba, kìbo; klùpti, kluũpa, klùpo; krìsti, kriũta, krìto; sklìsti, skliũda, sklìdo.*

Vienu kitu atveju *a* ir *b* tipai yra sumišę, pvz.: *brìsti, breńda, brìdo; skrìsti, skreńda, skrìdo*. Dalies veiksmažodžių tarpas yra išnykęs, tačiau jį buvus rodo esamojo laiko šaknyje rašomos a) nosinės raidės *ę, q* ar b) ilgosios balsės *y, ū*, pvz.:

a) *gèsti, gęsta, gęso; màžti, mąžta, mąžo; tèžti, tężta, tężo;*

b) *dužti, dūžta, dūžo; (i)grìsti, (i)grýsta, (i)grìso; tìkšti, tỹška, tiško; tìžti, tỹžta, tižo.*

Šiam skyriui priklauso ir grupelė neintarpinių *a* asmenuotės veiksmažodžių, kurie būtajame kartiniame laike turi galūnę *-ė*, o abiejų laikų šaknyse – padėtinio ilgumo balsius *e, a*, pvz.:

dègti, dęga, dęgė; taip pat kèpti, nèšti; mègzti, mēzga, mēzgė; vèsti, vėda, vėdė; kàsti, kàsa, kàsė.

Yra pavienių veiksmažodžių, būtajame kartiniame laike turinčių galūnę *-ė*, bet nepritampančių prie aptartųjų grupių, pvz.: *pùsti, pučia, pūtė; tũpti, tũpia* (ir *tũpia*), *tũpė; imti, ìma, ėmė* (bendratis ir būtasis kartinis laikas turi tvirtagalę šaknį, o esamasis laikas – trumpą), *giñti, gėna, gìnė* ‚varyti; vyti‘; *miñti, mėna, minė* ‚turėti galvoje; spėti‘ (bendratis ir esamojo laiko šaknis tvirtagalė, o būtojo kartinio laiko – trumpa).

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kaip smulkiau skirstomi netvirtapradės šaknies dviskiemeniai veiksmažodžiai?
2. Apibūdinkite tvirtagalės šaknies dviskiemenių veiksmažodžių morfologinius ir morfonologinius požymius.
3. Apibūdinkite dviskiemenių veiksmažodžių, kurių trumpa šaknis kaitaliojasi su tvirtagale, morfologinius ir morfonologinius požymius.
4. Nusakykite ir pailiustruokite pavyzdžiais kirčiavimo požūriū svarbū ryšį tarp dviskiemenių (*i*)*a* asmenuotės tvirtagaliū veiksmažodžių ir giminiškū *-(st)yti* mišriū veiksmažodžių.
5. Koks ryšys sieja *ia* ir *a* asmenuotės giminiškus veiksmažodžius?
5. Išvardykite požymius, padedančius nustatyti šiū veiksmažodžių priegaidę: *slėpti, piešti, griebti, rūkti*.

5.3. VEIKSMAŽODŽIAI, KURIŲ TVIRTAPRADĖ ŠAKNIS KAITALIOJASI SU NETVIRTAPRADE

Beveik visū šiū veiksmažodžių bendraties šaknis kirčiuojama tvirtapradiskai. Kiek daugiau negu pusės žodžių esamojo laiko šaknis yra tvirtagalė, o būtojo kartinio laiko – trumpa (jei kirčiuoto skiemens pagrindą sudaro *i, u*) arba tvirtagalė (jei kirčiuoto skiemens pagrindą sudaro *e, a*). **Bendračiai** būdingi mišrieji dvigarsiai a) *il, ir, ūr* (jų tvirtapradė priegaidė žymima kairiniu ženkle) arba b) *ál, ár, ér*, pvz.:

a) *birti, býra, bìro; bjurti, bjūra, bjūro; dilti, dýla, dילו; kilti, kýla, kילו; skilti, skýla, skילו;*

b) *bálti, bąla, bąlo; klérti, klęra, klėro; šálti, šąla, šąlo.*

Prie paskutinių žodžių šlyja esamajame laike nosinės raidės neturintys, o būtajame kartiniame laike turintys galūnę *-ė* veiksmažodžiai *bárti, bāra, bārė; kálti, kála, kālė; málti, mąla, mālė* ir *árti, āria, ārė*.

Maža grupelė veiksmažodžių bendratyje turi ne dvigarsį, o tiesiai prieš *-ti* einantį ilgąjį balsį, pvz.: *gýti, gýja, gýjo; griúti, griúva, griúvo; lýti, lýja, lýjo; púti, púva, púvo; rýti, rýja, rýjo; srúti, srúva, srúvo*.

Skyrium eina pavieniai veiksmažodžiai *výti, vėja, vijo; būti, yrà (būna, būva, ėsti), buvo; gúiti, gúja, gújo; siúti, siúva, siúvo* ir dar keletas.

Perpus mažiau yra tokiū veiksmažodžių, kuriū bendraties ir būtojo kartinio laiko šaknis tvirtapradė, o esamojo laiko – a) trumpa (kai kirčiuoto skiemens pagrindą sudaro *i, u*) arba b) tvirtagalė (kirčiuoto skiemens pagrindas – *e, a*). Šiū veiksmažodžių esamojo laiko galūnė yra *-(i)a*, o būtojo kartinio – *-ė*, pvz.:

a) *kùrti, kùria, kùrė; skìrti, skìria, skýrė; tirti, tìria, týrė; ginti, gina, gýnė; pilti,*

pìla, pýlè;

b) gér̃ti, gēr̃ia, gēr̃é; kél̃ti, kēlia, kél̃é; sémti, sēm̃ia, sémé; kár̃ti, kār̃ia, kór̃é. Vienišas yra dažnas veiksmažodis *dėti, dėda, dėjo*.

Dar mažiau yra tokių dviskiemenių veiksmažodžių, kurių bendraties ir esamojo laiko šaknis tvirtapradė, o būtojo kartinio laiko – a) tvirtagalė (jei kirčiuoto skiemens pagrindą sudaro *e, a*) arba b) trumpa (kirčiuoto skiemens pagrindas – *i, u*). Šiems veiksmažodžiams esamajame laike būdinga *-sta* asmenuotė, pvz.:

- *a) sénti, sénsta, sēno; témti, témsta, tēmo; prie jų šlyja ir pavieniai žodžiai gáuti, gáuna, gāvo; dúoti, dúoda, dāvė; šlúoti, šlúoja, šlāvė;*
- *b) rìmti, rìmsta, rìmo; tìnti, tìnsta, tìno.*

Prie *b* tipo šlyja dar du dažni veiksmažodžiai, būtajame kartiniame laike turintys galūnę *-é*: *-sta* asmenuotės *gìmti, gìmsta, gìmė* ir savitas veiksmažodis *vìrti, vérda, vîrė*. Veiksmažodis *mîrti, mîršta, mîrė* laikytinas unikaliu, nes nepritampa nė prie vienos išvardytos grupės.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Apibūdinkite dviskiemenių veiksmažodžių, kurių tvirtapradė šaknis kaitaliojasi su netvirtaprade, morfologinius ir morfonologinius požymius.
2. Išvardykite požymius, padedančius nustatyti šių veiksmažodžių priegaidę: *durti, gyti, pūti, šluoti*.

6. MIŠRIEJI VEIKSMAŽODŽIAI

6.1. PRIESAGOS *-ėti* VEIKSMAŽODŽIAI

6.2. PRIESAGOS *-yti* VEIKSMAŽODŽIAI

6.3. PRIESAGOS *-oti* VEIKSMAŽODŽIAI

LITERATŪRA

- Jakulis E. Mišriojo tipo *a*-kamienių veiksmažodžių su bendratis priesaga *-ėti* (*varvėti, vařva, varvėjo*) kirčiavimas. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1997, t. 37, p. 116–126.
- *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 2, p. 302–304.
- Pakerys A. *Akcentologija*, t. 2, p. 224–316.
- Stundžia B. Mišriųjų veiksmažodžių kirčiavimo dėsningumai. *Kalbotyra*, 1994, t. 43(1), p. 77–84.
- Stundžia B. Regularities of the accentuation of mixed-type verbs of standard Lithuanian. In: *Analecta Indoeuropaea Cracoviensia I. Safarewicz memoriae dicata*, ed. W. Smoczyński, Cracoviae, 1995, 401–408.

Mišriaisiais (nelygiaskiemeniais) veiksmažodžiais vadinami tie, kurių bendratis yra daugiaskiemenė (su priesaga), esamasis laikas – dviskiemenis (neturi priesagos), o būtasis kartinis laikas vienu žodžių yra daugiaskiemenis (priesaginis), kitų – dviskiemenis (be priesagos). Kirčiavimo atžvilgiu jie užima tarpinę padėtį tarp dviskiemenių ir daugiaskiemenių (priesaginių) veiksmažodžių (vienais atvejais elgiasi kaip pirmieji, kitais – kaip antrieji), todėl aptartini skyrium.

Mišriesiems veiksmažodžiams būdingos trys pagrindinės priesagos:

-yti, pvz.: *sakýti, sãko, sãkė; táikyti, táiko, táikė;*

-ėti, pvz.: *mylėti, myli, mylėjo; tylėti, tyli, tylėjo; sérgėti, sérgi, sérgėjo;*

-oti, pvz.: *bijóti, bijo, bijójo; týkoti, týko, týkojo;*

taip pat turinčios priebalsiais išplėstų variantų,

-dyti, pvz.: *gýdyti, gýdo, gýdė; migdýti, mįdo, mįgdė;*

-styti, pvz.: *déstyti, désto, déstė; lankstýti, lañksto, lañkstė;*

-sėti/-šėti, pvz.: *kliuksėti, kliuksi, kliuksėjo; taukšėti, táukši, taukšėjo;*

-soti/-šoti, pvz.: *šypsótis, šýpsosi, šýpsójos; tekšóti, tēkšo, tekšójo.*

Mišriųjų kaip ir priesaginių (daugiaskiemenių) veiksmažodžių kirčiavimą patogiausia aptarti pagal pagrindines priesagas, į priesagų variantus atsižvelgiant tik tuo atveju, kai jie turi ryšių su kokiais nors kirčiavimo ypatumais.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI

1. Kokios priesagos būdingos mišriesiems veiksmažodžiams?
2. Kaip nagrinėtinas mišriųjų veiksmažodžių kirčiavimas?

6.1. PRIESAGOS *-ėti* VEIKSMAŽODŽIAI

Šios priesagos žodžiai sudaro daugiau negu pusę visų mišriųjų veiksmažodžių, kurių esamasis laikas yra *i* arba *a* asmenuotės. Beveik visais atvejais *ben-draties* ir būtojo kartinio laiko priesaga kirčiuojama, esamojo laiko šaknis gali būti ir *tvirtapradė* (pastovusis kirtis), ir *netvirtapradė* (kilnojamas kirtis), plg.: *mylėti, myli, mylėjo* ir *tylėti, tyli, tylėjo*, *budėti, būdi, budėjo*; *tarškėti, tárška, tarškėjo* ir *varvėti, vařva, varvėjo*; *judėti, jūda, judėjo*.

Esamojo laiko šaknies priegaidė turi ryšį tiek su priesagos variantu, tiek su žodžio asmenuote ar kirčiuoto skiemens sandara. Antai priesagos varianto *-sėti/-šėti* (*i* asmenuotė) mišrieji veiksmažodžiai paprastai turi *tvirtapradę* šaknį, pvz.:

birbsi (*birbsėti, -sėjo*), *blyksi* (*blyksėti, -sėjo*), *dilgsi* (*dilgsėti, -sėjo*), *dunksi* (*dunksėti, -sėjo*). Dauguma šių žodžių yra ištiktukų kilmės, iš jų turbūt perėmę ir *tvirtapradę* priegaidę, plg.: *birbt, blykst, dilgt, dunkt*. Mišriuosius veiksmažodžius susiejus su dviskiemeniais giminaičiais, neretai galima įžiūrėti *tvirtapradę* metatoniją, plg.: *birbsi* ir *biřbti, biřbia, biřbė*; taip pat – *kránksi* ir *krañkia, pýpsi* ir *pýpia*.

Tvirtapradė esamojo laiko šaknimi pasižymi ir didelė dalis mišriųjų veiksmažodžių, turinčių pagrindinę priesagą *-ėti* ir *-a* asmenuotę, pvz.:

bárška (*barškėti, -ėjo*), taip pat – *bilda, bũrba, čiaũška, dũlka, dũnda, móka, vĩrpa*. Daugelis jų irgi yra garsažodinės kilmės (plg. ištiktukus *bárkšt, bĩldu, bũrbt*), tačiau dalį šių veiksmažodžių galima sieti su dviskiemeniais giminaičiais ir neretai įžvelgti *tvirtapradę* metatoniją, plg.: *bũrba* ir *buřbia, čiaũška* ir *čiaũškia, dũlka* ir *duľkia*. Kai kuriems aptariamiesiems veiksmažodžiams, be *tvirtapradės* šaknies, teikiama ir gretybė su *tvirtagale* priegaide, anksčiau buvusi pagrindinė, pvz.:

- *gárma* || *gařma* (*garmėti, -ėjo*); *márma* || *mařma* (*marmėti, -ėjo*).

Pagrindinės priesagos *-ėti* mišrieji veiksmažodžiai, kurių asmenuotė yra *i*, retokai turi *tvirtapradę* esamojo laiko šaknį, pvz.:

- *mýli* (*mylėti, -ėjo*), taip pat – *nóri, sédi, stóvi, tĩngi, žýdi*.

Vienam kitam žodžiui šalia *tvirtapradės* šaknies teikiama gretybė su *tvirtagale* priegaide, pvz.: *áidi* || *aĩdi* (*aidėti, -ėjo*). Dar retesni yra visose pagrindinėse formose *tvirtapradę* šaknį turintys mišrieji *i* asmenuotės *-(d/s/š)ėti* veiksmažodžiai, savitas senovės reliktas, pvz.:

- *čiaũdėti, čiaũdi, čiaũdėjo, kósėti, kósi* (ir *kósėja, kósti*), *kósėjo; mérdėti, mérdi, mérdėjo*;
- *sérgėti, sérgi, sérgėjo; skéndėti, skéndi, skéndėjo; svérdėti, svérdi, svérdėjo*.

Kuriems ne kuriems veiksmažodžiams toks kirčiavimas teikiamas kaip šalutinis variantas, pvz.: *pa-veldėti, pa-vėldi, pa-veldėjo* || *pa-vėldėti, pa-vėldi, pa-vėldėjo; viauksėti, viauksi, viauksėjo* || *viauksėti, viauksi, viauksėjo*.

Tvirtagalė arba *trumpa* esamojo laiko šaknis būdinga pirmiausia tiems mišriesiems priesagos a) *-ėti* ir b) *-s/š-ėti* veiksmažodžiams, kurių šaknies skiemens pagrindu eina balsiai *e, a, i, u* (tokia šaknis negali būti *tvirtapradė*), pvz.:

a) *blizga* (*blizgėti, -ėjo*), taip pat *brąška, čėža, drėba, gėba, jūda, skūba, šnėka, tėka, žāda* (a asmenuotė);

gāli (*galėti, -ėjo*), taip pat *būdi, gūli, klėsti, stėbi, tiki, tūri, žāvi* (i asmenuotė);

b) *bąksi* (*baksėti, -ėjo*), taip pat *grīkši, klėksi, knąpsi* (kaip matyti iš pavyzdžių, -s/š-ėti išiktukinės kilmės žodžių esamajame laike kirčiuoti *e, a* nepailgėja).

Šiek tiek tvirtagalių *a* asmenuotės -ėti veiksmažodžių šaknyje turi mišriuosius dvigarsius, pvz.:

- *kal̃ba* (*kalbėti, -ėjo*), taip pat *aĩma, skaĩmba, vaĩva*.

Taip pat esti *i* asmenuotės veiksmažodžių, turinčių įvairią istorinio ilgumo šaknį, pvz.:

- *giĩrdi* (*girdėti, -ėjo*), taip pat *gaĩli, laĩmi, lydi, liĩnki, tyli, vieĩši, žiĩri*.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Apibūdinkite priesagos -ėti mišriųjų veiksmažodžių morfologinius ir morfonologinius bruožus.
2. Kokie požymiai padeda nustatyti priesagos -ėti mišriųjų veiksmažodžių esamojo laiko šaknies priegaidę? Pateikite pavyzdžių.
3. Koks priesagos -ėti mišriųjų veiksmažodžių santykis su metatonija? Pateikite pavyzdžių.
4. Sukirčiuokite šiuos mišriuosius veiksmažodžius: *tirtėti, tirta, tirtėjo; dūlėti, dūli, dūlėjo; straksėti, straksi, straksėjo; kosėti, kosi (kosėja, kosti), kosėjo*.

6.2. PRIESAGOS -yti VEIKSMAŽODŽIAI

Mišriųjų veiksmažodžių su priesaga -yti bendraties kirčio vietą lemia asmenuojamųjų pagrindinių formų priešpaskutinio skiemens (t. y. šaknies) priegaidė bei *kiekybė*. Bendratis perima tvirtapradę to skiemens priegaidę (asmenuojamosios formos yra pastovaus kirčio), pvz.: *táiko, táikė + -yti → táikyti; válgo, válgė + -yti → válgyti*. Jeigu kalbamųjų formų priešpaskutinis skiemuo esti tvirtagalis arba trumpas, bendratyje kirtis persikelia į traukliąją priesagą, kuri kaip ir kitos kirčiuotos veiksmažodžio priesagos gauna tvirtapradę priegaidę, pvz.: *laĩko, laĩkė + -yti → laikýti; miĩgdo, miĩgdė + -yti → miĩgdýti*. Tai taip pat priešpaskutinio skiemens taisyklė, tik kirtis nušoka ne į galūnę, o į priesagą.

Maždaug du trečdalius priesagos -yti (įskaitant ir jos variantus -dyti bei -styti) mišriųjų veiksmažodžių sudaro žodžiai su tvirtagale arba trumpa asmenuojamųjų formų šaknimi ir kirčiuota tvirtaprade bendraties priesaga. Tokie veiksmažodžiai dažniausiai yra vediniai, padaryti iš dviskiemenių veiksmažodžių, taip pat paprastai turinčių netvirtapradę šaknį, pvz.:

- *badýti, bādo, bādė ⇔ bèsti, bēda, bēdė;*
- *blaškýti, blāško, blāškė ⇔ blōkšti, blōškia, blōškė;*
- *dangstýti, daĩgsto, daĩgstė ⇔ deĩgti, deĩgia, deĩgė;*
- *daužýti, daužo, daužė ⇔ daužti, daužia, daužė;*

- *guldyti, guldo, guldė* ⇔ *gulėti, gūla, gūlė; gulėti, gūli, -ėjo;*
- *karpdyti, kařpo, kařpė* ⇔ *kiřpti, keřpa, kiřpo;*
- *lakstyti, laksto, lakstė* ⇔ *lėkti, lėkia, lėkė;*
- *rūkyti, rūko, rūkė* ⇔ *rūkti, rūksta, rūko;*
- *skraidyti, skraido, skraidė* ⇔ *skristi, skrenda, skrido;*
- *vartyti, varto, vartė* ⇔ *veřti, veřčia, veřtė* (taip pat *viřti, viřsta, viřto*).

Prisimintina, kad nustatant dviskiemenių veiksmažodžių šaknies priegaidę galima remtis jų giminaičiais su priesaga *-(st)yti* (žr. p. 155 t.).

Pasitaiko ir tokių priesagoje kirčiuotų minimųjų (dažniausiai varianto *-dyti*) vedinių, kurių pamatiniai dviskiemeniai veiksmažodžiai yra tvirtapradžiai (kai kurių tvirtapradė tik bendratis) arba dvejobo kirčiavimo, pvz.:

- *ardyti, ardo, arđė* ⇔ *irti, ūra, ĩro;*
- *gimdėti, gimdo, gimdė* ⇔ *gimti;*
- *kliudyti, kliudo, kliudė* ⇔ *kliuti;*
- *ugdėti, ugdo, ugdė* ⇔ *augti, auga, augo;*
- *žudyti, žudo, žudė* ⇔ *žuti.*

Keletas mišriųjų *-yti* veiksmažodžių kirčiuojami **variantiškai** (akcentiškai dvejopi esti ir kai kurie jų dviskiemeniai giminaičiai):

- *braižyti, braižo, braižė* || *bráižyti, bráižo, bráižė* ‚daryti brėžinį; rėžyti, draskyti‘ (⇔ *brėžti, brėžia, brėžė*);
- *glaistyti, glaisto, glaistė* || *gláistyti, gláisto, gláistė* (⇔ *glíeti, glíėja, glíejo* || *gliėti, gliėja, gliėjo*);
- *raižyti, raižo, raižė* || *ráižyti, ráižo, ráižė* (⇔ *rėžti, rėžia, rėžė*);
- *saistyti, saisto, saistė* || *sáistyti, sáisto, sáistė* (⇔ *síeti, síėja, síejo* || *siėti, siėja, siėjo*).⁵⁶

Šiaip jau šaknies priegaidės atitikimo taisyklei geriausiai paklūsta *-(st)yti* vediniai.

Būrelis mišriųjų veiksmažodžių su kirčiuota bendratis priesaga (dažniausiai pagrindine *-yti*) ir netvirtaprade asmenuojamųjų formų šaknimi bendrinėje kalboje neturi aiškaus darybos pamato, pvz.:

- | | |
|---------------------------------|--------------------------------------|
| • <i>bandyti, baņdo, baņdė;</i> | • <i>rašyti, rāšo, rāšė;</i> |
| • <i>daryti, dāro, dārė;</i> | • <i>skaityti, skaiņto, skaiņtė;</i> |
| • <i>matyti, māto, mātė;</i> | • <i>tvarkyti, tvaņko, tvaņkė.</i> |

Maždaug trečdalis priesagos *-yti* (įskaitant ir variantus *-dyti, -styti*) mišriųjų veiksmažodžių **visose** pagrindinėse **formose turi kirčiuotą tvirtapradę šaknį** (asmenuojamosios formos kirčiuojamos pastoviai). Tokie žodžiai dažniausiai irgi yra vediniai, siejami su pamatiniais dviskiemeniais veiksmažodžiais, kurių bent bendratis šaknis yra tvirtapradė, pvz.:

⁵⁶ Naujausioje VLKK rekomendacijoje (<http://www.vlkk.lt/lit/103769>) šių veiksmažodžių kirčiavimo variantai sukeisti vietomis. Keitimo pagrindas – realios vartosenos polinkiai ir pamatinio žodžio tvirtapradė šaknis, implikuojanti ir tokią pat vedinio šaknį. Vietoj vieno pirmojo veiksmažodžio DŽ¹⁻⁶ teikia du žodžius: *bráižyti* ‚rėžyti, draskyti‘ ir *braižyti* ‚daryti brėžinį‘ (pamatinis veiksmažodis yra tik *brėžti*). Taip elgiasi ir naujausias šaltinis – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (www.bkz.lki.lt; žiūrėta 2014-01-20).

- *déstyti, désto, déstè* ⇔ *dėti*;
- *gýdyti, gýdo, gýdè* ⇔ *gýti*;
- *gìrdyti, gìrdo, gìrdè* ⇔ *gèrti*;
- *gróbstyti, gróbsto, gróbstè* ⇔ *gróbtì, gróbia, gróbè*;
- *klóstyti, klósto, klóstè* ⇔ *klóti, klója, klójo*;
- *kùrstyti, kùrsto, kùrstè* ⇔ *kùrti*;
- *púdyti, púdo, púdè* ⇔ *púti*;
- *skìrstyti, skìrsto, skìrstè* ⇔ *skìrti*;
- *stùmdyti, stùmdo, stùmde* ⇔ *stùmti*;
- *šáudyti, šáudo, šáudè* ⇔ *šáuti*.

Pasitaiko tokių šio poskyrio vedinių (paprastai tik *-dyti* žodžių), kurių šaknies tvirtapradė priegaidė yra atsiradusi dėl **akūtinės metatonijos**, pvz.:

- *pýkdyti, pýkdo, pýkdè* ⇔ *pýkti*;
- *rékdyti, rékdo, rékdè* ⇔ *rėkti*;
- *vìrkdyti, vùrkdo, vùrkde* ⇔ *veřkti*.

Vienas kitas aptariamojo poskyrio žodis yra pamatuotas dviskiemeniu veiksmazodžiu, šaknyje turinčiu trumpąjį arba padėtinio ilgumo balsį, pvz.:

- *métyti, méto, mètè* ⇔ *mèsti, mēta, mētè*.

Ir šiame poskyryje yra šiek tiek žodžių, neturinčių aiškaus darybos pamato, pvz.:

- *gùndyti, gùndo, gùndè*;
- *máudyti, máudo, máudè*;
- *páisyti, páiso, páisè*;
- *páistyti, páisto, páistè*;
- *ródyti, ródo, ródè*;
- *válgyti, válgo, válgè*.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kas lemia priesagos *-yti* mišriųjų veiksmazodžių bendraties kirčio vietą? Pateikite pavyzdžių.
2. Kaip pasiskirsto priesagos *-yti* mišrieji veiksmazodžiai pagal šaknies priegaidę ir kiekybę?
3. Kaip santykiauja priegaidės atžvilgiu priesagos *-yti* mišrieji veiksmazodžiai ir dviskiemeniai jų giminaičiai? Pateikite pavyzdžių.
4. Koks priesagos *-yti* mišriųjų veiksmazodžių santykis su metatonija? Pateikite pavyzdžių.

6.3. PRIESAGOS *-oti* VEIKSMAŽODŽIAI

Šios priesagos mišriesiems veiksmazodžiams, išskyrus tris (*giedóti, gieda, giedójo*; *raudóti, ráuda, raudójo* ir *miegóti, mięga, miegójo*) būdinga *o* asmenuotė, pvz., *dėbsóti, dėbso, dėbsójo*. Didžioji dalis mišriųjų veiksmazodžių su priesaga *-oti* pasižymi **kirčiuota bendraties ir būtojo kartinio laiko priesaga** (aišku, tvirtaprade) ir **esamojo laiko tvirtagale arba trumpa šaknimi**, iš kurios vienaskaitos 1-ajame ir 2-ajame asmenyje kirtis nušoka į galūnę. Tarp šitaip kirčiuojamų žodžių akivaizdžiai vyrauja priesagos varianto *-s/š-oti* veiksmazodžiai, pvz.:

- *drįbso (drybsóti, -sójo)*, taip pat *duňkso, kėpso, kiuřkso, šypsosi*.

Tokio tipo pagrindinės priesagos *-oti* žodžių – vos keletas: *žino (žinóti, -ójo)*, taip pat *bijo, kãbo, kãro* ir *mięga* (pastarasis žodis *a* asmenuotės).

Tik keli *-oti* mišrieji veiksmažodžiai turi tvirtapradę esamojo laiko šaknį. Tai jau minėti *a* asmenuotės *gieda, ráuda* ir *o* asmenuotės *ieško (ieškóti, -ójo)*.

Vienas kitas pagrindinės priesagos *-oti* mišriųjų veiksmažodžių visose pagrindinėse formose turi pastovų šaknies kirtį ir tvirtapradę priegaidę, pvz.,

- *sáugoti, sáugo, sáugojo*.

Kai kurių teikiamas **dvejopas** kirčiavimas, pvz.:

- *kýboti, kýbo, kýbojo* || *kybóti, kýbo, kybójo*;
- *kýšoti, kýšo, kýšojo* || *kyšóti, kýšo, kyšójo*;
- *klúpoti, klúpo, klúpojo* || *klūpóti, klúpo, klūpójo*;
- *túnoti, túno, túnojo* || *tūnóti, túno, tūnójo*;
- *tvýroti, tvýro, tvýrojo* || *tvyróti, tvýro, tvyrójo*.⁵⁷

Kai kuriems šio kirčiavimo tipo žodžiams teikiamos gretybės su esamojo laiko priesagine forma, rodančia žodžio perėjimą į daugiaskiemenių (priesaginių) veiksmažodžių klasę, pvz.: *kiútoti, kiúto* (|| *kiútoja*), *kiútojo*; *klúpoti, klúpo* (|| *klūpoja*), *klúpojo* ir *klūpóti, klúpo* (|| *klūpója*), *klūpójo*; *sáugoti, sáugo* (|| *sáugoja*), *sáugojo*.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Apibūdinkite priesagos *-oti* mišriųjų veiksmažodžių morfologinius ir morfonologinius bruožus.
2. Kaip pasiskirsto priesagos *-oti* mišrieji veiksmažodžiai pagal šaknies priegaidę ir kiekybę?
3. Sukirčiuokite šiuos mišriuosius veiksmažodžius: *giedoti, gieda, giedojo; rymoti, rymo, rymojo; stūksoti, stūkso, stūksojo*.

⁵⁷ Naujausioje VLKK rekomendacijoje (<http://www.vlkk.lt/lit/103769>) šių veiksmažodžių kirčiavimo variantai sukeisti vietomis. Keitimo pagrindas – išplitęs realios vartosenos polinkis kirčiuoti priesagą. Kitiems veiksmažodžiams, kurie buvo duodami tik su šaknies kirčiu, teikiamas ir priesaginio kirčiavimo variantas, pvz.: *kniūboti* || *kniūbóti, týkoti* || *tykóti*.

7. DAUGIASKIEMENIAI (PRIESAGINIAI) VEIKSMAŽODŽIAI

7.1. DOMINACINĖS STIPRIOSIOS PRIESAGOS

7.2. DOMINACINĖ SILPNOJI PRIESAGA *-telėti*

7.3. DVEJOPO KIRČIAVIMO PRIESAGOS

LITERATŪRA

- Kavaliauskas V. *Bendrinės lietuvių kalbos priesaginių veiksmažodžių kirčiavimas*. Vilnius, 2000.
- Kazlauskienė A. Priesaginių veiksmažodžių kirčiavimo variantai studentų kalboje. *Kalbos kultūra*, 2002, sąs. 75, p. 131–137.
- *Lietuvių kalbos gramatika*, t. 2, p. 304–308.
- Pakerys A. *Akcentologija*, t. 2, p. 316–509.
- Vaitkevičiūtė V. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*, p. 138–168.

Bendrinėje kalboje gausu daugiaskiemenių, arba priesaginių, veiksmažodžių. Didžioji jų dalis yra vediniai, padaryti iš įvairių kalbos dalių pamatinių žodžių su devyniomis pagrindinėmis priesagomis: *-auti*, *-enti*, *-ėti*, *-inėti*, *-inti*, *-yti*, *-oti*, *-telėti*, *-uoti*, pvz.:

- *keliáuti*, *keliáuja*, *keliávo* (⇐ *kēlias*); *gyvėnti*, *gyvėna*, *-ėno* (⇐ *gývas*, *-à*);
- *áuklėti*, *áuklėja*, *-ėjo* (⇐ *áuklė*); *varinėti*, *varinėja*, *-ėjo* (⇐ *varýti*);
- *lýginti*, *lýgina*, *-ino* (⇐ *lýgus*, *-i*); *rauginti*, *raugina*, *-ino* (⇐ *rúgti*);
- *dalýti*, *dalija*, *-ijo* (⇐ *dalis*); *spragčióti*, *-iója*, *-iójo* (⇐ *spràgt*);
- *šúktelėti*, *šúktelėja*, *-ėjo* (⇐ *šaukti*); *vairúoti*, *vairúoja*, *vairávo* (⇐ *vairas*).

Išvardytos priesagos turi nuo kelių iki keliasdešimt variantų, kirčiavimo požiūriu retai skiriančiosi nuo invarianto. Priesagų savybės yra nevienodos: vienos priesagos lemia vedinių kirčiavimą, taigi laikytinos dominacinėmis, o kitų priesagų vedinių kirčiavimui svarbu, ar veiksmažodis padarytas iš veiksmažodžio, ar iš vardažodžio (ištiktukiniai vediniai kirčiavimo atžvilgiu daugiau šlyja prie veiksmažodinių vedinių). Priegaidžių kaita, arba metatonija (dažniausiai tvirtapradė, arba akūtinė), daugiau ar mažiau būdinga veiksmažodiniams vediniams, o vardažodinių veiksmažodžių grupėje paprastai pasitaiko tik paskirais atvejais.

Be gausybės vedinių, pasitaiko ir tokių žodžių, kurie neturi aiškaus darybos pamato, pvz.:

- *akėti*, *akėja*, *-ėjo*;
- *bučiúoti*, *bučiúoja*, *bučiávo*;
- *mazgóti*, *mazgója*, *-ójo*;
- *ragáuti*, *ragáuja*, *ragávo*;
- *rāginti*, *rāgina*, *-ino*;
- *skālyti*, *skālija*, *-ijo*.

Tai darybiškai neskaidomi veiksmažodžiai, turintys su priesagomis sutampančius baigmenis. Jie kirčiuojami pagal tuos pačius dėsningumus kaip ir priesagų vediniai – pritampa prie vieno ar kito daugiaskiemenių veiksmažodžių kirčiavimo poskyrio.

Toliau aptariamas daugiaskiemenių veiksmažodžių kirčiavimas, priklausantis nuo priesagų, kurios yra dvejopos – dominacinės stipriosios ir silpnosios (tradiciškai – kirčiuotos ir nekirčiuotos).

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Su kokiais priesagomis pasidaroma daugiaskiemenių veiksmažodžių? Pateikite pavyzdžių.
2. Kaip priesagos pasiskirsto pagal akcentines savybes?
3. Kaip daugiaskiemeniai veiksmažodžiai santykiauja su metatonija?

7.1. DOMINACINĖS STIPRIOSIOS PRIESAGOS

7.1.1. PRIESAGOS *-énti* VEDINIAI

7.1.2. PRIESAGOS *-inėti* VEDINIAI

7.1.3. PRIESAGOS *-(i)úoti* VEDINIAI

Bendrinėje kalboje vartojamos trys dominacinės stipriosios tvirtapradės priesagos: a) *-énti* (įtraukiant ir variantus su *-dénti*, *-lénti*, *-sénti*, *-vénti*); b) *-inėti* (įtraukiant ir žodžius su variantu *-dinėti*); c) *-úoti* (neįtraukiant ilgesnius variantus *-aluoti*, *-ariuoti*, *-uriuoti* ir kt. turinčių žodžių, kurie kirčiuojami įvairiau). Vardažodžio sistemoje šių priesagų atitikmenys būtų stiprinančiosios stipriosios tvirtapradės priesagos, pvz., daiktavardžių priesaga *-ýnas*, būdvardžių *-íngas*, *-a*.

7.1.1. Priesagos *-énti* vediniai

Priesaga *-énti* su visais jos variantais **visada gauna kirtį**: bendratis yra tvirtapradė, o esamojo ir būtojo kartinio laiko 3-iasis asmuo kirčiuojamas tvirtagališkai (vns. 1 ir 2 a. kirtis nušoka į galūnę), pvz.:

- *gyvénti*, *gyvėna* (plg. *gyvenù*, *gyveni*), *gyvėno* (plg. *gyvenaũ*, *gyvenaĩ*);
- *graudénti*, *graudėna*, *-ėno*; *kūrėnti*, *kūrėna*, *-ėno*;
- *tiksėnti*, *tiksėna*, *-sėno*; *verkšlėnti*, *verkšlėna*, *-lėno*.

7.1.2. Priesagos *-inėti* vediniai

Priesaga *-inėti* ir jos variantas *-dinėti* visada būna kirčiuoti tvirtapradiškai, o asmenuojamųjų formų kirtis pastovus, pvz.:

- *bėginėti*, *-inėja*, *-inėjo*; *jodinėti*, *-dinėja*, *-dinėjo*,
- *klausinėti*, *-inėja*, *-inėjo*; *šokinėti*, *-inėja*, *-inėjo*,
- *tyrinėti*, *-inėja*, *-inėjo*; *važinėti*, *-inėja*, *-inėjo*.

Veiksmažodžiai *nagrinėti* ir *kamantinėti*, matyt, turi tik baigmenį *-inėti*.

7.1.3. Priesagos *-(i)uoti* vediniai

Beveik visi veiksmažodžiai, turintys pagrindinį šios priesagos variantą, yra **kirčiuojami priesagoje**. Bendratis ir esamojo laiko formos gauna tvirtapradę priegaidę (es. laikas – ir pastovųjį kirtį), o būtajam kartiniam laikui būdinga tvirtagalė priegaidė ir kilnojamasis kirtis, vns. 1-ajame ir 2-ajame asmenyse nušokantis į galūnę, plg.:

važiuoti, važiuoja, važiuoju, važiuoji ir važiavo – važiavaū, važiavaĩ.

Pavyzdžiai:

- *balsuoti, -uoja, -avo; dainuoti, -uoja, -avo,*
- *finansuoti, -uoja, -avo; gyvuoti, -uoja, -avo,*
- *koncertuoti, -uoja, -avo; kvėpuoti, -uoja, -avo,*
- *skaičiuoti, -iuoja-iavo; svyruoti, -uoja, -avo.*

Priesaginiam kirčiavimui priklauso ir didžioji dalis veiksmažodžių, turinčių ilgesnius priesagos *-uoti* variantus *-aliuoti, -aruoti, -uliuoti, -uriuoti*, taip pat negausūs žodžiai su aptariamąs priesagos variantais *-iliuoti, -iniuoti* ir kitokiais, pvz.:

- *gargaliuoti, -aliuoja, -aliavo; gurguliuoti, -uliuoja, -uliavo;*
- *kabaruoti, -aruoja, -aravo; stoviniuoti, -iniuoja, -iniavo.*

Pasitaiko kirčiavimo **grytybių** su pastoviuoju šaknies kirčiu, pvz.: *mindžiuoti* || *miñdzikuoti* (⇔ *mindžioti*), *sūkuriuoti* || *sūkuriuoti* (⇔ *sukti; sūkurys*), *žaižaruoti* || *žaižaruoti* (⇔ *žaižėti; žaižara*).

Pastovųjį šaknies, arba pradinio skiemens, kirtį gauna nedidelė dalis aptariamųjų veiksmažodžių, paprastai turinčių ilgesnius priesagos variantus, neretai kirčiuojamus ir priesagoje. Šiems veiksmažodžiams būdinga tvirtagalė priegaidė, dažnai atsiradusi dėl metatonijos arba pailgėjus balsiui, pvz.:

- *lūkuriuoti, -uriuoja, -uriavo* || *lūkuriuoti, -uriuoja, -uriavo* (⇔ *láukti*);
- *snūduriuoti, -uriuoja, -uriavo* || *snūduriuoti, -uriuoja, -uriavo* (⇔ *snáušti*);
- taip pat *plūduriuoti* || *plūduriuoti* (⇔ *plústi*); *snýguriuoti* || *snyguriuoti* (⇔ *snìgti*)⁵⁸.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Apibūdinkite priesagos *-enti* veiksmažodžių kirčiavimą. Pateikite pavyzdžių.
2. Apibūdinkite priesagos *-inėti* veiksmažodžių kirčiavimą. Pateikite pavyzdžių.
3. Apibūdinkite priesagos *-uoti* veiksmažodžių kirčiavimą. Pateikite pavyzdžių.
4. Kaip kirčiuojami veiksmažodžiai, turintys ilgesnius priesagos *-uoti* variantus: *-aliuoti, -aruoti, -uliuoti, -uriuoti, -iliuoti, -iniuoti* ir kitus?
5. Ar priesagos *-uoti* vedinių grupėje pasitaiko metatonijos atvejų?

⁵⁸ Naujausioje VLKK rekomendacijoje (<http://www.vlkk.lt/lit/104406>) kaip pagrindinis variantas teikiamas priesaginis šių veiksmažodžių kirtis.

7.2. DOMINACINĖ SILPNOJI PRIESAGA *-telėti*

Daugiaskiemiams veiksmažodžiams būdinga vienintelė silpnoji priešaga – darus darybos formantas *-telėti*. Visi šios priešagos vediniai turi *kirčiuotą šaknį*. Didžioji jų dalis yra išiktukinės kilmės, mažiau padaryta iš dviskiemenių veiksmažodžių.

Priesagos *-telėti* vediniai, padaryti iš *ištiktukų*, išlaiko šių kirčio vietą, kirčiuoto skiemens kiekybę ir priegaidę (pastaroji dažniausiai yra tvirtapradė), pvz.:

- *ámtelėti, ámtelėja, ámtelėjo* (⇔ *ámt*); taip pat *birbtelėti* (⇔ *birbt*);
- *bàkstelėti* ‚kiek įdurti‘ (⇔ *bàkst*); *bākstelėti* ‚stipriau įdurti‘ (⇔ *bākst*);
- *çìtelėti* ‚kiek sucypti‘ (⇔ *çìpt*); *cýptelėti* ‚sucypti‘ (⇔ *cýpt*).

Trumpąjį šaknies balsį turintys išiktukai ir iš jų padaryti veiksmažodžiai paprastai reiškia silpnesnį veiksmažodį, o turintys ilgąjį balsį – stipresnį, staigesnį veiksmažodį. Tvirtapradės šaknies *-telėti* veiksmažodžius susiejus su išiktukinės kilmės dviskiemeniais giminaičiais, galima įžiūrėti tvirtapradę priegaidžių kaitą (akūtinę *metatoniją*), pvz.: *birbtelėti* ⇔ *birbti*, *cýptelėti* ⇔ *cýpti*.

Veiksmažodiniai priesagos *-telėti* vediniai išlaiko pamatinio žodžio *tvirtapradę* arba *trumpą šaknį*, pvz.:

- *dróžtelėti, dróžtelėja, dróžtelėjo* (⇔ *dróžti*); taip pat
- *kástelėti* (⇔ *kásti*); *pìstelėti* (⇔ *pìlti*);
- *mèstelėti* (⇔ *mèsti*); *pìgstelėti* (⇔ *pìgti*).

Esant šaknies balsių kaitai, tvirtapradę pamatinio žodžio šaknį vedinyje gali atitikti ir šaknis su trumpuoju kirčiuotu balsiu, pvz.: *kláusti* ⇔ *klùstelėti, láukti* ⇔ *lùkstelėti*.

Iš *tvirtagalės* šaknies veiksmažodžių padaryti *-telėti* vediniai yra trejopi: vieni išlaiko pamatinio žodžio priegaidę (a), kiti patiria *metatoniją* – tvirtagalę priegaidę pakinta į tvirtapradę (b), tretiems teikiamos gretybės su abiem priegaidėmis (c), pvz.:

- a) *kaūstelėti* (⇔ *kaūšti*), *raūstelėti* (⇔ *raūsti*), *kaīstelėti* (⇔ *kaīsti*), *smeīgtelėti* (⇔ *smeīgti*); *geļstelėti* (⇔ *geļsti*);
- b) *čiuožtelėti* (⇔ *čiuožti*), *dveļkstelėti* (⇔ *dveļkti*), *gástelėti* (⇔ *nusi-gāsti*), *kárstelėti* (⇔ *kařsti*), *kréstelėti* (⇔ *krēsti*), *kùmptelėti* (⇔ *kuñpti*), *pýkstelėti* (⇔ *pýkti*), *rékstelėti* (⇔ *rēkti*), *úkstelėti* (⇔ *ūkti*), *žvýgtelėti* (⇔ *žviēgti*);
- c) *baūbstelėti* || *báubstelėti* (⇔ *baūbti*), *blōgtelėti* || *blógstelėti* (⇔ *blōgti*), *daūžtelėti* || *dáužtelėti* (⇔ *daūžti*), *kaūkstelėti* || *káukselėti* (⇔ *kaūkti*), *kiřptelėti* || *kìrptelėti* (⇔ *kiřpti*), *kvaištelėti* || *kvaištelėti* (⇔ *kvaišti*)⁵⁹.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kaip dažniausiai kirčiuojami priesagos *-telėti* veiksmažodžiai? Pateikite pavyzdžių.
2. Apibūdinkite priesagos *-telėti* vedinių santykį su *metatonija*. Pateikite pavyzdžių.
3. Sukirčiuokite šiuos priesagos *-telėti* veiksmažodžius: *dèbtelėti, kilstelėti, dingtelėti, snūstelėti, baubtelėti, barkštelėti*. Atkreipkite dėmesį į galimus *metatonijos* atvejus.

⁵⁹ Naujausioje VLKK rekomendacijoje (<http://www.vlkk.lt/lit/104406>) kai kurios gretybės sukeistos vietomis.

7.3. DVEJOPO KIRČIAVIMO PRIESAGOS

7.3.1. PRIESAGOS *-(i)auti* VEDINIAI

7.3.2. PRIESAGOS *-ėti* VEDINIAI

7.3.3. PRIESAGOS *-inti* VEDINIAI

7.3.4. PRIESAGOS *-yti* VEDINIAI

7.3.5. PRIESAGOS *-(i)oti* VEDINIAI

Likusios penkios daugiaskiemenių veiksmažodžių priesagos vienais atvejais būna dominacinės stipriosios, kitais – silpnosios. Jų santykis su kirčiu nemažai priklauso nuo pamatinio žodžio kalbos dalies, todėl vardažodinius veiksmažodžius tikslinga aptarti skyrium nuo veiksmažodinių. Kirčiavimui kartais turi įtakos ir priesagos variantas ar veiksmažodžio reikšmė.

7.3.1. Priesagos *-(i)auti* vediniai

7.3.1.1. PRIESAGINIO KIRČIAVIMO VEIKSMAŽODŽIAI

7.3.1.2. ŠAKNINIO KIRČIAVIMO VEIKSMAŽODŽIAI

7.3.1.1. Priesaginio kirčiavimo veiksmažodžiai

Didžioji dalis *-(i)auti* veiksmažodžių kirčiuojama priesagoje: bendraties ir esamojo laiko formos turi tvirtapradę priegaidę (pastarosios – ir pastovųjį kirtį), o būtajam kartiniam laikui būdinga tvirtagalė priegaidė ir nepastovusis kirtis.

Dominacinė stiprioji priesaga būdinga beveik visiems **vardažodiniams** *-(i)auti* vediniams, pvz.:

- *advokatáuti, advokatáuja, advokatávo* (⇔ *advokátas, -ė*); taip pat
- *atgailáuti* (⇔ *atgailà*); *atostogáuti* (⇔ *atóstogos*);
- *bendradarbiáuti* (⇔ *bendradaŗbis, -ė*); *keliáuti* (⇔ *kėlias*);
- *lenktyniáuti* (⇔ *lenktỳnės*); *vadováuti* (⇔ *vadõvas, -ė*).

Plg. *ragáuti, ragáuja, ragãvo; skaláuti, skaláuja, skalãvo* (baigmuo *-auti*).

Veiksmažodinių vedinių su kirčiuota priesaga *-auti* yra labai nedaug, pvz.:

- *geidáuti, geidáuja, geidãvo* (: *geĩsti, geĩdžia, geĩdė*); taip pat
- *iš-dykáuti* (⇔ *iš-dỳkti*); *iš-tvirkáuti* (⇔ *iš-tvirkĩ*)⁶⁰;
- *teiráutis* (pastarasis žodis yra nutolęs nuo pamato *tĩrti, tĩria, tỳrė*).

⁶⁰ Šie veiksmažodžiai greičiau sietini su dalyviais *išdỳkęs* ir *ištviŗkęs* (Jurgio Pakerio pastebėjimas).

7.3.1.2. Šakninio kirčiavimo veiksmažodžiai

Kirčiuotą tvirtapradę šaknį turi didžioji dalis **veiksmažodinių** priesagos *-auti* vedinių. Tvirtapradė priegaidė būna ir perimta iš pamatinio žodžio (a), ir atsiradusi dėl priegaidžių kaitos (b), pvz.:

- a) *mégautis, mėgaujasi, mėgavosi* (⇐ *mėgti*); taip pat
plýšauti (⇐ *plýšti*); *stúgauti* (⇐ *stáugti*); *žióvauti* (⇐ *žióti(s)*);
- b) *džiúgauti* (⇐ *džiaūgtis*); *klýkauti* (⇐ *klýkti*); *švilpauti* (⇐ *švilpti*);
vérkauti (⇐ *veřkti*).

Šiuo atveju priesaga *-auti* funkcionuoja kaip dominacinė silpnoji.

Vardažodiniai priesagos *-(i)auti* vediniai, turintys kirčiuotą tvirtapradę šaknį, yra reti. Tarp jų pasitaiko vienas kitas žodis, padarytas iš dviskiemenio tvirtapradžio daiktavardžio ar būdvardžio (a), taip pat iš dviskiemenio tvirtagalės bei trumpos šaknies būdvardžio (b), pvz.:

- a) *pókštauti, pókštauja, pókštavo* (⇐ *pókštas* 1); taip pat
rústauti (⇐ *rústų, rúsčiq-rústis, -i* 3); *výrauti* (nutolęs nuo *výras* 1);
- b) *búdrauti* (⇐ *budrùs, -i* 4); *búgštauti* (⇐ *bugštùs, -i* 4).

Kai kuriems veiksmažodžiams greta šakninio kirčiavimo yra teikiamos ir priesaginio kirčio **gretybės**, išplitusios šnekamojoje kalboje, pvz.: *pùsryčiauti* || *pusryčiauti* (⇐ *pùsryčiai* 1), *pōteriauti* || *poteriauti* (⇐ *pōteriai* 1). Dažniau šakninio ar priešdėlinio kirčiavimo gretybės yra šalutinės, pvz.: *samprotáuti* || *sámprotauti* (⇐ *sámprotis* 1), *santykiáuti* || *sántykiauti* (⇐ *sántykis* 1), *smarkáuti* || *smárkauti* (⇐ *smařkų, -iq-smarkùs, -i* 4).

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad vardažodinių vedinių grupėje priesaga *-(i)auti* funkcionuoja kaip dominacinis stiprusis afiksas, o veiksmažodinių vedinių grupėje – kaip akivaizdžiai linkusi į silpnuosius afiksus.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kada priesagos *-(i)auti* veiksmažodžiai kirčiuojami priesagoje? Pateikite pavyzdžių.
2. Kada priesagos *-(i)auti* veiksmažodžiai kirčiuojami šaknyje? Pateikite pavyzdžių.
3. Apibūdinkite priesagos *-(i)auti* veiksmažodžių santykį su metatonią. Pateikite pavyzdžių.
4. Apibūdinkite veiksmažodžių priesagos *-(i)auti* akcentines savybes.
5. Sukirčiuokite šiuos priesagos *-(i)auti* veiksmažodžius: *stúgauti, blizgiauti, santykiauti, poteriauti, sqaikauti, krykštauti*. Siedami su žodžių daryba pakomentuokite kirčiavimą.

7.3.2. Priesagos *-ėti* vediniai

7.3.2.1. PRIESAGINIO KIRČIAVIMO VEIKSMAŽODŽIAI

7.3.2.2. ŠAKNINIO KIRČIAVIMO VEIKSMAŽODŽIAI

7.3.2.1. Priesaginio kirčiavimo veiksmažodžiai

Didžioji dalis *-ėti* daugiaskiemenių veiksmažodžių kirčiuojami pastoviai priesagoje. Tai būdinga beveik visiems **vardažodiniams** šios priesagos vediniams, pvz.:

- *aiškėti, aiškėja, aiškėjo* (⇔ *aiškus, -i*); taip pat *akmenėti* (⇔ *akmuo*);
- *apvalėti* (⇔ *apvalūs, -i*); *mažėti* (⇔ *māžas, -à*); *pelkėti* (⇔ *pėlkė*);
- *tobulėti* (⇔ *tóbulas, -à*); *vienodėti* (⇔ *vienódas, -a*).

Veiksmažodiniams *-ėti* vediniams priesagos kirtis ne toks būdingas – jį turi keliolika tokių žodžių, pvz.:

- *atsi-godėti, -godėja, -godėjo* (⇔ *atsi-gōsti, -gōdo*); taip pat
- *atsi-tokėti* (⇔ *atsi-tókti, -tóko*), *pa-dirbėti* (⇔ *pa-dìrbti*).

Priesagos kirčiu pasižymi ir keletas veiksmažodžių, padarytų išrieveksmių arba neturinčių aiškaus darybos pamato, pvz.: *daugėti, -ėja, -ėjo* (⇔ *daug*); *velėti, -ėja, -ėjo*.

7.3.2.2. Šakninio kirčiavimo veiksmažodžiai

Šakninis kirčiavimo tipas ir **tvirtapradė** kirčiuoto skiemens **priegaidė** – tiek perimta iš pamatinio žodžio (a), tiek metatoninė (b) – būdinga negausiems **veiksmažodiniams** priesagos *-ėti* vediniams, pvz.:

- a) *griaudėti, griaudėja, griaudėjo* (⇔ *griáuusti, griáudžia, griáudė*); taip pat *plėišėti* (⇔ *plyšti*); *skėldėti* (⇔ *skìlti*); *svėrdėti* (⇔ *soìrti*);
- b) *álpėti* (⇔ *al̃pti*); *léipėti* (⇔ *leĩpti*); *mėrdėti* (⇔ *mĩrti*); *siáutėti* (⇔ *siaũsti*).

Čia galima šlieti ir neaiškios darybos *gėlbėti, gėlbėja* (|| *gėlbi* || *gėlbsti*), *gėlbėjo*; taip pat *púoselėti, púoselėja, puoselėjo*.

Šakninio kirčiavimo **vardažodiniai** priesagos *-ėti* vediniai yra tik keli (jie paprastai grindžiami tvirtapradės šaknies pamatiniais daiktavardžiais), pvz.:

- *áuklėti, áuklėja, áuklėjo* (⇔ *áuklė 1*);
- taip pat *spėigėti* (⇔ *spėigas 1* || *spėigas 4*).

Keleto veiksmažodžių teikiamos kirčiavimo **gretybės**, pvz.:

- *kaulėti* || *káulėti* (⇔ *káulas*), *kėrpėti* || *kerpėti*⁶¹ (⇔ *kėrpė 1*);
- *máurėti* || *maurėti* (⇔ *mauraĩ, máurus 3* || *maurūs 4*);
- *seilėti* || *sėilėti* (⇔ *sėilės 1*).

Apibendrinant galima teigti, kad vardažodinių vedinių grupėje priesaga *-ėti* funkcionuoja kaip dominacinis stiprusis afiksas, o negausūs veiksmažodiniai vediniai rodo ją svyruojant tarp stipriojo ir silpnojo afikso.

⁶¹ DŽ⁷ šios gretybės sukeistos vietomis.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kada priesagos *-ėti* daugiaskiemieniai veiksmažodžiai kirčiuojami priesagoje? Pateikite pavyzdžių.
2. Kada priesagos *-ėti* daugiaskiemieniai veiksmažodžiai kirčiuojami šaknyje? Pateikite pavyzdžių.
3. Apibūdinkite priesagos *-ėti* daugiaskiemienių veiksmažodžių santykį su metatonija. Pateikite pavyzdžių.
4. Apibūdinkite daugiaskiemienių veiksmažodžių priesagos *-ėti* akcentines savybes.
5. Sukirčiuokite šiuos priesagos *-ėti* veiksmažodžius: *rembėti, pūslėti, seilėti, plokštėti*. Siedami su žodžių daryba pakomentuokite kirčiavimą.

7.3.3. Priesagos *-inti* vediniai

7.3.3.1. PRIESAGINIO KIRČIAVIMO VEIKSMAŽODŽIAI

7.3.3.2. ŠAKNINIO KIRČIAVIMO VEIKSMAŽODŽIAI

Tai antroji pagal pavyzdžių skaičių ir darumą veiksmažodžių priesaga.

7.3.3.1. Priesaginio kirčiavimo veiksmažodžiai

Priesaginio kirčiavimo *-inti* žodžių bendraties dvigarsis *-in-* yra tvirtapradis (žymimas kairiniu ženklu), o esamojo ir būtojo kartinio laiko 3-iojo asmens trumpasis balsis *-i-* kirčiuotas (vns. 1-ojo ir 2-ojo asmens kirtis nušoka į galūnę). Didžiąją šio pogrupio žodžių dalį sudaro **veiksmažodiniai** vediniai – ir su šaknies balsių ar dvigarsių kaita (a), ir be jos (b), pvz.:

- a) *brandinti, brandina, brandino* (↔ *brėsti, brėndo*); taip pat
džiovinti (↔ *džiūti, džiūsta* || *džiūva, džiūvo*); *gadinti* (↔ *gėsti, gėdo*);
grąžinti (↔ *grįžti, gręžti*); *maitinti* (↔ *misti, mīto*);
naikinti (↔ *nỹkti*); *nardinti* (↔ *nėrti*); *talpinti* (↔ *tilpti*);
- b) *auginti* (↔ *augti*); *drėkinti* (↔ *drėkti*); *gaišinti* (↔ *gaišti*); *gesinti* (↔ *gėsti*);
kvėpinti (↔ *kvėpti*); *šok(d)inti*, (↔ *šokti*); *valgydinti* (↔ *vālgyti*).

Vardažodinių *-inti* vedinių, gaunančių priesagos kirtį, yra tik keliolika, pvz.:

- *gaivinti, gaivina, gaivino* (↔ *gaivūs, -i* 4); taip pat
- *jaukinti* (↔ *jaukūs, -i* 4); *mankštinti* (↔ *mankštà* 4).

Čia šlyja keletas veiksmažodžių, turinčių kirčiuotą baigmenį *-inti*, pvz., *ketinti, ketina, ketino*.

Bk. kirčiuojama dvejopai – *vaišinti* || *vaišinti* (*vaišės* 1).

Vieno kito žodžio skirtingas kirčiavimas ar nevienoda šaknies priegaidė susiję su **reikšmės skirtumu**, plg.:

- *brąnginti, brąngina, brąngino* ‚brangiai prašyti, kelti kainą‘ ir *branginti, brąngina, brąngino* ‚vertinti, taupyti, saugoti‘ (↔ *brangūs, -i–brąngų, brąngių*);
- taip pat *bimbinti* ‚daryti, kad bimbtų‘ ir *bim̃binti* ‚nerangiai eiti‘ (↔ *bir̃bti*).

7.3.3.2. Šakninio kirčiavimo veiksmažodžiai

Pastoviai šaknyje, išlaikant pamatinio žodžio kirčio vietą, dažniausiai ir priegaidę, yra kirčiuojama didžioji dalis priesagos *-inti* vedinių – ir a) *vardažodinių*, ir b) *veiksmažodinių*, pvz.:

- a) *áiškinti, áiškina, áiškino* (⇐ *áiškus, -i 3*); taip pat
apvālinti (⇐ *apvālu, -iq-apvālus, -i 4*); *lýginti* (⇐ *lýgus, -i 3*);
tóbulinti (⇐ *tóbulas, -à 3^a*); *tvirtinti* (⇐ *tvirtas, -à 3*); *į-vaikinti* (⇐ *vaikas 4*);
valstýbinti (⇐ *valstýbė 1*); *visúomeninti* (⇐ *visúomenė 1*);
- b) *áušinti* (⇐ *áušti*); *bársškinti* (⇐ *bársška, barsškėti*);
dōminti (⇐ *dōmisi, domėtis*); *juōkinti* (⇐ *juōktis*); *kaĩtinti* (⇐ *kaĩto, kaĩsti*);
skaũdinti (⇐ *skaũda, skaudėti*); *spáusdinti* (⇐ *spáudė, spáusti*);
tāpdinti (⇐ *tāpti*), *vēsďinti* (⇐ *vėsti*) – a ir e pailgėja!

Jei pamatinio žodžio šaknis kirčiuojama dvejopai (tvirtapradiškai ir tvirtagališkai), dvejopai kirčiuojamas ir išvestinis veiksmažodis, pvz.:

- *aũdrinti, aũdrina, aũdrino* || *áudrinti, áudrina, áudrino*⁶² (⇐ *audrà, aũdrą 4* || *áudra 1*); taip pat *líedinti* || *liēďinti* (⇐ *líeti* || *liēti* ‚daryti iš lydyto metalo ar ko kito‘);
nėrvinti || *neŗvinti* (⇐ *nėrvai 1* || *neŗvai 2*).

Teikiama ir keletas *-inti* veiksmažodžių gretybų, turinčių šaknies ir priesagos kirtį, pvz.:

- *áušinti, áušina, áušino* || *ausĩnti, ausĩna, ausĩno*; taip pat *lāžintis* || *lažĩntis, smalsĩnti* || *smalsĩnti, tvirkĩnti* || *tvirkĩnti*.

Grupelė šaknyje kirčiuojamų *-inti* veiksmažodžių yra a) ištiktukinės kilmės arba b) teturintys baigmenį, pvz.:

- a) *mũkinti, mũkina, mũkino* (⇐ *mũkti*); taip pat *tiŗlinti* (⇐ *tiŗli*);
b) *ālinti, grūdinti, māsinti, rāginti, žāginti*.

Dalis šaknyje pastoviai kirčiuojamų priesagos *-inti* vedinių pasižymi *priegaidžių kaita* – pamatinio žodžio tvirtagalė priegaidė vedinyje paprastai keičiama tvirtaprade (akūtinė metatonija). Priegaidės pasikeitimas yra būdingesnis ir reguliaresnis *veiksmažodiniams -inti* vediniams (tai dėsningumas, tinkantis, kaip sakyta, visiems priesaginiams veiksmažodžiams), pvz.:

- *birbinti, birbina, birbino* (⇐ *birbti*); taip pat *cýpinti* (⇐ *cýpti*), *ėrzinti* (⇐ *iŗzti*), *kālbinti* (⇐ *kalba, kalbėti*), *rėkinti* (⇐ *rėkti*), *švilpinti* (⇐ *švilpti*), *tėnkinti* (⇐ *teńka, tèkti*), *vārginti* (⇐ *vaŗgti*).

Pamatinio žodžio tvirtagalės priegaidės keitimą tvirtaprade patiria ir kai kurie priesagos *-inti* vediniai, padaryti iš *vardažodžių*, pvz.:

- *drąsinti* (⇐ *drąsy, -iq-drąsūs, -i*), *gārbinti* (⇐ *gaŗbę, garbė*), *lāisvinti* (⇐ *laisvas, -à*),

⁶² Tokia eilės tvarka šio veiksmažodžio akcentinės gretybės teikiamos naujausioje VLKK rekomendacijoje (DŽ⁷ pirmoji yra tvirtapradės šaknies gretybė, nors pamatinio daiktavardžio pagrindinis variantas tvirtagalis).

lĩnksminti (⇔ *lĩnksmas*, -à), *mėrginti* (⇔ *mėrgg*, *mergà*), *svėikinti* (⇔ *svėikas*, -à), *švėintinti* (⇔ *švėintas*, -à), *vėrtinti* (⇔ *vėrtas*, -à). Čia galima prišlieti ir prievėiksmĩnĩ vedĩnĩ *dáuginti* (⇔ *daũg*).

Kai kada kaip šalutinės teikiamos vardažodinių vedinių **gretybės** be priegaidžių kaitos, pvz.: *dáilinti* || *daĩlinti* (⇔ *daĩly*, -iq-dailūs, -ì), *gársinti* || *gařsinti* [DŽ⁷ teikiama atvirkščia tvarka] (⇔ *gařsų*, -iq-garsūs, -ì), *skáidrinti* || *skaĩdrinti* (⇔ *skaĩdrų*, -iq- skaidrūs, -ì)⁶³. Gretybių su abiem šaknies priegaidėmis esti ir tarp veiksmožodinių -inti vedinių, pvz.: *jódinti*, *jódina*, *jódino* || *jődinti*, *jődina*, *jődino* (⇔ *jóti*); taip pat *zviĩmbinti* || *zviĩmbinti* (⇔ *zviĩmbti*).

Abiem atvejais – ir vardažodinių, ir veiksmožodinių vedinių – nematyti aiškių požymių, padedančių nustatyti, kurie veiksmožodžiai turi keisti priegaidę, kurie – ne. Galbūt aiškumo atsirastų gerai ištyrus sakytinę vartoseną.

Kirčio vietos kaita -inti vediniams, kaip ir apskritai priesaginiams veiksmožodžiams, **iki šiol nebuvo laikoma normine**, tačiau naujausioje VLKK rekomendacijoje (<http://www.vlkk.lt/lit/104406>) gretybių su per vieną skiemenį link žodžio galo pasislinkusiu kirčiu jau teikiama: *ásmėninti* || *asmėninti* (⇔ *ásmenį*, *asmuō*), *mókestinti* || *mokėstinti* (⇔ *mókestis*), *skaĩtmeninti* || *skaitmėninti* (⇔ *skaĩtmenį*, *skaitmuō*), *visúomeninti* || *visuomėninti* (⇔ *visúomenė*) – DŽ, kituose dabartinės kalbos žodynuose, gramatikose rasime tik *jásmėninti*, *apmókestinti*, *skaĩtmeninti*, *visúomeninti* (dėl analogiškos kirčio vietos kaitos įteisinimo vardažodžiuose žr. p. 87).

Nemàžai grupei šaknyje kirčiuojamų priesagos -inti veiksmožodžių, reiškiančių lėtą, nerangų, tingų ėjimą, būdinga tvirtagalė (t. y. tęstinė) priegaidė, tarsi paryškinanti atliekamo veiksmo lėtumą. Ši priegaidė gali būti arba perimta iš pamatinio žodžio, arba atsiradusi dėl metatonijos, nors šiaip jau tvirtagalė priegaidžių kaita veiksmožodžiams neįprasta, pvz.: *riōglinti* (⇔ *riōgla*), *vėžlinti* (⇔ *vėžlį*, *vėžlỹs*), *žiōplinti* (⇔ *žiōplį*, *žiōplỹs*, *žiōpla?*).

Apibendrinant galima teigti, kad priesaga -inti yra linkusi į dominacinius silpnuosius afiksus (ypač tai akivaizdžiai matyti vardažodinių vedinių grupėje).

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kada priesagos -inti veiksmožodžiai kirčiuojami priesagoje? Pateikite pavyzdžių.
2. Kada priesagos -inti veiksmožodžiai kirčiuojami šaknyje? Pateikite pavyzdžių.
3. Apibūdinkite priesagos -inti veiksmožodžių santykį su metatonija. Pateikite pavyzdžių.
4. Apibūdinkite veiksmožodžių priesagos -inti akcentines savybes.
5. Sukirčiuokite šiuos priesagos -inti veiksmožodžius: *laibinti*, *stulbinti*, *supažindinti*, *skaitmeninti*, *racionalinti*, *apmokestinti*, *apvalinti*, *žioplinti*, *apvalaininti*, *sarginti*, *birbinti*. Siedami su žodžių daryba pakomentuokite kirčiavimą.

7.3.4. Priesagos -yti vediniai

7.3.4.1. Priesaginio kirčiavimo veiksmožodžiai

7.3.4.2. Šakninio kirčiavimo veiksmožodžiai

Išskyrus palyginti retas išimtis, priesagos -yti daugiaskiemeniai veiksmožodžiai yra beveik vien **vardažodiniai**.

⁶³ Naujausioje VLKK rekomendacijoje (<http://www.vlkk.lt/lit/104406>) šios gretybės sukeistos vietomis.

7.3.4.1. Priesaginio kirčiavimo veiksmažodžiai

Priesagoje kirčiuotų *-yti* vedinių yra apie ketvirtadalį. Bendraties priesaga yra tvirtapradė, o asmenuojamųjų pagrindinių formų priesaga turi trumpą kirčiuotą balsį. Didžioji dalis veiksmažodžių turi būvio kaitos reikšmę (darytis tokiam, virsti tuo, kas pasakyta pamatiniu žodžiu), pvz.:

- *rūdyti, -ija, -ijo* (⇔ *rūdys* 4); taip pat
- *šaknyti, -ija, -ijo* (⇔ *šaknis* 4); *šerkšnyti, -ija, -ijo* (⇔ *šerkšnas* 4).

Kitokios reikšmės yra retos, pvz.: *dalyti, -ija, -ijo* (⇔ *dalis* 4); *kirmyti, -ija, -ijo* (⇔ *kirmis* 4, *kirmėlė* 3^b). Atkreiptinas dėmesys, kad pamatiniams žodžiams dažniausiai būdingas galūninis kirčiavimas (3-ioji ar 4-oji kirčiuotė).

7.3.4.2. Šakninio kirčiavimo veiksmažodžiai

Beveik visi veiksmažodžiai išlaiko pamatinių vardažodžių kirčio vietą ir priegaidę ir turi padaromąją (a) arba instrumentinę (b) reikšmę, pvz.:

- a) *dūmyti, dūmija, dūmijo* (⇔ *dūmas* 1); taip pat *gėdyti* (⇔ *gėda* 1); *giūčyti* (⇔ *giūčas* 2); *skandalyti* (⇔ *skandālas* 2); *skiepyti* (⇔ *skiepas* 4);
- b) *būgnyti* (⇔ *būgnas* 2); *kniėdyti* (⇔ *kniėdė, kniedė* 4); *krakmolyti* (⇔ *krakmōlas* 2); *nuodyti* (⇔ *nuodaĩ* 4).

Pasitaiko ir tokių žodžių, kurie yra ištiktukų kilmės arba darybiškai neskaidomi, pvz.: *galābyti, kaūlyti, keřšyti, liūdyti, taūzyti*.

Apibendrinant galima teigti, kad daugiaskiemenių veiksmažodžių priesaga *-yti* yra linkusi į dominacinius silpnuosius afiksus.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kada priesagos *-yti* daugiaskiemieniai veiksmažodžiai kirčiuojami priesagoje? Pateikite pavyzdžių.
2. Kada priesagos *-yti* daugiaskiemieniai veiksmažodžiai kirčiuojami šaknyje? Pateikite pavyzdžių.
3. Apibūdinkite priesagos *-yti* daugiaskiemenių veiksmažodžių santykį su metatonija. Pateikite pavyzdžių.
4. Apibūdinkite daugiaskiemenių veiksmažodžių priesagos *-yti* akcentines savybes.
5. Sukirčiuokite šiuos priesagos *-yti* veiksmažodžius: *įsūnyti, skiepyti, vandenyti, vilnyti, krakmolyti*. Siedami su žodžių daryba pakomentuokite kirčiavimą.

7.3.5. Priesagos *-(i)oti* vediniai

7.3.5.1. PRIESAGINIO KIRČIAVIMO VEIKSMAŽODŽIAI

7.3.5.2. ŠAKNINIO KIRČIAVIMO VEIKSMAŽODŽIAI

7.3.5.1. Priesaginio kirčiavimo veiksmažodžiai

Šiek tiek daugiau negu pusė priesagos *-(i)oti* daugiaskiemenių veiksmažodžių yra kirčiuojami tvirtapradiškai priesagoje (pagrindinių asmenuojamųjų formų kirtis pastovus), pvz.:

- *galvóti, galvója (galvóju, galvóji), galvójo (galvójau, galvójai)*.

Kirčiuotą priesagą dažniausiai turi iš vardažodžių padaryti aptariamieji veiksmažodžiai, ypač pagrindinio priesagos varianto *-(i)oti* vediniai, pvz.:

- *aukóti, aukója, aukójo* (↔ aukà 4); taip pat *balnóti* (↔ bal̃nas 4); *dovanóti* (↔ dovanà 3^a); *galióti* (↔ galià 4); *kartóti* (↔ kãrtas 2); *liepsnóti* (↔ liepsnà 4).

Prie šių veiksmažodžių šlyja grupelė darybiškai neskaidomų žodžių, turinčių tik baigmenį *-oti*, pvz.:

- *eikovóti, -ója, -ójo*; taip pat *nakvóti, sijóti, šarvóti, vanóti, žabóti*.

Vienam kitam vardažodiniam vediniui teikiamas **variantiškas** kirčiavimas, pvz.:

- *ašaróti* || *āšaroti* (↔ āšara 1), *pleiskanóti* || *plėiskanoti* (↔ plėiskana 1), *sielotis* || *sielótis* (↔ siela 1), *vakaróti* || *vākaroti* (↔ vākaras 3^b), *vasaróti* || *vāsaroti* (↔ vāšara 1)⁶⁴.

Iš **veiksmažodinių** vedinių priesagos kirtį dažniausiai gauna tokie, kuriems nebūdinga balsių kaita, išskyrus *a*: *e* (*ė*) kaitą, pvz.:

- *bedžióti, bedžiója, bedžiójo* (↔ bėsti); taip pat
- *bėgióti* (↔ bėgti); *lakióti* (↔ lėkti, lėkia); *nešióti* (↔ nėšti);
- *plėtóti* (↔ plėsti); *sukióti* (↔ sūkti); *vežióti* (↔ vėžti).

Priesaginiu kirčiavimu pasižymi kai kurie nepagrindiniai priesagos *-(i)oti* variantai (tokiu atveju darybos veiksnys nėra svarbus). Antai visada priesagoje kirčiuojami varianto *-(s/š)noti* vediniai, pvz.:

- *baksnóti, baksnója, baksnójo*; taip pat
- *gurkšnóti, keiksnóti, kilnóti, lašnóti, tapšnóti*.

Priesaginum kirčiavimo tipui taip pat priklauso didžioji dalis varianto *-lioti* vedinių, pvz.: *dėlióti, dėliója, dėliójo*; taip pat *spėlióti, teplióti, žirglióti*.

Varianto *-čioti* vediniams priesagos kirtis būdingas tada, kai jų šaknyje yra balsiai *a, e, i, u*, pvz.:

- *dribčióti, dribčiója, dribčiójo*; taip pat
- *kukčióti, laščióti, mikčióti, šlubčióti, trukčióti*, bet – *krusčióti* || *krūsčioti* (gretybės).

⁶⁴ Žr.: <http://www.vlkk.lt/lit/nutarimai/tartis-kirciavimas/priesaginiai-veiksmazodziai.html>. DŽ⁷ yra tik *sielotis*.

7.3.5.2. Šakninio kirčiavimo veiksmažodžiai

Didžioji priesagos *-(i)oti* vedinių dalis turi kirčiuotą tvirtapradį skiemenį (tvirtapradžiai kirčiuojama beveik visų *-(i)oti* veiksmažodžių šaknis).

Šaknies kirtis daugiausia būdingas **veiksmažodiniams** priesagos *-(i)oti* (įskaitant ir variantus *-čioti, -alioți, -arioți, -elioti, -erioti*) vediniams, išsiskiriantiems vyraujančia tvirtaprade priegaide – ir perimta iš pamatinio žodžio (a), ir rečiau atsirandančia dėl metatonijos (b) ar šalia trumpojo balsio (c), pvz.:

- a) *kándžioti, kándžioja, kándžiojo* (⇔ *kąsti, kánda, kándo*); taip pat
kláidžioti (⇔ *klýsti, klýsta, klýdo*); *kósčioti* (⇔ *kósėti*);
mìndžioti (⇔ *mìndyti; mìnti*); *tráukioti* (⇔ *tráukti*);
- b) *cýpčioti, cýpčioja, cýpčiojo* (⇔ *cýpti*); taip pat
lándžioti (⇔ *lįsti, leńda, lińdo*); *pláukioti* (⇔ *pláukti*);
ránkioti (⇔ *rińkti, reńka, rińko*);
šúkaloti, šúkaloja, šúkalajo (: *šaukti*); *túpčioti* (⇔ *túpti*);
válkioti (⇔ *vilkti, velka, vilko*); *žvilgčioti* (⇔ *žvelgti*);
- c) *bráidžioti, bráidžioja, bráidžiojo* (⇔ *brìsti, brìdo*); taip pat *káišioti*,
kýščioti (⇔ *kišti*); *láipioti* (⇔ *lįpti*);
ráišioti (⇔ *rišti*); *skráidžioti* (⇔ *skrìsti, skrìdo*).

Prie tvirtapradės šaknies vedinių šlyja ir keli aiškaus darybos pamato neturintys veiksmažodžiai, pvz.:

- *sváičioti, sváičioja, sváičiojo; váikščioti, váikščioja, váikščiojo*.

Šaknyje kirčiuojami **ištiktukinės** kilmės veiksmažodžiai pasižymi priesagos variantu *-čioti* (būdinga ilgą šaknis ir tvirtapradė priegaidė), pvz.:

- *áikčioti, áikčioja, áikčiojo* (⇔ *ái*); taip pat *žiópčioti* (⇔ *žiópti*) ir kt.

Šaknyje kirčiuojami **vardažodiniai** priesagos *-oti* vediniai yra palyginti reti. Paprastai jie išlaiko pamatinių žodžių (dažniausiai 1-osios kirčiuotės daiktavardžių) kamieno kirtį ir priegaidę, pvz.:

- *káinoti, káinoja, káinojo* (⇔ *káina*); taip pat
- *núomoti* (⇔ *núoma*); *pánčioti* (⇔ *pántis*);
- *pāsakoti* (⇔ *pāsaka*); *sálygoti* (⇔ *sályga*).

Tvirtapradė priegaidžių kaita šioje grupėje – didelė retenybė, pvz., *páikioti, páikioja, páikiojo* (⇔ *paikas, -à*). Pasitaiko ir veiksmažodžiams nebūdingos tvirtagalės metatonijos atvejų, pvz., *čiuōpoti, čiuōpoja, čiuōpojo* (⇔ *čiuōpti*); *mýnioti, mýnioja, mýniojo* (|| *mýnioti, mýnioja, mýniojo*) ⇔ *mýnė, mįnti*.

Apibendrinant galima teigti, kad daugiaskiemenių vardažodinių vedinių grupėje priesaga *-(i)oti* akivaizdžiai linkusi į dominacinį silpnąjį afiksą, o veiksmažodiniai vediniai rodo ją linkusį stiprųjį afiksą.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kada priesagos *-(i)oti* daugiaskiemeniai veiksmažodžiai kirčiuojami priesagoje? Pateikite pavyzdžių.
2. Kada priesagos *-(i)oti* daugiaskiemeniai veiksmažodžiai kirčiuojami šaknyje? Pateikite pavyzdžių.
3. Apibūdinkite priesagos *-(i)oti* daugiaskiemenių veiksmažodžių santykį su metatonija. Pateikite pavyzdžių.
4. Apibūdinkite daugiaskiemenių veiksmažodžių priesagos *-(i)oti* akcentines savybes.
5. Sukirčiuokite šiuos priesagos *-(i)oti* veiksmažodžius: *sálygoti, žviegčioti, vapolioti, užgaulioti, cypčioti, žuangčioti, rankelioti*. Siedami su žodžių daryba pakomentuokite kirčiavimą.

IV.

PRIEVEIKSMIŲ KIRČIAVIMAS

1.

PAPRASTIEJI PRIEVEIKSMIAI

2.

DARINIAI, LAIPSNIŲ FORMOS IR
SUAUGTINIAI BEI SUDĖTINIAI
PRIEVEIKSMIAI

LITERATŪRA

- *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, p. 420–422.
- Kazlauskienė A. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologijos pagrindai*, p. 116–120.
- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002, p. 129–133; 1978, p. 97–100.
- Mikulėnienė D., A. Pakerys, B. Stundžia. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*, p. 267–276.
- Pakerys A. *Akcentologija*, t. 2, p. 510–580.
- Vaitkevičiūtė V. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*, p. 221–225.

1. PAPERASTIEJI PRIEVEIKSMIAI

Paprastieji (darybiškai neskaidūs)rieveiksmai kirčiavimo požiūriu artimi tarnybinėms kalbos dalims (žr. p. 190 t.). Dažniausiai kirčiuojamas galinis jų skienuo –

a) trumpasis, pvz.: *čia, kada, tada, tik;*

b) tvirtagalio, pvz.: *dabar, daug, jau, juo, kol, šen, ten, tol.*

Pasitaiko atvejų ir su tvirtapradžiu galiniu skienu, pvz.: *kam, kiek, tam, tiek*. Viename kitame žodyje gal galima žiūrėti ir tam tikrus formantus (pvz., *-ada*rieveksmiuose *kada, tada*), sustabarėjusius, perėjusius įrieveksmių kategoriją vardažodžių linksnius, plg.: įv. *jis* vns. įn. *juo*; įv. *kas* vns. naud. *kam*; įv. *tas* vns. naud. *tam*).

KONTROLINIS KLAUSIMAS IR UŽDUOTIS

1. Kaip dažniausiai kirčiuojami paprastiejirieveiksmai?
2. Sukirčiuokite šiuos paprastuosiusrieveiksnius: *gana, nūn, čion, aplink*.

2. DARINIAI, LAIPSNŲ FORMOS IR SUAUGTINIAI BEI SUDĖTINIAI PRIEVEIKSMIAI

2.1. PRIESAGŲ VEDINIAI, PRIESAGINĖS FORMOS IR PRIEVEIKSMIAI SU FORMANTAIS

2.2. PRIEŠDĖLIŲ VEDINIAI IR ŽODŽIAI SU PRIEŠDĖLIAIS AR PRADMENIMIS

2.3. SUAUGTINIAI, SUDĖTINIAI IR SUTRUMPĖJĘ PRIEVEIKSMIAI

Prieveiksmių daryba yra gana *skurdi*. Pasidaroma

- a) *priesagų vedinių* su keliomis dariomis priesagomis, pvz.: *-ai* (*gerai* ⇌ *gėras*, *-à*; *išradìngai* ⇌ *išradìngas*, *-a* ir t. t.), *-ỳn* (*aukštỳn* ⇌ *áuksťas*, *-à*; *uždaryn* ⇌ *užda-ras*, *-à* ir t. t.);
- b) *priešdėlių vedinių*, kuriems, išskyrus retas išimtis, būdingas priešdėlis *ne-*, pvz.: *negerai* ⇌ *gerai*, *neišradìngai* ⇌ *išradìngai*.

Daugelio prieveiksmių šaltinis – daiktavardžių ar būdvardžių *linksniai*, iš kurių neretai yra perėmę ir kirčiavimą. Tokiuose prieveiksmiuose varda-žodžio linksnių galūnės ima funkcionuoti kaip priesagos ar formantai, nors aiškios darybos ne visada galima įžiūrėti, plg. prieveiksmį *lygiomis* || *lygiom* ir būdvardžio *lygus*, *-i* mot. g. dgs. įnagininką *lygiomis*; prieveiksmį *skýrium* ir daiktavardžio *skýrius* vns. įnagininką *skýriumi*.

Išvestinės prieveiksmio laipsnių *formas* padaromos su priesagomis *-iaũ* (aukštesnysis laipsnis), *-ėliaũ* (aukštesnysis laipsnis) ir *-iausiai* (aukščiausiasis laipsnis).

Išvestinių prieveiksmių ir jų laipsnio formų kirčiavimui didžiausią įtaką turi priesagų akcentinė dominacija ir santykis su kirčiu (akcentinė vertė). Kadangi darybos priešprieša toli gražu ne visada akivaizdi, svarbu nustatyti afiksą (kartais gal tik baigmenį), su kuriuo galima sieti kirčiavimo pobūdį. Pagal akcentines savybes afiksai yra: a) dominaciniai stiprieji (pvz., priesaga *-ỳn*)⁶⁵, b) nedominaciniai stiprieji (pvz., priesaga *-ai*), paprastai gaunantys kirtį pagal bendrąją kirčiavimo taisyklę, ir c) nedominaciniai silpnieji (pvz., priešėlis *ne-*), negaunantys kirčio.

Prieveiksmių, kaip ir įvardžių bei tarnybinių ir ekspresinių žodžių, yra ir suaugtinių, atsiradusių iš žodžių samplaikų (pvz.: *añtrąkart* ⇌ *añtrą kařtą*, *iškařt* ⇌ *iš kařto*) bei sudėtinių, sudarytų iš kelių dėmenų, pvz.: *šiaĩp sau*, *iš tiesų*. Prieveiksmiams būdinga trumpėti, plg.: *iš tiesų* ir *ištiēs*, *tylomis* ir *tylom*.

⁶⁵ Šie afiksai toliau gali būti skirstomi pagal kirčiuoto skiemens kiekybę ir priegaidę.

2.1. PRIESAGŲ VEDINIAI, PRIESAGINĖS FORMOS IR PRIEVEIKSMIAI SU FORMANTAIS

2.1.1. DOMINACINĖS STIPRIOSIOS PRIESAGOS

2.1.2. NEDOMINACINĖS STIPRIOSIOS AR DVEJOPOS AKCENTINĖS VERTĖS PRIESAGOS

2.1.1. Dominacinės stipriosios priešagos

Ketrios stipriosios priešagos yra **tvirtagalės**. Tai darybos formantai *-ŷn* ir *-(i)uĩ* bei aukštesniojo ir aukštėlesniojo laipsnio formų priešagos *-iaũ* ir *-ėliaũ*.

- *-ŷn* (darus darybos formantas, visada gaunantis tvirtagalę priegaidę), pvz.: *aukštŷn* (⇔ *áukštas*, -à), *drąsŷn* (⇔ *drąsùs*, -ì), *išdykŷn* (⇔ *išdýkęs*, -usi), *išmintingŷn* (⇔ *išmintingas*, -a), *raudonŷn* (⇔ *raudónas*, -a || *raudónas*, -à), *vienodŷn* (⇔ *vienódas*, -a).
- *-iaũ* (visada tvirtagališkai kirčiuota aukštesniojo laipsnio formų priešaga), pvz.: *aukščiaũ* (⇔ *aukštaĩ*), *išmintingiaũ* (⇔ *išmintingai*), *naujaũ* (⇔ *naujai*), *švariaũ* (⇔ *švariai*), *toliaũ* (⇔ *tolì*). Grupelėjerieveiksmių, nusakančių tikslinamąjį krypties pobūdį (‘labiau į ...’), ši priešaga funkcionuoja kaip žodžių darybos formantas, tačiau kirčiavimui tai įtakos neturi, pvz.: *dešiniaũ* ‘labiau į dešinę’ (⇔ *dešinė*), *kairiaũ* ‘labiau į kairę’ (⇔ *kairė*), *piečiaũ* ‘labiau į pietus’ (⇔ *piētùs*), *šiauriaũ* ‘labiau į šiaurę’ (⇔ *šiaurė*)⁶⁶. Pastarieji pavyzdžiai yra savitirieveiksmiai, artimi aukštesniojo laipsniorieveiksmių formoms.
- *-ėliaũ* (visada galiniame skiemenyje tvirtagališkai kirčiuota aukštėlesniojo laipsnio formų priešaga, palyginti retai pasitaikanti), pvz.: *aukštėliaũ* (⇔ *aukštaĩ*), *tolėliaũ* (⇔ *tolì*).
- *-(i)ui* yra kiek ypatingesnė priešaga. Didžioji dalis jos vedinių, vartojamų paprastai su priešdėliu (tiek perimtu iš pamatinio kamieno, tiek dažniau sąlygotu mišriosios darybos), paklūsta bendram dėsningumui, t. y. kirčiuojami tvirtagališkai priešagoje, pvz.: *naujuĩ* (⇔ *naũjas*, -à), *padieniuĩ* (⇔ *pa + dienà*), *paeiliuĩ* (⇔ *pa + eilė*), *pakeliuĩ* (⇔ *pa + kėlias*), *pavandenuĩ* (⇔ *pa + vándenį, vanduō*).

Bk. teikiama grupelė kirčiavimo gretybių su šalutiniu antrojo nuo galo skiemens kirčiu, pvz.: *pakalniũ* || *pakalniui*, *pakojuĩ* || *pakōjui*, *aplaukiũ* || *aplaũkiui*, *pasauliuĩ* || *pasaũliui*, *pavėjuĩ* || *pavėjui*, *pavienuĩ* || *paviēniui*. Atkreiptinas dėmesys į šalutiniams variantams būdingą cirkumfleksinę, arba tvirtagalę, metatoniją (plg. *pakalniui* ir *kálnas*, *pakōjui* ir *kōja*, *aplaũkiui* ir *pláukas*, *pasaũliui* ir *sáulė*, *pavėjui* ir *vėjas*, *paviēniui* ir *vėnas*).

⁶⁶ Vienintelė išimtis – kitokios reikšmėsrieveiksmio vedinys *pusiaũ* ‘per pusę’ (tvirtapradė priegaidė!) (⇔ *pūsė*).

Jeigu atmestume bene vienintelį atvejį, kai kirčio vietos skirtumas susijęs su reikšmės skirtumu (*pāskui* ‚iš paskos‘ ir *paskuī* ‚vėliau‘), tai liktų tik keletas aktyviau vartojamų išimčių – žodžių, kirčiuojamų priešpaskutiniame ar tolesniame nuo galo skiemenyje (kartais ir variantiškai), pvz.: *apliñkui*, *ilgainiui* || *ilgañniui*, *pūsvelčiui*, *vėltui*. Visų šiųrieveiksmių daryba nėra aiški.

Kelios priesagos yra **tvirtapradės**.

-*iausiai*, -*iausia*. Aukščiausiojo laipsnio formos, pvz.: *geriausiai*, *maloniausiai*, *pažangiausiai*; *arčiausia*, *daugiausia*.

Kitos tvirtapradės priesagos ar formantai retai pasitaiko, pvz.:

-*iese*: *kėlėse*, *doėse*, *keturėse*, *netolėse* ir kt.;

-(*i*)*óp*: *galóp*, *myrióp*, *rudenióp*, *vakaróp*, *velnióp* ir kt.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Išvardykite dominacines stipriąsias tvirtagalesrieveiksmių priesagas.
2. Išvardykite dominacines stipriąsias tvirtapradesrieveiksmių priesagas.
3. Kuo ypatinga priesaga -(*i*)*ui*?

2.1.2. Nedominacinės stipriosios ar dvejopos akcentinės vertės priesagos

-(*i*)*ai*. Prieveiksmių su šia dariausia priesaga kirčiavimas paprastai paklūsta pagrindinei kirčio vietos taisyklei (žr. p. 41 t.). **Stiprieji pamatiniai kamienai** (juos turintys būdvardžiai ar neveikiamieji dalyviai yra 1-osios kirčiuotės, o veikiamieji dalyviai kirčiuojami pastoviai) **kirtį** visuomet **išlaiko**, kirčiuoto skiemens priegaidė irgi nepakinta, pvz.:

- *abejįngai* (⇔ *abejįngas*, -a 1), *įkvepiančiai* (⇔ *įkvepiantis*, -i, *pastovusis kirtis*),
- *įtikinamai* (⇔ *įtikinamas*, -a 1), *káimiškai* (⇔ *káimiškas*, -a 1),
- *maldáujamai* (⇔ *maldáujamas*, -a 1), *pagreĩtintai* (⇔ *pagreĩtintas*, -a 1),
- *pėrdėtai* (⇔ *pėrdėtas*, -a 1), *saulėtai* || *sáulėtai* (⇔ *saulėtas*, -a || *sáulėtas*, -a 1), *šauriáusiai* (⇔ *šauriáusias*, -ia 1), *vìsiškai* (⇔ *vìsiškas*, -a 1).

Prieveiksmių, padarytų iš 3-iosios (3, 3^a, 3^b, 3^{4b}) ir 4-osios kirčiuotės žodžių, turinčių **silpnąjį kamieną**, kirčiavimas yra kiek painesnis, sąlygojamas pamatinio žodžio kalbos dalies, linksniuotės, skiemenų skaičiaus ir pan.

1. Vyraujantį **priesagos kirtį** ir tvirtagalę jos priegaidę gauna prieveiksmai, padaryti:

- a) iš daugiaskiemenių būdvardžių, pvz.: *atvirai* (⇔ *átviras*, -à 3^b), *mandagiai* (⇔ *mandagūs*, -ì 4), *populiariai* (⇔ *populiarūs*, -ì 4), *tobulai* (⇔ *tóbulas*, -à 3^a).

Grupeli tokios sandaros prieveiksmių teikiamas **dvejopas kirčiavimas** – šalia priesagos kirčio ir priešpaskutinio skiemens kirtis, anksčiau buvęs vienin-

telis norminis, pvz.:

- *įdomiaĩ* || *įdōmiai* (⇔ *įdōmu*, *-iq—įdomùs*, -ì 4),
 - *maloniaĩ* || *malōniai* (⇔ *malōny*, *-iq—malonùs*, -ì 4),
 - *padoriaĩ* || *padōriai* (⇔ *padōry*, *-iq—padorùs*, -ì 4),
 - *patogiaĩ* || *patōgiai* (⇔ *patōgy*, *-iq—patogùs*, -ì 4),
 - *pavydžiaĩ* || *pavỹdžiai* (⇔ *pavỹdy*, *-iq—pavydùs*, -ì 4),
 - *tolydžiaĩ* || *tolỹdžiai* (⇔ *tolỹdy*, *-iq—tolydùs*, -ì 4)
- (kaip matyti iš pavyzdžių, šalutiniai variantai išlaiko pamatinio kamieno priegaidę);

b) iš dviskiemenių *a* linksniuotės būdvardžių, pvz.:

aukštaĩ (⇔ *áukshtas*, -à 3), *blogaĩ* (⇔ *blōgas*, -à 4), *gyvaĩ* (⇔ *gývas*, -à 3), *rudaĩ* (⇔ *rũdas*, -à 4), bet – *greĩtai* (⇔ *greĩtas*, -à 4), *pėrnai* (darybiškai neskaidus). Tvirtaprade priesaga iš visų išsiskiria įvardinis prievoksmis *visaĩ* (⇔ *vĩsas*, -à 4);

c) iš dviskiemenių trumposios šaknies *u* linksniuotės būdvardžių, pvz.: *aštriaĩ* (⇔ *aštrũs*, -ì 4), *giliaĩ* (⇔ *gilũs*, -ì 4), *gudriaĩ* (⇔ *gudrũs*, -ì 4), *tiksliaĩ* (⇔ *tikslũs*, -ì 4), *vešliaĩ* (⇔ *vešlũs*, -ì 4)⁶⁷;

d) iš neveikiamųjų būtojo laiko ir reikiamybės dalyvių, pvz.: *apibrėžtaĩ* (⇔ *apibrėžtas*, -à 3), *atmestinaĩ* (⇔ *atmėstinas*, -à 3^b), *imtinaiĩ* (⇔ *imėtinas*, -à 3^b), iškreiptaĩ (⇔ *iškreiptas*, -à 3^b), *nelauktaĩ* (⇔ *neláuktas*, -à 3);

e) iš kilnojamojo kirčiavimo (3^b, 3^{4b} kirčiuotės) neveikiamųjų esamojo laiko dalyvių, gaunančių priešdėlio kirtį, pvz.: *neatskiriamaĩ* (⇔ *neàtskiriamas*, -à 3^{4b}), *paperkamaĩ* (⇔ *pàperkamas*, -à 3^{4b}), *pastebimaĩ* (⇔ *pàstebimas*, -à 3^{4b}), *tariamaĩ* (⇔ *tàriamas*, -à 3^b; plg. *įtariamas*, -à 3^{4b}).

2. Pamatinio kamieno kirtį ir priegaidę išlaiko prievoksmiai, padaryti:

a) iš dviskiemenių ilgosios šaknies *u* linksniuotės būdvardžių, pvz.: *aiškiaĩ* (⇔ *aiškus*, -i 3), *brangiaĩ* (⇔ *brāngy*, *-iq—brangùs*, -ì 3), *daĩliaĩ* (⇔ *daĩly*, *-iq—daĩlũs*, -ì 4), *nōriaĩ* (⇔ *nōry*, *-iq—norùs*, -ì 3), *rũšciaĩ* (⇔ *rũsty*, *-čiq—rũstùs*, -ì 3);

b) iš kilnojamojo kirčiavimo (3^a, 3^b kirčiuotės) neveikiamųjų esamojo laiko dalyvių, neatiduodančių kirčio priešdėliui, pvz.: *neĩgiamai* (⇔ *neĩgiamas*, -à; plg. *panėĩgiamas*, -à 3^b), *neišvėngiamai* (⇔ *neišvėngiamas*, -à 3^a), *pakaĩnkamai* (⇔ *pakaĩnkamas*, -à 3^b), *pakeĩnčiamai* (⇔ *pakeĩnčiamas*, -à 3^b), *reĩkiamai* (⇔ *reĩkiamas*, -à; plg. *prireĩkiamas*, -à 3^b), *teĩgiamai* (⇔ *teĩgiamas*, -à; plg. *įteĩgiamas*, -à 3^b).

Taigi prievoksmiai, kurių darybos pamatu eina dviskiemeniai *u* linksniuotės būdvardžiai ir kilnojamojo kirčiavimo (3^a, 3^b, 3^{4b} kirčiuotės) neveikiamieji esamojo laiko dalyviai, kirčiuojami ir priesagoje, ir šaknyje. Vyraujantis priesagos kirtis, atitinkantis pagrindinę kirčio vietos taisyklę, būdingas prievoksmiams, padarytiems iš dviskiemenių trumposios šaknies *u* linksniuotės būdvardžių ir minimųjų dalyvių, gaunančių priešdėlio kirtį. Jeigu dviskiemenio *u* linksniuotės būdvardžio šaknis yra ilga, o neveikiamasis esamojo laiko kilnojamojo kirčiavimo dalyvis priešdėliui kirčio neatiduoda, iš jų padaryti *-(i)ai* prievoksmiai išlaiko pamatinio kamieno kirčio vietą ir priegaidę.

Taisyklė 2a turi išimtį – skonio reikšmės prievoksmius, kurie kirčiuoja-

⁶⁷ Šaknys su *-i-* ir *-u-* šnekamojoje kalboje neretai linkusios išlaikyti kirtį, pvz.: *skũbiai*, *tiksliai*.

mi priesagoje, nors pamatinių būdvardžių šaknis yra ilga, pvz.: *gardžiai* (⇔ *gardūs*, -i 3), *karčiai* (⇔ *kartūs*, -i 3), *saldžiai* (⇔ *saldūs*, -i 3), *sūriai* (⇔ *sūrūs*, -i 3).

Iš to, kas pasakyta, matyti, kad priesagos *-(i)ai*rieveksmių kirčio vieta daugiausia priklauso nuo pamatinio žodžio akcentinių savybių, mažiau – nuo jo gramatinių ir fonetinių ypatumų.

Produktyvūsrieveksmiai, lietuvių kalbos gramatikose paprastai vadinami būdiniais, padaryti iš veiksmažodžių su priesagomis *-te* ir *-tinai*. Jų kirčiavimas priklauso nuo pagrindinės formos – bendraties – skiemenų skaičiaus. Iš daugiaskiemenių (priesaginių) bendračių padarytirieveksmiai išlaiko jų kirčio vietą ir priegaidę, pvz.:

- *kartóti* ⇒ *kartótė*, *kartótinai*;
- *rāginti* ⇒ *rāgintė*, *rāgintinai*⁶⁸.

Prieveksmiai, kurių pagrindą sudaro dviskiemenės (nepriesaginės) bendratys, kirčiuojami gale, pvz.:

- *bėgti* ⇒ *bėgtė*, *bėgtinai*;
- *kirsti* ⇒ *kirstė*, *kirstinai*;
- *sėkti* ⇒ *sektė*, *sektinai*⁶⁹.

Pirmuoju atvejurieveksmio priesagos *-te* ir *-tinai* yra silpnosios, antruoju – stipriosios, taigi akcentiškai dvejopos.

Bk. vartojama nemažarieveksmių, turinčių akcentiškai nedominacinės stipriąsias priesagas, dažniausiai kilusias iš **vardažodžio linksnų galūnių**. Šierieveksmiai kirčiuojami dvejopai, paprastai paisant pagrindinės kirčio vietos taisyklės: tie, kurie susiję su 1-osios ir 2-osios kirčiuotės žodžiais, dažniausiai išlaiko jų kamieno kirčio vietą ir priegaidę (a); susijusius su 3-iosios ir 4-osios kirčiuotės vardažodžiais linkstama kirčiuoti priesagoje (b). Minėtinos tokios dažnesnės priesagos:

-(i)a, pvz. :

a) *netýčia* (plg. dkt. *netýčia* 1), *týčia* (plg. dkt. *týčia* 1);

b) *gretà* (plg. *gretà* 4), *nakčìa* (plg. *naktis* 4), *nežinià* (plg. *nežinià* 4, 3^b), *pirmà* (plg. *pirmas*, -à 3), *slaptà* (plg. *slāptas*, -à 4);

-(i)ais, pvz.:

a) *kařtais* (plg. *kařtas* 2), *príešais* (plg. *príešas* 1), *príešokiais* (plg. *príešokis* 1), *tárpais* (plg. *tárpas* 1);

b) *juokaĩs* (plg. *juōkas* 4);

-(i)omis || *-(i)om*, pvz.:

a) *nenóromis* || *nenórom* (plg. *nenóras* 1), *týčiomis* || *týčiom* (plg. *týčia* 1), *viētomis* || *viētom* (plg. *viēta*, *vietà* 2);

b) *keturiomis* (plg. *keturì*, *kēturios* 3^b), *lygiomis* || *lygiōm* (plg. *lýgus*, -i 3), *paslapčiomis* || *paslapčiōm* (plg. *paslaptis* 3^b), *pėsčiomis* || *pėsčiōm* (plg. *pėsčias*, -ià 3);

⁶⁸ Plg. reikiamybės dalyvius *kartótinas*, -a, *rāgintinas*, -a.

⁶⁹ Plg. reikiamybės dalyvius mot. g. vns. vard. *kirstinà*, *sektinà* ir vyr. g. dgs. vard. *kirstinì*, *sektinì*.

-(i)u (širieveksmių priesaga yra traukioji), pvz.:

a) *akimirk̃sñiu* (plg. *akimirk̃snis* 1); *(tuo) t̃arpu* (plg. *t̃arpas* 1);

b) *kart̃u* (plg. *kařtas* 2), *laik̃u* (plg. *laĩkas* 4), *sykĩu* (plg. *sỹkis* 2), *varg̃u* (plg. *vařgas* 4), *pamaž̃u* (plg. *pa + m̃ažas*, -à 4);

-(i)ur, pvz.:

a) *niž̃kur* (↔ *niž̃kas* 2);

b) *kituř* (↔ *kĩtas*, -à 4), *vienuř* (↔ *vĩenas*, -à 3), *visuř* (↔ *vĩsas*, -à 4).

Kadangi aptartosios priesagos yra nutolusios nuo vardažodžių galūnių ir turi savarankišką vertę, su jomis pasidaromarieveksmių ir iš veiksmažodžių, pvz.: *bėg̃ciom̃is* || *bėg̃ciom̃* (plg. *bėgti*), *nejuč̃ià*, *nejuč̃iom̃is* || *nejuč̃iom̃* (plg. *nejũsti*, *nejuņta*, *nejũto*), *paskubom̃is* || *paskubom̃* (plg. *paskubėti*, *paskuba*, -ėjo), *vog̃č̃ià*, *vog̃č̃iom̃is* || *vog̃č̃iom̃* (plg. *vog̃gti*).

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kadarieveksmiai su priesaga -(i)ai kirčiuojami tvirtagališkai priesagoje?
2. Kadarieveksmiai su priesaga -(i)ai išlaiko pamatinių žodžių kamieno kirtį ir priegaidę?
3. Išvardykite būdingesniusrieveksmių priesaga -(i)ai kirčiavimo variantus ir išimtis.
4. Pagal kokį dėsningumą kirčiuojamirieveksmiai, turintys formantus -(i)a, -(i)ais, -(i)omis, -(i)u, -(i)ur?
5. Sukirčiuokite šiuosrieveksmius: *tyčia*, *nūnai*, *čionai*, *visai*, *mikliai*, *narsiai*, *naujoviškai*, *neigiamai*, *mokamai*, *matomai*, *klausiamai*, *keturiom*, *noromis*.

2.2. PRIEŠDĖLIŲ VEDINIAI IR ŽODŽIAI SU PRIEŠDĖLIAIS AR PRADMENIMIS

Didžioji dalis priešdėliniųrieveksmių pasidaromi su silpnuoju priešdėliu *ne-*, kuris kirčiavimui jokios įtakos nedaro – vedinys kirčiuojamas taip, tarsi priešdėlio nebūtų, pvz.:

- *neretaĩ* (↔ *retaĩ*), *nevikriaĩ* (↔ *vikriaĩ*), *neobjektyviaĩ* (↔ *objektyviaĩ*), *nepaperkamaĩ* (↔ *paperkamaĩ*), *nekaĩp* (↔ *kaĩp*);
- *nesuņkiaiai* (↔ *suņkiaiai*), *nepataĩsomaiai* (↔ *pataĩsomaiai*), *nemaloniaĩ* || *nemaloniaiai* (↔ *maloniaĩ* || *maloniaiai*).

Tas pat pasakytina ir apie kitus silpnuosius priešdėlius, paprastai perimamus iš pamatinių žodžių, taigi neinančius darybos formantais, pvz.:

ap- : *apverktinaĩ* (kaip *verktinaĩ*), *apmókamaiai* (kaip *mókamaiai*) ir t. t.;

ĩ- : *ĩtariamaĩ* (kaip *tariamaĩ*), *ĩskaĩtomaiai* (kaip *skaĩtomaiai*) ir t. t.;

par- : *parvežtinaĩ* (kaip *vežtinaĩ*), *parva-*

žiuotiniai (kaip važiūotiniai) ir t. t.;

su- : *surenkamai* (kaip *renkamai*), *sutiŋkamai* (kaip *tiŋkamai*) ir t. t.

Keli priešdėliai, paprastai perimti iš pamatinių žodžių, yra kirčiuoti:

- *apý-*, pvz.: *apýgeriai* (⇔ *apýgeris*, -ė), *apýmažiai* (⇔ *apýmažis*, -ė), *apýsveikiai* (⇔ *apýsveikis*, -ė);
- *pó-*, pvz.: *póstipriai* (⇔ *póstipris*), *póžvaliai* (⇔ *póžvalis*).

Priešdėlis *už-* yra kirčiuotas, jei pamatinis žodis neturi priešdėlio, pvz.: *užpernai* (⇔ *pėrnai*), *užvakar* (⇔ *vākar*), bet – *užporýt* (⇔ *porýt*).

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kokios yrarieveiksmių priešdėlio *ne-* akcentinės savybės?
2. Kurierieveiksmių priešdėliai akcentiškai nesiskiria nuo *ne-*?
3. Kokios akcentinės savybės būdingosrieveiksmių priešdėliams *apy-* ir *po-*?
4. Sukirčiuokite šiuos priešdėliniusrieveiksmius: *nemaloniai*, *nemokamai*, *apyšvariai*, *paperkamai*, *nesuvokiamai*, *postipriai*.

2.3. SUAUGTINIAI, SUDĖTINIAI IR SUTRUMPĖJĘ PRIEVEIKSMIAI

Suaugtiniairieveiksmiai perima pirmojo arba antrojo sudaromojo dėmens kirtį.

1. **Pirmojo dėmens kirtis** paprastai būdingas tiems suaugtiniamsrieveiksmiams, kurie sudaryti iš tų pačių vardžodžių linksnių, pvz.:

- *añtrąkart* (⇔ *añtrą kartą*), *kìtąsyk* (⇔ *kìtą sýkį*), *šiñnakt* (⇔ *šiñ nāktį*), *šiañdien* (⇔ *šiñ diēną*), *tuòkart* (⇔ *tuò kartù*), *šįmet* (⇔ *šį mēťą*), *anuòmet* (⇔ *anuò metù*), bet – *tuomèt*, *visuomèt* (⇔ *tuò*, *visù* + *metù*); *šįvākar* (⇔ *šį vākarą*).

2. **Antrojo dėmens kirtį** paprastai gauna suaugtiniairieveiksmiai, kilę iš prielinksnių, polinksnių ar kitokių junginių, pvz.:

- *iškařt* (⇔ *iš karťo*), *ištiēs* (⇔ *iš tiesų*, plg. *tiēsą*), *išvén* (⇔ *iš víeno*), *pernākt* (⇔ *per nāktį*), *maždaūg* (⇔ *māža daūg*), *dievaži* (⇔ *Diēvas žino*), *kasrýt* (⇔ *kas rýťą*, *kas rýtas*), *kažkadà* (⇔ *kažin kadà* ⇔ *kas žino kadà*), *todēl* (⇔ *to dēlei*).

Antrojo dėmens kirčiavimas būdingas ir didžiajai daliai sudėtiniųrieveiksmių, pvz.:

- *be gālo* (plg. dkt. *gālas* vns. kilm. *gālo*), *iš daliēs* (plg. dkt. *dalis* vns. kilm. *daliēs*), *iš tikrųjū* (plg. bdv. *tikrāsis*, -óji dgs. kilm. *tikrųjū*), bet *kaíp* (plg. prv. *kaíp*), *kaži(n) kodēl* (plg. prv. *kodēl*), *šiek tíek* (plg. prv. *tíek*), *taip pāt* (plg. dll. *pāt*).

Retkarčiais sudėtiniairieveksmiai turi pirmojo dėmens kirtį arba du kirčiuotus dėmenis, pvz.: *daūg kur, šiaīp sau; kuř ne kuř, vōs ne vōs, dienū dienàs, daūg daūg*.

Sutrupėjėrieveksmiai dažniausiai išlaiko ilgesnių formų negalinio skiemens kirčio vietą ir priegaidę, pvz.: *apliñk* (plg. prv. *apliñkui*), *greīt* (plg. prv. *greītai*), *rytoj* (plg. dkt. *rytojus* vns. vt. *rytojuje*). Kirčiuotą galinį skiemėnį turinti forma sutrupėjusi paprastai gauna tvirtagalę priegaidę, pvz.: *gañ* (plg. prv. *ganà*), *laūk* (plg. prv. *laukañ*), *tuōj* (plg. prv. *tuojaū*).

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kaip kirčiuojami suaugtiniairieveksmiai?
2. Kaip kirčiuojami sudėtiniairieveksmiai?
3. Kaip kirčiuojami sutrupėjėrieveksmiai?
4. Sukirčiuokite šiuosrieveksmius: *šįvakar, šiamsyk, visądien, anuosyk, išvien, priešpiet, kur ne kur*.

V.

TARNYBINIŲ
IR EKSPRESINIŲ
KALBOS DALIŲ
KIRČIAVIMAS

LITERATŪRA

- Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas, p. 2002, p. 134–137; 1978, p. 100–102.
- Mikulėnienė D., A. Pakerys, B. Stundžia. • Pakerys A. *Akcentologija*, t. 2, p. 581–611.

Tarnybinėms, arba nesavarankiškosioms, kalbos dalims priklauso **dalelytė, prielinksnis ir jungtukas**. Dalelytės, prielinksniai ir jungtukai, ypač viensiemeniai, sakinyje linkę **šlyti** prie savarankiškųjų žodžių, su kuriais sudaro vieną fonetinį žodį (apie akcentinį šlijimą žr. p. 22), pvz.: *vos pàneša, ant stàlo, taip sàkant* (proklitikai); *sakaũ gi* (enklitikas).

Tais atvejais, kai tarnybiniai žodžiai gauna kirtį, jis paprastai paklūsta žodžio galo taisyklei (žr. p. 35), pvz.: *antaĩ, aĩ, kuĩ, nuõ, priẽ, tačiaũ, taĩp, viĩš*. Svarbesnės išimtis, kai tarnybiniam žodžiui būdingas arba galinis tvirtapradis skiemuo, arba ne galinio skiemens kirtis, reikia įsidėmėti (plačiau žr. ten pat).

Tvirtapradę priegaidę gauna toks galinis skiemuo, kuris baigiasi sprogtamuoju dusliuoju priebalsiu, pvz.: *(be)vėik, anót, jóg* [jók], *kiek, tiek, lýg* [lýk], *užúot*. Dalies šių ir kai kurių kitų žodžių tvirtapradę priegaidę yra perimta iš ilgesnės formos, plg. *(be)vėik* ir *vėikiai, lýg* ir *lýgu, nórs* ir *nóris(i), vién* ir *vienas*. Be to, galinę tvirtapradę priegaidę linkę gauti samplaikiniai mišrieji dvigarsiai, plg.: *gál* ir *gãli, kažin* ir (kas) *žino, tegùl* ir *téguli* (samplaikinių atitinkamų dvigarsių tvirtapradę priegaidę vyrauja ir dūrinių pirmajame dėmenyje, žr. p. 116 tt.).

Negalinio skiemens kirtis palyginti retas, o priegaidę paprastai atitinka giminiškų žodžių priegaidę, plg.: *bútent* ir *búti, priešais* ir *priešas, taĩtum* ir *taĩti, tarýtum* ir tarm. *tarýti*. Teikiama keletas kirčiavimo gretybių, pvz.: *benè* || *bène, paleĩ* || *pãlei, pagaĩ* || *pãgal*.

Priaugusi dalelytė **-gi** paprastai kirčio vietos ir priegaidės nekeičia, pvz.: *aĩgi, dárgi, iĩgi, taĩgi* (bet – *kadángi*); **-gu** ir **-ne** dažniausiai gauna kirtį, pvz.: *negù, tegù* (bet – *jėigu*), *konè, mažnè* (bet – *benè* || *bène*).

Ekspresinės kalbos dalys, t. y. **jaustukai ir ištiktukai**, kirčiuojamos labai **individualiai**. Dažnai įvairuoja kirčiuoto skiemens kiekybė, o kartais – ir ilgojo skiemens priegaidė, plg. jaustukus *ahà* ir *ahã, ái* ir *aĩ, àk* ir *ãk, òp* ir *óp*; ištiktukus *pliùkšt* ir *pliúkšt, tèkšt* ir *tékšt, žibt* ir *žýbt*. Kiekybės ir priegaidės įvairavimas suteikia žodžiui stilistinių-kontekstinių niuansų (tai ne semantikos, o pragmatikos, arba paprasčiau sakant – vartosenos sritis). Trumpasis kirčiuotas

skiemuo paprastai vartojamas tada, kai ekspresiniu žodžiu reiškiamas garsas, vaizdas, pojūtis ar jausmas yra nestiprus, neintensyvus; ilgasis skiemuo, priešingai, susijęs su stipriu, intensyviu garsu, vaizdu, pojūčiu ar jausmu, plg.: *šliūkšt* (nedidelis pylimas, liejimas) ir *šliūkšt* (smarkus pylimas, liejimas), *žibt* (silpnas švystelėjimas) ir *žýbt* (stipresnis švystelėjimas).

Tvirtapradis jaustukas ar ištiktukas paprastai reiškia staigų, momentinį garsą, pojūtį ar jausmą, o tvirtagalys – tęsiamą garsą ar pojūtį, plg.: *dzìkt* ir *dziñ* (skambėjimui žymėti), *ái* ir *aĩ* (skausmui, baimei, nustebimui reikšti). Prisimintini priegaidžių fonetinę esmę geriausiai atitinkantys terminai *staiginė* ir *tęstinė* (priegaidės), žr. p. 26. Tokius ir panašius reiškinius šiuolaikiniai mokslininkai vadina kalbos elementų ikoniškumu.

Atkreiptinas dėmesys į šioją tokį ryšį tarp priegaidės ir ištiktukų formantų. Pavyzdžiui, ilgąjį kirčiuotą skiemenį turintys formanto *-t* ištiktukai paprastai būna tvirtapradžiai (*drykt*, *káukšt*, *liúokt*, *túpt* ir t. t.); ši priegaidė būdinga ir kirčiuoto formanto *-ai* ištiktukams, pvz.: *makalái*, *lapatái*, *tabalái*.

KONTROLINIAI KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kokius dalelyčių, prielinksnių ir jungtukų kirčiavimo dėsningumus įsidėmėjote?
2. Kuo ypatingas jaustukų kirčiavimas? Kokių čia esti dėsningumų?
3. Sukirčiuokite šiuos tarnybinius ir ekspresinius žodžius: *įkandin*, *anot*, *anapus*, *viduj*, *pagal*, *paskui*, *ties*, *jog*, *užtat*, *tartum*, *tegul*, *tiek*, *pfui*, *žiū*, *oho*, *kukū*.

LITERATŪRA

ŽODYNAI IR PRAKTINIO KIRČIAVIMO PRIEMONĖS

Bendrinių žodžių žodynas. Tikrinių žodžių žodynas (kompaktinė plokštelė). In: D. Mikulėnienė, A. Pakerys, B. Stundžia. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto 1-kla, 2007; ²2008.

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. 4-asis leid. Vyr. red. S. Keinys. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000 [žr. dar <http://www.autoinfo.lt/webdic>].

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. 6-tas (3 elektroninis) leid. Kompaktinė plokštelė. Vyr. red. S. Keinys. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006 (<http://dz.lki.lt>).

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. 7-tas pataisytas ir papildytas leidimas. Vyr. red. S. Keinys. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.

Daniūnienė S., V. Mauricaitė, V. Kavaliauskas, A. Pakerys, *Praktinio kirčiavimo treniruoklis*. Mokomoji knyga su kompaktine plokšte. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto 1-kla, 2003; ²2008.

Kazlauskaitė R. *Kirčiavimo užduotys ir pratimai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto 1-kla, 2008.

Kuzavinis K., B. Savukynas. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. 6-asis leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009.

Lietuvių kalbos tarties žodynas. 2-asis leid. Sud. V. Vitkauskas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.

Mokomoji kirčiavimo programa: praktinio kirčiavimo treniruoklis. Kompaktinė plokštelė. Parengė A. Kazlauskienė, D. Mikulėnienė, G. Raškinis, Kaunas: Šviesa, 2012.

Norkaitienė M., R. Šepetytė, Z. Šimėnaitė. *Mokomasis lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Baltos lankos, 2000.

Vietovardžių žodynas. Sud. ir vyr. red. A. Pupkis. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002 [Internetinis leid., kūrė R. Miliūnaitė, <http://www.lkz.mch.mii.lt/vietovardziai>].

TEORINĖ IR MOKOMOJI LITERATŪRA

Andronovas A. Priešdėlinių veiksmažodžių kirčiavimas morfologinės akcentologijos požiūriu. *Baltistica* 30 (1), 1995, p. 93–100.

Balčikonis J. Būdvardžiai su priesaga *-inis* ir jų kirčiavimas. In: Idem. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mokslo, 1978, t. 1, p. 201–207.

Bernadišienė P. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo pagrindai*. 2-asis leid. Vilnius: Gimtasis žodis, 2003.

Būga K. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1961, t. 3, p. 79–80.

Darden B. J. Accent in the Lithuanian noun declension. In: *Baltic Lin-*

guistics, ed. by T. Magner and W. R. Schmalstieg. University Park–London, 1970, p. 47–52.

Darden B. J. Declension types and accent classes in Modern Lithuanian adjectives. *Folia Slavica* 5 (1–3), 1982, p. 128–135.

Dudas K. The accentuation of Lithuanian derived nominals. *Studies in the Linguistic Sciences* 2 (2), 1972, p. 108–136.

Dudas K., M. O’Byran. Lithuanian verbal accentuation. *Studies in the Linguistic Sciences* 2 (2), 1972, p. 86–107.

Garde P. *L’accent*. Paris: Presses universitaires de France, 1986; Éditions Lambert-Lucas, 2013.

Garde’as P. Lietuvių kalbos kirčiavimo sistema. *Kalbotyra* 22 (1), 1971, p. 93–96.

Girdenis A. *Fonologija*. Vilnius: Mokslas, 1981.

Girdenis A. *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. 2-asis leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.

Girdenis A. Kirčiavimas. In: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. 4-asis leid., Vilnius, 2005, p. 49–53 (tinka ir ankstesni leidimai); *Lietuvių kalbos enciklopedija*. 2-asis leid. Vilnius, 2008, p. 272–273.

Girdenis A., V. Karosienė. *Bendrinės lietuvių kalbos statistinė struktūra: fonologijos dalykai*. Vilnius: Vilniaus universiteto l-kla, 2010.

Girdenis A., A. Pupkis. Dėl kirčiavimo kodifikavimo pagrindų. *Mūsų kalba* 6, 1985, p. 3–5.

Girdenis A., V. Žulys. „Trumpinė priegaidė“? *Kalbotyra* 15, 1967, p. 113–116.

Halle M., J.-R. Vergnaud. *An Essay on Stress*. Cambridge (Mass.): The MIT Press, 1987.

Jakaitienė E. Metatonija priesaginių veiksmažodžių daryboje. *Kalbotyra* 27(1), 1976, p. 29–34.

Jakobson R. (Якобсон Р.). К характеристике евразийского языкового союза. In: R. Jakobson. *Selected Writings. 1: Phonological Studies*. Mouton, 2002.

Jakulis E. Mišriojo tipo *a*-kamienių veiksmažodžių su bendraties priesaga *-ėti* (*varėti, vařva, varėjo*) kirčiavimas. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 1997, p. 116–126.

Karosienė V., A. Girdenis. Bendrinės kalbos žodžio ir skiemens statistinė struktūra. *Kalbotyra* 41(1), 1990, p. 36–48.

Kavaliauskas V. Dėl priesagos *-ėti* veiksmažodžių kirčiavimo. *Kalbos kultūra* 72, 1999, p. 88–92.

Kavaliauskas V. Kaip kirčiuoti priesagos *-auti* veiksmažodžius. *Gimtasis žodis* 6, 1999, p. 2–11.

Kavaliauskas V. *Bendrinės lietuvių kalbos priesaginių veiksmažodžių kirčiavimas*. Vilnius, 2000.

Kavaliauskas V. Priesagos *-yti* veiksmažodžių kirčiavimas. *Lituanistica* 1–2, 2000, p. 41–58.

Kavaliauskas V. Bendrinės lietuvių kalbos priesagos *-oti* veiksmažodžių

kirčiavimas. *Žmogus ir žodis* 2(1), 2000, p. 27–34.

Kavaliauskas V. Priesagos *-uoti* veiksmažodžių kirčiavimas. *Gimtasie žodis* 7, 2000, p. 2–6; 8, p. 7–13.

Kavaliauskas V. Dėl kai kurių priesaginių veiksmažodžių kirčiavimo normų. *Kalbos kultūra* 78, 2005, p. 111–127.

Kavaliauskas V. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo kodifikacija ir realioji vartoseną (paprastieji daiktavardžiai, priesaginiai veiksmažodžiai)*. Vilnius: Edukologija, 2012.

Kavaliauskas V. Dėl lietuvių bendrinės kalbos priesagos *-auti* veiksmažodžių kirčiavimo. *Lituanistica* 57(3), 2011, p. 325–335.

Kavaliauskas V., M. Melnikov. Dėl VLKK koreguotų priesaginių veiksmažodžių kirčiavimo normų. *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika* 13 (1), 2011, p. 58–64.

Kavaliauskas V., G. Paliukėnaitė. Dėl VLKK koreguotų paprastųjų daiktavardžių kirčiavimo normų. *Lituanistica* 57 (4), 2011, p. 425–435.

Кавалюскас В. Система ударения глаголов литовского языка с суффиксом *-auti*. *Вестник Московского Университета, сер. 9 Филология* 3, 2012, p. 86–102.

Kazlauskienė A. Priesaginių veiksmažodžių kirčiavimo variantai studentų kalboje. *Kalbos kultūra* 75, 2002, p. 131–137.

Kazlauskienė A. Dūrinių kirčiavimo gretybės studentų kalboje. *Kalbos kultūra* 76, 2003, p. 108–114.

Kazlauskienė A. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologijos pagrindai: vadovėlis*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012; http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:B.03~2012~ISBN_978-9955-12-799-4/DS.001.0.01.BOOK).

Klimavičius J. Būdvardžių su priesaga *-inis*, sudarytų iš tarptautinių žodžių, kirčiavimas. *Kalbos kultūra* 14, 1968, p. 52–60.

Klimavičius J. Kaip ir kodėl kinta priesagos *-inis* būdvardžių kirčiavimas. *Kalbos kultūra* 32, 1977, p. 66–86.

Kuzavinis K. Nepaprastas tvirtagalės priegaidės žymėjimo atvejis. *Kalbos kultūra* 2, 1962, p. 59–60.

Kuzavinis K. Tarptautinių žodžių kirčio vietos dėsningumas. *Mūsų kalba* 5, 1971, p. 11–22.

Kuzavinis K. Kirčiavimo gretybės ir normos stabilumas. *Mūsų kalba* 5, 1981, p. 6–7.

Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*. 2-asis leid. Vilnius: Gimtasie žodis, 2002; 1-asis leid. Vilnius: Mokslas, 1978.

Lanza S. M. Kaip vertinti *asmėniškas, -a, asmėniškai?* *Kalbos kultūra* 77, 2004, p. 112–118.

Levin J. F. Lithuanian accent as a descriptive notational problem. In: *Symposium Balticum. A Festschrift to honour Prof. V. Rūķe-Draviņa*, ed. by B. Kangere and H. Rinholm. Hamburg: Helmut Buske, 1990, p. 249–256.

Lyberis A. Metatonijos reiškiniai vediniuose. *Kalbos kultūra* 22, 1972, p. 43–48.

Lyberis A. Daiktavardžių su priešdėliu *ant-* kirčiavimas. *Kalbos kultūra* 23, 1972, p. 66–68.

Lyberis A. Priešdėlinių daiktavardžių su galūne *-a* kirčiavimas. *Kalbos kultūra* 25, 1973, p. 81–84.

Malakauskas A. Kirčiavimo variantai „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“. *Kalbos kultūra* 68, 1996, p. 81–87.

Malakauskas A. Įvardžiuotinių veikiamųjų esamojo laiko dalyvių kirčiavimas. *Kalbos kultūra* 76, 2003, p. 102–108.

Malakauskas A. *Mažasis lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*. 2-asis papild. leid. Šiauliai: Šiaulių universiteto 1-kla, 2009; 1-asis leid., 2004.

Mauricaitė V. Kai kurių frazės faktorių įtaka žodžių šlijimui. *Kalbotyra* 36 (1), 1985, p. 38–43.

Mauricaitė V. Akcentinis šlijimas frazės viduje (statistinis tyrimas). *Kalbotyra* 43 (1), 1994, p. 61–64.

Mauricaitė V. Samplaikinių formų dėmenų akcentinis šlijimas. *Mūsų kalba* 2, 1987, p. 3–6.

Mikulėnienė D. Dviskiemenio kamieno darinių kirčiavimas. *Kalbos kultūra* 65, 1993, p. 72–74.

Mikulėnienė D. Linksniojamųjų priešdėlio **pã-* vedinių kirčiavimas. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 34, 1994, p. 118–129.

Mikulėnienė D. Priesagos *-alas* daiktavardžių kirčiavimo ypatybės. *Baltistica* 27 (2), 1994, p. 77–81.

Mikulėnienė D. Akcentologija. In.: J. Barauskaitė et al. *Lietuvių kalba I: Leksikologija, fonetika, akcentologija, dialektologija, rašyba*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų 1-kla, 1995, p. 161–220.

Mikulėnienė D. Variantai normos ir sistemos požiūriu. *Kalbos kultūra* 67, 1995, p. 36–39.

Mikulėnienė D. *Lietuvių kalbos kirčiavimas. Mokinio knyga*. Vilnius: Baltos lankos, 1996.

Mikulėnienė D. Morfonologinis kirčio ir priegaidžių vaidmuo vardažodiniuose galūnių darybos daiktavardžiuose. *Žmogus ir žodis* 1, 2004, p. 23–31.

Mikulėnienė D. *Cirkumfleksinė metatonija lietuvių kalbos vardažodiniuose daiktavardžiuose ir jos kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, p. 71–153.

Mikulėnienė D., A. Pakerys, B. Stundžia. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto 1-kla, 2007; ²2008.

Mikulėnienė D., J. Žeizienė. Priešdėlinių daiktavardžių kirčiavimas morfonologijos požiūriu. *Kalbotyra* 43 (1), 1994, p. 65–76.

Morkūnas K. Daiktavardžių su priesaga *-iena* kirčiavimas. *Kalbos kultūra* 6, 1964, p. 52–54.

Pakerys A. *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*. Vilnius: Mokslo, 1982.

Pakerys A. Daiktavardžių kirčiavimas: dariųjų priebalsinių priesagų vediniai. *Kalbotyra* 39 (1), 1988, p. 60–69.

- Pakerys A. *Tarptautinių žodžių kirčiavimas*. Kaunas: Šviesa, 1991.
- Pakerys A. Pirminių veiksmažodžių kirčiavimas. *Kalbotyra* 45 (1), 1996, p. 116–127.
- Pakerys A. Kirčiuotės ir linksniuotės. *Žmogus ir žodis* 1, 2000, p. 35–39.
- Pakerys A. Vardažodžių galūnių ir kamienų akcentinės galios nustatymo tvarka. *Kalbotyra* 48/49 (1), 2000, p. 95–102.
- Pakerys A. *Akcentologija I: Daiktavardis ir būdvardis*, Kaunas: Šviesa, 1994; II: *Skaitvardis, įvardis, veiksmažodis,rieveiksmės, dalelytė, prielinksnis, jungtukas, jaustukas, išiktukas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.
- Pakerys A. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. 3-asis leid. Vilnius: Enciklopedija, 2003 (tinka ir ankstesni leidimai).
- Pakerys A. Bendrinės lietuvių kalbosrieveiksmių su priesaga *-(i)ai* kirčiavimo normų kaita, *Žmogus ir žodis* 1, 2006, p. 49–55.
- Pakerys A. Dėl akcentinės lietuvių kalbos vardažodžių priesagų galios. *Baltistica* 43 (1), 2008, p. 17–29.
- Pakerys A., A. Pupkis. *Lietuvių kalbos bendrinė tartis. Kompaktinės plokštelės tekstai*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2004.
- Robinson D. F. Stress placement and accent classes in the Lithuanian nouns. In: *Baltic Linguistics*, ed. by T. Magner and W. R. Schmalstieg. University Park–London, 1970, p. 119–126.
- Robinson D. F. Is standard Lithuanian losing its tone? *Folia Slavica* 7(1–2), 1984, p. 283–289.
- Skardžius P. *Lietuvių kalbos kirčiavimas*. Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas, 1968.
- Степанов Ю. С. Ударение и метатония в литовском глаголе. *Baltistica* 1 priedas, 1972, 169–183.
- Strockis M. Graikų ir lotynų kirčiavimo įtaka lietuvių kirčio žymėjimui. *Baltistica* 39 (2), 2004, p. 289–307.
- Stundžia B. Lietuvių kalbos dviskiemenių daiktavardžių kirčiavimo variantai. *Kalbotyra* 35 (1), 1984, p. 86–92.
- Stundžia B. Daiktavardžių kirčiavimo dėsniumai. *Mūsų kalba* 6, 1985, p. 6–10.
- Stundžia B. Kirčio semantinė funkcija. In: *Ženklas ir prasmė*. Vilnius, 1986, p. 52–62.
- Stundžia B. Kirtis tekste. In: *Žodžiai ir prasmės* 1. Sud. B. Savukynas. Vilnius: Mokslo, 1991, p. 86–92.
- Stundžia B. Paprastųjų vardažodžių kirčiavimo dėsniumai. *Lituanistica* 2, 1992, p. 71–82.
- Stundžia B. On the accentual classification of primary declinable words of Standard Lithuanian. *Linguistica Baltica* 1, 1992, p. 71–83.
- Stundžia B. Mišriųjų veiksmažodžių kirčiavimo dėsniumai. *Kalbotyra* 43 (1), 1994, p. 77–84.
- Stundžia B. Regularities of the accentuation of mixed-type verbs of

Standard Lithuanian. In: *Analecta Indoeuropaea Cracoviensia I. Safarewicz memoriae dicata*, ed. W. Smoczyński. Cracoviae, 1995, p. 401–408.

Stundžia B. On the accentuation of prefixed verbs in Lithuanian. *Linguistica Baltica* 4, 1995, p. 75–82.

Stundžia B. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, Vilnius, 1995, p. 4–6.

Stundžia B. *Lietuvių kalbos kirčiavimas. Mokytojo knyga*. Vilnius: Baltos lankos, 1996.

Stundžia B. Lietuvių kalbos priešdėlinių dalyvių kirčiavimas morfologinės akcentologijos požiūriu. *Studia Indogermanica Lodziensia* 3, 1999, p. 117–119.

Stundžia B. *Kirčiavimas*. In: *Lietuvių kalbos žinynas*. Sud. P. Kniūkšta. 2-asis leid. Kaunas: Šviesa, 2007, p. 364–411; 1-asis leid., 2003.

Stundžia B. Dėl svetimžodžių su kirčiuotais dvigarsiais *el, er, eu* priegaidės. *Gimtoji kalba* 11, 2008, p. 26–28.

Stundžia B. Kaip kirčiuoti šeiminės padėties nerodančias moterų pavardes? *Gimtoji kalba* 4, 2010, p. 8–11.

Stundžia B. Daugiaskiemenių vardažodžių kilnojamosios kirčiavimo paradigmos raida lietuvių kalboje. *Baltistica* 45(2), 2010, p. 205–220.

Stundžia B. The connection between circumflex and palatalization in Lithuanian word formation. In: *Accent Matters. Papers on Balto-Slavic accentology*, ed. by T. Pronk and R. Derksen. Amsterdam–New York, 2011, p. 333–342 (= *Studies in Slavic and General Linguistics*, vol. 37).

Stundžia B. Veikiamųjų dalyvių trumposios formos: Būgos taisyklė ir vingiuotas kodifikacijos kelias. *Gimtoji kalba* 2, 2011, p. 4–8.

Stundžia B. Įvardžiutinių formų kirčiavimo normos ir realiosios vartosenos pamokos. *Gimtoji kalba* 4, 2011, p. 8–12.

Stundžia B. Dominance as an accentual (prosodic) property of morphemes. *Baltistica* 7 priedas (= Proceedings of the 6th International Workshop on Balto-Slavic Accentology), 2011, p. 255–262.

Stundžia B. Some remarks on accentual (neo)mobility in Lithuanian. In: *From Present to Past and Back. Papers on Baltic and Slavic Accentology* (= *Potsdam Linguistic Investigations*, vol. 7). Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, 2011, p. 188–193.

Stundžia B. Didysis Mažosios Lietuvos lituanistas ir jo gramatika. In: Frydrichas Kuršaitis. *Lietuvių kalbos gramatika. 1876*. Parengė B. Kabašinskaitė, iš vok. k. vertė A. Tekorius. Vilnius: Vilniaus universiteto l-kla, 2013, p. 9–21.

Stundžia B. Frydrichas Kuršaitis – lietuvių kalbos akcentologijos pradininkas. In: Frydrichas Kuršaitis. *Lietuvių kalbos garsų ir kirčio mokslas. 1849*. Parengė B. Kabašinskaitė, iš vok. k. vertė A. Tekorius. Vilnius: Vilniaus universiteto l-kla, 2013, p. 9–21.

Stundžia B. Kirčiavimo norminamąjį darbą tęsiant. *Gimtoji kalba* 11, 2013, p. 3–10.

Stundžia B. Pagrindiniai šnekamosios kalbos kirčiavimo kitimai, jų intensyvėjimas ir svarba dabartinės kirčiavimo sistemos raidai ir bendrinės kalbos normų kodifikacijai. In: *Jaunimo kirčiavimo polinkiai: bendrinės kalbos*

normos ir vartosenos tendencijos. Straipsnių rinkinys. Sudarė A. Kazlauskienė, p. 19–29 (<http://daukantas.vdu.lt/data/Rinkinys.pdf>).

Stundžia B., D. Mikulėnienė. Dūrinių kirčiavimo dėsniumai. *Kalbotyra* 40 (1), 1989, p. 83–90.

Vaitkevičiūtė V. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*. 2-asis leid. Kaunas: Šviesa, 2004; 1-asis leid., 1997.

Vaitkevičiūtė V. Dvikirčiai ir trikirčiai žodžiai. In: *Lietuvių kalbos gramatikos tyrinėjimai*. Vilnius, 1969, p. 231–242.

Valeckienė A. Aukštesniojo laipsnio būdvardžių kirčiavimas. *Kalbos kultūra* 7, 1964, p. 71–73.

Vidžiūnas A. Dėl priesagos *-ininkas* vedinių kirčiavimo. *Mūsų kalba* 6, 1985, p. 15–20.

Vidžiūnas A. Priesagos *-(en)ybė* vedinių kirčiavimo ir akcentinės kodifikacijos istorija. *Kalbotyra* 42(1), 1993, p. 76–88.

Vidžiūnas A. *Jono Jablonskio akcentologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

Vitkauskas V. Priesagos *-tuvas* žodžių kirčiavimas. *Mūsų kalba* 6, 1985, p. 13–15.

Vitkauskas V. Dėl vardų ir priesagos *-ūnas* kirčiavimo. *Kalbos kultūra* 53, 1987, p. 67.

Vitkauskas V. *Ar sunkus lietuvių kirčiavimas*. Vilnius: Mokslas, 1986.

Vitkauskas V. *Lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1995.

Vitkauskas V. Keli žodžiai dėl daiktavardiškųjų dūrinių kirčiavimo. *Kalbos kultūra* 77, 2004, p. 109–111.

Young S. The stress and intonation of Lithuanian *stuburkaulis*. In: *The Elements. A Parasession on Linguistic Units and Levels*. Chicago, 1979, p. 476–481.

Young S. The neomobile stress pattern of Lithuanian *u*-stem adjectives. *Folia Slavica* 6(1–2), 1983, p. 64–70.

Young S. Saussure's Law as a synchronic rule of Lithuanian. *Folia Slavica* 7(1–2), 1984, p. 330–334.

Young S. *Prosodic Structure of Lithuanian*. Lanham, New York, London, 1991.

Žilinskienė V. Publicistikos tekstų daiktavardžių ir būdvardžių kirčiuočių dažnumas. *Žmogus ir žodis* 1(5), 2003, p. 49–56.

Žilinskienė V. Mokslinių tekstų daiktavardžių ir būdvardžių kirčiuočių dažnumas. *Žmogus ir žodis* 6(1), 2004, p. 48–53.

Žilinskienė V. Dalykinių tekstų daiktavardžių ir būdvardžių kirčiuočių dažnumas. *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika* 1, 2008, p. 118–127.

Žilinskienė V. Skirtingų lietuvių kalbos stilių daiktavardžių kirčiuočių dažnumas. *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika* 1, 2010, p. 111–121.

RODYKLĖS

DAIKTAVARDŽIŲ, BŪDVAJDŽIŲ, ĮVAR- DŽIŲ IR SKAITVAR- DŽIŲ AFIKSAI IR BAIGMENYS BEI PRADMENYS*

Priesagos ir baigmenys

-adà 121
-ãdas 121
-ãfas (-è) 121
-aĩnè 83
-aĩnis 83
-aĩnis, -è 83
-áitè 85, 95
-aitè 95
-áitis 85
-áitis, -è 85
-ãkas (-è) 121
-alaĩ 90
-alas 90
-ãlas (-è) 121
-ãlè 80, 122
-ãlis 80
-ãlius, -è 80
-alùs, -ì (bdv.) 121
-amà 122
-ana 87
-ãnas (-è) 122
-ãnsas 124
-ántas 124
-ãras (-è) 122
-astis 95
-atà 122
-ãtas (-è) 122
-ãtè 81

* Prie būdvardžių afikso ar baigmens resp. pradmens skliaustuose žymima santrumpa bdv., įvardžių – įv., skaitvardžių – skt. Kiti afiksai ar baigmenys resp. pradmenys yra daiktavardžių.

-atis (-iès) 90
-atis (-ies) 90
-ãtvè 81
-ava 87
-ãžas 122
-éiva 82
-éja 124
-éjas 82
-éjas, -a 82, 124
-ëjus 123
-ëklis (-è) 80
-èksas 123
-èktas 122
-èlè 79
-èlè 122
-èlè 83
-èlè 91
-elis 124
-èlis 79
-èlis 83
-èlis, -è 87
-èlis, -è 83
-èlis, -è (bdv.) 83
-emà 122
-enà 90, 122
-ena 87 t.
-ènas 122
-énas 82
-énas, -è 82, 124
-ènè 80
-enýbè
-ènis 80
-enos 87 t.
-eñtas (-è) 122
-erà 122
-èras (-è) 122
-erì, -ios (skt.) 90
-eriópas, -a (bdv.) 83
-eris 124
-èsas 122
-èšiai 84
-èsis 84
-esýs 91
-èsnis, -è (bdv.) 96

-èstas 123
-estis 88
-èstras 123
-eta 88
-ètas 122
-etas (skt.) 88
-éatas, -a (bdv.) 82
-ètè 122
-ëtis 84
-ètras 122
-èzè 123
-iáusias, -ia (bdv.) 96
-iava 87
-ýba 82
-ýbè 85
-ýbos 82
-ìdè 80
-iëjus 123
-íena 82
-ienè 94 t.
-íenè 94 t.
-iènè 84
-ienójas 83
-iërius (-è) 122
-iëtis, -è 84
-ija 124
-ijà (-ijà) 80
-ijus 124
-ika 124
-ikas 80
-ìkas 80
-ìkas (-è) 124
-ìkè 80
-ìkès 80
-ìkis 80
-yklà (-ýklà) 86
-ýklè 84
-ýklès 84
-ìklis 80
-ikšas 123
-ýlas, -a (bdv.) 83
-ilis 81
-ìlis 81, 122
-ýlis, -è 84

-ìmai 95
 -ymai 95
 -imas 92
 -ìmas 92, 95, 123
 -ymas 92, 95
 -inà 122
 -ýna 83
 -inas 91
 -ýnas 82
 -inas, -à (bdv.) 88
 -inas (-è) 122
 -inčius 84
 -inè 92 tt.
 -ìnè 92 tt.
 -ýnè 84
 -ìnès 92 tt.
 -ýnès 84
 -ingas 124
 -ìngas, -a (bdv.) 82
 -iniai 92 tt.
 -iniai 89
 -ininkas, -è 94
 -iniñkas, -è 94
 -inis 92 t.
 -ìnis 92 t.
 -inýs 89
 -inýs, -ě 89
 -inis, -è (bdv.) 92 tt.
 -ìnis, -è (bdv.) 92 tt.
 -iòkas 86
 -iòkas, -è 86
 -iòklè 84
 -iòklis 84
 -iòklis, -è 84
 -iònè 84
 -iònis 85
 -iònis, -è 85
 -iòpas, -a (bdv.) 83
 -yrà (-ýrą) 123
 -ýras (-è) 122
 -ìstas, -è 122
 -ýstè 84
 -iškas, -a (bdv.) 87
 -ìšius (-è) 81
 -ìškè 80
 -ìškis (-è) 80
 -itas 122
 -ìtas 122

-ýtè 85
 -ýtis 85
 -ýtis, -è 85
 -iùkas (-è) 81
 -iùkè 81
 -iùnas, -è 86
 -iùnas, -è 86
 -iuòčius 85
 -iuòklè 84
 -iuòklis, -è 84
 -iuonìs (-iēs) 95
 -iuònis, -è 95
 -iúotas, -a (bdv.) 83
 -iuòtè 84
 -iuòtis 84
 -iuòtis, -è 84
 -iùrà 123
 -iùras 123
 -iùtas 123
 -iùtè 84
 -iuvienè 88
 -yvà (-ývą) 123
 -ývas 122
 -ývas, -a (bdv.) 83
 -ývè 84
 -yvùs, -ì (bdv.) 121
 -ìzas 122
 -ìzmas 122
 -klas 98
 -lè 98
 -lě 98
 -lès 98
 -lis 98
 -lýs 98
 -lýs, -ě 98
 -lùs, -ì (bdv.) 99
 -mè 99
 -mena 89
 -menà 89
 -menys 89
 -menos 89
 -muò 89
 -òčius 84
 -òdas 123
 -òfas (-è) 123
 -ògas (-è) 123
 -ójas 83
 -òkas 86

-òkas, -è 86
 -òkas, -a (bdv.) 82 t.
 -òklè 84
 -òklis 84
 -òklis, -è 84
 -òkšnis 85
 -òlas 123
 -òlas 123
 -òlis 123
 -òmas (-è) 123
 -òmas 123
 -ònas 123
 -ònas 123
 -ónas, -a (bdv.) 83
 -ónas, -à (bdv.) 83
 -ònè 84
 -ónis 85
 -ónis, -è 85
 -ònis, -è (bdv.) 85
 -ópas, -a (bdv.) 83
 -òpas (-è) 123
 -oras 123
 -òras 123
 -òras (-è) 123
 -orius 124
 -òrius 124
 -òrtas 124
 -òsas 123
 -òtas 123
 -òtas, -a (bdv.) 83
 -òtas (-è) 123
 -òtè 84
 -òtis 84
 -òvas, -è 86
 -òvè 85
 -òzè 123
 -rà 99
 -rùs, -ì (bdv.) 99
 -sena 88
 -smas 98 t.
 -smè 99
 -sniai 97
 -snis (-io) 97
 -stas 97
 -stis (-čio) 97
 -svas, -à (bdv.) 99
 -ta 98
 -tas 97

-tas, -a (bdv., skt.) 99
 -tas, -à (bdv., skt.) 99
 -tinè 92
 -tìnè 92
 -tỳnès 84
 -tinis 92
 -tìnis 92
 -tinis, -è 92
 -tìnis, -è 92
 -tinỹs 92
 -tinỹs, -ě 92
 -tis (-čio) 97
 -tìs (-iēs) 98
 -tys 98
 -tojas, -a 87
 -tùkas 80
 -tùkas, -è 80
 -tuvas 80 t.
 -tùvas 80 t.
 -tuvè 81
 -tùvè 81
 -tuvě 81
 -tùvis 81
 -ùčiai 81
 -ùistas, -a (bdv.) 83
 -ùkas 81
 -ùkas, -è 81
 -ùkès 81
 -ùkštè 85
 -ùkštis 85
 -ulě 89
 -uliaĩ 89
 -ùlis, -è 81
 -ulỹs 89
 -umà 89 t.
 -umas 125
 -ùmas 79 t.
 -umýnas 82
 -ùnà (-ũnà) 123
 -ũnas 86, 123
 -únas, -è 86
 -ũnas, -è 86
 -únè 85
 -uõčius 85
 -uõklè 84
 -uõklis 84
 -uõklis, -è 84
 -uõlè 84

-uõlis 84
 -uõlis, -è 84
 -úomenè 85 t.
 -uonìs (-iēs) 95
 -uõnis 95
 -uõnis, -è 95
 -úotas, -a (bdv.) 83
 -uõtè 84
 -uõtis 84
 -uõtis, -è 84
 -ūrà (-ũrą) 123
 -ũras 123
 -usas 124
 -ùšè 81
 -ùšis 81
 -uškà 81
 -utas (-è) 123
 -ùtè 81
 -ũtè 84
 -ùtès 81
 -ùtis 81
 -ùtis, -è 81
 -uvienè 88
 -ũzas (-è) 123
 -ùžè 81
 -ùžis 81
 -zganas, -à (bdv.) 91

Darybinès galūnès

-a 101
 -à 101
 -aĩ 101 tt.
 -as 101
 -è 104
 -ě 104
 -ia 101
 -ià 101
 -iaĩ 101 tt.
 -is 103
 -is, -è 103
 -ỹs 103 t.
 -ỹs, -ě 103 t.
 -ius 101
 -ius, -è 101
 -ùs, -ì (bdv.) 103

Priešdèliai ir pradmenys

aĩt- 107 t.
 ap- (ãp-) 109

ap (ãp-) (bdv.) 109
 apý- 106
 apý- (bdv.) 108
 at- (ãt-) 109 t.
 at- (ãt-) (bdv.) 109
 atã- 107
 ató- 106
 be- 108
 í- 106
 į- (ĩ-) (bdv.) 109
 iĩ- 108
 iĩ- 108
 iš- (iš-) 107
 iš- (bdv.) 109
 ne- (nē-) 110
 núo- 106
 nuo- (núo-) (bdv.) 109
 pa- (pã-) 110 tt.
 pa- (pã-) (bdv.) 109
 pér- 106
 peř- 108
 pó- 106
 pó- (bdv.) 108
 pra- (prã-) 109
 pra- (prã-) (bdv.) 109
 priè- 106
 priè- (priè-) (bdv.) 108
 prièš- 107
 pró- 107
 sá- 107
 sám- 107
 sán- 107
 san- (bdv.) 109
 su- (bdv.) 109
 už- (už-) 107
 už- (ũž-) (bdv.) 109
 užù- 107
 užúo- 107

Kiti afiksai

dūrinių jungiamieji balsiai 113 tt.
 įvardinis afiksas (bdv., įv., skt.) 118 tt.
 sangrąžos afiksas 120

VEIKSMAŽODŽIŲ AFIKSAI

IR BAIGMENYS BEI PRADMENYS**

Priesagos ir baigmenys

-auti 170 t.
-áuti 170 t.
-čia- (tariam. nuos.) 133 t.
-damas, -a (pusdlv.) 140
-damas, -à (pusdlv.) 140
-dav- (būt. dažn. l.) 133 t.
-davus- (dlv., padlv.) 135 t., 139
-dinėti 167
-dinti 173 tt.
-dinti 173 tt.
-énti 167
-ėti 161 t., 171 t.
-ėti 161 t., 171 t.
-iauti 170 t.
-iáuti 170 t.
-inėti 167
-inti 173 tt.
-inti 173 tt.
-ioti 164 t., 176 tt.
-ióti 164 t., 176 tt.
-yti 162 tt., 175 t.
-ýti 162 tt., 175 t.
-iuoti 168
-k(i)(-) 133 t.
-lėnti 167
-mas, -a (dlv.) 137 t.
-mas, -à (dlv.) 137 t.
-nt- (dlv., padlv.) 135 t., 139
-oti 164 t., 176 tt.
-óti 164 t., 176 tt.
-sėnti 167
-s(i)- (būs. l.) 133 t.
-(sia)nt- (dlv., padlv.) 135 t., 139
-(si)mas, -a (dlv.) 137 t.
-(si)mas, -à (dlv.) 137 t.

** Prie dalyvių afiksų skliaus-
teliuose žymima santrumpa
dlv., pusdalyvių – pusdlv.,
padalyvių – padlv.

-tas, -a (dlv.) 137 t.
-tas, -à (dlv.) 137 t.
-telėti 169
-terėti 169
-ti 131 t.
-tinas, -a (dlv.) 137 t.
-tinas, -à (dlv.) 137 t.
-tum- (tariam. nuos.) 133 t.
-úoti 168
-uliuoti 168
-uliúoti 168
-uriuoti 168
-uriúoti 168
-us- (dlv. padlv.) 135 t., 139

Priešdėliai ir pradmenys

pér- 141
pér- (dlv., padlv., pusdlv.)
146, 148, 153
te- 143
tè- 143
kiti priešdėliai 141 t.
kiti priešdėliai (dlv.,
padlv., pusdlv.) 146 t.,
148 t., 153
Kiti afiksai
Įvardinis afiksas (dlv.)
151 tt.
Sangrąžos afiksas 143 tt.
Sangrąžos afiksas (dlv.,
padlv., pusdlv.) 149 t., 153

PRIEVEIKSMIŲ AFIKSAI

IR BAIGMENYS BEI PRADMENYS

Priesagos ir baigmenys

-a 185
-à 185
-ai 183 tt.
-aĩ 183 tt.
-ais 185
-aĩs 185
-ėliaũ 182
-ia 185

-ià 185
-iai 183 tt.
-iaĩ 183 tt.
-iais 185
-iaĩs 185
-iaũ 182
-iáusia 183
-iáusiai 183
-íese 183
-ŷn 182
-iom 185
-iõm 185
-iomis 185
-iomis 185
-ióp 183
-iu 186
-iù 186
-iui 182 t.
-iuĩ 182 t.
-iur 186
-iuř 186
-omis 185
-omis 185
-om 185
-õm 185
-óp 183
-te 185
-tè 185
-tinai 185
-tinaĩ 185
-u 186
-ù 186
-ui 182 t.
-uĩ 182 t.
-ur 186
-uř 186
Priešdėliai ir pradmenys
apý- 187
ne- 186
pó- 187
už- 187
ùž 187
kiti priešdėliai 186 t.

ŽODŽIAI IR FORMOS SU KIRČIUOTOMIS PARADIGMOMIS

DAIKTAVARDŽIAI

Dviskiemeniai

dangùs 4 65
dienà 4 65
ežỹs 4 65
galvà 3 65
júra 1 65
káimas 1 53 t.
láiškas 3 53 t.
láivas 4 53 t.
lāpas 2 65
nósis 1 65
piētùs 4 65
raīstas 2 53 t.
rýtas 3 65
tuřgus 2 65
vėžỹs 3 65
vietà 2 65
žvėrìs 3 65

Daugiaskiemeniai

Alytùs 4 73
angliakasỹs 3^{4b} || 3^b 72
auksakalỹs 3^{4a} || 3^b 72
beržýnas 1 54 t.
bìtinis 3^b 54 t.
dóbilas 3^a 72
Garliavà 4 73
Giruliaĩ 4 73
gitarà 2 54
kultūrà 2 72
mokyklà 2 54 t.
mokinỹs 3^a 54 t.
mókytojas 1 54 t.
pavieškelė 3^{4b} 72
perdirbinỹs 3^{4a} 72
traukinỹs 3^a 72
uodegà 3^a 54
valandà 3^b 54, 72
vāsara 1 54

BŪDVARĐIAI

Neįvardžiuotiniai

ámžinas, -à 3^a 73
bevařdis, -è 2 73
kvaĩlas, -à 4 53 t.
láibas, -à 3 53 t., 67 t.

laĩkinas, -à 3^b 74
laukìnis, -è 2 73
nuostabùs, -ì 4 74
orùs, -ì 4 68

Įvardžiuotiniai

baltàsis, -óji 120
puikùsis, -ióji 120
vyresnỹsis, -ióji 120

ĮVARDŽIAI

Neįvardžiuotiniai

anàs, -à 4 68
àš 69
jūs 69
katràs, -à 4 68
kažkatràs, -à 4 75
kažkóks, -ià 3 74
keliñtas, -à 4 75
kìtas, -à 4 68
kitóks, -ia 1 74
kurìs, -ì 4 68
manìškis, -è 2 74
mēs 69
savęs 69
šìs, šì 69
šítoks, -ia 1 74
tóks, -ià 3 67 t.
tù 69

Įvardžiuotiniai

tavàsis, -óji 120

SKAITVARDŽIAI

abù, abì 69
añtras, -à 4 68
aštuonerì, aštúoneries 3^a
75
dù, dvì 69
septynì, septýnios 3 75
šešerì, šėšerios 3^b 75
trỹs 69
víanas, -à 3 67 t.

VEIKSMAŽODŽIAI

Asmenuojamosios formos

Paprastosios

gyvėnti 130
jùdinti 129

laikýti 130
láukti 129
pāsakoti 129
pėrsodinti 129
sùkalioti 129
šaũkti 130
šokinėti 129
vadinti 130

Sangražinės

kráutis 144 t.
praùstis 144 t.

Linksniojamosios formos

Paprastosios

áugantis || augàs || áugas,
áuganti 135
áugdavęs, -usi 136
áuges, -usi 136
áugsias, -ianti 137
įneštas, -à 3^b 149
jáudinantis || jáudinaš,
jáudinanti 135
jáudindavęs, -usi 136
jáudinaš, -usi 136
jáudinsias, -ianti 137
pànešamas, -à 3^{4b} 149
pànešantis || panešàs, pà-
nešanti 147
panėšdavęs, -usi 147
panėšęs, -usi 147
panėšias, -ianti 147
prišókantis || prišókàs ||
prišókas, prišókanti 147
sùtiktas, -à 3^b 149
tylėdavęs, -usi 136
tylėjęs, -usi 136
tylėšias, -ianti 137
tỹlintis || tylĩs || tỹlis,
tỹlinti 135

Įvardžiuotiniai

gýdomasis, -oji || gydómà-
sis, -óji 152
láukiantysis, -čioji || lau-
kiantỹsis, -čioji 152
tìkintysis, -čioji || tikintỹ-
sis, -čioji 152

Stundžia, Bonifacas

St401 Bendrinės lietuvių kalbos akcentologija : studijų knyga / Bonifacas Stundžia ; Vilniaus universitetas. – Vilnius : Eugrimas, 2014. – 204 p. : iliustr.

Bibliogr.: p. 192 – 198.

ISBN 978-609-437-252-0

Knygoje remiantis žodžių darybinės ir morfologinės analizės principais aprašyta bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo sistema, aptartas kirtis ir priegaidė bei jų santykis su linijiniais kalbos elementais – skiemenimis, morfemomis, žodžiais. Taip pat skirta vietos ir praktiniam elementarių kirčiavimo taisyklių mokymui.

Vadovėlis skirtas bakalauro pakopos studentams lituanistams ir baltistams, tačiau juo galės naudotis ir lietuvių, baltų bei bendrosios kalbotyros magistrantai ir doktorantai, kurie domisi akcentologijos ir apskritai morfonologijos problemomis.

UDK 811.172'342.8(075.8)

Bonifacas Stundžia

BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS AKCENTOLOGIJA

Viršelio dailininkas ir maketuotojas

Laimis Kosevičius

Nuotraukos viršelyje autorius

Irmantas Sidarevičius

Tiražas 400 egz.

Išleido UAB „Eugrimas“

Kalvarijų 98-42, LT-08211 Vilnius

Tel./faks. (8 5) 273 3955, (8 5) 275 4754

El. paštas info@eugrimas.lt

www.eugrimas.lt

Spausdino UAB „Ciklonas“

J. Jasinskio g.15, LT-01111 Vilnius